BIDRAG TILL KÄNNEDOMEN

OM

DE SVENSKA DOMKAPITLEN

UNDER MEDELTIDEN

JÄMFÖRDA MED MOTSVARANDE INSTITUTIONER I UTLANDET.

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF HÖGVÖRDIGA OCH VIDTBERÖMDA
TEOLOGISKA FAKULTETEN I UPSALA
TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN N:o IV

LÖRDAGEN DEN 9 OKTOBER 1897 kl. 4 e. m.

AF

KARL VIKTOR LUNDQVIST
TEOLOGIE KANDIDAT, V. D. M.,
V. LEKTOR VID STOCKHOLMS NORRA LATINLÄROVERK.

STOCKHOLM
SVENSKA TRYCKERIAKTIEBOLAGET
1897.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548913_0048

Då för några år sedan min uppmärksamhet af Herr Professor H. Tottie hänvändes till nedan afhandlade ämne samt jag äfven af honom för dess bearbetande fått mottaga värdefulla upplysningar, hvilket allt här kräfver mitt tack, var min första föresats att söka gifva en framställning af de svenska domkapitlens historia och ställning inom den kyrkliga organismen *efter* reformationen, ett ämne, som, på samma gång det ägde aktuellt intresse, hittills ej heller gjorts till föremål för en mera ingående utredning. Men vid ett försök att åstadkomma en sådan, fann jag, att hon komme att sväfva helt och hållet i luften, för så vidt hon ej byggdes på de medeltida domkapitlens grund. En kortfattad skildring af dessa såsom inledning till den egentliga afhandlingen tänkte jag mig därvid först — men insåg snart nog, både att denna inledning måste blifva ganska utförlig, och dessutom, att hon själf behöfde en inledning, innehållande en öfversikt af de utomsvenska domkapitlens utveckling och slutliga gestalt. Det visade sig nämligen alldeles omöjligt att blott med tillhjälp af inhemskt material åstadkomma annat än en högst fragmentarisk bild af våra svenska domkapitel, ja, att denna i vissa delar då måste lämnas alldeles outförd.

För mer än en skall det nu visserligen synas, som om jag alltför mycket begagnat mig af de rikare hjälpmedel, som främmande källor eller, rättare sagdt, bearbetningar af dessa källor erbjudit, samt att min framställning så öfvervägande kommit att röra sig omkring domkapitlen i allmänhet, att de nationella dragen hos våra egna därvid så godt som alldeles utplånats. Jag vill i så fall endast erinra därom, att det

just var ett utmärkande drag hos medeltidens katolska kyrka att låta alla individuella åtskillnader försvinna och att med nationalitetens undertryckande söka skapa en statsform, i kraft af hvars principer allt sådant som folkkaraktär och folkegendomlighet, nedärfd åskådning och sed måste dö, äfven i det fall att de fullt berättigadt och utan fara, ja till gagn för kyrkans högsta uppgift inom henne kunnat och bort erhålla en plats. Och fastän medeltidskyrkan visserligen icke så, som hon önskade, kunde genomföra dessa grundsatser, blef hon dock det mest omfattande, rent yttre kosmopolitiska samfund historien känner och om än icke ett enhetligt så dock, i stort sedt, ett till den grad likformigt helt, att man blott behöfver studera den prägel hon gaf sig i ett land för att veta, huru denna väsentligen öfverallt var beskaffad. Vi äro därför fullkomligt berättigade att med iakttagande af nödig varsamhet ersätta de felande inhemska länkarne med utifrån hämtade och riskera därvid långt mindre, än om vi rörde oss på den politiska historiens område, att göra oss skyldiga till konstruktion.

Jag torde knappt behöfva afgifva någon förklaring, hvarför jag i min framställning ej inrymt en själfständig plats äfven åt Lunds domkapitel, då Skåne hvarken kyrkligt eller politiskt, med undantag af en helt kort tid, under den nu afhandlade perioden tillhörde Sverige. Visserligen stod vår kyrka med den lundensiske metropoliten i en långt intimare förbindelse än den norska, som aldrig i honom erkände sin primas, väl är det också påtagligt, att den kyrkliga utvecklingen hos oss försiggått under stark anslutning till det skånska stiftets och med detta som närmaste förebild, men ingen, som från studiet af det senares förhållanden öfvergår till våra egna, undgår intrycket att härmed hafva satt foten på annan mark. Därför tillhör den utförliga skildringen af dess kyrkliga formationer den danska kyrkohistorien, hvilken ock åt den samma inom sig beredt rum.

Ett arbete, där materialet likt kringströdda skärfvor måste till större delen uppletas i tusentals aktstycken utan inbördes sammanhang, kräfver, om det skall blifva något mera än ett blott mosaikverk, för sitt utförande historisk konst och utvecklad kombinationsförmåga, hvilka allra minst stå nybörjaren till buds. De svårigheter, som möta honom, då han beträder den medeltida historiens forskningsfält, äro icke blott ägnade att påminna honom om hans krafters otillräcklighet och nedslå hans mod, de utsätta honom också vid hvarje steg för förirringar, hvilkas undvikande endast det fortsatta framträngandet allt mera möjliggör. Kommer sedan härtill, att han för sitt arbete är hänvisad blott till de korta stunder, som trägen tjänstgöring på annat håll lämnar honom öfriga, torde hans misstag vara ej ursäktliga, men förklarliga.

Slutligen är det för mig en kär plikt att här få betyga alla dem, som på ett eller annat sätt, genom råd och i handling, understödt mig under fortgången af detta arbete, min uppriktiga tacksamhet. I främsta rummet ägnas den Herrar Lektor E. Hildebrand och Hofmarskalken C. Silfverstolpe, de utmärkte kännarne af vår medeltids kyrkohistoria, som, utan att förtröttas, lämnat mig de upplysningar jag ofta behöft, och utan hvilkas hjälp månget dunkelt ställe i de gamla urkunderna af mig förblifvit oförstådt. Men därjämte står jag ock i skuld till öfriga herrar ämbets- och tjänstemän vid Riksarkivet och andra institutioner, hvilkas samlingar jag användt, och ber därför äfven dem mottaga mina varmaste tacksägelser för allt mig visadt tillmötesgående.

Källförteckning.

I. Otryckta källor.

I Riksarkivet: (R. A.)

Registrum ecclesiæ Upsaliensis.
» » Lincopensis.
» » Strengnensis.
» de bonis præpositurae Scarensis attinentibus.
Pergaments- och pappershandlingar från åren 1351—1400 och 1420—1530 jämte mer eller mindre utförliga innehållsförteckningar.
Förteckning, med redogörelse för det hufvudsakliga innehållet, på handlingar från åren 1351—1400, som icke finnas i Riksarkivet.
D:r K. H. Karlssons afskrifter ur Vatikanska arkivet. (cit. K. H. K:s afskr.)

I Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien: (V. H. A.)

B. E. Hildebrands samlingar till Svenskt Diplomatarium.
J. G. Liljegrens excerpter.
J. Peringschiölds Diplomatarium.
C. Örnhjälms »
Rerum Strengenensium.
K. F. Fredenheims afskrifter ur Vat. arkivet (för närv. i R. A.)
P. A. Munchs » ur » (» »)

I Kungliga Biblioteket:

Bullarium Strengnense.

I Upsala Universitets Bibliotek:

Pergamentsbref från år 1420 (enligt förteckning i Riksarkivet, (uppgjord af D:r K. H. Karlsson.)

För öfrigt har jag i Riksarkivet samt i Vitterhets-Akademien och å Upsala univ:s Bibl. tagit kännedom äfven om andra, där befintliga, mitt ämne berörande handlingar.

II. Tryckta källor.

Alin, O., Bidrag till svenska rådets historia under medeltiden, Upsala 1872.

Annerstedt, C., Upsala Universitets historia, Upsala 1877.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige, utg. af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademien genom Bror Emil Hildebrand och Hans Hildebrand, 5:te delen, Stockholm 1873—95.

Arwidsson, A. J., Handlingar till upplysning af Finlands häfder, Stockholm 1845 f.

Augustinus, Aurelius., Opera, Basel 1543.

Benzelius, E. d. y., Monumenta Historica vetera Ecclesiæ Sveogothicæ, Upsala 1709.

Bring, Sv., Handlingar och påminnelser i Svenska historien, Lund 1754.

v. Celse, M., Apparatus ad Historiam Sveo- Gothicam, Stockholm 1782.

— » —, Bullarium, ed H. G. Porthan, Åbo, u. å.

— » —, Statuta synodalia veteris ecclesiæ Sveogothicæ, ed H. Reuterdahl, (cit. Reuterdahl, St. Syn.) Lund 1841.

Collin, H. S. och Schlyter C. J., Samling af Sveriges Gamla Lagar, Vestgötalagen, äldre och yngre jämte Additamenta samt Östgötalagen, Stockholm 1829, 1830.

Cornelius, C. A., Svenska kyrkans historia efter Reformationen, Upsala 1886.

Daae, L., Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter, I, Kristiania 1885.

Dahlberg, B. H., Bidrag till svenska fattiglagstiftningens historia intill midten af 18:de århundradet, Upsala 1893.

Decretum aureum domini Gratianus suo apparatu, 1585.

Diplomatarium Christierni, I, utg. af C. F. Wägener, Köpenhamn 1856.

Diplomatarium Dalecarlicum, 1—4, utg. af C. E. Kröningsvärd och J. Lidén, Stockholm 1843, f. (cit. D. D.)

Diplomatarium Norvegicum, 1—5 utgifvet af Chr. Lange och C. Unger, Kristiania 1849 f., 6—15: 1 af C. Unger och H. Huitfeldt, Kristiania 1864—1896. (cit. D. Norv.).

Diplomatarium Suecanum, I—II utgifna af J. G. Liljegren, Stockholm 1829, 1837, III—V af B. E. Hildebrand, d:o, 1842—65, VI, af E. Hildebrand, d:o, 1878. (cit. D. S.)

Du Cange, Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis, 9:de uppl. utg. af L. Favre, Niort 1883.

Erler, G., Der Matrikel der Universitet zu Leipzig, Leipzig 1895.
Fornmanna Sögur, B. 11, Köpenhamn 1828.
Forsell, H., Sveriges inre historia från Gustaf den förste, I, Stockholm 1869.
Friedlaender, E. och Malagola, C., Acta Nationis Germanicæ Universitatis Bononiensis, Berlin 1887.
Geete, R., Jungfru Marie Örtagård, Stockholm 1895.
Gieseler, J. C. L., Lehrbuch der Kirchengeschichte, I, II, 3:te Auflage, Bonn 1831 f.
Grönblad, E., Nya källor till Finlands medeltidshistoria, 1857.
Hadorph, J., Bjärköarätten och andra gambla stadgar, Stockholm 1687
— » — Then andre Delen till Rijmkrönikan hörande, Stockholm 1676.
Haller, J., Concilium Basiliense, Studien und Dokumente I, Basel 1896.
Hammar, A. N., Consuetudines canonicæ capituli Lundensis. (I Samlingar till Skånes Historia, utgifna af M. Weibull, Lund 1868—69).
— » — Bidrag till Lunds Domkapitels äldsta historia, Lund 1868.
Handlingar rörande Skandinaviens historia, Stockholm 1816 f.
Harnack, A., Lehrbuch der Dogmengeschichte, Freiburg i B. 1888.
Hatch, E., Die Grundlegung der Kirchenverfassung Westeuropas im frühem Mittelalter, Aut. Uebersetzung v. A. Harnack, Giessen 1888.
Hauck, A., Kirchengeschichte Deutschlands, I—III, Leipzig 1887—96.
Hedqvist, V., Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under medeltiden, Strängnäs 1893.
Helveg, L., De Danske Domkapitler under medeltiden, Köbenhavn 1855.
Herzog, J. J. och Plitt, G. L., Realencyklopedie für protestantische Theologie und Kirche, Leipzig 1878 f.
Hildebrand, E., Svenska Statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar, Stockholm 1896.
Hildebrand, H., Sveriges medeltid, Stockholm 1879 f.
Hinschius, P., System des katholischen Kirchenrechts, II—V, Berlin 1878 f.
Historiallinen Arkisto, (Finskt historiskt arkiv), 1—13, Helsingfors 1866 —1893.
Historiska Handlingar, utg. af K. Samf. f. utg. af handskr. rörande Skandin:s historia, Stockholm 1861 f.
Historisk Tidskrift, utg. af Svenska historiska Föreningen genom E. Hildebrand, Stockholm 1881 f.
Hollander, A. G., Svenska undervisningsväsendets historia, I. Tiden före 1724, Stockholm 1884.
Imbart de la Tour, P., Les élections épiscopales dans l'église de France du 9—12 siècle, Paris 1891.

Juusten, P., Chronicon Episcoporum Finlandensium, Annotationibus H. G. Porthan, Åbo 1799.
Keyser, R., Den norske Kirkes historie under katholicismen, I, II, Christiania 1856 f.
Kirkehistoriske Samlinger, utg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, Köbenhavn 1849 f.
Konung Gustaf I:s registratur, utgifvet af Riksarkivet genom V. Granlund, Stockholm 1861 f.
Lagus, W. G., Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria, Ny följd, Åbo 1836 f.
Langen, J., Geschichte der Römischen Kirche von Gregor VII bis Innocens III, Bonn 1893.
Leinberg, K. G. Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne, Jyväskylæ 1894.
Linder, H., De svenske lagmännens ställning till konung och folk till och med 1347, Upsala 1875.
Mansi, J. D., Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio. Florentiæ et Venetiis 1759—1798. Tom. XIV.
Marchelius, H., De comitibus palatinis, Upsala 1741.
Maurer, K., Ueber den Hauptzehnt einiger nordgermanischen Rechte, München 1874.
Messenius, J., Scondia illustrata, utg. af J. Peringskiöld, Stockholm 1700.
Meyer, E., Geschichte des Hamburgischen Schul- und Unterrichtswesens im Mittelalter, Hamburg 1843.
Moltesen, L. J., De Avignonske pavers forhold til Danmark, Köbenhavn 1896.
Munch, P. A., Det norske folks Historie, II, 1, Christiania 1862.
Müller, K., Kirchengeschichte, I, (I Grundriss der theologischen Wissenschaften 4: 1), Freiburg 1892.
Möller, W., Lehrbuch der Kirchengeschichte, I, II, Freiburg i. B. 1889, 1891.
Naumann, Chr., Sveriges Statsförfattningsrätt, I, 2 uppl. Stockholm 1879.
Nettelbladht, Ch., Schwedische Bibliotek I—IV, Greifswald 1728—31.
Otman, J., Äldre Västgötalagen, öfversatt och förklarad, Helsingfors 1883.
Peringschiöld, J., Monumenta Ullerakerensia, Stockholm 1719.
Phillips, G., Kirchenrecht, V, VII, Regensburg 1854—1872.
Porthan, H. G., Opera selecta, IV, Helsingfors 1870.
Pyl, Th., Geschichte der Greifswalder Kirchen und Klöster, sowie ihrer Denkmäler, Greifswald 1885—87.

Ranke, L., von, Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten, 7:te Aufl., Leipzig 1878.

Registrum Ecclesiæ Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok, utg. af R. Hausen, Helsingfors 1890. (cit. Sv. B.)

Rein, G., Biskop Thomas, Helsigforns 1839.

Reuterdahl, H., Svenska kyrkans historia, Lund, 1838 f.

Rhyzelius, A. O., Episcoposcopia Sviogothica, Linköping 1752.

Ritschl, O., Cyprian v. Karthago und die Verfassung der Kirche, Göttingen 1885.

[Rogberg, S.,] Historisk beskrifning om Småland, Karlskrona 1770.

Rydberg, O. S., Sveriges traktater med främmande makter, I, Stockholm, 1877.

Rørdam, H. F., Kjøbenhavns Kirker och Kloster i Middelalderen, Köbenhavn 1859—63.

Scheffer, J., Incerti auctoris breve chronicon, Upsala 1673.

Schlyter, C. J., Samling af Sveriges Gamla Lagar, Stockholm 1834 f.

—»—, Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar, Lund 1877.

Schneider, Ph., Die Bischöflichen Domkapitel, ihre Entwicklung und rechtliche Stellung im Organismus der Kirche, Neue Ausgabe, Mainz 1892.

Schroeder, A., Die Entwicklung des Archidiakonats bis 11:ten Jahrhundert, München 1890.

Schybergsson, M. G., Finlands Historia, I, Helsingfors 1887.

Schück, H., Svensk Litteraturhistoria, I, Stockholm 1890.

Scriptores rerum Danicarum medii ævi, V, utg. af P. F. Suhm, Köpenhamn 1783.

Scriptores rerum Svecicarum, medii ævi. Utg. af E. M. Fant, E. G. Geijer, J. H. Schröder och C. Annerstedt, Upsala 1818—1876.

Sohm, R., Kirchengeschichte im Grundriss, 4:de uppl., Leipzig 1889.

—»—, Kirchenrecht, I, Leipzig 1892.

[Spegel, H.,] Skriftelige Bewis, hörande till Svenska kyrkohistorien, Upsala 1716.

Studien, Kirchengeschichtliche, herausg. von Knöpfler, Schrörs, Sdralek, I: 3—4, Münster i W. 1893.

Styffe, C. G., Bidrag till Skandinaviens Historia, I—IV, Stockholm 1859 f.

Sundberg, A. N., Jakob Ulfsson, Svea Rikes ärkebiskop 1470—1515, Upsala 1877.

Svenska Riksarkivets pappershandlingar 1351—1400. Förtecknade med angifvande af innehållet. (I Meddelanden från Svenska Riksarkivet 1886 h. 11).

Svenska Riksarchivets Pergamentsbref från och med år 1351—1400, förtecknade med angifvande af innehållet, Stockholm 1866 f. (cit. Rp.)

Svenskt Diplomatarium, Ny Följd, I—III, 1400—1420, utg. af Riksarkivet genom C. Silfverstolpe, Stockholm 1875—1892. (cit. D. S. N. F.)

Sveriges Historia från äldsta tid till våra dagar, B. 1, —1350 af O. Montelius, B. 2, 1350—1521 af H. Hildebrand, Stockholm 1877.

Thomassin, L., Vetus et Nova Ecclesiæ disciplina, Venetia 1752.

[v. Troil, U.,] Skrifter och handlingar till upplysning i svenska kyrko- och reformationshistorien, Upsala 1790.

Vastovius, Joannes, Vitis aquilonia, utg. af E. Benzelius d. y., Upsala 1708.

Wiberg, C. F., Om befästandet af kyrkans friheter, Upsala 1847.

Wilde, J., Sueciæ Historia pragmatica, Stockholm 1731.

Winter, F., Die Premonstratenser des 12:ten Jahrhunderts, Berlin 1865.

Zeitschrift für Kirchenrecht, ausgegeb. v. R. Dove u. E. Friedberg, Tübingen 1870.

Örnhjälm, C., Historia Sveonum -Gothorumque ecclesiastica, Stockholm 1689.

—

Rättelser:

Sid.	3	rad	4	u.	står	monasteriuum	läs	monasterium.
»	18	»	1	»	»	Ornhjälm	»	Örnhjälm.
»	35	»	18	»	»	1466	»	1366.
»	40	»	1	n.	»	kan hafva	»	har.
»	45	»	6	u.	»	1551	»	1351.
»	81	»	4	n.	»	frånvarande	»	frånvarande officianter.
»	143	vid sidan			»	Inkomsterna	»	Inkomster.
»	144	not 2 tillägges: Reg. de bonis prep. Scar.						
»	169	rad	14	u.	står	jungfruns	läs	jungfruns,
»	177	»	15	»	»	valsätt	»	valrätt.
»	188	»	17	»	»	biskopar	»	biskops-
»	198	»	5	»	»	ordinatoinsbref	»	ordinationsbref.
»	201	»	11	n.	»	viktigare	»	vissa.
»	206	»	9	»	»	D. S. n.	»	D. S. n. 359.
»	»	»	3	»	»	neglexit	»	neglexerit.

Öfriga tryckfel jämte inadvertenser med afseende på interpunktion och stafning torde benäget ursäktas.

Innehållsförteckning.

	Inledning	sid.	1.
I.	De svenska domkapitlens uppkomst och utbildning		17.
II.	Domkapitlens organisation.		
	1. Medlemmarne i allmänhet		51.
	2. Ämbeten inom kapitlen	»	52.
	3. Medlemmarnes antal	»	82.
	4. Fordringar för medlemskap		83.
	5. Upptagandet till medlem	»	96.
	6. Kanikernas tillsättning		98.
	7. Kanikernas företrädesrättigheter		115.
III.	Domkapitlens ekonomiska förhållanden	»	120.
IV.	Domkapitlens uppgift.		
	1. Biskopsval	»	160.
	2. Deltagande i stiftsstyrelsen	»	188.
	3. Självständig utöfning af stiftsstyrelsen	»	226.
	4. Kortjänst		230.
	5. Öfriga åligganden	»	231.
V.	Ömsesidigt förhållande mellan biskop och domkapitel	»	237.
	Bilagor	»	252.

Inledning.

Den institution, som i kyrkans historia är känd under benämningen domkapitel, möter oss visserligen först under medeltiden, men om vi bortse från namnet för att endast fästa oss vid saken, så ägde redan den gamla kyrkan sina domkapitel. Ty allt ifrån den tidpunkt i 2:dra och 3:dje århundradet, då en enda man trädde i spetsen för hvarje lokalförsamling och ensam förbehöll sig titeln biskop, finna vi honom omgifven af andra församlingstjänare, presbyterer och diakoner, möjligen äfven subdiakoner,[1]) hvilkas förman, men ingalunda suverän han var, hvilkas råd han därför måste inhämta, och af hvilkas bifall han i åtskilliga frågor var beroende. Det var det gamla församlingsrådet eller presbyteriet, ursprungligen utan skarp åtskillnad från församlingen i besittning af nästan all kyrklig myndighet, som nu, degraderadt, men aldrig upplöst, blef biskopens senat och förstod att allt framgent bevara och häfda denna sin ställning.[2])

Centralisationssträfvandet inom kyrkans område, framkalladt utan tvifvel ej blott genom inflytelser från den romerska staten, utan ock genom den starka enhetskänslan hos den kristna församlingens egna medlemmar, ryckte så småningom all andel i ledningen af de gemensamma angelägenheterna ur lekmännens händer, men förmådde aldrig under den gamla tiden helt beröfva prästerskapet den samma. Dock blef den biskopliga senaten allt fåtaligare, i det en del af stadsprästerskapet måste flytta ut på landsbygden och öfvertaga vården af dess befolkning, som i allt jämt växande antal öfvergick till kristendomen. Afståndet från staden blef nämligen i de flesta fall så stort, att de på

---

[1]) Herzog o. Plitt Realencyklopedi 2:a uppl. art. Kapitel s. 507.
[2]) Harnack, Dogmengeschichte I s. 181—184: jfr s. 383 ff. Schneider: die bisch. Domkapitel s. 1. Jfr Sohm, Kirchenrecht I, s. 175 ff, 183, 227, 228, 233, 240 ff.

landsbygden tjänstgörande prästerna omöjligen kunde infinna sig till presbyteriets, enligt regel en gång i veckan inträffande sammankomster.[1])

De närmare boende fortforo emellertid att deltaga i dem, hälst som de i alla fall voro nödsakade att tidt och ofta besöka biskopen i och för utfående af sitt underhåll. När därför efter hand landskyrkorna kommo i besittning af själfständig egendom, tillräcklig för att lämna existensmedel åt de vid dem tjänstgörande prästerna, blefvo dessas besök i biskopsstaden allt sällsyntare, och deras deltagande i presbyteriets sammanträden upphörde.[2]) Så kom då detta att utgöras blott af biskopsstadens ordines majores, hvilka alltid befunno sig i biskopens omedelbara närhet. Att de i följd af denna sin ställning lyckades tillvinna sig åtskilliga företrädesrättigheter, kan ej förvåna. Vi skola längre fram återkomma härtill.

Väl kända äro de vägar, på hvilka den i yttersta östern födda dualistiska, negativt asketiska åskådningen af lifvet trängde in i den kristna kyrkan och där i 4:de århundradet gaf upphof åt munkväsendets lika djupt skefva som storartadt betydelsefulla företeelse. Med en hänförelsens makt, jämförlig endast med den första kristendomens, grep den nämnda åskådningen i all synnerhet deras sinnen, hvilka bittert sörjde kyrkans öfvergifvande af sin första kärlek och hennes begynnande förvärldsligande.

Att prästerskapet icke gick oberördt af den samma, väcker ej vår förvåning. Snarare skulle under dåvarande förhållanden motsatsen gjort det. Nu finna vi, att redan så tidigt som i senare hälften af 300-talet en biskop Eusebius af Vercelli, d. omkring 371, i sin stiftsstad införde den ordningen, att prästerna vid katedralkyrkan skulle lefva gemensamt i ett och samma hus.[3])

Augustinus upptog denna anordning. Redan som presbyter i Hippo lyckades han — så stort var redan då hans andliga inflytande — införa det gemensamma lifvet bland sina medbröder, ja förmå dem att genom löfte förbinda sig till afstående från all privategendom. Vorden biskop, upptog han ingen till medlem af sitt prästerskap, som ej på förhand

[1]) Hatch, Grundlegung d. Kirchenverf. Europas s. 110. [2]) D:o d:o s. 110. [3]) Schneider, die bisch. Domkapitel s. 24.

förpliktade sig till efterlefvande af nyssnämnda föreskrifter.[1]) Själf har Augustinus i sitt arbete: de moribus eccl. cath. (Lib. I c. 31) för oss skildrat det gemensamma lifvet i sin kongregation, som han kallade monasteriuum, och som bestod af presbyterer, diakoner och subdiakoner, med följande ord: »In communem vitam castissimam sanctissimamque congregati, simul ætatem agunt, viventes in orationibus, in lectionibus, in disputationibus nulla superbia tumidi, nulla pervivacia turbulenti, nulla invidentia liquidi: sed modesti, verecundi, pacati concordissimam vitam et intentissimam in Deum.[2])

Härmed var gränsen mellan clerici och monachi till en del, men icke helt och hållet, utplånad. De förra ägde dock ensamma rätt att utföra de kyrkliga handlingarna. Därför är det icke, såsom Hinschius menar,[3]) likgiltigt, vare sig man säger, att prästerna lefde som munkar, eller att munkar fungerade som präster. Ty en klyfta, ordinationen, skilde dem dock allt jämt i den kyrkliga teorin från hvarandra, om än denna klyfta i folkmedvetandet icke syntes så stor samt mer och mer utfylldes.

Emellertid är det en intressant företeelse att bevittna — det må i förbigående framhållas — huru under denna tid i den kyrkliga utvecklingen tvenne strömmar alldeles invid hvarandra gå i fullständigt motsatt riktning. Å ena sidan den sig allt mer stegrande skillnaden mellan de andliga och den stora massan af lekmännen, å den andra den sig alltmer upphäfvande olikheten mellan dessa andliga och den del af lekmännen, som voro munkar.

Idéen om det allmänna prästadömet — en idea innata i kristenheten, som icke låter sig helt tillintetgöras — sökte och fann sig ett hemvist inom munkväsendet,[4]) då man ej talde henne inom den hierarkiska kyrkan. Men på denna omväg har hon återvändt till hierarkin, sökt rycka denna ned från den höjd, dit »den outplånliga karaktären» lyft

[1]) Possidius in vita S Augustini c. 5. Opp. August. ed. Maur. Antv. 1700. 10 app. p. 175: »Factus ergo presbyter monasterium inter ecclesiam mox instituit et cum Dei servis vivere coepit secundum modum et regulam, sub sanctis apostolis constitutam, maxime ut nemo quidquam proprium in illa societate haberet, sed eis essent omnia communia. (cit. efter Hinschius, Kirchenrecht I s. 50 n. 8. [2]) Augustini opera, ed. Basileæ 1543. [3]) a. a. II s. 51 not. 8. [4]) Jfr Sohm, Kirchengeschichte im Grundriss 4:de uppl. s. 53 o. fl.

henne, sträfvat att förvandla henne till en munkorden och därigenom äfven närmat henne till folket. Så kunna vi förstå, huru munkväsendet kunde blifva medeltidens populäraste andliga rörelse och hvarje bemödande att påtrycka prästerskapet dess prägel vinna understöd hos folket och hälsas af dess bifall.

Så småningom vann därför den nämnda af Eusebius och Augustinus vidtagna anordningen insteg vid åtskilliga biskopskyrkor; dock långt ifrån alla.[1] I Spanien finna vi mötet i Toledo 531 hafva föreskrifvit, att ett seminarium för utbildande af unga män till det andliga ståndet skulle inrättas. De skulle här lefva gemensamt under ledning af en föreståndare,[2] ett begynnande steg sålunda i riktning mot ett gemensamt lif äfven för de i ämbetet upptagna. Detta steg togs fullt ut af ett senare möte i samma stad 633, som gjorde gällande, att biskopen borde åt sina presbyterer och diakoner upplåta bostad i sitt eget hus, lefva tillsammans med dem och föregå dem med exempel af fromhet och helighet.[3] Från denna lefnadsordning skulle endast sjukdom eller hög ålder befria.[4]

I öfriga länder, där ett klerikalt samlif infördes, har det skett blott på initiativ af framstående biskopar. I Italien nämnes påfven Gregorius den store 590—604, i England dess förste missionär Augustinus, i Frankrike en biskop Baudinus af Tours såsom ifrigt intresserade och verksamma för införande och upprätthållande af ett dylikt samlif.[5] Alla dessa försök voro likväl enstaka; de föllo ofta med den, som gjort dem. Visserligen omnämnas rätt ofta »canonici», men man kan häraf icke draga någon slutsats med afseende på deras lefnadssätt. Ty redan vid denna tid blef det vanligt att med detta namn beteckna samtliga vid en kyrka tjänstgörande andlige, äfven de lägre.[6] Huruvida man har att söka ordets härledning i *κανών* = ordo sc. clericorum eller i *κανών* = matricula eller slutligen i *κανών* = portio statuta d. v. s. det faststälda underhållet, är ovisst. Måhända hafva alla tre betydelserna spelat in. Kanonikus innebar sålunda

[1]) Hinschius, a. a. II s. 51; Schneider, a. a. s. 26. [2]) Schneider, a. a. s. 27, enligt citat ur mötesbeslutet k. 1. [3]) Schneider, s. 27 med hänvisning till mötesbeslutet k. 21, 22, 23. [4]) Schneider s. 27 enligt citat ur till mötesbeslutet k. 22. [5]) Schneider, s. 27 o. 28. [6]) Schneider, s. 29.

blott en i en viss kyrkas matrikel införd andlig, som åtnjöt en fast, bestämd inkomst.[1] Så mycket kan likväl påstås, att från Augustini tid det prästerliga gemensamhetslifvet aldrig helt och hållet upphörde att finnas inom den västerländska kyrkan.[2] Men knappast trodde man väl, att det ägde en framtid. Och likväl — några århundraden till, och man såg i det samma den enda räddningen för ett nu fullständigt förvärldsligadt prästerskap.

Särskildt hade i det frankiska riket under det 8:de seklet förfallet bland de andlige blifvit verkligt skriande. Det skulle föra oss för vidt att här redogöra för de många härtill samverkande orsakerna.[3] Lyckligtvis inträdde snart nog en reaktion. Impulsen gafs af munkar från England, Skotland och Irland, hvilka både genom predikan och föredöme banade väg för en bättre sakernas ordning.[4] Äfven benediktinerna på fastlandet öfvade här ett visst inflytande.[5] Men först när stat och kyrka i förening grepo sig verket an, kunde en verklig reform bringas till stånd. Den frankiske konungen och den romerske biskopen räckte hvarandra handen, och resultatet blef påbjudande för klerus af ett gemensamt lif, ordnadt af en kanonisk regel[6] och därför kalladt »vita canonica» till skillnad från »vita regularis», som ålåg munkarne.[7] Första gången påbudet om ett dylikt kanoniskt lif utfärdas, är på kyrkomötet i Vernon 755.[8] Sedermera finna vi, hurusom Pipin den lille i ett för sitt lombardiska rike år 782 utställdt kapitulare påyrkat, att biskoparne borde nödga sitt prästerskap till efterlefnad af de kanoniska föreskrifterna, vid påföljd, om de vägrade, af utskrifning till militärtjänst såsom alla andra medborgare.[9] Men redan innan denna förordning utkom och strax efter det ofvannämnda konciliet i Vernon, hade ärkebiskop[10] Krodegang af Metz omkring

[1]) Schneider, a. a. s. 29. [2]) Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands I s. 215. [3]) Se härom Schneider, a. a. s. 30 och Hatch, a. a. s. 87—90. [4]) Hatch, a. a. s. 90. [5]) Schneider, a. a. s. 30. [6]) Hatch, a. a. s. 90—91. [7]) Hinschius, a. a. II s. 51. Regeln och i följd däraf lifvet enligt densamma kallades »kanonisk» därför, att den var grundad på föreskrifterna i den nytestamentliga kanon. Ap. G. 4: 32. Den personliga egendomens uppgifvande var däri ej föreskrifvet. [8]) Hatch, a. a. s. 91; Thomassin, Vetus et nova Eccl. disc. I, 3, k. 9 n. [9]) Hatch, a. a. s. 91. [10]) Hauck, a. a. II s. 51 kallar honom med denna titel; sålunda ej, såsom vanligen, biskop.

760 närmast för de andlige vid sin egen kyrka gifvit ingående föreskrifter om sättet för det påyrkade kanoniska lifvet.[1]) De grundsatser han i sin efter honom uppkallade regel gör gällande, har han ej behöft hämta utifrån. Själf utgången ur Benediktinerorden[2]) och sålunda väl förtrogen med dess ordningar, har han endast öfverflyttat dessa på de andliga naturligtvis med de förändringar, som nödvändiggjordes af de senares från munkarnes skilda kallelseuppgift m. m.[3])

Måhända hafva andra biskopar affattat liknande föreskrifter. Men Krodegangs regel var likväl den, som af de frankiska konungarne accepterades. Visserligen har hvarken Pipin den lille eller Karl den store, så vidt vi känna, i sina kapitularier[4]) uttryckligen omnämnt densamma, utan de begagna sig af det allmänna uttrycket: »canonice vivere», men det faktum, att Krodegangs regel blef den allenahärskande, häntyder dock på, att just denna åsyftats. Däremot yrkade kyrkomötena under denna tid ifrigt på användningen af just denna regel; så mötet i Frankfurt 794 och de så kallade reformsynoderna i Rheims, Arles, Mainz och Tours 813.[5])

Med stor hastighet utbredde sig nu det gemensamma lifvet inom den frankiska kyrkan. Det djupa missnöjet med de andliges förfall hade banat väg för reformen; hvarje invändning mot den samma måste förstummas, hvarje motstånd brytas inför den allmänna opinionens och den andliga och världsliga öfverhetens förenade makt. Redan 817 kunde därför biskoparne på synoden i Aachen betyga, att de nästan mangrant efterlefde den kanoniska regelns föreskrifter.[6])

I hvad mån äfven inom öfriga kyrkoprovinser det gifna exemplet ledt till efterföljd redan vid denna tid, kunna vi ej afgöra. Blott det, veta vi, att åtminstone i England synoderna i Northumbrien och Mercien år 768 påbjudit införande af vita canonica vid domkyrkorna, samt att bisko-

[1]) Hatch, a. a. s. 93. [2]) Schneider, a. a. s. 30. [3]) Hauck, a. a. II s. 60 n. 1. uppvisar såväl de genomgående likheterna, som de nödvändiggjorda olikheterna. [4]) Utom det ofvannämnda af Pipin hafva vi sådana af Karl den store från åren 789 (Schneider, a. a. s. 32; tryckt hos Pertz, Monum. Germ. LLI 65) och 802 (Hatch, a. a. s. 92; äfven tryckt hos Pertz a. a. 1 s. 92, 94. [5]) Schneider, a. a. s. 32 o. 33. [6]) Schneider, a. a. s. 33.

parne ålades att hålla noggrann uppsikt öfver dess iakttagande.[1])

Redan efter något mer än ett halft sekels förlopp utbyttes Krodegangs regel mot en ny, Aachener-regeln, obligatoriskt föreskrifven på riksdagen resp. synoden i Aachen 816 (l. 817) ej blott för katedralkyrkornas prästerskap, utan jämväl för de så kallade kollegiatkyrkornas, d. v. s. sådana kyrkor, där ett större antal andliga tjänstgjorde, men ingen biskop fanns.[2]) Kejsar Ludvig den fromme, som i det kanoniska samlifvet såg ett lifsvillkor för kyrkans bestånd, hade önskat en omarbetning af den gamla, hittills följda regeln, och biskoparne hade härtill samtyckt. Ludvig gaf då diakonen Amalarius i Metz i uppdrag att verkställa omarbetningen.[3]) Den resulterade i en kompilation af olika afhandlingar och sentenser rörande biskopens och öfriga andliges plikter, hämtade från de mest skilda håll: kyrkomötens beslut, påfvars utsagor och fädernas, särskildt Gregorius den stores, Augustinus', Hieronymus' och Isidorus' skrifter. Till dessa allmänna uttalanden lades sedan en mängd detaljerade föreskrifter, hvilka genom sin öfverensstämmelse med Krodegangs regel visa, att afsikten var att, så vidt möjligt, förblifva vid det gamla, men genom vissa icke obetydande olikheter dock tillkännagifva, att man ville föra detta gamla ett steg framåt.[4])

Det skulle leda oss alldeles för långt att här i hvarje enskildhet uppdraga en jämförelse mellan de båda reglerna.[5]) Blott det må sägas, att båda föreskrifva, att de andlige skulle bo, äta och sofva tillsammans i ett gemensamt hus, hvars själfva namn, claustrum, erinrar om det inflytande munkväsendet haft på hela institutionen; vidare, att de skulle noggrant iakttaga de s. k. kanoniska timmarne, d. v. s. de 7 för hvarje söckendag påbjudna bönestunderna[6]), att de skulle lefva ett kristligt och broderligt samlif samt vara underka-

---

[1]) Knöpfler, Schrörs, Sdralek: Kirchengeschichtliche Studien, I s. 126. [2]) Hatch, a. a. s. 93. [3]) Det torde nu kunna anses afgjordt, att denne verkligen både fått och utfört nämnda uppdrag. Mönchmeier, Amalar v. Metz i Kirchengeschichtliche Studien af Sdralek etc. I s. 17. [4]) Mönchmeier, Amalar v. Metz i a. a. I s. 17. [5]) De äro tryckta bland annat hos Mansi, Collectio Conciliorum Tom. XIV; Krodegangs regel s. 315—332, Aachenerregeln s. 150—216. Den förra har 34 kapitel, den senare 145. De 31 sista innehålla föreskrifter om det gemensamma lifvet. [6]) Krodeg. reg. k. 8.

stade sina förmäns uppsikt, tillrättavisning och bestraffning.[1] Båda bibehålla, till skillnad från benediktinerregeln, och taga hänsyn till förefintlig rangåtskillnad emellan brödraskapets medlemmar, Krodegang genom att vid måltiderna anvisa dem platser vid olika bord samt genom påbudet att vid tilltal alltid begagna vederbörandes ämbetstitel, Aachener-regeln genom stipulation om skilda straffarter.[2] Båda medgifva slutligen privat egendomsrätt med den inskränkningen likväl, att enligt Krodegangs regel kvarlåtenskapen efter innehafvarens död skulle tillfalla det gemensamma bordet, och enligt Aachener-regeln, att hvar och en borde betala tionde af hvad han ägde.[3]

De olikheter de bägge reglerna förete hafva sin grund framför allt däruti, att Krodegangs regel var afsedd blott för domkyrkornas andlige, Aachener-regeln tillika för kollegiatkyrkornas. Därför är den senare mera allmänt hållen.[4] Den mest i ögonen fallande skillnaden är, att Krodegangs regel såsom föreståndare för brödraskapet ställer biskopen och näst honom archidiakonen, under det Aachener-regeln redan betraktar biskopen såsom i någon mån stående utanför samfundet och betecknar föreståndaren med den från benediktinerregeln lånade, mera allmänna benämningen prepositus eller prelatus. Att denne vid kollegiatkyrkorna, där hvarken biskop eller archidiakon fanns, skulle i sig förena bådas myndighet, faller af sig själft; men äfven vid domkyrkorna beklăddes han med nästan all den disciplinära makt, som enligt Krodegangs regel tillkom just de båda nämnda ämbetsmännen, särskildt archidiakonen.[5]

De andliga samfund, som nu på grundvalen af dessa regler bildades och i dem både ägde sin enhet och sin begränsning, fingo snart namnet kapitel, dom- eller kollegiatkapitel allt efter de kyrkors art, där de uppstodo. Ordet kapitel, capitulum, betecknar, som bekant, ursprungligen mindre afdelning i en bok; redan i klostren öfverflyttades emel-

[1]) Krodeg:s reg. kap. 3, 4, 8, 14—19, 21, 23, samt præf. k. 11, 12, 13. Aach. reg. k. 114, 115, 117, 118, 126, 134, 138, 139, 144. [2]) Krodeg. r. k. 2; Aach. r. k. 134. [3]) Krodeg. r. k. 31, 32; Aach. r. k. 141. [4]) Schneider, a. a. s. 33. Hinschius, a. a. II s. 53. [5]) Schneider, a. a. s. 34. Hinschius, a. a. II s. 54. Krod. reg. k. 8, 9 m. fl. Aachen. reg. k. 117, 118, 139, 143 m. fl.

lertid denna benämning på rummet, hvarest man ur ordensregeln hvarje dag föreläste sådana mindre stycken för munkarne.[1]) Då samma sed infördes äfven vid de nya brödraskapen, kallades äfven här föreläsningsrummet capitulum, hvarefter man så småningom öfvergick till att därmed beteckna en kyrkas i gemensamt lif lefvande andlige.[2])

Det mål, som kyrka, stat och enskilda vid sträfvandet att böja det förnämligare prästerskapet under nu nämnda stränga ordning hade i sikte, var tvåfaldigt. Först och främst det negativa att absolut omöjliggöra den sedeslöshet, som utgjorde tidens stora onda. Detta skulle ske genom den ömsesidiga kontroll, som oafbruten sammanlefnad medför. Att det fanns en väg, som säkrare ledde till målet, äktenskapets helgd, låg medeltiden fjärran. Ett gift prästerskap var äfven vid sidan af munkväsendet en historisk omöjlighet. Det skulle förlorat allt inflytande öfver folket. Visserligen kan väl, såsom Hatch menar, den tanken hafva föresväfvat kyrkans män, att en i laster djupt sjunken människa blott genom total abstinens kan lyftas upp, — och han påminner därvid om våra dagars nykterhetsverksamhet[3]) —, men vi tro, att detta åtminstone på nu ifrågavarande område varit ett för tiden så pass främmande åskådningssätt, att det ej kunnat inverka bestämmande på dess sätt att handla. Det äktenskapslösa lifvet gällde alldeles icke såsom en blott temporärt prohibitiv åtgärd, tvärtom, det var det ideela, och i munkväsendet var idealet i detta och andra afseenden förverkligadt. Till detta ideal ville man nu, såsom redan i det föregående antydts, föra prästerskapet fram. Det lyckades ej fullständigt, men därför framhölls allt jämt, att kanonikerna i jämförelse med munkarne stodo på en lägre kristlig utvecklingsståndpunkt, ja, att hela kapitelinstitutionen vore i grunden blott ett medgifvande åt den mänskliga svagheten.[4])

Det andra syftemålet med de kanoniska reglerna var gemensam uppbyggelse och undervisning. Vid de sju förut omtalade dagliga bönestunderna förekom alltid läsning af något stycke

[1]) Du Cange, Glossarium 2. s 141 art. Capitulum. [2]) Schneider, a. a. s. 35; Hinschius, a. a. II s. 54 n. 2. I Krod:s reg. k. 8 heter det: Necesse est, ut quotidie omnis clerus canonicus ad capitulum veniant et ibidem verba Dei audiant. [3]) Hatch, a. a. s. 95. [4]) Hauck, a. a. II. s. 539, 540.

ur bibeln, reglerna eller "tractatus et alias homilias, vel quod ædificet audientes".[1]) Härigenom ökades naturligtvis kanonikernas insikter i den kristna trosläran. Så småningom insågs allt mera behofvet af en grundligare undervisning, och domkapitlen hafva med ett erkännansvärdt intresse kommit detta behof till mötes genom upprättande af särskilda skolor under en af kapitlet själf utsedd föreståndare, hvarom vi få tillfälle att sedan mera tala.

Från det frankiska riket gick denna stränga lefnadsordning öfver till Italien och England, där den vann lika stor utbredning. Med 10:de seklet är inom större delen af den västerländska kyrkans äldre provinser det kanoniska lifvet genomfördt.[2])

Man kan nu från protestantisk ståndpunkt hafva många principiella och berättigade gensagor att göra mot hela denna reform. Men hvarje tid har rätt att ses från sin egen synpunkt, och betraktar man saken så, kan det ej bestridas, att det kanoniska lifvet varit för prästerskapet, och därmed också för kyrkan, välgörande. "Det räddade", säger med rätta Hatch,[3]) "västerlandets klerus ur allt mer tilltagande förnedring; det förvärfvade sig fast och varaktig hemortsrätt i det kristna samfundet, emedan det tillfredsställde ett stort behof, det uppställde ett lifsideal, hvilket märkbart höjde det klerikala lifvets nivå, och huru mycket än några af dess medelbara följder må beklagas — ett viktigt stycke utveckling i fråga om kristlig moral och kristlig teologi har inom det samma utspelats.

Men den nya ordningen bar inom sig själf fröet till sin upplösning. Vi hafva redan omtalat, huru en, om ock begränsad, rättighet till privat egendomsbesittning var kanonikerna medgifven. Så länge de ännu voro hänvisade till ett ganska knappt lefvebröd, betydde det föga eller intet, om de förtärde det gemensamt eller hvar för sig. Men med kyrkans växande rikedom blef frestelsen till en uppdelning allt starkare. Den första varma hänförelsen lade sig snart, det starka tvånget framkallade begär efter frihet, den påtvungna fattigdomen lust efter njutning, och i hvarje ny gåfva till det

[1]) Krod. reg. kap. 8. [2]) Hatch. a. a. s. 91. [3]) a. a. s. 94.

gemensamma låg en frestelse för de enskilde att söka efter eget godtfinnande få disponera hvar och en sin andel.[1])

Dock vore det helt visst oberättigadt, om man ville påstå, att detta varit den enda anledningen till sträfvandet att lossa på de stränga banden. Där låg nog äfven hos det reguljära prästerskapet en känsla af det skefva i dess ställning. I motsats till munkarne voro ju domkyrkans andlige skyldiga att ägna sig åt en mängd bestyr, som rörde församlingen, och de kunde härvid icke undgå att finna, hurusom deras förpliktelser till det efter snäfva regler organiserade kapitlet lade stora hinder i vägen för fullgörandet af deras förpliktelser mot församlingen. De voro ju nu nästan fullständigt afspärrade från hvarje beröring med henne. Härmed likväl icke sagdt, att ej det förstnämnda skälet varit det tyngst vägande.

Men äfven biskoparne längtade efter större frihet. De skulle öfvervaka disciplinen, men de understödde snarare dess begynnande upplösning. Man skulle ju kunna tycka, att deras fornåldriga rätt att ensamma förfoga öfver kyrkoförmögenheten bort vara ett kraftigt skäl för dem till upprätthållande af det gemensamma lifvet.[2]) Men denna rätt hade för längesedan modificerats genom föreskriften, att alla kyrkliga inkomster borde af biskopen delas i tre eller fyra lika delar, af hvilka en skulle tillfalla prästerskapet.[3]) Den inskränktes ännu ytterligare under inflytelser från feodalväsendet därigenom, att vissa bestämda inkomster från jord eller tionde, motsvarande laglotten, en gång för alla anslogos till biskopen, det öfriga klerus och de fattiga. Så fick man tre från hvarandra skilda förmögenheter och tre olika slag af kyrkogods, af hvilka ett tillhörde biskopen, det andra klerus och det tredje fattiga, sjuka och främlingar.[4]) Redan härigenom erhöllo kapitlen en af biskoparne icke litet oberoende ställning.

Då dessa senare vidare många gånger voro i behof af kapitlens stöd, är det lätt förklarligt, att den så länge eftertraktade personliga egendoms- och nyttjandefriheten icke länge skulle låta vänta på sig. De första kapitel, som erhöllo en dylik frihet, voro de, som funnos i Kölns stift.

---

[1]) Schneider, a. a. s. 41 f. Hinschius, a. a. II s. 55. [2]) Redan conciliet i Antiochia 341 gaf biskoparne denna rätt. Hatch, a. a. s. 60. [3]) Hatch, a. a. ss. 61 o. 100. [4]) Schneider, a. a. s. 42; Hatch, a. a. s. 100.

Ärkebiskop Gunthar därstädes hade af påfven blifvit afsatt, men vägrade att underkasta sig domen. I sitt svåra läge sökte han skydd och stöd hos sitt prästerskap, hvars ynnest han förmodligen köpte genom den gemensamma förmögenhetens uppdelning vid samtliga kapitlen och genom löftet att ej vidare göra bruk af den honom lagligen tillkommande rätten att upptaga nya medlemmar i dem.[1]) Härmed hade kanonikerna förvärfvat sig tvenne, oerhördt betydande privilegier nämligen dels fri egendomsbesittning, i samband hvarmed de äfven fingo rätt att förfoga öfver sina bostäder inom den gemensamma byggnaden, dels ock makt att bestämma både sammansättningen af och medlemsantalet i sin korporation. Visserligen talas i hithörande urkunder ingenting därom, att det gemensamma lifvet ännu upphört, men det är lätt att inse, huru kort steget dit i själfva verket var.[2])

Exemplet synes dock ej omedelbart manat till efterföljd på andra håll. Först i 10:de seklet spåra vi liknande öfverenskommelser mellan biskop och kapitel i några andra stift. Men man gick i allmänhet ej genast så radikalt till väga som i Köln. Vanligen började man nämligen med att öfverlåta ekonomiförvaltningen åt kapitlet i dess helhet; sedan fortgick man till att medgifva de enskilda medlemmarna egna boningsplatser, merendels i kyrkans närhet; så inskränkte man de gemensamma måltiderna till festdagarna för att snart låta dem helt upphöra, och slutligen utskiftades egendomen samt öfverläts åt kanonikerna med nyttjanderätt.[3])

På detta sätt sönderföll totalt det kanoniska lifvet. När detta skett, kan icke med bestämdhet sägas; på somliga ställen har det ägt rum tidigare, på andra senare. Vid vissa kyrkor fortlefde det, om än med tynande tillvaro, vid andra har det midt under det allmänna förfallet grundlagts. Ett faktum är emellertid, att, i stort sedt, det gemensamma lifvet under det 11 århundradets förra hälft upphörde att vara det normala för domkyrkornas andlige.[4]) Detta hade ej nödvändigt

---

[1]) Schneider, a. a. s. 42 o. 43; Hinschius, a. a. II s. 56. Han meddelar vidlyftiga utdrag ur bekräftelseurkunderna af kejsar Lothar II 867 och synoden i Köln 873. [2]) Schneider, a. a. s. 43, 44. [3]) Schneider a. a. s. 44. Hatch, a. a. ss. 100—102. [4]) Schneider, a. a., s 45. Hatch, a. a. s. 102, 103.

behöft innebära en sänkning i prästerskapets religiösa och sedliga nivå, men så blef likväl fallet.

Det hör till det mest upplyftande vid betraktelsen af särskildt kyrkans historia, att vid sidan af förgängelsens krafter alltid gå förnyelsens, samt att midt i förstörelsen gömmer sig fröet till återupprättelse. Vid denna tid utgick, som bekant, restitutionsarbetet — en verklig reformation har legat medeltidens kyrka fjärran — från kluniacenserkongregationen. De idéer, som inom denna födts, men hittills blott öfvat inflytande på munkväsendet, blefvo i och genom Gregorius VII både kyrko- och världsbehärskande. I det förra hänseendet hafva de bland annat ledt till återinförande af det gemensamma lifvet, framför allt vid kyrkor, hvilkas biskopar tillhörde det gregorianska reformpartiet. Som väl är kändt, ryggade man inom detta aldrig tillbaka för ytterlighetsåtgärder, så snart man ansåg dem bidraga till det utstakade målets ernående. Här gällde nu att dana ett prästerskap, som af intet band var fäst vid det världsliga samhället och helt kunde ägna sig åt kyrkans tjänst, här gällde att bevara åt kyrkan hennes stora rikedomar, här gällde att leda strömmen af alla religiösa, moraliska och intellektuela krafter in i kyrkan till förökandet af hennes prestige öfver folken. Celibatet har främjat alla dessa ändamål. Det gjorde eller åtminstone afsåg att göra församlingen till prästens familj, det hindrade kyrkoegendomen att gå i arf och splittras, det har äfven inom kyrkans gebit nedrifvit den skiljemur, som utanför henne börd och namn oöfverstiglig upprest mellan samhällsklasserna, och därigenom från alla folklager tillfört kyrkan friska andliga krafter. Politiskt sedt, var därför visserligen celibatsediktet för sin tid ett lyckligt grepp. Gregorius har sett detta och med järnvilja sökt genomföra dess bestämmelser. Då det gemensamma lifvet mer än något annat var ägnadt att tjäna såsom medel härför, är det lätt begripligt, att ett hufvudintresse fästes vid dess återupplifvande. Det var sålunda nu andra motiv, som spelade in, än förut. Många biskopar nitälskade varmt för saken och rönte, understödda af påfvarne, framgång i sina sträfvanden. För att undvika en möjligen ånyo inträdande upplösning förbjöds besittning af privat egendom. Lyckligtvis kunde man i detta stycke åberopa sig på Augustini auktoritet, och hans namn förbands

nu med en ny grupp af regler för kanoniskt samlif, grundade på idén om egendomsgemenskap. Härefter skilde man därför emellan tvenne slag af kanoniker: de reguljära,[1]) som lefde enligt Augustiner-regeln, och de sekulära, som behöllo privategendom[2]) och ej underkastade sig gemensamhetslifvets tvång.

Genom och under den s. k. investiturstriden 1075—1122 tillväxte de förras antal i hög grad.[3]) Några biskopar gingo i sin reformifver så långt, att de helt enkelt fördrefvo de kanoniker, som ej ville underkasta sig den nya ordningen, och ersatte dem med munkar. Särskildt har Norbert, Premonstratenserordens stiftare, som år 1126 upphöjdes på ärkebiskopstolen i Magdeburg, med förkärlek inkallat ordensbröder i sitt kapitel, sedan han länge förgäfves bland dess gamla medlemmar sökt införa strängare tukt. Därefter var det företrädesvis munkar ur premonstratenserorden, som kommo att träda i stället för motspänstiga kanoniker, där dessa icke läto sig böjas under den strängare regeln.[4])

På detta sätt lyckades man vid flertalet domkapitel, framför allt de nybildade,[5]) införa den augustinsk-kanoniska lefnadsordningen. Men kollegiatkapitlen trotsade länge alla ansträngningar, och reformen synes blott på vissa enstaka ställen bland dem kunnat genomföras.[6])

Men den nyvaknade asketiska ifvern svalnade tämligen snart. Den var ej, som vi sett, stark nog att genomtränga alla kapitel, och den var ej ihållande nog att ens bibehålla den nya ordningen där, hvarest den åter upptagits. I den oupphörligt tillväxande förmögenheten låg en allt för stor

---

[1]) Enligt ordalydelsen innebär beteckningen Canonicus regularis en tavtologi och canonicus sæcularis en contradictio in adjecto. Men canonicus hade vid denna tid återgått till sin ursprungliga betydelse och angaf endast att personen var medlem af ett kapitel. Jfr Schneider, a. a. s. 46 n. 4. [2]) Hatch, a. a. s. 103; Hinschius, a. a. II s. 57, 58. [3]) Müller, Kirchengeschichte, I. s. 448. [4]) Schneider, a. a. s. 47, 48; Hinschius a. a. II s. 58. Hatch a. a. s. 103. [5]) Så voro domkapitlen i Viborg och Odense, af hvilka det förra nämnes redan 1080, från början förpliktade till augustinerregeln. Helveg, de danske domkapitel s. 15 o. ff. [6]) T. ex. i sydvästra delen af Tyskland genom biskop Konrad af Salzburg d. 1147 och St. Viktor i Frankrike genom Vilhelm af Champeaux, som 1108 förvandlade detta sekulära kollegiatkapitel till regulärt. Müller a. a. I. s. 472.

frestelse för dem, som en gång smakat oberoendets sötma, att de icke skulle göra de största ansträngningar att återvinna sin förlorade frihetsställning. Af de talrika sekulära kanonikerna blefvo ock de regulära naturligtvis eggade till att utvidga sina rättigheter i likhet med dessas. Bidragande orsaker till det nya gemensamma lifvets upphörande voro äfven de politiska förhållanden, i hvilka kapitlen såsom egendomsägare inveckIades. Med egendomen följde nämligen vissa prerogativ, som gjorde det ganska svårt, nästan omöjligt för biskoparne att hålla sina kanoniker stången, då dessa lupo till storms mot det dem ålagda tvånget. De många ekonomiska bestyren hade äfven i hög grad hos dem trängt tillbaka de andliga intressena, hvilka ensamma kunnat bilda en motvikt mot deras trängtan att tillgodose de lekamliga. Slutligen började äfven de adliga familjerna att för sina yngre söners räkning göra anspråk på de rikt doterade kyrkoämbetena, ett förhållande som naturligtvis ej litet skulle bidraga till det gemensamma lifvets upphörande.[1])

På grund af alla dessa omständigheter råkade det kanoniska lefnadssättet för andra gången i förfall. Detta skedde i allmänhet under loppet af 13:de århundradet.[2]) Där det sent infördes, bibehöll det sig dock längre, till och med in i det 15:de.[3]) Vissa kollegiatkapitel bevarade under namn af regulerade korherrestift den stränga augustinska ordningen hela medeltiden igenom. Det mest bekanta bland dem var St. Viktor nära Paris, om hvars betydelsefulla insatser i den kyrkliga utvecklingen vi här blott erinra.[4])

Med den kanoniska lefnadsordningens upplösning försvunno dock ej domkapitlen. De fortlefde och fortlefva ännu så väl inom den katolska som vissa delar af den protestantiska kyrkan. Om det gemensamma lifvet åt katedralkyrkornas prästerskap än gaf namnet domkapitel, och denna benämning strängt taget ej passade för de därifrån frigjorda andlige, så får det dock ej betraktas såsom en väsentlig be-

---

[1]) Schneider, a. a. s. 48 ff.; Hinschius, a. a. II. s. 58. [2]) Schneider, a. a. s. 50. [3]) I det förut omnämnda domkapitlet i Viborg upphörde det kanoniska lifvet först 1440. Helveg, a. a. s. 20. [4]) Müller, a. a. I. s. 472; Möller, Kirchengeschichte, II. sid. 300 ff.

stämning hos nämnda korporationer. Ett domkapitel bildade under medeltiden icke domkyrkans präster därför, att de lefde enligt en viss asketisk regel, utan blott då, när de utgjorde ett med bestämda rättigheter och skyldigheter organiseradt helt, som jämte biskopen deltog i stiftsstyrelsen.

I.

De svenska domkapitlens uppkomst och utbildning.

Vid den tid, då kristendomen först förkunnades i vårt land, omkring 830, hade, såsom vi sett, domkapitelsinstitutionen på kontinenten redan erhållit lagstadgad ordning. Det skulle emellertid dröja flere sekel, innan den samma hos oss kunde införas. Lugnt och stilla, men med otrolig långsamhet vann kristendomen insteg i Sverige. Segare än sina närmaste stamförvanter i sitt vidhållande af den gamla hedendomen, har dess folk fordrat lång betänketid för sin religionsförändring. Med allt sitt lugn fullt af hetsighet har det genast gjort front mot hvarje ogrannlaga eller hänsynslöst påtrugande af nya religiösa idéer, men en gång vunnet för dessa, har det ock med obetingad hängifvenhet hållit dem fast.[1])

Sedan kristendomen så småningom undanträngt hedendomen och flera biskopsstift grundats, blef Sverige en särskild kyrkoprovins genom upprättande af ärkebiskopsstolen i Upsala 1164.[2]) Den förste, som beklädde denna värdighet, var Stefanus, förut munk i Alvastra.[3]) Såsom hans lydbiskopar omtalas i utnämningsbullan af P. Alexander III biskoparne i Skara, Linköping, Strängnäs och Wästerås.[4]) Med en viss förvåning finner man, att biskopen i Växiö saknas bland den nya ärkebiskopens suffraganer, oaktadt i Wärend sannolikt redan 1153 fanns ett biskopsstift med flera kyrkor.[5])

---

[1]) Betecknande i detta afseende är, att under vår medeltid knappt ett enda spår af kätteri låter sig påvisa. [2]) D. S. n. 49.

[3]) Reg. Ups. D. S. n. 3834. Reuterdahl synes denna uppgift hafva undgått. Han säger därför, att Stefanus *troligen* förut varit munk i A. K. H. I s. 514. [4]) D. S. n. 49.

[5]) Knytlingasagan, s. 358, tryckt i 11:e bandet af Fornmanna Sögur. Reuterdahl säger II: 1, s. 173 Knytlingasagan vara mycket trovärdig, men I s. 514 heter det, att biskop i Wäxiö ännu ej 1164 fanns, samt att detta var orsaken till, att han ej nämnes i Alexanders ofvannämnda bulla af 1164.

Ganska antaglig är Örnhjälms förmodan, att orsaken härtill ligger däri, att den lundensiske ärkebiskopens prokuratorer i Rom af afundsjuka motsatt sig äfven Växiöbiskopens underordnande under Upsala ärkestol i förhoppning att kunna förena hans stift med Danmark.[1]) På grund af närheten till Lund kunde ju äfven ett visst tvifvelsmål i denna sak hos påfven lätt väckas, hvarför han lämnat saken tills vidare oafgjord. Örnhjälms antagande synes vinna bekräftelse af tvenne handlingar, som hänföra sig till det danska klostret Cara Insula, och i hvilka bland danska män äfven biskopen i Växiö nämnes som vittne. De äro båda utfärdade 1183. Det tyder på, att detta stift då verkligen lydt under Danmark.[2]) Inom kort lades det dock under den svenske ärkebiskopen.[3])

Hvad beträffar ordningen mellan stiften, förändrades den sedermera så, att näst efter Upsala Linköping alltid nämnes först, sedan Skara, Strängnäs, Västerås och Wäxiö samt sist Åbo, som ju äfven sist grundlades.[4])

Vi skola nu efterse, när och på hvad sätt domkapitel inom hvart och ett af dessa stift kommit till stånd. En oundgänglig förutsättning härför var naturligtvis, att det kyrkliga lifvet nått en viss utveckling, samt att medel funnos, tillräckliga att i stiftsstaden underhålla flere andlige. På såväl det ena som det andra är kapitelinstitutionen en gradmätare. Ansatser till kapitelbildning hafva utan tvifvel gjorts ganska tidigt i vårt land, fastän urkunder, som styrka det, saknas. Det låg nämligen i biskoparnes intresse att vid sin sida äga män, som kunde bistå dem i råd och handling samt höja glansen af deras värdighet. Den nära förbindelse, hvari den svenska kyrkan stod till den danska, måste äfven i detta afseende verkat impulsivt. Redan 1085 hade Knut den helige stiftat ett andligt konvent vid Lunds domkyrka, hvilket bär alla spår af att hafva varit organiseradt enligt Augustiner-regeln, men 1145 synes hafva förändrats till ett sekulärt.[5])

---

[1]) Örnhjälm, Historia Eccl., s. 490. [2]) Langebek: Scr. r. Dan. V, s. 249, 252. [3]) Redan 1191 bevittnar han jämte endast svenska biskopar ett kungligt gåfvobref. D. S. n. 113. [4]) Så i Magnus Erikssons landslag, Konung. B., k. 1. [5]) Helveg, a. a., s. 11.

Likväl veta vi intet med bestämdhet om en dylik anordning vid någon svensk stiftskyrka förr än under det 13:de århundradet. Att ärkebiskop Stefan i Upsala skulle vid sin sida haft ett slags domkapitel, bestående af munkar, påstår visserligen Reuterdahl[1]) i anslutning till en uppgift i Registrum Upsaliense, utgifvet af Scheffer.[2]) Det heter där: Primo enim fuit (sc. capitulum) Monachorum». Men för det första innebär ju »primo» endast en relativ tidsbestämning, och då vidare enligt en riktigare läsart i stället för »enim» här står »nimirum»,[3]) så försvinner vissheten för att lämna rum åt en blott sannolikhet, låt vara en till visshet gränsande. Ty oantagligt är det för ingen del, tvärtom, att Stefanus kallat munkar att tjänstgöra vid sin kyrka, samt att dessa fungerat såsom ett slags råd. Det var nämligen ganska vanligt, att munkar på detta sätt togos i anspråk. I all synnerhet var detta händelsen i länder, som mottagit kristendomen af missionärer ur Benediktinerorden, och hvilkas första biskopar tillhörde denna. De benämndes likväl aldrig i sådant fall »canonici», utan alltid »monachi», för så vidt de ej utträdde ur sin orden.[4]) I England voro till och med formliga kloster förenade med flera domkyrkor, hvarvid klosterbröderna ägde rätt att välja biskop.[5]) Enahanda var förhållandet på många ställen i Tyskland in i 9:de och 10:de seklen.[6]) Och huru den i sistnämnda sekel inträffande upplösningen af det gemensamma lifvet sedermera ledde till inkallandet i kapitlen af munkar, hafva vi redan i det föregående framhållit.[7]) *Upsala.*

Men full visshet om tillvaron i Upsala af kanoniker, hos oss vanligen förkortadt kaniker, få vi först genom ett bref af ärkebiskop Peter, Stefanus' andre efterträdare, utfärdadt något af åren 1188–1197.[8]) Han anslår däri bland annat allt biskopstionde från »Beling» och »Waxalle» till de kaniker, som i Upsala kyrka tjänade Gud, och han gör det för att »formam antiquorum immitari et ad confirmandum statum Christianæ religionis ordinemque monasticum in nostra

---

[1]) K. H. II: 1, s. 145. [2]) Scheffer, Chronicon, s. 19. [3]) D. S. n. 3834. [4]) Thomassin, Vetus et nova Eccl. discipl. I 3 k. 9 n. 1 o. 8. Jfr. hvad Danmark beträffar Helveg, a. a., s. 18. [5]) Schneider, a. a., s. 40. [6]) Schneider, a. a., s. 40. [7]) Inledn. s. 14. [8]) D. S. n. 98.

metropolitanana ecclesia coroborandum.» De omtalas vidare i en donationsurkund från år 1200.[1]) Med det sammanfattande uttrycket kapitel betecknas de första gången af Innocentius III i en skrifvelse af år 1198.[2]) Härmed sammanstämmer nu uppgiften hos Juusten i hans chronicon,[3]) att den tredje biskopen i Finland, Folquinus, förut varit kanonikus i Upsala. Då enligt samme författare den förste finske biskopen, Henrik, dog 1150, antager Juusten som sannolikt, att Folquinus tillträdt sitt ämbete omkring 1198 och sålunda före denna tid varit kanonikus.[4])

Af ordalydelsen i ärkebiskop Peters ofvannämnda skrifvelse bestyrkes ytterligare det antagandet, att de första kanikerna varit munkar. Men hafva de i sin förstnämnda egenskap äfven haft något inflytande på stiftsstyrelsen, utgjort ett verkligt kapitel? Porthan håller före, att så var, och anser, att de både i ämbetsplikter och anseende stodo de senare kanikerna ganska nära.[5]) Innocentii III:s förut citerade bref af 1198[6]) synes gifva styrka åt denna åsikt icke blott därigenom, att det begagnar uttrycket »kapitel», ty det låter ju tänka sig och är visst icke ovanligt, att påfven, utan närmare kännedom om den svenska kyrkans organisation, användt ett inom det öfriga Europa vedertaget namn på domkyrkornas andlige, utan äfven på den grund, att Upsala kapitel säges hafva hos kurian lifligt yrkat på öfversändandet af pallium till den nyvalde ärkebiskopen Olof. Detta senare tyder nämligen särskildt på, att kanikerna verkligen utgjort en korporation, som i viss mån representerat stiftets hela prästerskap. Efter Olofs 1200[7]) inträffade död skrifver likaledes »kapitlet» år 1207 till Rom med underrättelse om dödsfallet samt om verkställd kallelse af konungens kapellan, Valerius, till efterträdare »cleri electione, Regis consensu et populi petitione». Det anhåller tillika om stadsfästelse af valet, ehuru Valerius ej varit kanoniskt valbar, emedan han icke var född inom lagligt äktenskap.[8]) Dessa båda urkunder gifva nu visserligen vid handen, att

---

[1]) D. S. n. 115 [2]) D. S. n. 106. [3]) S. 12. [4]) Jfr. ang. Juustens uppgifter här nedan s. 44. [5]) Porthan, a. a. s. 169. [6]) D. S. n. 106. [7]) D. S. n. 3834. [8]) D. S. n. 133, som innehåller Innocentii III:s svarsskrifvelse, ställd till ärkebiskopen i Lund. Reuterdahl a. a. II: 1, s. 149, säger, att kapitlet här för första gången nämnes.

det vid domkyrkan tjänstgörande prästerskapet ägt ett visst anseende, att det redan betraktat sig såsom sina ämbetsbröders självskrifne ordförare och lagt i dagen stort intresse för stiftets väl, men att de tillsammans utgjort ett organiseradt helt med lagbestämda former eller haft något särskildt inflytande på stiftsstyrelsen, därom säges icke ett ord. Det var en ganska naturlig sak, att de, såsom stående ärkebiskopen närmast, ej kunde vara likgiltiga för hvem, som kunde komma att bekläda ämbetet, men att något annat band, än det gemensamma lif de utan tvifvel lefde, förenat dem, kan icke med stöd af urkunderna uppvisas. Vi måste alltså göra gällande, att de vid Upsala kyrka tjänstförrättande kanonikerna ännu ej utgjort ett verkligt kapitel i den mening vi ofvan fattat detta ord. Afgörande för denna fråga är ett bref af påfven Honorius III, år 1224 utfärdadt till ärkebiskopen i Lund och biskopen i Skara, hvari dessa båda prelater anbefallas att till ärkebiskop i Upsala insätta Strängnäsbiskopen (episcopum Stragensem) Olof, hvilken »ecclesia upsaliensi capitulum non habente» af klerus och folk postulerats till nämnda ämbete.[1]) Här säges sålunda uttryckligen, att Upsala kyrka ännu saknade ett kapitel.

Det är först under ärkebiskop Jarlers tid, som ett sådant kommit till stånd. Denne efterträdde den år 1234 aflidne nyssnämnde Olof och innehade sin värdighet till 1255.[2]) »Huius tempore», heter det i Reg. Ups., »collegium canonicorum secularium institutum est in ecclesia upsalensi regnante domino Erico.»[3]) Hade redan förut ett kapitel, om än regulärt, funnits, och det nya blott inneburit en reorganisation af ett förhandenvarande gammalt, skulle väl uttrycket: »institutum est», näppeligen användts. När bildandet ägt rum, veta vi ej på året. Den påflige legaten Vilhelm af Sabina, som 1248 höll den bekanta provinsialsynoden i Skeninge, medförde uppdraget att inrätta domkapitel vid de kyrkor, där sådana ännu ej funnos.[4]) Otvifvelaktigt var det väl hans afsikt att på självfva kyrkomötet genomdrifva en stadga härom, men detta synes, att döma af det ännu bevarade bref,[5]) hvari legaten inskärper noggrann

---

[1]) D. S. n. 225. [2]) D. S. n. 3834. [3]) D. S. n. 3834. [4]) Rydberg, Traktater I, n. 92. D. S. n. 382. [5]) D. S. n. 359.

efterlefnad af de fattade besluten, icke skett. I hvarje fall hade han emellertid ej uraktlåtit att yrka på domkapitels införande, och ett faktum är, att han blifvit åtlydd. Redan den 3 dec. 1250 kan påfven Innocentius IV rikta en skrifvelse till »prepositus och kapitlet» i Upsala,[1]) och den 7 dec. s. å. stadfäster han Vilhelms vidtagna anordningar i och för domkapitels grundande vid rikets alla domkyrkor.[2]) Vi få äfven i sistnämnda handling veta, att den hufvudsakliga anledningen till den vidtagna åtgärden varit den »consuetudo» eller rättare »corruptela», som inrotat sig, och som bestod däri, att biskopar »institui vel potius destitui» af den världsliga makten, d. v. s. konungen och stormännen, »tumultuantis populi clamorem.» Domkapitlen få därför rätt att ensamma välja biskop.[3])

Vi tro likväl, att äfven om ett missbruk, sådant som det öfverklagade, icke förelegat, domkapitlen ändock, nu eller snart, kommit till stånd i vårt land. Ty dessa institutioner hade, som vi längre fram få tillfälle att närmare belysa, blifvit så betydelsefulla leder i den stora hierarkiska samfundsorganismen och tjänade så många viktiga ändamål, att de voro oumbärliga för en i det katolska kyrkoriket fullt inkorporerad provins. Då nu påfven genom Vilhelms af Sabina sändning åsyftade och genom Skeningemötets beslut i en mängd viktiga punkter också faktiskt åstadkom en dylik inkorporation, är det ej troligt, det han skulle uraktlåtit att förmedelst domkapitlens instiftande fullända verket.

Som man finner af Innocentii IV:s bekräftelsebulla,[4]) hade Wilhelm af Sabina ej blott fått sig ålagdt att i allmänhet påbjuda domkapitels upprättande, utan han medförde äfven särskilda föreskrifter beträffande deras anordning. Enligt dessa borde vid hvarje domkyrka »unus prelatus idoneus et ad minus quinque canonici» tillsättas. Detta förutsätter emellertid, att den ekonomiska ställningen ej lade hinder i

[1]) D. S. n. 380. [2]) Rydberg, I n. 92. D. S. n. 382. [3]) I Norge infördes domkapitelsinstitutionen redan genom Nikolaus af Alba 1152. Såsom skäl anfördes, som alltid, de okanoniska biskopsvalen. Utan tvifvel bidrogo de politiska förhållandena, landets delning emellan tre konungar, hvilka ju kunde utnämna olika personer till stiftsstyresmän, att påskynda anordningens genomförande. Keyser, a. a. I. s. 223. [4]) Ofvan anförd; Rydberg, I, n. 92; DS. n. 382.

vägen härför. Men det kräfde en förmögenhet, som endast få domkyrkor ännu ägde. Därför har kapitelbildningen blott så småningom kunnat ske.

Påfvarne visade emellertid missnöje med den senfärdighet, hvarmed verket bedrefs, och Alexander IV klagar 1258 öfver, att ingen eller sparsam frukt växt upp efter Vilhelms af Sabina plantering, samt ålägger ärkebiskopen att bestämma en viss termin, inom hvilken det lagstadgade antalet kaniker borde vara af biskoparne förordnadt.[1])

Ärkebiskop Jarler har dock tillsatt prepositus och archidiakonus samt två kaniker.[2]) Den förste *prepositus* hette Bero eller Björn.[3]) I tvenne skrifvelser från 1244 kallas han prepositus öfver Tiundaland;[4]) 1247 $^{11}/_{11}$ benämner honom Vilhelm af Sabina »prepositus Upsaliensis».[5]) Då han i sistnämnda bref får bekräftelse på en afgift, hvilken utan tvifvel är densamma, som några år förut, 1244, tillerkändes honom i hans egenskap af prepositus öfver Tiundaland, anser Reuterdahl, att han förenat båda värdigheterna.[6]) Ty att han blott såsom prepositus inom kapitlet åtnjutit nämnda inkomst, är ej troligt, enär äfven prepositus öfver Fjärdhundra samtidigt hugnas med ett liknande anslag.[7]) Men om det än gifves ett och annat exempel på, att en dylik union någon gång ifrågakommit, så tillhör det en senare tid. Och uttrycket »prepositus Upsaliensis», behöfver visst icke innebära, att han redan nu beklädt detta ämbete vid domkapitlet i Upsala, som kanske icke ännu fanns till, utan blott att han tillhörde Upsala stift. Då han sedermera mottog preposituren i stiftstaden, har han otvifvelaktigt lämnat sin förra befattning.

Domprostserien meddelas sedan fullständigt i Reg. Ups., så långt dess anteckningar gå, nämligen till omkr. år 1450. Deras hela antal uppgick då till 8.[8])

Som den förste *archidiakonen* i Upsala nämnes Fulco

---

[1]) D. S. n. 414,450 [2]) D. S. n. 3835. [3]) D. S. n. 3835. Peringschiöld uppgifver i sin Mon. Uller., s. 189 efter Messenius Scondia illustrata, s. 24, 25, att den förste kände domprosten i Upsala hetat Gandefredus vid året 1220. Men M. hör, som bekant, ej till de trovärdigaste historieskrifvarne. [4]) D. S. n. 316, 317. [5]) D. S. n. 344. [6]) Reuterdahl K. H. II: 1, s. 223. [7]) D. S. n. 318. [8]) D. S. n. 3835.

Johansson Ängel. Till nyssnämnda år innehades archidiakonatvärdigheten af 14 personer.[1]

Det första af de båda genom ärkebiskop Jarler instiftade kanonikaten i inskränkt mening kallades Hagund och Lagundh, det andra Norundh,[2] på grund af att tionde från dessa »provinciæ», d. v. s. härad, anslogs till kanonikernas underhåll.

Af dessa 4 medlemmar har domkapitlet bestått, tills ärkebiskop Fulco, som dog 1276,[3] ökade deras antal till 12. Medel till tvenne af dessa 8 nya kanonikat hade gifvits af konung Valdemar Birgersson; det ena förvandlades sedan till dekanat; det andra benämnes »Laggahæredhe», emedan denna socken sedermera annekterades till kanonikatet.[4] Det tredje »Danmarka» var funderadt af dåvarande hertigen Magnus Ladulås 22/7 1275[5]; det fjärde »Trinitatis» bildades af Trefaldighets jämte Spikaby eller Skutunge församlingar; det femte »Resbo» äfvenledes af Magnus Ladulås, hvartill sedan kom att höra »Resbohundari» kyrka. Det sjätte var Adelunda», hvars innehafvare som prebende ägde socknen af samma namn. Närmast efter detta nämner Reg. Upsal. Valby, som tillkom genom en donation af »Gregorius miles». Godsen voro belägna i Valby socken. Det åttonde kanonikatet var Tierp, hvartill hertig Erik, Birger Jarls son, lämnat medel, hvilka förstärktes genom annexion af Tierps kyrka.

Samtliga dessa kanonikat uppgifvas i Reg. Ups. vara stiftade under Fulcos archiepiskopat. Tillsammans med de föregående utgjorde de sålunda 10 utom prepositnren och archidiakonatet. Flere tillkommo sedermera. Så under Fulcos närmaste efterträdare Jakob Israelsson, död 1281,[6] »Symbethuna», uppkalladt efter den sedermera annekterade socknen med samma namn. Dess ordningsnummer är i registret

---

[1]) D. S. n. 3835. [2]) D. S. n. 3835. [3]) D. S. n. 3834. Reuterdahl oriktigt 1277. Då det här i Reg. Ups. om Fulco heter, att han »tempore lugdunensis concilii factus fuit archiepiscopus per dominum Gregorium papam», och det concilium i Lyon, som här ensamt kan åsyftas, hölls 1274, (Herzog o. Plitt, Realencyklopedi XV, s. 157) synes han ej blifvit konfirmerad förr än nämnda år. Jfr D. S. n. 579. Företrädaren dog redan 1260. D. S. n. 3835. [4]) Jfr D. S. n. 651. [5]) D. S. n. 596, 606. [6]) I Reg. Ups. står Erlandsson, men Peringschiöld, som funnit hans sekret, uppvisar, att han hetat Israelsson (Monum. Uller. s. 136).

11.[1]) Om det tolfte saknas hvarje anteckning, emedan bladet, som utan tvifvel innehållit den, blifvit utrifvet. Men under ärkebiskop Petrus, död 1366,[2]) finna vi ett trettonde kanonikat stiftadt på grundvalen af gåfvor, hvilka skänkts af riddaren Andreas Eskilsson och dennes syster Ingeborg samt kaniken Magnus Thyrgilsson i Upsala. Då detta ägde rum 1357,[3]) måste det tolfte kanonikatet hafva bildats mellan åren 1281—1357. Nu finna vi i en handling från 1318,[4]) att de fångna hertigarne Erik och Valdemar genom testamente förordnat en del af sin kvarlåtenskap till upprättande af ett kanonikat i Upsala. Det var utan tvifvel till åtlydnad häraf, som hertig Valdemars änka, Ingeborg, år 1344 af sina gods Svartsjö med underlydande gårdar i Qvalaboda och ett nybygge i Huddinge socken grundade ett kanonikat vid Upsala domkyrka,[5]) hvilket sålunda blef det 12:te i ordningen.

Efter dessa inrättades enligt förteckningen å kanonikaten i Registrum Upsaliense ännu 5 andra: det första af den ofvannämnde riddaren Andreas Eskilsson, sålunda i senare hälften af 14:de århundradet;[6]) det andra genom anslag, gjorda åtminstone före 1371 af den berömde Upplandslagmannen och marsken Karl Ulfsson (Sparre) af Tofta samt herr Rangvald Petersson i Thorstuna,[7]) det tredje »de närdhingiahundare», om hvars stiftelse af ärkebiskop Peter 1357 en urkund talar.[8]) Det fjärde bildades af ön »Ukn» i Mälaren, tillhörande Arnö socken och jämte gården Marby med underlydande landtbogods 1396 skänkt af konungaättlingens, riddaren Valdemar Erikssons änka, Helga Anundsdotter till »Guds, Jungfru Marias, St. Lars och St. Eriks heder»;[9]) det femte slutligen under ärkebiskop Henrik 1383—1408 genom gåfvor af kaniken Johannes Ludolfsson.[10])

Här sluta anteckningarne i Reg. Ups. En till oss kommen handling intygar emellertid stiftandet af ännu ett kanonikat, nämligen af ofvannämnde ärkebiskop Birger 1370, hvartill han anslog alla de fastigheter i Skutunge, Bälinge

---

[1]) Då Peringschiöld, a. a. s. 136 säger den 13:de, medräknar han tydligen prepondituren och archidiakonatet. [2]) D. S. n. 3834. Denne Petrus »de Färingetunom» bör skiljas från Petrus Filippi, som äfven var ärkebiskop och dog 1340. [3]) D. S. n. 3835 s. 318. [4]) D. S. n. 2132. [5]) D. S. n. 3758. [6]) D. S. n. 3835. [7]) Rp. n. 995. [8]) Rp. n. 286. [9]) Rp. n. 2795, 2796. [10]) Till detta och samtliga kanonikat D. S. n. 3835.

och Åkerby socknar, hvilka kyrkoherden Sigge i Vendel en gång gifvit;[1]) enligt en mariginalanmärkning af yngre hand i Upsalaregistrets prebendeförteckning kallades det då »Canonia Lydhistom».[2]) År 1470 räknar dock Upsala domkapitel egendomligt nog blott 20 medlemmar;[3]) efter denna tidpunkt hafva vi ej någonstädes sett deras antal uppgifvet. Sannolikt ökades det icke,[4]) hvarför det sist nämnda kanonikatet antingen snart åter indragits eller är identiskt med något af de andra.[5])

Utom kanonikaten funnos vid medeltidens slut i Upsala 24 prebenden.[6])

Prepondituren och archidiakonatet blefvo icke de enda värdigheterna inom kapitlet. Vi hafva redan i förbigående omnämnt *dekanatet.*[7]) Det inrättades af ärkebiskop Magnus Boson, som innehade sitt ämbete omkring 1281—1289.[8]) Nils Alleson var den förste dekanen.[9]) 1286 nämnes han första gången.[10])

Efter hand anställdes vid kapitlet flere funktionärer, hvilka i början ej ägde säte och stämma däri, men af hvilka så småningom de flesta erhöllo denna rättighet.

Först möter oss då *skolastikern.* Enligt Peringschiöld skulle konung Erik III, kallad Läspe, och Birger jarl omkring år 1246 anslagit en viss del af Upsala stifts tionde att under namn af student- eller fattigtionde utgå till underhåll åt en skolmästare och fattiga djäknar.[11]) Denna anordning bekräftades, säger Celse,[12]) af P. Innocentius IV d. $^{3}/_{12}$ 1250. I den form denna bulla har i D. S. n. 380 talas dock icke därom. Uppgiften bestyrkes emellertid genom en handling af $^{25}/_{5}$ 1500,[13]) hvari det heter: »Då många män voro samlade för att ransaka om konung Hans' laxfiske i Elfkarleby,

---

[1]) Rp. n. 95. Jfr D. S. n. 3835, s. 325. [2]) D. S. n. 3835 s. 325. [3]) Celse, App. s. 202. P. Paulus II:s bull. af $^{27}/_{5}$ 1470. [4]) Örnhjälm, Relation om kyrkogods. Sk. H. D. XXI s. 218 ff. [5]) För det senare alternativet talar en anteckning i brädden vid afd. om det 13:de kanonikatet i Reg. Ups., hvilken hänvisar just till äkbp Birgers ofvannämnda stadfästelsebref af 1370. Sålunda skulle »canonia Lydhistom» vara just det ena af de genom Andreas Eskilsson grundade kanonikaten. [6]) D. S. n. 3836. [7]) s. 24. [8]) D. S. n. 3834. [9]) D. S. n. 3835, s. 308. [10]) D. S. n. 913. [11]) Mon. Ull. s. 235. [12]) a. a. s. 74. [13]) Or. på perg. i R. A.

befanns, att i Upsala domkyrka är en prelatur, som kallas scolastria, stiftad i sancte Eriks konungs tid med tionderänta af förut omnämnda fiskeri». Att konung Erik Eriksson här hugnats med titeln »sanctus», kan ju bero på en förväxling med Erik den helige, men behöfver ej nödvändigt göra det, då »sanctus» mycket väl kan vara liktydigt med »beatus». Hufvudsaken är dock, att stiftandet säges hafva skett genom en konung Erik, ty härigenom stödjes för att ej säga bekräftas Peringschiölds nyssnämnda uppgift.

Den förste skolastikern skall hafva hetat Sven. Ännu 1270 innehar han sitt ämbete; han afled 1277.[1]) Under den följande tiden har skolastrien än innehafts af en kanonikus, än beklädts af någon utom kapitlet stående person. Redan 1302 omnämnes en kanik, Nicolaus, som på samma gång varit skolastiker.[2]) Men 1310 är skolastikern ej medlem af kapitlet.[3]) 1339 åter är han det,[4]) men icke 1351;[5]) sedan åter 1360.[6]) Detta förklaras däraf, att ärkebiskopen och domkapitlet, i hvilkas händer tillsättningen låg, allt efter omständigheterna förordnat lämplig person till innehafvare af platsen, samt att de, då en sådan icke alltid fanns att tillgå inom domkapitlet, gjort sitt val utanför dettas krets. Men utan tvifvel var det en expektansbefattning, genom hvilken vägen gick till något kanonikat.

Omsider har dock skolastrien förbundits med ett bestämdt kanonikat. Reg. Ups. omtalar nämligen, att »Johannes Pauli dacus de swinagarnum», som genom option erhållit Tierps kanoni, varit den förste, »in cuius manibus facta (sc canonia) est dignitas electiva videlicet scolastria».[7]) Härmed hade skolastikern blifvit en värdighetsinnehafvare i domkapitlet med Tierp till fast prebende. Som sådan måste han väljas, och hans prebende kunde ej af någon annan opteras. Vi finna äfven, att samtliga de efter Johannes Pauli följande innehafvarne af den nämnda kanonien genom val

[1]) Peringschiöld, M. Ull. s. 235. Scr. r. Suec. I s. 86 ur Incerti scriptoris Sueci Chronicon rerum Sveogothicarum. [2]) D. S. n. 1373. Jfr D. S. n. 1454, 1467, där samme Nicolaus omtalas. De bekräfta motsvarande uppgift hos Peringschiöld, Mon. Uller. s. 235. [3]) D. S. n. 1667. [4]) D. S. n. 3430. [5]) Rp. n. 20. [6]) Rp. n. 475. [7]) D. S. n. 3835 s. 316.

kommit i besittning af sitt ämbete. Några af dem bära titeln af »sacræ theologiæ professor».[1])

Vid hvilken tidpunkt skolastikerns ställning på nyssnämnda sätt förändrats, uppgifver ej Reg. Ups. Men af en ännu på Peringschiölds tid i Upsala domkyrka befintlig grafsten, som bar inskriften: Dominus Johannes Pauli, primus scolasticus Upsaliensis, qui obiit An. Dni. MCDXXVIII»,[2]) upplysas vi om, att det måste skett i slutet af 1300- eller början af 1400-talet. Uttrycket »primus scolasticus» bekräftar äfven riktigheten af den uppfattning, vi uttalat angående arten af den förändring skolastrien undergick. Peringschiölds tolkning af »primus» såsom liktydigt med »senior till talet bland sina bröder»[3]) låter endast förklara sig ur obekantskap med Reg. Ups.

Vid ärkebiskopsvalet år 1432 efter Johannes Haquini är skolastikern med bland de väljande.[4]) 1466 inräknas han äfven bland kapitlets medlemmar.[5])

Näst efter skolastikern plägar i äldre handlingar vanligen nämnas *sakristan.* Första gången sker detta, så vidt vi funnit, 1292.[6]) 1320 omtalas en »curatus i byriom» såsom förutvarande sakristan.[7]) Detta tyckes bevisa, att ämbetet var af mindre betydenhet, eftersom det utbyttes mot ett annat på landsbygden, icke heller det så betydande. Längre fram säges det dock vara förenadt med »sollicitudo gravis et labor non modicus», hvarför äfven dess inkomster ökas af ärkebiskop Olof 1322.[8]) Vi möta sedan sakristan i flere andra aktstycken från 1300-talet.[9]) Ännu 1411 är han icke medlem af kapitlet.[10]) Men 1470, då påfven Paulus II skrifver till det samma, synes han vunnit plats däri.[11]) 1472 åter kallas han prebendat.[12]) Antagligen blef aldrig sakristien ett själfständigt kapitelofficium.

En sakristanen mycket nära stående ämbetsman var *custos,* äfven kallad claviger eller thesavrarius. I vissa utländska kapitel har detta ämbete sammanfallit med sakri-

---

[1]) D. S. n. 3835, s. 317. Jfr äfven Scheffer, Chronicon, s. 200. Om titeln se nedan s. 91, n. 1. [2]) Peringschiöld, Mon. Uller, s. 237. [3]) Peringschiöld, Mon. Ull. s. 235. [4]) Or. på pgmt i R. A. af s. å. [5]) Or. pr pgmt i R. A. af $^{16}/_{1}$. [6]) D. S. n. 1082. [7]) D. S. n. 2241 [8]) D. S. n. 2358. [9]) Rp., n. 20, 853 m. fl. [10]) D. S. N. F. n. 1408 [11]) Celse, App. s. 202. [12]) Or. på pgmt i R. A. af $^{23}/_{11}$.

stanens.[1]) Huruvida detta varit fallet i Upsala, ha vi ej kunnat vinna full klarhet om, emedan han så ytterst sällan nämnes. 1335 omtalas han dock under namnet »claviger sive custos».[2]) I ett påfvebref af 12/1 1412 räknas han med bland kanikerna.[3]) Peringschiöld har bevarat namnet på en thesavrarius från senare hälften af 1400-talet[4]). 1495 blir han delaktig i en anniversariedistribution.[5]) Sannolikt var han i Upsala en från sakristanen åtskild funktionär.[6])

Till de i början utom kapitlet stående tjänstemännen hörde äfven *yconomus* eller *sysslomannen*. Senast 1328 äger Upsala domkyrka en sådan.[7]) Han möter oss vidare 1346 och 1368 och är då ännu icke kanik.[8]) Men 1369 bär han denna titel,[9]) likaledes 1391,[10]) 1403,[11]) 1407,[12]) 1423[13]) och 1478.[14]) Utan tvifvel gäller om denna tjänst det samma, som i det föregående är yttradt om skolastrien, nämligen att den så småningom kom att innehafvas af kaniker, utan att man därför vågar påstå, att ämbetet i och för sig äfven berättigat till medlemskap af kapitlet. Huruvida detta någonsin inträffat, kan icke med säkerhet afgöras. För det samma talar, att sysslomannen i de nämnda urkunderna, till hvilka kan läggas ett påfvebref af 7/1 1412, det samma, som vi nyss åberopat i fråga om custoden,[15]) inräknas bland kanikerna; mot det, att äfven efter denna tidpunkt t. ex. 1451 sysslomannen understundom icke tillhört kapitlet.[16])

Något bestämdt prebende har likväl sysslomannen ej haft. Som kyrkoherde i vissa till och med ganska aflägsna landsförsamlingar finna vi honom understundom. Så innehar han 1378 St. Nicolai kyrka i Stockholm;[17]) 1472 utgöres hans prebende af Bälinge nära Upsala,[18]) 1487 af Tuna i Helsingland[19]), 1497 af Lulaa i Norrland.[20])

Sist bland kapitelämbetena har i Upsala *kantorian* instiftats. Det skedde nämligen först år 1415 genom ärke-

---

[1]) Se sid. 80. [2]) D. S. n. 3152. [3]) Karlsons afskrifter i R. A. [4]) Mon. Uller., s. 256. [5]) Or. på pgmt i R. A. af 3/7. [6]) I ett fastebref af 1/11 1383 synes han nästan vara den samme som sysslomannen. Rp. n. 1979. [7]) D. S. n. 2656. [8]) D. S. n. 3430, Rp. n. 810. 1375 innehas platsen af en munk. Rp. n. 1170. [9]) Rp. n. 1408. [10]) Rp. n. 2576. [11]) D.S.N.F. n. 277. [12]) D.S.N.F. n. 891 [13]) Or. på pgmt i R. A. af 28/8. [14]) Or. på pgmt i R. A. af 9/10. [15]) Karlsons afskr. i R. A. [16]) Peringschiöld. a. a. s. 255. [17]) Peringschöild, a. a. s. 255. [18]) O. R. A. af 7/7 1472. [19]) O. R. A. af 22/8. [20]) O. R. A. af 19/5 1497.

biskop Jöns Jerechini, som därtill själf anslog sitt gods »Dorsholmen».[1]) Vid ärkebiskopsvalet 1432 tillhör kantorn valkorporationen. Senare förenades Danmarks kanoni med kantorian på samma sätt som Tierps med skolastrien, d. v. s. oupplösligt, så att option af den samma omöjliggjordes.[2]) Samtidigt upphöjdes ämbetet till prelatur.[3]) Peringschiöld uppgifver tiden för dessa förändringar till 1438—52.[4]) Reg. Ups. har därom ingen bestämd upplysning att meddela. Det säges blott, att det skett, medan en viss Carolus Johannes innehade Danmarks prebende. Då denne efterträdt en magister Olavus Ingevaldi, som vid den förut omnämnde Johannes Pauli' död 1428 valdes till skolastikus, är Peringschiölds uppgift mycket antaglig.[5]) Att redan i ärkebiskop Nils Allesons stadga om kortjänsten af d. $^{12}/_{1}$ 1298 både kantor och succentor omtalas, samt deras skyldigheter bestämmas, innebär ej någon motsägelse till hvad ofvan yttrats om kantorians inrättande, ty berörda stadga visar tydligt, att kanikerna eller deras vikarier då hade att i tur och ordning leda sången vid gudstjänsten.[6])

Linköping. Tidigare än i Upsala finna vi i Linköping spår af ett domkapitel. Redan 1215 var nämligen där ett sådant med prepositus, archidiakonus och åtminstone två kaniker organiseradt.[7]) Biskopstolens innehafvare hette då Karl. Han dödades i en strid 1220[8]) och efterträddes af Bengt, hvilken beklädde sitt ämbete till 1237.[9]) Här möter oss nu det egendomliga och svårförklarliga faktum, att denne biskop hos påfven Gregorius IX anhåller om rätt att få utvälja kaniker och värdighetsinnehafvare vid Linköpings domkyrka, som »a tempore cuius non extat memoria nullos Canonicos habuisset». I påfvens bifallande svarsskrifvelse, som afläts d. $^{2}/_{11}$ 1232, meddelas hufvudinnehållet af den svenske biskopens bref.[10]) Vi kunna ej förklara saken på annat sätt, än att biskop Bengt här afsiktligt öfverdrifvit sin berättelse,

[1]) D. S. N. F. n. 2126. Uttrycket i urkunden: »gifvet wart gotz Dorsholmen under eet altare till ene cantoriam i ware domkirkio» är visserligen tvetydigt, men dess mening kan, jämförd med Reg. Ups., ej gärna vara någon annan än den ofvanstående. [2]) D. S. n. 3835, s. 312. [3]) D. S. n. 3835, s. 312. [4]) Mon. Ull., s. 218 o. 237. [5]) D. S. n. 3835, s. 312. [6]) D. S. n. 1235. [7]) D. S. n. 155. [8]) Sc. r. Suec. I. s. 49. [9]) d:o I. s. 49. [10]) D. S. n. 269.

för att så mycket hastigare erhålla påfligt bemyndigande att reorganisera kapitlet. Ty låt vara att platserna i detta varit obesatta ända från tiden kort efter 1215 till 1232, så kunna 17 år likväl blott hyperboliskt betecknas såsom en tidrymd, hvaröfver minnet ej sträcker sig. Huru som hälst, visst är, att ett domkapitel redan 1215 fanns i Linköping, men att det 1232 af okända anledningar har upphört. Om biskop Bengts verksamhet för återställande af den gamla ordningen är oss emellertid intet annat meddeladt, än att han instiftat ett nytt kanonikat.[1] Att hans ifver ej skulle åstadkommit mera, är likväl ej antagligt. Därtill var han allt för energisk.[2] Och då det om hans närmaste efterträdare Lars[3] omtalas,[4] att han, åtminstone före 1247, af egna medel upprättat ett *sjette* kanonikat, kunna vi taga för alldeles afgjordt, att Bengt grundat de fem. En ytterligare bekräftelse härå se vi däruti, att ärkebiskopen och öfriga biskopar 1241 gifva sin stadfästelse »åt de prebendestiftelser, som af biskop Bengt blifvit gjorda vid Linköpings domkyrka»[5]

För att betrygga kapitlets bestånd utverkade biskop Lars af påfven Innocentius IV konfirmation å det samma 1245.[6]

Sålunda har i Linköping redan före Vilhelms af Sabina ankomst ett i öfverensstämmelse med den kanoniska lagen organiseradt domkapitel funnits. Vi erinra oss äfven, huru i den påfliga fullmakt legaten medförde det talades om domkyrkor, »där *ännu ej* kapitel blifvit inrättade», hvilket förutsätter, att detta dock vid en eller några redan skett.

Kapitelbildningen i Linköping fortgick sedan oafbrutet genom ökande af kanikernas antal. Redan 1294 har detta vuxit till 11.[7] Medel härtill hade gifvits af konungar, furstar, biskopar och andra framstående män, t. ex. af K. Valdemar Birgersson 1351,[8] Magnus Ladulås 1275,[9] af Valdemar Magnussons dotter Ingegärd 1278,[10] lagmannen Bengt 1275[11]) m. fl. 1318 anslå de fångna hertigarne Erik och Valdemar egendom till ett nytt kanonikat i Linköping. Det

[1]) D. S. n. 340. [2]) Om hans episkopala verksamhet i dess helhet, se Reuterdahl K. H. II: 1, s. 168, o. II: 2, s. 416. [3]) Reuterdahl, K. H. II: 1, s. 169. [4]) D. S. n. 282. [5]) D. S. n. 305. [6]) D. S. n. 328. [7]) D. S. n. 1111. [8]) D. S. n. 600. [9]) D. S. n. 557. [10]) D. S. n. 676. [11]) D. S. n. 592.

sker i samma testamentshandling, hvari det förut nämnda tolfte kanonikatet i Upsala funderas.[1])

Hvad beträffar värdighetsinnehafvarne i Linköpings domkapitel, hafva vi redan hört en prepositus omtalas 1215. I det af biskop Bengt restituerade kapitlet blef utan tvifvel äfven preposituren återupprättad, ehuru den först uttryckligen nämnes i Innocentii IV:s konfirmationsskrifvelse af 1245.[2])

Samtidigt med preposituren har väl äfven *archidiakonatet* återställts. Vi hafva dock ej funnit någon dess innehafvare särskildt omnämnd för än 1294.[3])

Till dessa båda digniteter kom snart *dekanatet*. Det är stiftadt före 1278, ty detta år öfverlämnar K. Magnus Ladulås Kalmar socken, till hvars kyrka han ägde patronatsrätt, åt biskopen i Linköping med tillåtelse för honom att annektera den med dekanatet.[4]) Dekanen omnämnes första gången d. $^{9}/_{7}$ 1278.[5])

Skolastikerns ämbete inrättades likaledes ganska tidigt. I biskop Henriks stadga om kortjänsten af $^{26}/_{1}$ 1272[6]) får han vissa plikter sig ålagda, till hvilka vi senare återkomma.

Hvad vi förut sagt om skolastikerns ställning till kapitlet i Upsala, det gäller äfven här. 1346 kallas han »canonicus et scolasticus»,[7]) han är sålunda medlem af kapitlet, fastän ej i sin egenskap af skolastikus. 1406 räknas endast prepositus, archidiakonus och kantorn såsom prælati.[8]) Men i en handling af $^{5}/_{12}$ 1417 säges skolastrien vara ett personat inom kapitlet, hvarmed kanonikat och prebende voro förenade.[9])

Sakristanen möta vi första gången 1307,[10]) sedan ofta.[11]) I ett påfvebref af $^{5}/_{11}$ 1407 kallas han thesavrarius.[12]) Ingenstädes nämnes han kanik. En *custos* omtalas 1215, men sedan aldrig mer.[13])

[1]) D. S. n. 2132. [2]) D. S. n. 305. [3]) D. S. n. 1111. [4]) D. S n. 644. [5]) D. S. n. 648. [6]) D. S. n. 561. [7]) D. S. n. 4087. [8]) D. S. N.F. n. 766. [9]) Karlsons afskr. i R. A. [10]) D. S. n. 1558. [11]) D. S. n. 2239, 3429, Rp. n. 505, D. S. N.F. n. 1207, 605, 922. [12]) Karlsons afskr. i R. A. [13]) D. S. n. 155.

Sysslomann finnes åtminstone sedan 1338.[1]) Ännu 1406 har han ej plats i kapitlet, utan är blott prebendat vid domkyrkan.[2])

Till de s k. prelaturerna räknades 1406, såsom nämndt, utom prepondituren och archidiakonatet äfven *kantorian.* Genom gåfvor, skänkta af Ingeborg Bosdotter och hennes son, östgötalagmannen, sedermera drotseten Bo Jonsson Grip, instiftade biskop Nils denna värdighet 1370.[3]) Den förbands med en förut befintlig, af östgötalagmannen och drotseten Knut Jonsson i lifstiden vid Linköpings kyrka grundad prebenda.[4])

Äfven en *succentoria* upprättades, ovisst hvilket år, men åtminstone före 1389, då succentorn förekommer i en handling.[5]) Detta ämbete gällde såsom personat med rang och plats näst efter prelaterna.[6])

Enligt Reg. Eccl. Linc. funnos i Linköping utom prepondituren, archidiakonatet och dekanatet 24 prebenden, bland hvilka följande uttryckligen angifvas som kanonier: 1) Skrukeby, 2) Utala, 3) Sätuna, 4) Alem, 5) Algudhavi, 6) Flydhisby, 7) Katarina, 8) Sigunnatorp och 9) St. Andreas. Af de öfriga måste äfven åtskilliga varit af samma art, ehuru vi ej kunna afgöra hvilka, lika litet, som vi veta, huru stort kanikernas antal vid medeltidens slut i Linköping var.[7])

Man skulle kunna förmoda, att, då Skara var en af centralpunkterna för kristendomens utbredning och det omkringliggande landskapet den bygd, där kyrkan tidigast fått ett säkert fäste,[8]) äfven ett domkapitel här skulle kommit till stånd förr än vid någon annan domkyrka. Så är likväl ej förhållandet. Men år 1220 har emellertid den dåvarande Skarabiskopen Bengt den yngre af påfven Honorius III erhållit tillåtelse att upprätta kanonikat. Bengt hade skrifvit, *Skara.*

---

[1]) D. S. n. 3370. [2]) D. S. N. F. n. 737. [3]) Rp. n. 939. [4]) Rp. n. 939. [5]) Orig. på pgmt i Ups. Univ. B. [6]) Reuterdahl, St. synod. s. 85. Varia quæ ad statuta spectant Lincopensia. [7]) Reg. Linc. f. 110 ff. De särskilda donationsbrefven återfinnas i D. S. för 1) under n. 592, 1891, 1900, 1912, 1915, 1923; för 2) n. 1151, 1311, 1483, 1474, 1533, 1662, 1777, 3286, 3303 m. fl.; för 3) n. 388, 526; för 4) 2163, 4040; för 5) 646, 652, 663, 668, 1940, 1939 m. fl.; för 6) n. 1995, 1328, 1329, 1515, 2165; 7) n. 534, 956; 8) n. 282; 9) 2187, 2444, 2995, 3292, 3661, 4013. [8]) Reuterdahl, K. H. I, s. 396.

det han hälst önskade institutionen grundad i öfverensstämmelse med Augustiner-regeln, och Honorius instämmer häri, men medger dock biskopen, att, ifall detta är ogörligt, tillsätta sekulära kanoniker.[1]) I hvad mån eller på hvad sätt det kuriala medgifvandet begagnats, därom veta vi här, lika litet som i Linköping, något bestämdt. Men vi våga förmoda, att redan nu grunden lagts till ett domkapitel, bestående ej af reguljära utan af sekulära kaniker. Först omkring år 1275 nämnes domkapitlet uttryckligen, nämligen såsom vidimator af en påfvebulla.[2])

Såsom vid öfriga domkyrkor växte äfven här så småningom kanonikatens antal, så att de d. $^{20}/_{8}$ 1278 utgjorde 11.[3]) Magnus Ladulås har ej heller glömt Skara. Nästan samtidigt med donationerna till Upsala och Linköping gjorde han äfven en dylik till Skara, i det han bland annat skänkte ett gods, Bierceter, till underhåll åt en ny kanik, en anordning, som af brodern, den afsatte konung Valdemar, bekräftades 1279.[4])

I hertigarne Eriks och Valdemars förut tvenne gånger delvis af oss refererade testamente af 1318 anslås äfven medel till ett kanonikat i Skara.[5]) Likaledes förtäljes af Reuterdahl[6]) om den 1336[7]) aflidne biskop Peter, att han skulle stiftat nya kanonikat, men i de uppgifna källorna[8]) hafva vi ej kunnat finna något därom taladt. Visst är, att ingen af dessa stiftelser blifvit verkställd, ty i den 1340 $^{12}/_{6}$ utfärdade kallelsen till biskopsval nämnas blott 10 kaniker, de icke residerande inberäknade, hvilket ju tvärtom tyder på en minskning i antalet, för så vidt man ej får antaga, att ett kanonikat tillfälligtvis var obesatt.[9]) 1441 uppgifvas kanikerna vara 12.[10])

Vid medeltidens slut utgjorde prebendena i Skara 21 och värdigheterna[11]) 3, nämligen prepposituren, archidiakonatet och dekanatet.

Den förstnämnda är utan tvifvel samtidig med själfva kapitlet. Dess innehafvare omnämnes redan 1262.[12])

---

[1]) D. S. n. 194. [2]) D. S. n. 868. [3]) D. S. n. 650. [4]) D. S. n. 657 [5]) D. S. n 2132. [6]) a. a. II, 2, s. 439. [7]) Scr. r. Sueciae I: 1, 57. [8]) D. S. III, s. 594, 666,693 o. Rimk. [9]) D. S. n. 3494. [10]) Orig. på pgmt i R. A. $^{14}/_{5}$. [11]) Forsell, a. a. I, bil. VI, s. 67. efter en jordebok från 1540. [12]) D. S. n. 476.

Beträffande de båda andra dröjde det ganska länge, innan inkomsterna blefvo tillräckliga för upprättande af dem. Om tillvaron af ett *archidiakonat* vinna vi kunskap först genom en anteckning, vidfogad en påfvebulla af $^{29}/_{5}$ 1342.[1]) Denna senare är ställd till en kanik i Upsala, men anteckningen upplyser, att till archidiakonen i Skara en liknande skrifvelse samtidigt afsändts. Denna har dock troligen gått förlorad; däremot äga vi i behåll en sådan af $^{8}/_{9}$ 1347, sänd af P. Klemens V till »archidiacono Scarrensis» (Ecclesiæ).[2]) Till prebende har han Falköping.[3])

Dekanatet instiftades 1350 af biskop Sigge, emedan K. Magnus därom »instanter supplicaverat». Till underhåll åt värdighetens innehafvare anslogs dels en prebenda, redan förut grundad »för hertig Eriks, konungens faders, själ», dels några gods i Hammarö socken i Värmland, hvilka K. Magnus förmått en riddare Johan Hafthorsson att för detta ändamål afstå, dels slutligen en gård, som skänkts af »herr Karl», fordom präst i Hvalstad.[4]) Men 1466, sedan Magnus tillfångatagits, återkallade Johan Hafthorsson de omtalade, af honom förut gifna godsen, hvarigenom dekanatet hotades med undergång. Väl dömdes han härför af biskopen till varning samt, om han framhärdade i sitt uppsåt, till exkommunikation,[5]) men han behöll likväl godsen, hvilka ej förr än 1397 återvunnos åt kyrkan.[6]) 1436 lades ytterligare tvenne sockenkyrkor till dekanatet af biskop Sven,[7]) och 1441 ökades ännu mer dess besittningar.[8])

Af öfriga ämbetsmän, som vid ett kapitel plägade finnas, hafva urkunderna för Skara blott bevarat åt oss underrättelser om tvenne, nämligen *sysslomannen*, hvilken omtalas första gången 1406, och då tillika är kanik.,[9]) samt *sakristan*, som möter oss 1406, men saknar medborgarrätt i kapitlet.[10])

Senare än i något af de förut berörda stiften har det kyrkliga lifvet utvecklats i Strängnäs. Dess förste biskop uppgifves hafva hetat Gerder och skall hafva lefvat i senare hälften af 1100-talet.[11]) Denna uppgift är dock mycket otill- *Strängnäs.*

---

[1]) D. S. n. 3642 n. 1. [2]) D. S. n. 4236. [3]) D. S. N. F. n. 648, 2349. [4]) D. S. n. 4546. [5]) Rp. n. 691. [6]) Rp. n. 2566. [7]) Or. på pgmt i R. A. 1436 ut. dat. [8]) d:o af $^{2}/_{7}$. [9]) D. S. N. F. n. 2350. [10]) D. S. N. F. n. 793. [11]) Reuterdahl, K. H. II 1, s. 154 n. 5 efter Rhyzelius m. fl.

förlitlig. Den förste Strängnäsbiskop, som omtalas i urkunderna, är Vilhelm, i ett bref från påfven Alexander III omkring 1181.[1])

Reuterdahl förmodar, att biskoparne här såsom i Upsala i början biträdts af munkar, nämligen från det närliggande Juleta kloster.[2]) När ett verkligt domkapitel upprättats, därom vinnes ingen säker kunskap ur de för oss tillgängliga källorna. Före 1288 har det likväl skett, emedan detta år en kanik i Strängnäs uttryckligen omtalas.[3]) Att biskop Anund, som innehade sitt ämbete 1275—1291,[4]) stiftat kanonikat, uppgifver Reuterdahl,[5]) men den urkund han citerar[6]) innehåller intet därom, och vi hafva icke heller på annat håll funnit uppgiften direkt bekräftad. Likväl är den mycket antaglig, dels på den grund, att före Anunds tid ingenting i kyrkliga handlingar antyder tillvaron af ett domkapitel, hvilket sker först under hans episkopat, dels äfven därför, att just vid denna tid flere donationer göras i och för kanonikats upprättande. Så skänker Magnus Ladulås' broder, hertig Bengt, 1277 bland annat en gård till sagda ändamål,[7]) och två år därefter gör en viss Wichlog Nilsson en liknande anordning i sitt testamente.[8]) 1283 öfverlät K. Magnus själf sin patronatsrätt till St. Bothvids och Slems kyrkor åt biskop Anund att däraf bilda ett kanonikat,[9]) hvarjämte konungen flere gånger visade hans kyrka sin välvilja genom frikostiga gåfvor.[10]) En storartad donation mottog han äfven af konungens broder, hertig Erik.[11]) Af ett fullt ordnadt kapitel se vi biskop Styrbern 1309—1343[12]) vara omgifven. Det beseglar 1327 en af honom utfärdad resolution.[13])

1331 funnos i Strängnäs enl. dess Liber Ecclesiæ jämte prepondituren 9 prebenden, nämligen pr. Botvidi, Medhelösa, Söra, Nora, Medelby, Tuna, Uppaby—St. Annæ, Fröslunda samt Magnus' i Telge.[14]) Nu utgör, som vi redan förut påpekat, prebendenas antal ingen tillförlitlig grund för beräkning af kanonikaten, emedan en och samma kanik kunde

---

[1]) D. S. n. 58. [2]) Reuterdahl, K. H. II, 1 s. 156. [3]) D. S. n. 973. [4]) Reuterdahl, a. a. I, 2, s. 445, 446. Han nämnes som biskop 1275. D. S. n. 605. [5]) d:o a. a. II, 2, s. 446. [6]) D. S. n. 771. [7]) D. S. n. 622. [8]) D. S. n. 659. Jfr n. 615. [9]) D. S. n. 759. [10]) D. S. n. 636, 645 795, 802 [11]) D. S. n. 712. Jfr n. 714, 722. [12]) Reuterdahl, a. a. II, 2. s. 447, 448. Valet af hans efterträdare omtalas D. S. n. 3714 år 1343. [13]) D. S. n. 2634. [14]) D. S. n. 2889.

innehafva flera prebenden, om dessa hvart för sig ej lämnade honom tillräckligt underhåll, samt emedan alla prebendater ej nödvändigt behöfde vara och vanligen icke heller voro kaniker.

I det nyss citerade registret finna vi också, att åtminstone tvenne prebenden, Nora och Uppaby-St. Annæ voro förenade på en hand.[1]) Prebendaternas antal utgjorde sålunda 1331 8, hvilka alla äro namngifna. Mot vanligheten voro likväl samtliga dessa i Strängnäs medlemmar af kapitlet och deras prebenden sålunda kanonier. Vi sluta oss till detta däraf, att i det efter biskop Styrbern år 1343 hållna biskopsvalet ej mindre än 6 af de nämnda prebendeinnehafvarne deltaga, nämligen de vid pr. Söra, Nora-Uppaby-St. Annæ, Medelby, Fröslunda, Tuna och Botvidi (den sistnämnde vald); jämte dessa afgåfvo ännu 2 kapitularer utom domprosten sina röster;[2]) en af dem kan med säkerhet anses vara innehafvare af pr. Medhelösa, den återstående måste hafva varit i besittning af tvenne prebenden, nämligen dels Magnus' af Telge, som var mycket obetydligt, och dels Frölunda, som antagligen stiftats något af åren 1331—1335.[3])

1369 grundlade Johan Pettersson, kyrkopräst i Vadsbro, en ny kanoni.[4]) Omkring ett århundrade senare, 1463,

---

[1]) D. S. n. 2889. [2]) D. S. n. 3714.

[3]) D. S. n. 1947. Beträffande denna odaterade, ur Reg. Eccl. Strengn. hämtade urkund, som innehåller uppgifter om beloppen af en från Strängnäs stift utgående påflig gärd, anse vi den vara affattad mellan 1331—1335. Förmodligen är det, såsom ock utgifvaren af D. S. antager, fråga om den s. k. sexårsgärd P. Klemens V 1312 på mötet i Vienne utskref, men därför måste den icke nödvändigt här, såsom utg. synes förmoda, utgått åren 1314—19, (Jfr D. S. n. 1946), såsom fallet var i Upsala stift, ty af bevarade dokument framgår, att den ännu ej 1330 var erlagd i hela landet (D. S. n. 2795) och först 1335 aflyses. (D. S. n. 3181). Hvarför vi bestämt oss för just de nämnda åren såsom urkundens affattningstid, har sin grund däri, att den upptager pr. Frölunda, hvilket tydligen 1331 icke fanns, men enligt det ofvanstående måste tillkommit före 1335, då insamlingen af sexårsgärden upphörde.

[4]) Rp. n. 858. Möjligen var det den samma, som i Reg. Strengn. f. 50 (D. S. n. 2889) benämnes S. Katarina, och hvilken, ehuru den där bär årtalet 1330, likväl icke, hälst som anteckningen är gjord med yngre hand, gärna kan ha funnits detta år. Jfr. ofvan om biskopsvalet 1343.

räknar Strängnäs domkapitel 12 medlemmar,[1]) och 1491 har det ökats med en trettonde, hvars prebende blef Henædhæ.[2])

Med kanonikaten voro följande landsförsamlingar förbundna: med archidiakonatet Wingåker, med dekanatet Rontuna, med Pr. Bothvidi Österhaninge, med Medhelösa Wiby, med Söra Årdala, med Nora Jädher, med Frölunda Kumbla, med Medhalby Tostaberg, med Fröslunda Glanshammar och med Uppaby Åker.[3])

Hvad beträffar de s. k. värdigheterna inom kapitlet, stiftades här, som alltid, *prepositureu* först. Redan 1293 utses en »prepositus strenginensis» till testamentsexekutor.[4]) Äfven år 1300 omtalas han[5]) och sedan allt framgent.

Archidiakonatet hade för sin tillvaro att tacka den rike och mäktige drotseten Bo Jonsson Grip. Vi hafva förut hört, hurusom han till en kantoria i Linköping skänkte medel.[6]) 1381 gaf han nu åter med frikostig hand stora fastigheter till upprättande af ett archidiakonat i Strängnäs, i det han, som det heter, »med biskop Thords och kapitlets råd och goda vilja af en proventa i domkyrkan grundade ett ärkedjäknedöme».[7]) Detta måtte kort efter testators död, som inträffade 1386, hafva kommit till stånd, ty 1389 finna vi en archidiakon omtalad[8]). Ämbetet har sedan under hela medeltiden bestått, och hvilken betydelse en af dess siste innehafvare fick för reformationsverket, är oss alla bekant.

Den tredje prelaturen, *dekanatet*, tillkom troligen ej långt efter archidiakonatet, ehuru ingen åt oss bevarad urkund angifver, när det skett. Tidigast hafva vi påträffat en dekan 1392.[9]) Att detta ämbete funnits redan 1276, säger sig Reuterdahl hafva sett i en gammal urkund, men då han ej på annat håll funnit uppgiften bestyrkt, anser han den tvifvelaktig, hvarför den tills vidare må lämnas i sitt värde.[10]) I början af 1400-talet och senare omtalas dekanen såsom vid olika tillfällen verksam.[11])

---

[1]) Styffe, Historiska Handl. D. 8, s. 5. Jfr. Forsell, a. a., I. bil. VI, s. 60. [2]) Styffe, Historiska Handl. D. 8, s. 50. [3]) Liljegrens exc. [4]) D. S. n. 1083. [5]) D. S. n. 1321. [6]) Se sid. 33. [7]) R. A:s pprshandl., afskr. n. 50. [8]) Rp. n. 2396. [9]) Rp. n. 2597. [10]) K. H. Urkunden är Lib. Eccl. Streng., där äfven vi sett den nämnda úppgiften fol. 1. Den är i sig så osannolik, att vi, oaktadt urkundens egenskap af primärkälla, ej kunna anse den säker. [11]) Ar 1410 i D. S. N. F. n. 1266, 1277; år 1415 Dsmst. n. 2140.

Då ett af domkapitlets viktigaste värf var att jämte biskopen vårda sig om stiftets förseende med lämpliga präster, har det väl äfven så snart som möjligt anställt en lärare för de blifvande församlingstjänarne. Men visshet härom erhålla vi först 1354. Detta år är en *skolastikus* omnämnd.[1]) Men sedan återfinna vi honom icke förr än 1506. Då är han tillika kanonikus.[2])

Till en *sakristi* i Strängnäs skänktes medel 1315 af en i öfrigt obekant kvinna, Margareta Benediktsdotter, änka efter en Knut Eriksson.[3]) Redan följande år är ämbetet besatt. Dess innehafvare sändes då såsom kapitlets ombud till ärkebiskopen i Upsala.[4]) 1334 har sakristan plats i kapitlet.[5]) Huruvida han fått den i denna sin egenskap eller icke, är svårt att se. I förstnämnda fall skulle sakristin i Strängnäs blifvit ett kapitel-ämbete mellan åren 1330 och 1334. Ty samme man, Laurentius Ragvaldi, som det förstnämnda året, ehuru sakristan, icke medräknas bland kapitularerna,[6]) äger det sistnämnda votum i kapitlet[7]) och deltar 1343 i biskopsvalet.[8]) De gånger sakristanen sedan nämnes i urkunderna, omtalas han dock ej uttryckligen som kanik.[9]) 1352 och 1373 förbättras hans inkomster;[10]) likaledes 1383, då biskop Thord till hans prebende lägger åtskilliga områden med villkor, att han skulle aflöna biskopens vikarie i koret.[11]) En *sysloman* omtalas ej förr än 1410. Han är då medlem af domkapitlet.[12]) Men 1420 beklädes ämbetet af en prebendat.[13]) Icke heller så sent som 1458 synes han äga plats i kapitlet.[14])

En klockare (custos) omtalas 1399.[15])

Västerås.

I Västerås synes kapitelbildningen af okänd anledning försiggått långsammare än i något annat af stiften. Donationer till kanikernas underhåll göras här sparsammare än vid de öfriga domkyrkorna i vårt land, åtminstone om man ser på 12- och 1300-talen. Först under senare hälften af förstnämnda sekel

---

[1]) Rp. n. 166. [2]) Or. på pgmt i R. A. af $^{16}/_{1}$. [3]) D. S. n. 2002. [4]) D. S. n. 2068. [5]) D. S. n. 3027. [6]) D. S. n. 2759. [7]) D. S. n. 3027. [8]) D. S. n. 3714. [9]) D. S. n. 3632, Rp. n. 73, 651, 1059, 1960, 1961, 2144. D. S. N. F. n. 2735 år 1420. Or. i R. A. af $^{20}/_{1}$ 1433. [10]) Rp. n. 73 år 1352. [11]) Rp. n. 1959. [12]) D. S. N. F. n. 1266. [13]) D. S. N. F. n. 2816. [14]) Or. på pgmt i R. A. af $^{27}/_{11}$. [15]) Rp. n. 2976.

omtalas anslag till ett kanonikat.[1]) De gjordes af biskop Karl, som förestod stiftet omkring 1257—1284.[2]) Men redan hans närmaste efterträdare, Peter, fråntog det nämnda kanonikatet åtskilliga hemman, hvilka först af den därpå följande biskopen Israel återgåfvos 1318.[3]) År 1300 har dock kanikernas antal utgjort jämte prepositus minst 5 och sålunda nått det lagstadgade minimum.[4]) Men att kapitlet fört en tynande tillvaro och dess medlemmars inkomster varit i hög grad begränsade, framgår af en skrifvelse, som biskop Egisl afsände till påfven Johan XXII och hvarpå han mottar svar, dateradt d. $^{6}/_{1}$ 1331.[5]) Af det sistnämnda finna vi, att biskopen beklagat sig öfver sin kyrkas och hela stiftets sorgliga läge, hvari de bragts genom företrädarens, biskop Israels, långvariga svaghet och ålderdomsskröplighet. Kyrkan vore, heter det, »totaliter devastata in bonis temporalibus», dess inkomster uppginge ej till mer än 320 floriner; i hela stiftet funnes knappt 600 parochialkyrkor, ingen kollegiatkyrka och intet abbotstift. Hvarje möjlighet att upphjälpa ställningen saknades, då han själf, biskopen, vore försänkt i stora skulder. Han beder därför påfven bevilja honom rätt att genom något utomordentligt medel söka återvinna de förlorade godsen och befria sig från sin tryckande skuldbörda. Johan bifaller i så måtto hans anhållan, att han skulle få för det nämnda ändamålet begära ett måttligt understöd af stiftets samtliga kyrkor, andliga lägenheter och personer, som ej från dylika afgifter åtnjöte exemtion.

Det är lätt att tänka sig, att en dylik klagoskrift ej utom i yttersta nödfall skulle af biskopen aflåtits. Den saknar äfven sitt motstycke under vår medeltid.

Till hvilket resultat åtgärden ledt, för så vidt den företagits, veta vi ej. Men så småningom förbättrades förhållandena, och nya kanonikat tillkommo, ehuru vi sakna underrättelse om deras antal.

---

[1]) D. S. n. 2160. [2]) P. Swarts Krönika, s. 7; 1284 nämnes först Petrus såsom biskop i Västerås. D. S. n. 808. [3]) D. S. n. 2160. [4]) D. S. n. 1301. [5]) D. S. n. 2822. Då Reuterdahl efter P. Swart uppgifver B. Israels dödsår till 1332, så behöfver denna uppgift ej vara oriktig, enär Egisl dessförinnan som administrator kan hafva förestått stiftet.

Vid medeltidens slut funnos vid Västerås domkyrka utom tre prelaturer ej mindre än 36 prebenden, af hvilka dock flere utan tvifvel varit ganska små.[1])

Prepositurens inrättande har utan tvifvel här, såsom oftast, skett samtidigt med kapitlets. Vi hafva redan omtalat, att ämbetet fanns 1299 eller 1300.

Beträffande öfriga värdigheter säger Reuterdahl[2]) sig någonstädes (han upplyser ej hvar) hafva sett uppgifvas, att så väl *archidiakonat* som *dekanat* skulle i Västerås upprättats under perioden 1389—1520, men själf känner han intet vittnesbörd därom. Beträffande det sistnämnda, omtalas dess innehafvare, så vidt vi funnit, första gången 1417 i ett bref af P. Martin V.[3]) Sedan ha vi mött dekanen endast en gång, nämligen den $^3/_2$ 1500, då han till sin domkyrka gifver gårdar af sitt arfvegods.[4])

Förgäfves hafva vi däremot i medeltida urkunder eftersökt bevis för tillvaron af ett archidiakonat. Att det fanns, därom vittnar dock en jordebok från 1545, hvarest dess besittningar angifvas.[5])

Skolastikerns ämbete har funnits åtminstone sedan 1309, hvilket år dess innehafvare mottar ett bref från påfven Klemens V.[6]) Då är han ännu ej kanik.

Kantorian omtalas i en bulla, utfärdad af Bonifatius IX 1397.[7])

Sakristan möter oss första gången 1369.[8]) 1378 är han tillika präst vid St. Ilians kyrka, men icke kanik.[9]) 1403 och 1414 innehar sakristan samma kyrkoherdebefattning, men är ej medlem af domkapitlet.[10])

1401 omtalas en »kanonikus och *ykonomus*».[11]) Han nämnes sedan äfven år 1412, 1417, 1443.[12])

---

[1]) Forsell, a. a., I bil. VI., s. 62, enl. en jordebok från 1545. [2]) K. H. III: 2, s. 150. [3]) Bull. Streng. Peringschiölds Dipl. i V. H. A. Jfr D. S. N. F. n. 2465. [4]) D. D. n. 176. [5]) Forsell, a. a. Bil., s. 8, 56, 62. Urkunden förvarad i V. H. A:s samlingar. [6]) D. S. n. 1644. Reuterdahl, K. H. II. 2, s. 567, förmodar blott, att en skolastikus funnits i Västerås och citerar D. S. n. 2004 från år 1315, men denna urkund innehåller ingenting härom. [7]) Celse, App., s. 154. [8]) Rp. n. 900. [9]) Rp. n. 1331. [10]) D. S. N. F. n. 321, 890. [11]) D. S. N. F. n. 46. Före 1357 har han näppeligen funnits, enär biskopen och kapitlet d. å. till prepositus öfverlåter vissa fastigheter i och för domkyrkans behof. Rp. n. 320. [12]) D. S. N. F. n. 1681, 2372. Or. på pgmt i R. A. af $^7/_{11}$.

Växiö. Vi hafva i det föregående omtalat ett biskopsstift, omfattande Värend, såsom upprättadt redan 1153.[1]) Hvar dess styresman haft sitt säte, säges visserligen icke, men det kunde ej gärna hafva varit annorstädes än i Växiö, där ända sedan Sigfrids tid en kyrka funnits.[2]) Första gången, som, oss veterligen, en biskop i Växiö omtalas, är i tvenne urkunder af år 1183, af hvilka den ena, ett testamente, utfärdats af en biskop i Aarhus, det andra, ett privilegiebref för ett danskt kloster, af ärkebiskop Absalon i Lund. I båda dessa handlingar möter oss en viss Stenar såsom biskop i Växiö.[3]) Kort därpå nämnes han ånyo i tvenne påfvebref af 28 och 31 dec. 1191 med anledning af en gränstvist emellan honom och biskop Kol i Linköping[4]) och sedan såsom vittne å ett gåfvobref, som konung Knut Eriksson utställde, troligen s. å. Från denna tid tillhör, såsom vi förut framhållit, Växiö stift afgjordt den svenska kyrkoprovinsen.[5])

Om det närmare förloppet vid bildandet af domkapitlet hafva vi ingenstädes sett någon berättelse. Vi veta blott, att ett sådant varit inrättadt före 1280. Detta år äger det nämligen en *prepositus* och tre kanoniker.[6]) Under den följande tiden tillkommo flere, om än stiftet, fattigt som alltid, aldrig erhöll ett så mångtaligt kapitel, som något af de öfriga. 1382 har antalet kanoniker likväl sprungit upp till 7, utom prepositus.[7]) Huruvida härtill den omständigheten bidragit, att konung Albrekt år 1364 anslog ön Semingsala i Finland till Växiö biskopsbord i afvaktan på ett nytt stifts upprättande i Karelen, veta vi icke, men det är ej osannolikt.[8])

Vid medeltidens slut funnos vid Växiö domkyrka utom prepositurén inalles 11 prebenden, kanonierna inberäknade, men flere af dem voro så ytterligt små, att de väl ej räckt till att hvart för sig underhålla en kanik.[9])

---

[1]) Se ofvan s. 17.) [2]) Reuterdahl K. H. II s. 172. [3]) Langebek Script. rer. Dan. V. s. 249, 252. [4]) D. S. n. 99, 100, 113. [5]) Se ofvan s. 18. [6]) D. S. n. 1716. [7]) Rp. n. 1681. [8]) R. A:s pprsbr. n. 8, 9, 10, tryckta i Sv. B. n. 187, 192, 193. [9]) Forsell, a. a. I bil. VI, s. 66 enligt Nils Birgerssons räkenskaper för Kronobergs län af 1545, förvarade i V. H. A. Akad:s arkiv

Att ett *archidiakonat* funnits vid domkapitlet i Växiö åtminstone omkring midten af 1400-talet, är oss bekant. Då nämligen Jakob Ulfsson af P. Paulus II d. $^{18}/_{12}$ 1469 utnämndes till ärkebiskop i Upsala, beklädde han archidiakonatvärdigheten i Växiö.[1]) Men något närmare om den samma är oss ej meddeladt.

Dekanen omnämnes på ett enda ställe, nämligen vid en vidimerad öfversättning af ett gåfvobref, utfärdadt den $^{25}/_{3}$ 1337,[2]) hvilken öfversättning säges vara gjord från »ett permans breff på latino» af bland andra Larens, Däkin i Växiö 1505.[3]) Sålunda skulle åtminstone vid medeltidens slut Växiö domkapitel ägt en dekan; men när värdigheten inrättats, därom veta vi intet.

Att en *skolastiker* varit anställd vid domkapitlet i Växiö, veta vi. 1382 får han af prepositus och kapitlet fullmakt att hos påfven anhålla om bekräftelse på nyss förrättadt biskopsval.[4]) Visserligen är det ingenting, som antyder, att han själf deltagit i detta och sålunda varit kanik, men uppdraget var dock så betydelsefullt, att det antagandet ligger närmare, att han var medlem af kapitlet, än motsatsen.

Sakristanen möter oss en enda gång, nämligen år 1382. Han inräknas då icke bland kanikerna.[5])

Enligt tvenne ännu bibehållna biskopslängder, af hvilka den äldre är uppgjord af okänd man, troligen under 1400-talets senare hälft,[6]) den yngre af biskop Påwel Juusten, som dog 1576,[7]) skulle den från Erik den heliges korståg till Finland bekante, för sitt nit om finnarnes kristnande år 1157 eller 1158 dödade Henrik hafva varit deras förste biskop. Att så ej kan vara förhållandet, lika litet som att Henrik till efterträdare i ämbetet erhållit en viss Rudolf, såsom Juusten likaledes uppgifver, ådagaläggcs oförtydbart af den bulla, hvarigenom påfven Alexander III d. $^{5}/_{8}$ 1164 öfverlämnade ärkebiskopsvärdigheten i Upsala åt Stefanus, och hvari som hans suffraganer endast nämnas de 4 biskoparne i Skara, Linköping, Strängnäs och Västerås.[8]) *Åbo.*

---

[1]) Celse, a. a. s. 201. [2]) D. S. n. 3288. [3]) D. S. del V. sid. 552 not. Rogberg: Beskrifn. af Småland, s. 58 omtalar dekanatet såsom befintligt, men hvarifrån han hämtat denna uppgift säges icke. [4]) Rp. n. 1682. [5]) Rp. n. 1681. [6]) Utgifven af Porthan i Sylloge monumentorum ad illustrissimam historiam Fennicam pertinencium, s. 30 ff. [7]) Utgifven af Porthan 1799. [8]) D. S. n. 49.

Finland lydde sålunda ännu d. å. under ärkebiskopen i Upsala och fortfor att göra det i mer än ett halft århundrade. Väl talar P. Innocentius III den $^{20}/_{10}$ 1209 om en nyligen afliden biskop i »Fialandia», men vi veta ej, om denne varit biskop i egentlig mening eller blott en slags korbiskop, hvilket är sannolikast.[1]) I samma bref uppdrog emellertid påfven åt ärkebiskop Andreas Suneson i Lund att inviga en icke namngifven man till biskop i »Fialandia», ehuru han icke var född inom lagligt äktenskap. Nu finns det likväl intet, som bevisar, att så verkligen skett, ännu mindre att den nyvigde varit identisk med den Thomas, som biskopslängden uppgifver såsom Finlands fjärde biskop,[2]) hvilket senare är så mycket mera omöjligt, som han enligt de nämnda källorna varit predikaremunk.[3])

Man har till och med dragit i tvifvelsmål, huruvida påfvebullans »Fialandia» så utan vidare får identifieras med Finland. Så anser Porthan det vara ett skriffel för Vindlandia (= Vendernas land).[4]) Reuterdahl tror emellertid, att här sannolikt menats Finland, på den grund, att de i brefvet vidrörda förhållandena — »en ny kristendomsplantering, ett halsstarrigt folk, ett oblidt land, brist på personer, lämpliga till prästämbetet» — mycket väl kunna gälla om Finland.[5]) Och ännu mer: då de alldeles icke passa för vendernas land, där redan under nära nog ett helt sekel premonstratenserna verkat för kristendomens utbredande,[6]) återstår ingen annan möjlighet än den, att påfven här åsyftat just Finland.

Egendomligt är det ju alltid, att brefvet är ställdt till Lunds ärkebiskop och icke till Upsala. Det synes gifva ett stöd åt Porthans mening, enär Venden vid denna tid lydde under Danmark; men då den lundensiske ärkebiskopen på en gång ägde primat öfver den svenska kyrkoprovinsen och tillika ställning af påflig legat i Norden, är det ju ej så mycket att förundra sig öfver, om påfven vändt sig till honom med nyssnämnda uppdrag.

---

[1]) D. S. n. 136. [2]) Så Benzelius. Annot. in Vastovii vitæ aquilonis s. 61 och 63. Rein, Biskop Thomas s. 15 ff. [3]) Se vidare härom Reuterdahl, K. H. I. 2, s. 183 n. 9. [4]) Annot. in P. Juustens Chronicon s. 176. [5]) Reuterdahl, K. H. II 1, 182. [6]) Jfr. Fr. Winter, Die Premonstratenser des 12 Jh:s.

Afgjord visshet om tillvaron af ett finskt biskopsstift få vi först genom en skrifvelse af påfven Honorius III den $^{31}/_{1}$ 1221, ställd till biskopen af Finland.[1]) Utan tvifvel är denne biskopslängdens Thomas, hvilken sålunda bör betraktas såsom Finlands förste egentlige biskop. När han beklädts med denna värdighet, kan ej med säkerhet bestämmas. Före 1216 kan det ej ha varit, enär Innocentius III d. $^{4}/_{4}$ d. å. medgifver K. Erik Knutsson att tillsätta en eller två biskopar, som skulle vara underkastade ärkebiskopen i Upsala, i det land, som hans företrädare ryckt från hedningarne, hvarmed ej gärna något annat än Finland kan afses.[2]) Thomas hade sitt säte först i Räntemäki, sedan efter 1229 i Åbo.[3]) Att döma af ett påfven Gregorius IX:s bref den $^{20}/_{10}$ 1232 hade han vid sin sida ett domkapitel, med hvars bifall han bekräftar en kyrkoherde i besittningen af en jordlott.[4]) Utan tvifvel befann sig detta kapitel, om hvars stiftelse vi ingenting känna, på samma utvecklingsståndpunkt som det i Upsala, d. v. s. bestod af regulära kaniker. 1259 har det vunnit sådan självständighet, att det i eget namn afsänder en skriftlig begäran till påfven (angående aflat för vissa botgörare), samt därå mottar svar.[5]) Det hafva vi förut sett kanikkollegiet i Upsala göra.[6]) Till ett egentligt domkapitel har det organiserats först genom biskop Kettil 1266—1286.[7]) Ärkebiskop Folke bekräftade enligt påfven Urban IV:s uppdrag och med konung Magnus Ladulås bifall anordningen troligen 1276.[8]) En senare biskop Bengt 1321—1338[9]) ökade kanikernas antal, hvilka dittills utgjort 4, till 6.[10]) År 1551 gaf konung Magnus Eriksson efter sin återkomst från fälttåget mot ryssarne medel till inrättande af tvenne nya kanonikat vid Åbo domkyrka.[11]) Men under konung Albrekts regering reducerades anslaget af riddaren Nils Thuresson och höfdingen på Viborg Sune Håkansson, hvarigenom båda kanonikaten gingo under.[12]) Biskop Magnus

---

1) D. S. n. 206. 2) Brefvet tryckt i Historiallinen Arkisto II, s. 31. 3) D. S. n. 246. 4) D. S. n. 267. Sv. B. n. 8. 5) D. S. n. 459. Sv. B. n. 13. 6) Se ofvan sid. 20. 7) Juusten, a. a. s. 13; Leinberg, a. a. s. 4. 8) D:o, d:o, s. 13. 9) Enligt afskrift af Reuterdahl, utan uppgift hvarifrån, a. a. II 2, s. 468, not 2, skulle hans död inträffat i nov. 1338. I Sv. B. nämnes han sista gången $^{23}/_{10}$ s. å. 10) Juusten, a. a. s. 13 11) D.S.N.F. n. 839, notariatintyg från 1407. 12) D.S.N.F. n. 839. Jfr Porthan, a. a. s. 310.

Olai Tavast 1412—50, »denne Finlands förnämste katolske biskop och den ypperste bland dess stormän under medeltiden, »et re et nomine Magnus, nomine et omine Magnus», hvilken ägnade sina stora jordiska egodelar åt befrämjande af kyrkans sak, tillsatte 4 nya kaniker, hvarigenom deras hela antal nu uppgick till 10,[1]) utom prelaterna.

Vid medeltidens slut utgjorde prebendenas antal, utom prepondituren och archidiakonatet, 16.[2]) Men troligen hafva ej flere kaniker utöfver de 10 nämnda tillsatts.[3])

Prepondituren inrättades i Åbo kapitel af biskop Hemming 1340.[4]) Enligt Juusten, som sätter biskop Bengts, Hemmings företrädares, dödsår till 1340 och säger, att prepondituren tillkom under det andra året af Hemmings episkopat, skulle sålunda stiftelsen skett först 1342.[5]) Denna uppgift vederlägges dock till fullo af den åberopade urkunden, som tydligt angifver 1340.

Archidiakonatet tillkom ej så långt därefter. Det instiftades af biskop Bero el. Björn Gregersson Balk,[6]) som innehade sitt ämbete 1385—1412.[7]) Året kan icke med säkerhet bestämmas. I en testamentshandling af den $^{19}/_{6}$ 1398 förutsättes det som redan befintligt.[8]) Första gången vi sett archidiakonen i Åbo uttryckligen nämnas är i ett påfvebref af $^{13}/_{1}$ 1401.[9]) Nya anslag göras 1402 af den förste[10]) archidiakonen Henrik Magnusson,[11]) samt omkring 1413 af biskop Magnus Tavast.[12]) Denne, som, innan han 1412 utsågs till biskop, själf beklädt archidiakonatvärdigheten, ansåg sig så mycket hellre böra förbättra dess inkomster, som dessa hittills varit alldeles otillräckliga. Det gick till och med så långt, att kapitlet efter Magnus' val till biskop under dennes frånvaro rent af indrog archidiakonatet, emedan det ansåg detta vara bättre än »cum pudore et verecundia debiliter» upprätt-

[1]) Leinberg, a. a. s. 12; Juusten, a. a. s. 19. Uppgiften saknas dock i Åbo Sv. B. [2]) Forsell, a. a., I bil. VI, s. 68 efter Porthan, Annot. in Juustens Chr. [3]) Porthan, a. a., s. 620. [4]) Sv. B. n. 101. [5]) Juusten, a. a. s. 15. [6]) D.S.N.F.n. 1657. Sv. B. n. 341. [7]) Leinberg, a. a. s. 10. Juusten, a. a. s. 17. uppgifver hans ämbetstid till 1374 —1412. Men i Sv. B. n. 244 år 1380 omtalas hans företrädare, Johan, såsom ännu lefvande, och drsts. n. 258 år 1385 kallas Bero electus. [8]) Sv. B. n. 286. [9]) K. H. Karlsons afskr. i R. A. [10]) D.S. N.F. n. 1657. [11]) Sv. B. n. 294. D.S.N.F. n. 136. [12]) Sv. B. n. 341. D.S.N.F. n. 1657.

hålla det.[1]) Men sedan Magnus Tavast i Rom erhållit konfirmation å sitt ämbete och invigts däri samt återvändt hem, förnyade han med kapitlets bifall nyssnämnda prelatur »till Jesu Kristi, Jungfru Marias och den helige Henriks ära», emedan han ansåg det vara orätt både mot stiftarens minne och kyrkan att upphäfva den. Genom de skänkta godsen ville han nu trygga dess bestånd gentemot alla i framtiden inträffande eventualiteter.[2]) Archidiakonatets ekonomi förbättrades sedan ytterligare genom nya donationer. Så gifva t. ex. archidiakonerna Johannes Anundi 1412—22[3]) och Sigurd Jönisson 1439—1448[4]) några gods till det samma, den förre 1422,[5]) den senare 1448.[6])

Senare synes det ännu en gång råkat på förfall, men upphjälptes ånyo, denna gång af biskop Magnus Nicolai Stiernkors i början af dennes episkopat, som begynte 1489.[7])

Om befintligheten af ett *dekanat* i Åbo kunna möjligen tvifvel uppstå. Leinberg säger utan åberopande af någon källa, att Magnus Stiernkors före 1493 instiftade en ny kapitelvärdighet: dekanatet.[8]) Förmodligen stöder han sig på en uppgift hos Juusten,[9]) som säger: »Magnus Stiernkors statim post consecrationem (1489) duas prælaturas, videlicet Diaconatum et Archidiaconatum in Ecclesia Aboensi reparavit et adduxit». Nu återkommer visserligen detta uttryck: »diaconatus», som här skulle vålla svårigheter, i alla codices med såsom Porthan säger[10]) »pertinaci consensu», men då å ena sidan diakonatet omöjligen kan hänföras till prelaturerna och sedan aldrig nämnes, och å den andra tillvaron af ett dekanat på ett annat ställe af samme Juusten betygas,[11]) torde vi hafva rätt antaga, att »diaconatus» här är skriffel för »decanatus». Äfven Porthan känner sig böjd för att acceptera denna redan af Messenius[12]) och sedermera af Rhyzelius[13]) omfattade mening. Sålunda inskränker sig i hvarje fall tvifvelaktigheten till, huruvida Magnus Stjernkors instiftat denna värdighet; dess tillvaro i Åbo domkapitel torde få anses viss.

---

[1]) D.S.N.F. n. 1657. [2]) D.S.N.F. n. 1657; Sv. B. n. 341. [3]) Leinberg, a. a. s. 30. [4]) d:o d:o, s. 31. [5]) Sv. B. n. 298. [6]) Sv. B. n. 537. [7]) Juusten, a. a. s. 28. [8]) a. a. s. 18. [9]) a. a. s. 28. [10]) Porthan, a. a. s. 617. [11]) Juusten, a. a. s. 32. [12]) Scondia ill. I, s. 22. [13]) Episcoposcopia, s. 339.

Skolastikern omnämnes första gången 1355, då en viss Henrikus kallar sig själf »presbiter, antiquus Scolasticus Aboensis».[1]) Ämbetet måste således hafva funnits åtminstone något före denna tid. 1359 kallas han »provisor scolarium in Åbo».[2]) Sedan möta vi honom först 1480.[3]) Leinberg upptager redan den förstnämnde bland kanikerna, ovisst på hvad grund.[4]) Troligen har skolastrien här såsom i andra stift vanligen uppdragits åt någon bland domherrarne, utan att detta likväl var nödvändigt, samt att det sedan blef en kapitelvärdighet.

Endast en enda gång förekommer *sakristanen* i Åbo omnämnd i våra medeltidsurkunder, nämligen i en handling af $^{11}/_4$ 1325. Han är då tillika curatus i Åbo.[5]) Har då ämbetet sedan upphört att finnas till? Vi tro det icke på den grund, att det vid reformationstidens början har en innehafvare, Laurentius Canuti, hvilken säges varit den förste, som läste messan på svenska.[6])

Oftare möta vi *sysslomannen*, första gången 1340.[7]) Men redan då säges han hafva funnits förut. Då Leinberg gör gällande,[8]) att sysslomansämbetet själffallet måste hafva inrättats samtidigt med domkyrkans uppförande, så är detta visserligen riktigt i den mening, att alltid någon måste haft om hand vården af hennes byggnad samt mottagit hennes inkomster och ombesörjt hennes utgifter, men oriktigt så till vida, som någon af kanikerna mycket väl kunnat hafva detta uppdrag, utan att man får säga, att ett särskildt ämbete för den saken varit inrättadt. Sysslomannen synes äfven i Åbo från början ej varit kanik.[9]) Senare är han det ofta, men långt ifrån alltid.[10]) Förmodligen blef han det dock till slut.

En för Åbo domkapitel egendomlig värdighet var *archipresbyteratet*. Vi få längre fram anledning att närmare redogöra för dess uppkomst och betydelse inom kyrkan. Så mycket må dock redan här sägas, att detta ämbete var äldre än domkapitelsinstitutionen, att det dock på olika sätt för-

---

[1]) Sv. B. n. 160. Handlingen redan tryckt hos Porthan, s. 281. [2]) Sv. B. n. 171. [3]) d:o n. 476. [4]) a. a. s. 43. [5]) Sv. B. n. 39; äfven tryckt D. S. n. 2509. [6]) Porthan, a. a. s. 685 noten. [7]) Sv. B. n. 102. [8]) a. a. s. 66. [9]) Sv. B. n. 206 år 1368. [10]) Leinberg, a. a. s. 66 ff. Sv. B. n. 222, 373, 568, 590, 591, 600, 601 m. fl.

bundits med och inorganiserats i den samma, men ytterst sällan, att det blifvit en särskild kapitelvärdighet. Väl gifves det många exempel på, att archipresbytern blifvit prepositus eller dekan, men såsom självständig prelat med bibehållet namn vid sidan af de öfriga möter han oss, så vidt vi känna, utom vid de italienska domkapitlen,[1]) blott i Åbo.[2])

Visserligen omtalas, att i Norge både Nidaros och Oslo kapitel räknat archipresbyterer eller ärkeprester bland sina värdighetsinnehafvare redan på 1100-talet, men det är alldeles uppenbart, att dessa namn här brukats i stället för det eljes vanliga prepositus, enär deras bärare tidvis eller beständigt varit kapitlens föreståndare.[3])

Vi skulle utan betänklighet påstått, att förhållandet varit alldeles detsamma inom Åbo domkapitel, hälst som den finska kyrkan ej saknat beröring med den norska,[4]) för så vidt ej alldeles tydliga vittnesbörd förelåge, att archipresbyteratet bestått som en värdighet vid sidan af och samtidigt med prepolituren.[5])

Grönblad söker lösa svårigheten genom att antaga, att archipresbyteratet varit identiskt med archidiakonatet.[6]) Men äfven det strandar på den omständigheten, att båda omtalas vid samma tid.[7])

Emellertid är archipresbyteratet en mycket sen prelatur i Åbo kapitel. Det möter oss nämligen först i biskop Bitz statuter 1474—80,[8]) sedan i flera handlingar, t. ex. $^{1}/_{7}$ 1493, sist 1530.[9]) När eller af hvem det instiftats, är omöjligt att säga. I ett utkast till en supplik af biskop Magnus Nicolai Stiernkors, sannolikt från år 1498, till påfven om dispens för en magister Paul Scheel att, oaktadt kroppslig defekt, kunna utnämnas till archipresbyter i Åbo,

---

[1]) Hinschius, a. a. s. 93 n. 2. [2]) Grönblad, a. a. s. 102. [3]) Keyser, a. a. I, s. 448. D. N. VII n. 175. [4]) Jfr. S. 148 f. 1360 utnämner äfven P. Innocentius VI en finsk kyrkoherde till archipresbyter i Oslo. (Efter Inn. Reg. tryckt i Historiallinen Arkisto II s. 16.) [5]) Arwidson, Handl. III:126 där ett af domkapitlet utfärdadt bref undertecknas af prepositus, archidiakonus, dekanus och archipresbyter jämte öfriga kapitularer. Leinberg, a. a., s. 27. K. Bitz' St. Reuterdahl, St. Syn. s. 199. [6]) Grönblad, a. a. s. 102, 398. [7]) Reuterdahl, St. Syn. s. 199. År 1527—1530 är Jakob Wenne archpr. (Arwidson a. a. II, n. 219; Granlund, Gustaf I:s reg. VII, s. 151, 156), och 1530 Petrus Johannis Sild archid. (Arwidson, a. a. V n. 241, 276. [8]) Reuterdahl, St. Syn. s. 199. [9]) Arw. a. a. I, n. 126, 228.

säges denna värdighet, som kallas »ultima dignitas», vara af biskopen »noviter restituta»[1]. Detta sistnämnda uttryck passar äfven, som vi sett, till archidiakonatet och stöder Grönblads uppfattning. Vi fasthålla likväl, fastän med en viss tvekan, i likhet med Leinberg, att archipresbyteratet utgjort ett själfständigt ämbete inom Åbo domkapitel.

Vid medeltidens slut ägde Åbo domkyrka utom prepositur och archidiakonat 16 prebenden.[2])

[1]) Grönblad, a. a., s. 102. [2]) Forsell, a. a. I bil. VI, s. 68.

II.

Domkapitlens organisation.

1) Medlemmarne i allmänhet.

Både i dom- och kollegiatkapitlen kallades medlemmarne canonici, i vårt land kaniker, kanonker,[1] kanicher,[2] kanunker[3] eller kanoker;[4] de förstnämndas canonici majores, de senares canonici collegiales. Då inom vårt land kollegiatkapitel aldrig upprättats, kunna vi lämna dem helt och hållet å sido. Inom domkapitlen skilde man under det gemensamma lifvets tid emellan canonici seniores, hvarmed förstods sådana, som innehade någon af de tre högre vigningsgraderna, d. v. s. voro antingen presbyterer, diakoner eller subdiakoner, och canonici juniores, hvilka tillhörde någon af de lägre. Redan Krodegang gör denna åtskillnad gällande,[5] och äfven Aachenerregeln känner den.[6]

Då, såsom vi funnit, den förut gemensamma egendomen uppdelades, ledde detta till en annan indelning från ny synpunkt, nämligen från prebendebesittningens. De kanoniker, som erhöllo prebenden, i början endast c. seniores, kallades kapitularer och de öfriga, som underhöllos af den gemensamma fond, som alltid lämnades kvar, domicellarer.[7] Detta senare namn, som skulle kunna öfversättas »småherrar», uppkom därigenom, att kapitularerna utbytte sin förra mera anspråkslösa titel »fratres» mot den mera anspråksfulla »domini», hvarefter de yngre kallades »domicelli». Dessa voro fortfarande förpliktade till gemensamt lif, vanligen under skolastikerns uppsikt. De kunde dock efter en tid befrias därifrån och benämndes i sådant fall d. emancipati, i motsats till de öfriga d. non emancipati.[8]

---

[1]) D.S.N.F. n. 1257. [2]) D. S. n. 984 a). [3]) D.S.N.F. n. 28, 100 m. fl. [4]) D.S.N.F. n. 46 m. fl. [5]) K. 2, 23, 29 m. fl. [6]) K. 134. [7]) Schneider, a. a. s. 63. [8]) Schneider, a. a. s. 64; Hinschius, a a. s. 64.

Hos oss kallades de emanciperade domicellarerna chorales l. kordjäknar,[1]) de öfriga scholares. De förras gemensamma angelägenheter afhandlades på särskilda capitula choralium[2]), vid inträdet i hvilka aflades en särskild ed, innehållande förpliktelse till lydnad mot biskop och domkapitel, till residens samt förblifvande i stiftet, så vidt ej särskild tillåtelse gafs att öfvergå till annat eller i enskild persons tjänst.[3]) Båda underhöllos af en gemensam fond, men hade i regel ej gemensam bostad, utan bodde vanligen några tillsammans hos kapitularerna.[4])

Hvad detta senare beteckningssätt angår, har det hos oss varit mindre brukadt, emedan de unga ämnessvennerna ej här ansågos tillhöra kapitlen. De flesta blefvo heller aldrig medlemmar i dem, utan gingo ut i stiftet som präster.

2) Ämbeten inom kapitlen.

Ur de egentliga kanonikernas eller kapitularernas grupp höjde sig de s. k. prælati, hvilka inom kollegiet fått särskildt viktiga uppdrag sig anförtrodda och därför i förhållande till sina bröder intogo en högre ställning. Som sådana räknades alltid prepositus, archidiakonus och dekanus, ofta äfven skolastikern och kantorn.[5]) Dessas respektive ämbeten benämndes digniteter eller personat, sistnämnda beteckning bildad af ordet »persona» i dess betydelse af roll, ansedd rang m. m. Man har mycket tvistat om skillnaden emellan dessa båda begrepp. Somliga hafva ansett, att med en dignitet alltid följde jurisdiktion, med personatet däremot icke; andra hafva hållit före, att till denna olikhet äfven kom den, att, då digniteten ställde sin innehafvare ett trappsteg högre i rang, personatet endast medförde ett primat inter pares. Åter andra mena, att det karaktäristiska för personatet varit förpliktelse till s. k. residentia personalis.[6]) På grund af den förvirring, som i detta afseende råder i de olika kapitelstatuterna och andra aktstycken, torde frågan vara omöjlig

---

[1]) D. S. n. 1963. [2]) D. S. n. 1235, 1236. Reuterdahl, St. Syn., s. 207. [3]) D:o s. 87. [4]) I Upsala fanns dock ett kommunitet för choralerna 1316, dock blott för dem, som ville. D. S. n. 2055. [5]) I Lund utgjorde kantorns ämbete på 1300-talet en dignitet; D. S. n. 2876. [6]) Så Benzelius, Mon. Eccl., s. 206; Reuterdahl, St. Syn., s. 3.

att afgöra. Har en verklig skillnad gjorts emellan de nämnda beteckningarna, så är hon för oss fullkomligt utplånad. Vanligen betraktades dock prepadosituren, archidiakonatet och dekanatet som digniteter, skolastrian och kantoratet som personat.[1])

Slutligen ville man genom uttrycket »officium», som äfven ofta möter oss i sammanhang med redogörelser för domkapitlens organisation, angifva ett bestämdt uppdrag, som, utan att berättiga till något som hälst företräde, likväl skilde sin ägare från de öfrige. Hit räknades då t. ex. sakristien, custodien och sysslomansbefattningen.[2])

Prepositus. Den man, som näst efter biskopen intog den främsta platsen i domkapitlet, kallades prepositus. I de flesta fall skedde inrättandet af detta ämbete samtidigt med kapitlets bildande. Själfva benämningen är lånad från benediktinerregeln, hvarest dess bärare hade till uppgift att jämte och närmast efter abboten vaka öfver regelns efterlefnad.[3])

Aachenerregeln upptog detta namn såsom beteckning för kapitlets egentlige föreståndare, under det Krodegangs regel om motsvarande värdighetsinnehafvare begagnar uttrycket archidiakonus. Men under det att detta senare namn af gammalt bars äfven af en kyrklig ämbetsman, hvilken, långt innan någon domkapitelsinstitution ens kommit till stånd, hade viktiga värf sig ombetrodda, betecknar det förra blott en ställning inom kretsen af det till gemensamt lif förpliktade klerus. Att Krodegang gjorde archidiakonen till den förnämste inom kapitlet, har sin enkla förklaringsgrund i det förhållandet, att denne, såsom vi snart skola se, onekligen var den mest inflytelserike personen inom stiftet näst biskopen, samt att Metzerregeln var afsedd endast för domkyrkornas prästerskap, vid hvilka, åtminstone i Frankrike, alltid en archidiakonus fanns. Aachener-regeln däremot, som var beräknad äfven för kollegiatkyrkorna, hvilka saknade

---

[1]) I Linköping räknades så väl kantoratet som succentorian samt skolastrian som personat. Reuterdahl, St. Syn., s. 85. K. H. Karlsons afskr. i R. A. $^{5}/_{12}$ 1417. Dock kallas 1275 prepadosituren i Skara personat. D. S. n. 655.

[2]) Understundom stodo dessas innehafvare, som vi sett, utom kapitlet. Till det hela Hinschius, a. a. II, s. 110 f.; Schneider, a. a. s. 84 f.

[3]) Jacobson o. Meyer i Herzogs R. E. art. Præpositus, s. 237.

nämnde kyrklige funktionär, valde därför en mera allmän beteckning, hvilken ock på grund af nämnda regels stora utbredning blef den vanliga. I de ojämförligt flesta fallen blef emellertid archidiakonen prepositus inom kapitlet, och denna förbindelse mellan de olika ämbetena har i regeln bestått under hela medeltiden.[1]) I de länder åter, där något stiftsarchidiakonat ej fanns, såsom i många delar af Tyskland och i Skandinavien, utsågs till prepositus någon af kanikerna.[2])

Innan vi öfvergå till redogörelsen för de uppgifter, som ålågo prepositi inom domkapitlen, vilja vi i korta drag redogöra för archidiakonatets uppkomst inom kyrkan samt den ställning dess innehafvare ägde inom stiftet. Det skall däraf visa sig, både huru nära till hands det låg, att archidiakonerna blefvo kapitlens främste män, och huru deras befogenheter i sistnämnda hänseende på ett naturligt sätt framvuxo ur dem de redan hade.

Som kändt är, tillsattes redan under apostlatiden s. k. diakoner med hufvudsaklig uppgift att vårda sig om församlingens sjuka och fattiga. Men redan under martyrtiden funno sig biskoparne föranlåtne att utvidga deras verksamhetskrets, så att de nu fingo deltaga äfven i de gudstjänstliga förrättningarna och församlingsstyrelsen. Då deras antal så småningom tillväxte, blefvo de dem tillkommande göromålen bestämda icke för hvar och en särskildt, utan för dem såsom ett helt. Härmed var grunden lagd till ett diakonkollegium, hvilket åter kräfde en föreståndare och representant. Biskopen behöfde nämligen *en* person, med hvilken han å hela kollegiets vägnar kunde meddela sig. Så uppstod archidiakonatet.[3]) Redan i senare hälften af 2:dra århundradet finna vi spår af, att *en* diakon stått biskopen närmare än de öfriga, om än namnet archidiakon först något längre fram möter oss.[4])

I början ägde han blott uppsikten öfver diakonerna äfvensom de lägre kyrkotjänarne samt fördelningen af de dem tillkommande göromålen sig uppdragen. Men ju mera biskoparna funno med sin egen och stiftets fördel förenligt att koncentrera sin verksamhet på de större och betydelsefullare upp-

---

[1]) Hinschius, a. a. II, s. 89. [2]) Jfr Hinschius a. a. II, s. 86. [3]) Schroeder, Entstehung des Archidakonats, s. 2. [4]) D:o, d:o, s. 3.

gifterna, utvidgades archidiakonernas myndighet.[1]) De fingo bland annat en bestämd, självständig jurisdiktion, och deras ämbeten blefvo vid de viktigaste kyrkorna fasta platser.[2]) Från och med det 4:de århundradet betraktas de ej mera blott såsom biskopens delegerade;[3]) deras rättigheter kunde ej utan vidare återkallas, och ville biskopen blifva dem kvitt, var detta honom möjligt endast genom laga afsättning eller befordran till annan tjänst.[4])

I dessa rättigheter ingick bland annat att före presbyterernas ordination afgifva vittnesbörd öfver deras värdighet till och förmåga att sköta sitt kall. Då nämligen presbytererna togos ur diakonernas led, måste archidiakonen såsom deras närmaste förman vara den ojämförligt mest kompetente bedömaren af deras egenskaper. Han var ock deras undervisare och uppfostrare, hvarjämte han i allmänhet handledde de unge mäns utbildning, som ville ägna sig åt kyrkans tjänst.[5]) Äfven sedan de blifvit presbyterer, fortforo de att i vissa afseenden vara underkastade hans disciplin.[6])

Huru högt ansedt archidiakonens ämbete var, framgår bäst däraf, att han vid tillfälligt förfall för biskopen vanligen blef dennes ställföreträdare[7]) och vid hans död under ledigheten ofta hade stiftsstyrelsen i sina händer.[8]) Det var ock han, som utlyste nytt val.[9])

Beträffande archidiakonens tillsättning, skedde den af biskopen, ty så inflytelserikt var icke diakonkollegiet, att det härvid kunde verka bestämmande.[10]) Då på denna plats behöfdes särskildt kraftfulla män, gällde icke ancienniteten såsom egentlig befordringsgrund.[11]) Archidiakonen fick ej vara prästvigd, och många diakoner vägrade till och med att låta ordinera sig för att ej hindra sin befordran till archidiakoner.[12]) Ty dessa senare intogo i verkligheten, om också ej till namnet, en ställning, öfverordnad såväl presbyterernas som archipresbyterernas, i trots af att de saknade dessas högre vignings-

---

[1]) Hinschius, a. a. II, s. 183. [2]) Hinschius, a. a. II, s. 183. [3]) Schroeder, a. a., s. 27. [4]) Schroeder, a. a., s. 26: Hinschius, a. a. II, s. 183. [5]) Hinschius, a. a. II, s. 185. [6]) Schneider, a. a., s. 21. [7]) Schroeder, a. a., s. 20. [8]) Hinschius, a. a., s. 183. [9]) Schroeder, a. a., s. 20. [10]) Schroeder, a. a., s. 5; Hinschius, a. a., II, s. 186. [11]) Möller, a. a., s. 336, efter syn. Agat., k. 23. [12]) Möller, a. a., s. 336, enligt Hieronymus, Comm. in Ezechiel 48; Mt. 25, 484.

grad.[1]) Först senare infördes den seden, att äfven archidiakonerna kunde vara präster.[2]) Hvad vi nu sagt, gäller om Österlandet, men äfven inom den västerländska kyrkan erhöllo archidiakonerna efter hand liknande rättigheter. Dem tillkom sålunda att efterforska de andliges personliga förhållanden, giltigheten af deras vigning, deras rättrogenhet och vandel; de hade att vaka öfver det likformiga firandet af de heliga handlingarna och öfver de sjukas andliga vård. Särskildt var dem ombetrodd uppsikten öfver de borgandliges ämbetsförvaltning. De från främmande stift kommande prästerna skulle archidiakonerna examinera beträffande deras ordination, om de af giltiga skäl lämnat sin kyrka, och om de fört ett hederligt lif. Munkar, som i och för sitt klosters förrättningar vistades i stiftsstaden, voro likaledes ställda under deras uppsikt. Vidare ålåg det dem att undervisa prästerna i deras ämbetsfunktioner, och slutligen voro de biskopens ordinarie organ vid utfärdande af påbud för stiftet.[3])

Så blef archidiakonen en biskop i smått, och hans anseende och myndighet tillväxte allt mer. I början blott en biskopens delegerad, fick han, i samma mån som den förres göromål ökades, rätt att på egen hand träffa anordningar. Hans jurisdiktion blef en ordinarie, d. v. s. tillkom honom å ämbetets vägnar, och kunde blott genom rättslig dom eller öfvergång till annat ämbete fråntagas honom.[4]) Detta likväl ej att förstå så, som skulle han utgöra en lägre instans under biskopen, utan så, att den dömande myndigheten tillkom honom i de speciela fall, som biskopen en gång för alla lagt i hans hand.[5])

Med tiden uppdelades stiften i flere archidiakonat, hvilkas styresmän hvar och en inom sitt område erhöllo nu nämnda rättigheter. Den i stiftsstaden boende stod fortfarande biskopen närmast, men hans område utgjorde nu icke hela stiftet, utan blott en del däraf. Han kallade sig major eller cardinalis archidiakonus, hvarigenom hans närmare förbindelse med moderkyrkan angafs.[6])

---

[1]) Hinschius, a. a. II, s. 183. [2]) Schneider, a. a., s. 59. [3]) Schroeder, a. a., s. 76. Hinschius, a. a. II, s. 184—187. [4]) Schneider, a. a., s. 57. Möller, a. a., s. 307 o. ff. [5]) Schroeder, a. a., s. 56. [6]) Schroeder, a. a., s. 58. Med cardo betecknades i 9:de och 10:de århundradet hvarje biskopskyrka; major troligen förkortning för majoris ecclesiæ.

Sådana voro förhållandena, då genom Krodegangs regel impuls gafs till gemensamt lif mellan domkyrkans andlige. Denna regel upptog nu, såsom förut är sagdt, archidiakonen och ställde honom på den plats i utvecklingen, hvarest hon förefann honom, i det han med bibehållande af namnet blef kapitlets föreståndare. Någon ändring i sak åstadkom ej Aachener-regeln.[1])

I sin egenskap af prepositus var archidiakonen den främste mannen inom kapitlet näst biskopen. I den mån domkapitlen löste sig från förbindelsen med denne och blefvo avtonoma, hvilket ganska ofta inträffade, fick prepositus högsta ledningen af de samma. Han presiderade vid sammankomsterna, han öfvervakade medlemmarnas lif och ägde att bestraffa dem vid förseelser mot statuterna. Vidare omhänderhade han förvaltningen och distributionen af den gemensamma egendomen, innan denna ännu uppdelats,[2]) och sedan af den förmögenhet, som ännu allt jämt kvarstod och ägdes af kapitlet i dess helhet.

I vårt land hafva dessa rättigheter och skyldigheter ej så litet modifierats och begränsats. Anledningen härtill är utan tvifvel att söka dels i den omständigheten, att prepositurен hos oss ej kunde anknyta sig till ett mäktigt vordet archidiakonat, som i vår kyrka aldrig funnits, dels däri, att de kontinentala domkapitlens emancipationsträfvanden här ej vunno någon anklang. I spetsen för våra domkapitel stodo alltid biskoparna; de voro ordförande vid sessionerna, i deras hand låg disciplinarmyndigheten, de voro kyrkoförmögenhetens egentliga förvaltare. All annan myndighet inom stiftet eller kapitlet var endast ett utflöde ur deras och öfvades blott enligt deras uppdrag, dock så, att när uppdraget en gång var gifvet, ämbetet instiftadt, det naturligtvis ej kunde godtyckligt återtagas eller upphäfvas.[3]) Domkapitlens ämbetsmän äro sålunda hos oss att anse blott såsom biskopens medhjälpare i vården af kapitlens angelägenheter.

---

[1]) Schroeder, a. a., s. 66. [2]) Schneider, a. a., s. 87, 88.

[3]) Prepositus debet in cuncta ad episcopum referret, nec contra eius decretum aliquid ordinare presumat, sed eius jussionibus studeat in omnibus obedire. Sv. B. n. 101. D. S. n. 4546.

Framför allt gäller detta om prepositus, i vårt land kallad domprowast[1]) domproghust,[2]) domprobst, domprost. Då biskop Hemming i Åbo instiftade detta ämbete vid sin domkyrka, säger han, att han gör det därför, att det måste lända kyrkan till fördel, om han med sina bröder delade göromålen, och för honom själf och hans efterträdare gagneligt, att deras »cura et sollicitudines» lättades. Vidare ville han äfven genom sin stiftelse »ampliare divinum cultum»,[3]) och detta senare har ej blott här, utan öfverallt varit ett hufvudskäl för domkapitlens förseende med särskilda värdighetsinnehafvare, ja, för kapitlens allt jämt pågående utvidgning.[4])

På grund af den aldrig försvagade förbindelse mellan biskopen och domkapitlet, som i vår kyrka hela medeltiden igenom förefanns, fingo domprostarna här icke samma betydelse som i andra länder. De hafva sålunda ej annat än undantagsvis vid förfall för biskopen ledt kapitlets öfverläggningar, och någon disciplinär befogenhet öfver dess medlemmar är dem icke tillerkänd. De äro blott, hvad man skulle kunna kalla vice ordförande inom domkapitlen och handhafva blott å biskopens vägnar jurisdiktionen. Men de hafva dock stått honom närmast, äro hans öra,[5]) och intaga näst efter honom den främsta platsen. När därför, såsom någon gång hände, kapitlet i eget namn utfärdade skrifvelser, framträder domprosten i ingressen oftast som den förste. Prepositus och kapitlet är i dylika fall det stående uttryckssättet.

Domprostens drygaste arbetsbörda pålade honom nog icke den inre ledningen af kapitlet, som till större delen handhades af biskopen, utan de judiciela och ekonomiska bestyr af mångfaldig art, hvilka blefvo honom ombetrodda. Vi tro icke, att i fråga om de förra någon bestämd gräns var uppdragen för området af hans dömande myndighet. Han har utöfvat den vid de mest skilda tillfällen på förordnande af biskopen.[6]) I sin egenskap af domare kallas han biskopens official; hvarje landtpräst var skyldig att för honom uppenbara alla »peccata publica vel famosa» i sin församling och

---

[1]) D.S.N.F. n. 39. [2]) D.S.N.F. n. 1113. [3]) D. S. n. 3509; Sv. B. n. 101. [4]) D. S. n. 4546; Jfr D. S. n. 655: »ad maiorem Ecclesiæ reverentiam». [5]) D. S. n. 3509. [6]) D. S. N. F. n. 372.

icke af penningar eller gunst afhålla sig därifrån.[1]) Redan på 1200-talet är honom jurisdiktion öfverlåten i Linköpings stift,[2]) och detta var väl äfven från början fallet inom de öfriga. Han utöfvar den vid de visitationer han i biskopens ställe företager. Någon gång har han fått ett bestämdt visitationsområde sig anvisadt. Så åligger det domprosten i Strängnäs 1414 att en gång hvarje år visitera kontrakten Silbo, Åker, Vilatting samt Östra och Västra Rek, hvarvid han med uteslutande af de ordinarie visitatorerna, d. v. s. kontraktsprosterna, hade rätt att pålägga »publica poenitentia» icke blott för mindre svåra förseelser, utan äfven för mord, mened, äktenskapsbrott m. m.[3]) I Danmark hade redan på 1300-talet domprosten samt archidiakonen öfverallt, hvar och en inom ett visst distrikt, kommit i besittning af den eljes landtprostarna tillkommande jurisdiktionen. Sedan fick äfven kantorn samma rätt. Dock voro de större sakerna, causæ episcoporum, undantagna. Men uppdraget måste af hvarje biskop förnyas.[4]) Detta är något liknande det förhållande, som rådde i Strängnäs, men inom vår kyrka förblef det enstaka och möter oss ej inom något annat stift.

Ofta åtföljde domprosten biskopen på dennes visitationsresor.[5]) Som dessa emellertid voro förenade med ganska dryga kostnader för prästerskapet på grund af det stora följe biskopen medförde, medgifves redan tidigt af påfven inskränkning i dem. Så företogo tvenne påfliga legater år 1328 en undersökning af biskopsvisitationerna i Linköpings stift, hvars resultat blef, att dessa lika väl kunde hållas af prepositus, archidiakonus och dekanus jämte 15 prepositi rurales, hvilka samtliga benämnas »officiales foraneos».[6])

När från de inhemska andliga domstolarne vad erlades till kurian, och saken var af den beskaffenhet, att den icke omedelbart af påfven kunde afgöras, öfverlämnade han ofta åt någon prelat att å hans vägnar fälla dom i högsta instans. Särskildt var det domprostarne, som hedrades med dylika uppdrag.

Några exempel härpå må nämnas. 1416 utfärdar Olaus Magni, domprost i Upsala, enligt påfligt förordnande dombref,

---

[1]) St. Linc. n. 33. hos Reuterdahl, St. synod., s. 78. [2]) D. S. n. 560. [3]) D.S.N.F. n. 2029. Rättigheten stadfästes af biskop och kapitel $^{10}/_{10}$ 1443. Afskr. i Statuta Episcoporum å V. H. A. [4]) Helveg, a. a., s. 78. [5]) D.S.N.F. n. 2680, m. fl. [6]) D. S. n. 2653.

hvarigenom jord, som förhållits en prebenda vid Upsala domkyrka, tilldömes den samma.[1]) 1436 får domprosten i Linköping af P. Eugenius IV i uppdrag att döma i en tvist emellan kyrkoherden i Motala och abbedissan i Vadstena, som vägrat till honom erlägga tionde.[2]) 1423 får prepositus i Strängnäs påflig befallning att återgifva kyrkoherden i Gryta dennes ämbete, hvilket blifvit honom beröfvadt af en präst i Söderköping.[3])

1438 kallar sig prepositus i Linköping »iudex et commissarius auctoritate sacrosancti generalis consilii Basiliensis» och tilldömer i denna sin egenskap en änka några gods, som blifvit henne undanhållna.[4])

1512 $^{1}/_{7}$ uppdrager P. Julius II åt domprosten i Strängnäs att ransaka och fälla dom mellan en änka i Skara stift och Hemming Gad samt några andra klerker i Linköpings stift.[5])

Domprostens andra hufvuduppgift var vården om kyrkans egendom. Han benämnes därför »yconomus bonorum episcopalium».[6]) I den mån kyrkoförmögenheten tillväxte, ökades ock naturligtvis i hög grad hans ekonomiska bestyr, hvarför, som vi sett, i de flesta stift en särskild ekonom eller syssloman tillsattes. Men äfven andra medlemmar af kapitlet hafva med honom delat bördan, hvarom vi senare få tillfälle tala. Till ingen af dem har han dock helt afstått egendomsförvaltningen. Vi finna honom från början ända till medeltidens slut däråt ägna tid och kraft. Han är esomoftast närvarande vid de otaliga öfverlåtelser, byten eller köp, som göras.[7]) I slitandet af härvid lätt uppkommande tvister tager han verksam del.[8])

I Åbo upptager han kyrkans skatt.[9])

De påfliga uppbördsmedlen förvaras af honom och kapitlet på gemensamt ansvar,[10]) och han mottager kvitto på deras aflämnande.[11])

---

[1]) D. S. N. F. n. 2240. [2]) Or. på pgmt i R. A. $^{12}/_{1}$ 1436, tryckt Celse, App. s. 183. [3]) d:o d:o, s. 176. [4]) Or. på pgmt i R. A. af $^{27}/_{2}$ 1438. [5]) Bull. Strengn. [6]) D. S. n. 1128 år 1295. [7]) D. S. n. 2745; D. S. N. F. n. 2013 år 1414. [8]) D. S. n. 1436 år 1304. [9]) Reuterdahl, St. Syn. s. 202. Konrad Bitz' stadga år 1474—1480. [10]) D. S. N. F. n. 2441. [11]) D. S. N. F. n. 1351.

Under biskopens bortovaro, sjukdom eller frånfälle öfverlämnade kapitlet understundom stiftstyrelsen i hans hand såsom dess representant. Han aflåter i denna egenskap bref till påfven och mottager svar,[1]) afkunnar domar[2]) m. m. 1391 är han i Upsala under ärkebiskopens frånvaro tjänstförrättande i andliga ting och bekräftar som sådan en riddares stiftelse af en prebenda samt bestämmer de själamessor, som af dess innehafvare skola läsas.[3])

Domprosten var på samma gång kyrkoherde i stiftsstaden, hvarest han uppehöll själavården antingen själf eller genom vikarier. De öfriga kanikerna ägde ingen skyldighet att härvid biträda honom, men däremot ålåg detta deras vikarier. Dessutom hade domprosten vanligen en landsförsamling till prebenda.[4]) Vi förfoga ej öfver urkunder, som bestyrka det förra i fråga om alla stiften; hvad ofvan sagts gäller Linköping, men så stor var dock uniformiteten inom den katolska kyrkan, att det ej bör förefalla allt för vågadt att utsträcka ordningen i denna stad till samtliga biskopsstäder. Likväl med ett undantag. I Wästerås var nämligen domkyrkoförsamlingen annex till ett kanonikat, och inkomsterna från den samma fördelades mellan alla kanikerna, dock så att den egentlige innehafvaren fick dubbelt mot de andra på grund af det arbete församlingsvården tog i anspråk. Understundom öfverlämnade han den emellertid af bekvämlighet eller andra skäl åt sin vikarie i koret, understundom hvilade den i händerna på någon af hans kapitelkolleger. Då härigenom uppenbarligen så väl församlingen som kortjänsten blefvo lidande, förordnade biskop Israel 1320 en beständig vikarie för kyrkoherden, hvilken allt jämt förblef en af kanikerna.[5])

Archidiakonus.

Vi hafva i det föregående påvisat, hurusom i de flesta domkapitlen i Europa archidiakonen i stiftet blef prepositus. Där detta ej var fallet, där archidiakonatet blef en särskild kapitelvärdighet, såsom t. ex. i Rheims, hade, åtminstone under det gemensamma lifvets tid, prepositus om hand förvaltningen af egendomen och omsorgen för kanonikernas materiela behof, archidiakonen däremot i uppdrag att vaka öf-

[1]) D. S. n. 787 år 1282. [2]) D. S. n. 1056, [3]) Rp. n. 2513. [4]) D. S. n. 560. Biskop Henriks stadga om kortjänsten 1272. [5]) D. S. n. 2266.

ver, att de gudstjänstliga åligganden, som tillkommo kapitlets medlemmar, riktigt fullgjordes.[1])

Äfven inom vår kyrka upprättades, såsom vi sett, vid samtliga domkapitlen ett archidiakonat. Det skedde på olika ställen under olika tider, men alltid senare än prepondituren. Dess innehafvare benämndes vanligen med det försvenskade ordet ärkedjäkne, men äfven ærchedyäkn,[2]) archyedykn[3]) eller ærkediækn.[1]) Honom tillkom rang och plats näst efter domprosten, och hans ämbete gällde såsom den andra prelaturen.

Vi skulle nu vänta, att gränsen mellan bådas funktioner hos oss uppdragits på ungefär samma sätt som t. ex. i Rheims. Detta är emellertid så långt ifrån fallet, att vi till och med ej funnit någon gräns alls, och att vi, därest ej urkunderna genom samtidigt angifvande af de båda ämbetsmännens namn och eljest genom uttrycklig förklaring af, att de voro åtskilda, utan tvekan skulle ansett prepondituren och archidiakonatet inom våra kapitel såsom identiska. Förhållandet må synas hur oförklarligt som helst; det kvarstår dock som ett faktum. Har någon skillnad funnits, måste den varit ytterst fin, och dess upptäckande kräfver i hvarje fall ett starkare beväpnadt öga än vårt.

Så möter oss icke sällan i kapitelskrifvelserna archidiakonen främst i stället för prepositus,[5]) och såsom påfven adresserar sina cirkulär till prepositus och kapitlet, så sker det ock till archidiakonus och kapitlet.[6]) Troligen var dock i dessa fall prepondituren obesatt.

Äfven utöfvar han jurisdiktion. Då några minoriterbröder anfört klagomål däröfver, att kyrkoherden Peter i Pite undanhållit dem ett för deras räkning utfärdadt påfligt privilegiebref, kallar ärkebiskop Peter båda parterna att stå till rätta inför tvenne kaniker samt archidiakonen »tamquam priorem et principaliorem in huuismodi negocio.»[7])

Han är kapitlets ombud vid rättegångar. Så kärar archidiakonen Pædhar i Upsala 1431 i ett mål rörande Upsala domkyrkas egendom i Gesta, hvilken blifvit henne beröfvad.[8])

---

[1]) Hatch, a. a., s. 104. [2]) Rp. n. 2396, D. S. N. F. n. 421. [3]) Or. på pgmt i R. A. af 1472. [4]) D. S. N. F. n. 534. [5]) D. S. n. 1505. Rp. n. 433, 523. (1300-talet). [6]) Rp. 1027 år 1372. [7]) D. S. n. 3434 år 1339. [8]) Or. på pgmt i R. A. af $^{15}/_{1}$ 1432.

Af påfvarne hedrades äfven archidiakonerna med särskilda judiciella uppdrag. Så får archidiakonen i Upsala jämte andra redan 1272 befallning att döma i en egotvist emellan en lekman och Sko kloster.[1]) År 1327 befaller påfven Johan XXII archidiakonen i Upsala att jämte bland andra dekanen undersöka förhållandet med en kyrkoherde Botvid i Väster-Hanninge, som flere gånger af biskop Styrbjörn i Strängnäs blifvit fördrifven från sitt pastorat, samt, om undersökningen utfölle till den förfördelades fromma, återinsätta honom i ämbetet.[2]) Likaledes får archidiakonen i Linköping 1359 af påfven Innocentius VI i uppdrag att beifra det våld, som blifvit tillfogadt Nydala klosters kvarnar och fastigheter.[3])

Äfven deltager han i den ekonomiska förvaltningen. Omkring 1310 uppbär han ärkebiskopens tionde i Attundaland.[4]) Jämte dekanen upptager han i Åbo skatten till studenterna.[5]) 1444 kvitterar archidiakonen i Strängnäs en summa penningar, som han för St. Andreas kors prebendas vägnar mottagit af en testamentexekutor.[6])

Med peterspenningen tager han bestyr. Till en påflig legat öfverlämnar archidiakonen i Linköping 1334 den på Gotland insamlade påfvegärden.[7]) På flere ställen nämnes han såsom insamlare eller förvarare af denna och andra påfliga skattemedel.[8])

Under sådana förhållanden kan det frågas: hvarför har vid våra kapitel ett archidiakonat inrättats? Utan tvifvel var hufvudanledningen härtill den, att man ville öka gudstjänstens högtidlighet och höja domkyrkans anseende.[9]) Om archidiakonen haft någon *speciell* funktion vid gudstjänsten, kunna vi dock ej säga. Då det i ett påfvebref af år 1479 heter, att »curam altaris illi imminere», är detta måhända blott ett uttryck för, hvad som vanligen i Europa var fallet.[10]) Bidragande orsak var sedan ökningen af göromålen, framför allt af dem, som sammanhängde med jurisdiktionen. Vi hafva visserligen icke funnit någon urkund, där detta ut-

---

[1]) D. S. n. 563. [2]) D. S. n 2633. [3]) Rp. n. 433. [4]) D. S. n. 1667. [5]) K. Bitz' stadga för Åbo 1474 i Reuterdahls St. Syn. s. 199. [6]) Or. på pgmt i R. A. $^{10}/_{2}$. [7]) D. S. 3035. [8]) D. S. n. 2978, 2982 år 1333; 3035 år 1334; Rp. n. 883 år 1369. D.S.N.F. n. 1759 år 1413. [9]) D. S. n. 655. [10]) Celse, App., s. 202.

tryckligen framhålles. Men då de svenska domkapitlen troligen närmast lånat sin ordning från de danska, i all synnerhet Lunds, torde man från detta senares i mera utförlig gestalt till oss komna statuter hafva rätt att draga åtskilliga slutsatser beträffande de förra. Då man sålunda på grund af en handling från år 1154 vet, att archidiakonatet i Lund tillkom »de causis et justitia episcopali», är det ju ganska antagligt, att äfven i Sverige de tillväxande judiciella bestyren medverkat till samma åtgärd.[1])

Hand i hand härmed har då vidare gått vården om den kyrkliga egendomen, hvilken oupphörligen invecklade kyrkan i rättstvister och därför så nära berörde jurisdiktionen.

Dekanus. Den vidtomfattande jurisdiktion, som, enligt hvad vi i det föregående framhållit, vid flertalet kapitel tillkom prepositi i deras egenskap af archidiakoner, utvidgades ju mer och mer, i samma mån som kyrkan lyckades draga allt flera mål in under sin domvärjo. Härtill kom ock, att de oaflåtligt arbetade på att flytta gränsen af egna jurisdiktionsområden in på biskoparnes, samt att den ständigt tillväxande egendomen gaf dem mycket att sköta.[2]) Därför visade det sig ock snart omöjligt för dem att på en gång nöjaktigt bestrida sina archidiakonala göromål och dem, hvilka prepposituren inom kapitlen medförde.[3]) En delning blef nödvändig, och det väcker ingen förvåning, att de hellre låtit befria sig från de sistnämnda än från de förra. Ty de förlorade därmed mindre i makt.

Redan i det 11:te århundradet har en sådan delning begynt.[4]) Så småningom uppdrogs därför ofta i de flesta af kontinentens domkapitel ordförandeskapet jämte uppsikten öfver domherrarne åt en särskild ämbetsman, dekanen, hvars värdighet på denna grund stiftas.[5])

Såsom prepposituren anknöt sig till ett redan förhandenvarande kyrkligt ämbete, så är ju detta redan på förhand antagligt äfven i fråga om dekanatet, så mycket mer, som hela kapitelinstitutionen ej egentligen innebar en ny stiftelse, utan fastmera blott en ny ordning.

---

[1]) D. S. n. 34. [2]) Schneider, a. a. s. 88. [3]) d:o d:o. [4]) Hinschius, a. a. II, s. 89. [5]) D:o, s. 91.

Nu fanns det vid biskopskyrkorna sedan långt tillbaka en funktionär, archipresbytern, hvars åligganden bestodo i att biträda biskopen i uppsikten öfver presbyterernas ämbetsverksamhet och vandel, att vid förfall för biskopen öfvertaga hans uppgift vid gudstjänsten, att omhänderhafva själavården i stiftsstaden samt med archidiakonen dela omsorgen om änkor, faderlösa och främlingar.[1])

I Västerlandet blef före och under Karl den stores tid archipresbyteratet liksom archidiakonatet icke blott ett ämbete vid domkyrkan, utan det upprättades äfven på landsbygden vid de s. k. ecclesiæ baptismales eller dopkyrkorna, de enda, där dop fingo förrättas. Archipresbytern blef nu pastor vid dessa kyrkor, och de omkringliggande församlingarna med deras pastorer blefvo honom underordnade. Understundom benämnas dessa landtarchipresbyterer äfven dekaner och deras områden dekanier.[2])

Men stiftsstadens archipresbyter förblef alltid den förnämste bland dem. Huruvida han äfven fört titeln dekan, är dock ovisst.[3])

Som redan är nämndt, leda oss de första spåren af kapiteldekanatet tillbaka till 11:te seklet.[4]) Fullt utbildadt träder det oss till mötes i det 13:de.[5]) Hvarken Krodegangs- eller Aachenerregeln innehåller därför något därom.

Hvad självfa namnet angår, finna vi det samma i Benedikts regel beteckna en abboten underordnad uppsyningsman öfver ett visst mindre antal, ursprungligen 10, munkar,[6]) utan att vi därför, såsom Schneider och Hinschius,[7]) våga säga, att man härifrån direkt lånat det till domkapitlen.[8]) Namnet dekan användes ju, såsom ofvan sades, äfven om

---

[1]) Schneider, a. a. s. 20. [2]) Möller, a. a. II, s. 92 ff. Äfven hos oss omtalas »decani rurales», nämligen i en prästmötesstadga för ärkestiftet, utfärdad af ärkebiskop Nils Alleson d. $^{2}/_{7}$ 1298, enligt hvilken en dekan borde tillsättas i hvart och ett af de 3 folklanden för att afdöma på prästernas gårdar uppkommande tvister, som kräfde snar afgörelse. D. S. n. 1240. Tydligen hade dessa intet samband med de ofvan nämnda. [3]) Möller, a. a. II, s. 92 ff. [4]) I enstaka kapitel t. ex. i Tours och Angers funnos de redan i 9:de seklet. Schneider, a. a. s. 90, n. 2. [5]) Hinschius, a. a. II, s. 91. [6]) Schneider, a. a. s. 90. [7]) D:o, d:o; Hinschius, a. a. II, s. 92. [8]) En egendomlig härledning i Binger-statuterna, citerad efter Würdtwein hos Schneider a. a. s. 90: Decanus quasi de canis, i. e. provectæ ætatis.

archipresbytererna ute i stiftet, och vi återfinna det också i det äldre grekiska kyrkospråket i betydelsen af 1) underofficer, 2) polisbetjänt, 3) likbärare eller dödgräfvare.[1]) I alla gamla nordiska dokument öfversättes alltid dekan med diækn, däkin,[2]), däken[3]) eller dyäkin,[4]) eng. dean, deacon, tysk. dekant, fr. doyen.

Att med anledning af ljudlikheten en förväxling ofta (särskildt hos äldre svenska forskare) ägt rum mellan dekan och diakon (försvenskadt dyakn,[5]) är förklarligt, men att på grund af denna yttre likhet, såsom en kyrkohistoriker gör,[6]) antaga dekanatet hafva framgått ur diakonatet, och att dess ursprungliga bestämmelse varit tillsynen öfver de fattiga samt förandet af i samband härmed stående räkenskaper, förbjuder oss emellertid ämbetets hela art och väsen. Vi anse därför sannolikast, att kapiteldekanens namn hämtats från baptismalkyrkornas föreståndare, som förut buro det, men måste lämna oafgjordt, af hvad anledning dessa fått det sig tillagdt.

De skyldigheter, som tillkommo dekanatets innehafvare, sedan detta ämbete blifvit fullt utbildadt, voro i allmänhet följande: 1) att leda gudstjänsten samt vid den samma i vissa fall officiera äfvensom öfva själavård i stiftsstaden; 2) disciplinarmakt öfver kanonikerna och de lägre till kapitlet hörande kyrkotjänarne icke blott vid försummelser med afseende på gudstjänsten, utan äfven i fråga om deras enskilda lif. Härmed sammanhängde deras rättighet att ådöma lättare straff och i samråd med kapitlet äfven svårare, såsom t. ex. suspension, fängelsestraff, förlust af prebende m. m.; 3) att sammankalla kapitlet och leda dess förhandlingar; 4) fördelningen af de särskilda göromålen åt domherrarne och vikarierna så väl vid gudstjänsten som i kapitlet, pröfning och beriktigande af själfva utförandet, beviljande eller vägrande af ledighet; 5) reception af nya medlemmar i kapitlet.[7])

---

[1]) Helveg, a. a. s. 28. [2]) D. S. n. 3228, not. Rp n. 2597; D.S.N.F. n. 659 (Utg. oriktigt djekne). [3]) D.S.N.F. n. 36. [4]) D.S.N.F. n. 39. [5]) D. S. n. 2983. [6]) Helveg, a. a. s. 28, 29. [7]) Hinschius, a. a. II, s. 96. Schneider, a. a. s. 92. Pül, a. a. II, s. 829. Om dekanens i Lund uppgifter vid gudstjänsten se D. S. n. 578.

Dessa rättigheter hafva väl i olika domkapitel modifierats enligt statutarrättsliga bestämmelser, men i hufvudsak hafva de varit gällande öfverallt.[1])

Vi se sålunda, att prepositi till dekanerna afstått hela den inre ledningen af kapitlen, men behållit kvar jurisdiktionen öfver archidiakonatområdet samt egendomsförvaltningen. Den naturliga följden häraf måste i en mängd fall blifva, att prepositi steg för steg förlorade sitt inflytande i och öfver kapitlen. Då de vidare på grund af sin verksamhet ofta tvungos och understundom af egennyttiga motiv förleddes att undandraga sig residensplikten, ej sällan underläto att prästviga sig och mer än en gång förforo godtyckligt eller rent af oredligt vid fördelningen af inkomsterna, hände det till och med, att de förlorade sin rösträtt i kapitlet.[2])

På ett och annat ställe har prepondituren totalt bortfallit, och dekanatet blifvit den främsta kapitelvärdigheten. Där båda fortfarande ägde bestånd, möter oss det bisarra förhållandet, att dekanen, fastän enligt statuterna prepositus underordnad och genom sin ämbetsed förpliktad till lydnad mot honom, faktiskt såsom kapitlets ledare blir hans förman med rätt att ådöma honom straff. Likväl fordrades härtill hela kapitlets samtycke, likasom det ock var nödvändigt för sakfällande af dekanen själf. Dock kunde båda appellera till påfven.[3])

Vi vilja dock tillägga, att den allmänna utvecklingen inom olika länder, ja stift, gestaltat sig högst olika, samt att i regeln prepondituren förblef den förnämsta bland kapitelvärdigheterna hela medeltiden igenom ända in i nyare tid.[4])

Sedan vi nu redogjort för dekanens ställning inom kapitlet och de ämbetsplikter, som hvilade på honom, återgå vi till frågan om dekanatets samband med och anknytning till archipresbyteratet. Vi hafva funnit, att till båda hörde vården om gudstjänsten och en viss disciplinär myndighet; vidare måste archidiakonens upphöjelse till prepositus alltid hafva inneburit en eggelse för archipresbytern att komma i

[1]) Schneider, a. a. s. 90. [2]) D:o, a. a. s. 89. Hinschius, a. a. II, s. 91. I vissa statuter heter det: Præpositus sive sit absens, sive præsens, semper judicandus est absens. [3]) Hinschius, a. a. II, s. 96; Pül, a. a. II, s. 829. [4]) Schneider, a. a. s. 87.

besittning af en värdighet, som höjde honom öfver de andra kanonikerna, för hvilka han i deras egenskap af präster vid domkyrkan var förman, och slutligen är det ett faktum, att archipresbytern i regeln blef dekan i kapitlet.[1])

Af dessa grunder följer, synes det oss, att dekanatet verkligen på ett organiskt sätt framvuxit ur archipresbyteratet. Detta likväl icke så att förstå, som skulle detta dekanat icke ändock kommit till stånd, men så, att tillvaron af archipresbyteratet inbjöd till upprättande af ett ämbete, hvars innehafvare kunde öfvertaga de förrättningar, som prepositi sökte komma ifrån.

De undantagsfall, som föreligga, då nämligen archipresbytern blef prepositus, archidiakonen dekan, såsom t. ex. i Passau, eller då ej alls någon öfvergång mellan de båda ämbetena förekom, såsom särskildt i de italienska domkapitlen var händelsen, upphäfva icke regeln.[2])

Den beredvillighet, hvarmed prepositi afstodo från de rättigheter, som från början tillerkänts dem, förklaras lätt nog däraf, att de som vederlag erhöllo frihet från många ganska besvärande skyldigheter, hvilka nu i stället lades på dekanen. Hit hör framför allt ett strängt iakttagande af residensplikten. Dekanens personliga närvaro vid kapitelsammanträdena var ju oundgängligen nödvändig, enär han skulle leda förhandlingarna.[3]) Och då det vidare ålåg honom att funktionera vid gudstjänsterna, betraktades prästvigningen såsom ett conditio sine qua non för honom. På grund häraf blef äfven hans ställning mera bunden, hans post mera kräfvande och hans ämbete mera ansvarsfullt än preposituren.[4])

En perpetuel medhjälpare ägde inom flera stift dekanen i subdekanen eller, som han äfven kallades, vicedekanen.[5]) Tillfälligtvis kunde han äfven företrädas af skolastikern eller senior capitularis, d. v. s. den äldste bland kanonikerna.[6])

Inom vår kyrka har dekanatet varit en tämligen sent framträdande värdighet, alldeles som förhållandet var inom det öfriga Europa.

Om anledningen till dess uppkomst föreligga inga närmare underrättelser. Men då intet häntyder på, att dom-

---

[1]) Scheider, a. a. s. 90. [2]) D:o, d:o, s. 90, 91 n. 1. [3]) Schneider, a. a. s. 91. [4]) D:o, d:o s. 91. [5]) Så i Greifswalds kollegiatkapitel. Pül, a. a. II, s. 802 ff. [6]) Schneider, a. a. s. 93.

prostarne velat undandraga sig sina göromål, kunna vi ej häri söka orsaken till stiftandet. Däremot veta vi, att de prästerliga krafterna genom de otroligt växande messtiftelserna vid domkyrkorna togos starkt i anspråk och därför kräfde en tillökning samt i samma mån en noggrannare uppsikt, än den biskop och prepositus hunno öfva. Vi tro oss i detta förhållande hafva funnit det förnämsta skälet till inrättande af dekanvärdigheten, hvilket ock alldeles sammanfaller med det, som vi förut sagt var hufvudgrunden för domkapitlens förseende med nya värdighetsinnehafvare och nya medlemmar i allmänhet, nämligen att »ampliare divinum cultum.»

Häraf följer då, att dekanens hufvudsakliga skyldigheter legat på det kultuella området, om än urkunderna lika ofta framställa honom såsom verksam äfven på andra. Men detta låter förklara sig däraf, att i de åt oss bevarade medeltidshandlingarna, som till större delen äro af kyrko- eller civilrättslig natur, de gudstjänstliga förrättningarna och hvad därmed sammanhänger mera sällan beröras.

Emellertid finna vi likväl enstaka antydningar om dekanens verksamhet på sistnämnda område. Så upptager dekanen i Strängnäs 1410 två män och deras hustrur till delaktighet af de dagliga förböner, som höllos i själakapellet i nämnda stads domkyrka, med anledning däraf, att de till en prebenda skänkt tvänne gårdar.[1])

Å påfvens vägnar är äfven dekanen understundom domare. Så uppdrog Benedikt XII 1340 åt dekanen i Upsala att tvinga Säxmäki församling i Finland att erlägga tionde af sina egendomars afkastning, hvilket denna vägrat.[2])

Från deltagande i de ekonomiska angelägenheterna har ej heller dekanen åtnjutit befrielse. 1291 gör dekanen i Upsala en öfverenskommelse rörande mottaget kyrkogods.[3]) Samma år mottager han till vård och fördelning fastigheter, som tillhörde Upsala domkyrkas byggnadsfond,[4]) och kort därefter uppgör han i Upsala kyrkas namn såsom dess »syndicus et procurator» ett jordabyte.[5])

---

[1]) D. S. n. 1266. [2]) D. S. n. 3497, 3498. [3]) D. S. n. 1029. Urkunden mycket stympad. [4]) D. S. n. 1031. [5]) D. S. n. 1040.

1383 upptar han i Linköping för kronans räkning sexårstionde[1]) och s. k. heligalandshjälp.[2]) I spetsen för kapitlet framträder han någon gång.[3])

Kantor. Den värdighet, som i de fullt utbildade domkapitlen kom näst efter dekanatet, var kantoratet. Det nämnes visserligen hvarken i Krodegangs eller Aachenerregeln, men på grund af likheten i uppgift är det intet tvifvel om, att den senare så kallade kantorn är den samme, som i de båda reglerna möter oss under titeln primicerius.[4]) Namnet, som betyder den förste på vaxtaflan, primus in cera, är gammalt.[5]) Redan i 4:de århundradet kallades i Rom den förnämste bland de biskoplige ämbetsmännen primicerius, och långt innan det gemensamma lifvet knutit domkyrkornas prästerskap tillsammans, fanns i Gallien och Spanien en andlig, som hade att öfva uppsikt öfver de lägre kyrkotjänarne, akoluter, exorcister och lektorer samt undervisa dem i hvad till deras tjänst hörde, och hvilken äfven bar namnet primicerius.[6])

Krodegang upptog nu i sin institution denne ämbetsman och gaf honom inom den vissa mot hans föregående tjänst svarande åligganden eller, som man med samma rätt kan säga, lät honom bibehålla sin förra ställning, men bragte denna i rapport med kapitlet genom att både modifiera och utvidga dess uppgifter. Vi finna sålunda här en ny bekräftelse på hvad vi förut framhållit, nämligen att de förhandenvarande kyrkliga ämbetena allt jämt kombinerats med de kapitulära.

Enligt Krodegangs regel innehade primicerius rang näst efter archidiakonen, men någon bestämd gräns mellan deras verksamhetssferer är ej uppdragen. De synas nämligen nära nog sammanfalla. Då detta emellertid icke gärna är tänkbart, torde den förmodan icke vara oriktig, att de båda funktionärerna skilt sig från hvarandra icke i fråga om arten, utan endast i fråga om omfånget af sin verksamhet, så att den senare på sin lott fått en del af den förres åligganden, särskildt tillsynen öfver de lägre andlige, hvarjämte han troligen skött de yngre klerkernas undervisning, särskildt

---

[1]) D. S. n. 2978, 2979, 2980. [2]) D. S. n. 2989. [3]) D. S. n. 1843, 1848 år 1312. I Lund är dekanen 1381 föreståndare för domkyrkans byggnadskassa. Rp n. 1570. [4]) Krodeg:s reg. K. 3, 4, 6, 8, 9 m. fl. [5]) Hinschius, a. a. I, s. 381, n. 2. [6]) d:o d:o II, s. 97. Schneider, a. a, s. 94.

i körsång, och handledt dem vid förrättandet af gudstjänstens liturgiska del.[1])

I 11:te århundradet försvinner i många kapitel primicerius, och i hans ställe möter oss en annan funktionär, kantorn. Att denne trädt i den förres ställe, och att förändringen gäller icke sak utan namn, kan man, som sagdt, sluta däraf, att bådas uppdrag väsentligen äro de samma. Äfven kantorn har haft om hand de yngres inöfning i sång, ja flerstädes hela undervisningen i domkyrkoskolan.[2]) I samma mån kultformerna blefvo rikare och messornas antal växte, var det nödvändigt, att en riktig och jämn fördelning af göromålen ägde rum, och det var kantorn, som fick detta sig ålagdt. I Danmark skulle han sålunda hvarje vecka på en vaxtafla, som upphängdes i koret, angifva hvarje korherres och vikaries särskilda uppgift, ordna allt, som hörde till processionerna, samt skrifva påsktaflan[3]) för att därefter bestämma kyrkoårets festdagar. Vidare skulle han tillse, att alla infunno sig i rätt tid och med tillbörlig dräkt, samt att de föreskrifna reglerna noggrant iakttogos. Gjorde sig någon skyldig till försumlighet eller misstag, var han underkastad kantorns bestraffning och rättelse. Detta gällde dock endast vikarierna. Öfver korherrarne skulle i slikt fall biskop och kapitel döma.[4]) På vissa större högtidsdagar hade kantorn att själf leda korsången.[5])

I Lund var under äldre tider kantorn tillika domkapitlets bibliotekarie och som sådan förpliktad att upprätta katalog öfver den befintliga boksamlingen, föra utlåningsjournal och ansvara för att ingen bok genom försumlighet ginge förlorad.[6])

Som särskildt ämbetstecken buro kantorerna i vissa stift under officierandet silfverstafvar i händerna;[7]) ibland äfven ett slags musikinstrument, kalladt tabula, och en purpurkåpa.[8])

Hvad nu beträffar våra svenska domkapitel, hafva vi i det föregående funnit, att blott inom tvenne af dem, i Linköping och Upsala, kantoratet blifvit en särskild värdighet, i det förstnämnda ganska tidigt, i det sistnämnda åter först

---

[1]) Hinschius, a. a. II, s. 97. [2]) Hinschius, a. a. II, s. 98. [3]) Prof på dylika i Sverige D. S. II, 1, s. I—VIII. [4]) Helveg, a. a., s. 88 ff. Jfr Consuet. can., s. 18. [5]) D. S. n. 35, år 1145. Consuet. can., s. 18. [6]) Consuet. can., s. 18. [7]) Schneider, a. a., s. 95. [8]) Så t. ex. i Lund jämte stafvar. Consuet. can. 18. Till tabula: du Cange, Glossar. art. Tabula 7.

när medeltiden nalkades sitt slut, 1415. Tydligtvis voro deras åligganden alldeles de samma som inom de utländska kapitlen, och de buro äfven samma ämbetsdräkt.[1])

Nu hafva vi emellertid för Upsala i behåll en korstadga, utfärdad af ärkekiskop Nils Alleson $^{12}/_{5}$ 1298, sålunda mer än 100 år innan ett kantorat instiftades, där likväl en kantor förutsättes och hans funktioner bestämmas.[2]) Och likaledes finna vi i statuter för Åbo stift 1474—1480 både en primus och secundus cantor omtalade.[3]) Det är ju också af sig självt alldeles uppenbart, att vid domkyrkorna en dylik tjänsteman varit oundgängligen nödvändig. Icke kan heller gärna hans officium turvis uppdragits åt samtliga kanoniker, då för dess rätta fullgörande kräfdes förutsättningar, som icke en hvar ägde. Vi tro därför, att kantoratet i alla de domkapitel, hvarest det aldrig blef en dignitet, resp. personat, eller först sent blef det, gifvits antingen för en viss tid eller beständigt åt dem bland kanikerna, som kunde bekläda det, samt att denne burit titeln kantor ej såsom en officiell titel, utan blott i sin tillfälliga egenskap af korsångens ledare.

Understundom har kantoratets innehafvare benämnts præcentor eller choriepiscopus, hvilket senare ej är att förblanda med de kyrkliga ämbetsmän, hvilka, likaledes kallade choriepiscopi, voro biskoparnes vikarier ute i stiften, men hvilka tidigt försvunno inom kyrkan.[4])

Med arbetsbördans ökande visade sig hos kantorerna samma benägenhet som hos de öfriga ämbetsinnehafvarne att undandraga sig så mycket som möjligt af sina plikter. Som medhjälpare erhöll då kantorn i många kapitel en succentor, som dels biträdde honom vid ungdomens undervisning, dels ock vissa dagar eller timmar öfvertog hans kortjänst. Så var i Danmark succentorn enligt regeln närvarande vid otte- och aftonsångerna, kantorn vid högmessan, särskildt på de större festdagarna.[5]) I vårt land där, som vi sett, en succentoria förekom endast i Linköping, skulle han naturligtvis som annorstädes, biträda kantorn.

Bland uppdrag af annan art, som kantorerna mottagit, och som lågo deras egentliga tjänst fjärran, hafva vi anteck-

---

[1]) D. S. n. 2744 (cappa cantoris). Jfr Peringschiöld, a. a. s. 218. [2]) D. S. n. 1235. [3]) Reuterdahl, St. syn. s. 202. [4]) Hinschius, a. a. II, s. 99 jämte n. 1. [5]) Hinschius, a. a. II, s. 99. Schneider, a. a. s. 95.

nat, att kantorn i Upsala 1446 på ärkebiskopens förordnande ransakade angående ett stycke jord, som några personer ville undanhålla en kyrkoherde,[1]) samt att kantorn i Linköping 1463 tillika var föreståndare för hospitalet utanför Skeninge.[2])

Då i några kapitel samtidigt funnos en primicerius och en kantor, en kantor och en precentor eller tvänne kantorer, kan detta blott förklaras därigenom, att den ene af dem i verkligheten varit succentor.[3])

Huru små än de kraf voro, som ställdes på medeltidens prästerskap, så var dock i hvarje fall åtminstone någon utbildning för dem nödvändig. Detta gaf upphof till domkyrkoskolorna, hvilka sannolikt voro årsbarn med kapitlen själfva. I Krodegangs regel tages också hänsyn till de kongregationen tillhörande »adolescentes et pueri», utan att man upplyses om, hvilken af kapitlets tjänstemän, som haft deras uppfostran och undervisning om hand.[4]) Enligt hvad vi förut framhållit, ålåg detta troligen primicerius. Däremot bjuder Aachenerregeln bestämdt, att kapitelföreståndaren skall förordna en därtill lämplig person att undervisa ungdomen.[5]) Visserligen kunde detta uppdrag när som hälst återtagas,[6]) men grunden var likväl redan genom nämnda stadgande lagd till ett fast lärareämbete vid domkapitlen, hvilket ock under det 11:te seklet flerstädes kom till stånd.[7]) *Skolastiker.*

Detta ämbete kallades skolastria och dess innehafvare skolastikus. Hans förnämsta åliggande var naturligtvis ungdomens undervisning. För disciplinens upprätthållande fick han makt att vid begångna förseelser straffa skolans alumner.[8]) Slutligen bestämde och uppbar han skolafgiften, hvilken rättighet egendomligt nog ej motsvarades af skyldigheten att inför kapitlet afgifva räkenskap.[9])

Äfven skolastikern erhöll med tiden en medhjälpare eller vikarie, som på sin lott fick den egentliga undervisningen, under det skolastikern hufvudsakligen behöll kvar blott öfverinseendet och disciplinarmyndigheten.[10]) Han kallades rector scholarum, magister scholarum eller magister disciplinæ, under

---

[1]) Or. på pgmt i R. A. [2]) Or. på pgmt i R. A. [3]) Hinschius, a. a. II, s. 100. [4]) K. 2. [5]) K. 135. [6]) Schneider, a. a. s. 96; Hinschius, a. a. II, s. 100. [7]) Schneider, a. a. s. 96; Hinschius, a. a. II, s. 100. [8]) Schneider, a. a. s. 97. [9]) Meyer, Geschichte des Hamburg. Schul. und Unterrichtwesens, s. 35. [10]) Meyer, a. a. s. 46, 47.

hvilka namn dock äfven skolastikern själf ibland förekommer.[1]) Tillsättandet af en sådan blef så mycket mera nödvändigt då, när skolastikerna fingo plats i kapitlen och, såsom mångenstädes inträffade, uppsikten öfver stiftets samtliga skolor anförtroddes åt dem.[2]) På flera ställen voro de äfven kapitlens notarier och skulle som sådana skriftligt affatta alla beslut, föreläsa dem vid nästföljande session, samt förfärdiga kopior af dem;[3]) understundom tillika bibliotekarier och arkivarier.[4]) De voro ju också på grund af den större lärdom man af dem fordrade och framför allt genom sin skrifkunnighet för dessa göromål lämpliga.

Då med universitetens uppkomst rikare möjligheter för mera djupgående studier bereddes de unga prästkandidaterna samt tillika krafven på bildning sattes högre, sjönk domskolornas och därmed äfven skolastikerns betydelse. Af hvar och en, som aspirerade särskildt på de högre kyrkliga ämbetena, fordrade man en längre tids vistelse vid någon högskola. Skolastrien blef då blott en kapitelvärdighet utan egentlig eller på sin höjd en mycket minimal verkningskrets.[5])

Det hade nu visserligen legat ganska nära till hands, att skolastikern trädt i spetsen för den undervisning, som man allmänt ansåg borde följa på universitetsvistelsen, för att ej de därunder förvärfvade kunskaperna skulle förgätas, utan förkofras. Men detta behof trodde man sig bättre tillgodose genom anställande af en ny med högre lärdom än skolastikern utrustad preceptor. Redan på 3:dje lateranska mötet 1179 föreskrefs, att vid hvarje katedralkyrka skulle tillsättas en lektor för att undervisa prästerna och andra andlige i den heliga skrift.[6]) Det 4:de lateranska mötet inskränkte påbudet till metropolitankyrkorna, men konciliet i Basel 1431—1443 utsträckte förpliktelsen åter jämväl till biskopskyrkorna samt stadgade tillika, att lektorn minst tvänne gånger i veckan borde föreläsa i teologi.[7]) Först genom beslut å kyrkomötet i Trident 1545—1563 erhöll lektor theologiæ plats i domkapitlen.[8])

---

[1]) Schneider, a. a. s. 97; Hinschius, a. a. II, s. 100; Meyer a. a. s. 33. [2]) Schneider, a. a. s. 97. [3]) Schneider, a. a. s. 97. [4]) Schneider, a. a. s. 97. Hinschius, a. a. II, s. 101. Pül, a. a., s. 857 ff. [5]) Schneider, a. a. s. 98. [6]) Meyer, a. a. s. 57. [7]) Meyer, a. a. s. 57. [8]) Meyer, a. a. s. 57.

Lika litet i vårt land som i något annat har man kunnat underlåta att vidtaga anstalter för prästbildningens befrämjande. Så länge vår kyrka ännu var en missionskyrka och mottog sina kristna lärare utifrån, var detta visserligen ej nödvändigt. Ännu långt därefter togos till präster munkar ur klostren, hvilka väl där erhållit en viss, om än primitiv utbildning. Men sannolikt har först med grundandet af domkapitlen idéen om egentliga skolors anläggande hos oss födts. Vi hafva också sett, huru så småningom en skolastiker i urkunderna framträder vid de flesta af våra domkyrkor, tidigast i Upsala, senast i Växiö. I Skara omtalas han visserligen icke alls, men på grund af det alldeles påtagliga behof af undervisning för de blifvande prästerna, som inom hvarje stift måste hafva varit lika kännbart, torde ett analogislut här vara fullt berättigadt och alla argumenta e. silentio i betraktande af urkundernas fåtalighet utan afgörande betydelse.

Vi hålla på den grund före, att vid hvarje domkapitel funnits en lärare, som, vare sig han burit titeln skolastikus eller icke, haft på det hela taget samma uppgifter, som vid de utländska kapitlen voro honom gifna.

Han har sålunda i början, innan rektorer tillsattes, undervisat de unga, hvilka utgjordes ej blott af blifvande präster, utan äfven af andra, i innanläsning af modersmålet och latin, för så vidt detta ej fordrades för inträde i skolan, vidare i kristendomens allra mest grundläggande hufvudstycken, trosartiklarna och Fader vår samt söndagsevangelierna, slutligen i skrifning och latinsk explikation samt sång. I de högsta klasserna tillkom något retorik och logik. Härmed slutade trivialskolans undervisning. Men domskolan hade äfven en högre afdelning, motsvarande hvad vi skulle kunna kalla prästseminarium, och där man äfven studerade något af qvadrivii vetenskaper, såsom astronomi och aritmetik, hvartill kommo dogmatik och exegetik.[1]) Hufvudsaken var dock på detta stadium alumnernas öfning i kortjänst under kantorn eller någon annan kapitelmedlem. De kallades väl äfven just därför »chorales». I förhållande till sin lärare intogo de en friare ställning än »scolarerna», med hvilket namn den lägre afdelningens lärjungar betecknades.

---

[1]) Jfr Hollander, Sv. Undervisningsväsendets historia, ss. 17, 43.

Det hela slutade med en prästexamen, som aflades inför biskopen, men omfattade pröfning blott i det latinska språkets talande, läsande och skrifvande samt messning. Bristfällig förmåga i sistnämnda hänseende hindrade ej examens afläggande, men uteslöt från erhållande af beneficia curativa.[1]) Härmed ansågs dock icke församlingstjänarens utbildning tillräcklig. Redan 1261 förordnade ärkebiskop Lars i Upsala, att hvarje nyordinerad klerk skulle, om han ej strax kallades till någon ledig befattning, mot skälig ersättning deltaga i kortjänsten vid domkyrkan och inhämta ytterligare kännedom i ämbetsförrättningarna.[2]) Samma ordning bestod äfven i Linköping sedan 1272,[3]) ånyo inskärpt i slutet af 1300-talet[4]) i Skara, där den återupplifvades 1472,[5]) och sannolikt öfver allt.

Beträffande hans disciplinära myndighet stadgade kyrkomötet i Söderköping, att lärjungarne vid förseelser mot hvarandra skulle tuktas af skolastikern, men absolveras af biskopen eller den han i sitt ställe förordnade. I svårare fall skulle saken förbehållas biskopen ensam.[6])

Vidare finna vi, att skolastikerna haft om hand de gåfvor, som lämnats eller insamlats för den fattigare ungdomens räkning, att de vårdat skolornas bibliotek, hvilket väl förnämligast bestod af för undervisningen afsedda böcker, samt att de slutligen haft rätt att gifva förslag å dem, som voro mogna och tjänliga att invigas till prästämbetet.[7])

Såsom den lärdaste i kapitlet erhöll skolastikern understundom tillfälliga uppdrag, som kräfde större insikt. Så t. ex. befallde ärkebiskop Jakob Ulfsson skolastikern i Upsala att ett visst år, då stora skaror af människor från alla håll samlades i stiftsstaden, inför dem hålla ett tal, hvarigenom de kunde bringas att afstå från det knot, som uppstått med anledning däraf, att hostian icke alla dagar framsattes på altaret. I sammanhang härmed borde han skriftligen affatta några artiklar, hvilka borde öfversändas till de lärdare landtprästerna att från predikstolarne föreläsas.[8])

---

[1]) Rp. n. 2863, ar 1397. K. H. K:s afskr. i R. A. af $^{21}/_{8}$ 1402; Hollander, a. a., s. 135 ff. [2]) D. S. n. 470. [3]) D. S. n. 562. [4]) St. Nic. Hermanni i Reuterdahl, St. Syn., s. 70. [5]) Hollander, a. a. s. 102 n. 1. [6]) Sv. B. n. 495; Reuterdahl, St. Syn., s. 126 p. 11. [7]) Sv. B. n. 680, Konrad Bitz' statuter för Åbo. [8]) Troil, a. a, II, s. 374.

Till åtlydnad af den ofvan nämnda, på kyrkomötena i Rom och Basel gjorda föreskriften om anställande af en lektor theologiæ vid domkyrkorna anslog rikets råd år 1438 med samtycke af kapitlet i Upsala den tionde, som förut tillkommit hospitalet i Enköping, sedermera flyttadt till Stockholm, till magister Andreas Bondonis i Upsala med villkor, att han där hölle »en läsning likerwis som een mester i studiis privilegiatis pleghir att göra.[1]) Denna anordning stadfästes sedan 1454 af K. Kristofer.[2])

1474 påbjöd provinsialmötet i Arboga, denna i vårt lands undervisningsväsen på visst sätt epokgörande synod, att vid hvarje domkyrka skulle tillförordnas en allmän undervisare, reformator generalis, för skolynglingarne, hvilken skulle hafva tonsur och prästdräkt och på tjänligt sätt undervisa.[3])

Att en ämbetsman, som burit titeln sakrista, funnits vid våra domkapitel, hafva vi i det föregående sett. Utan att i början tillhöra kapitlet, var han dock en i dess tjänst stående funktionär; men han blef sedermera på de flesta ställen upptagen däri. Beträffande hans egentliga åligganden, iakttaga våra urkunder en ganska envis tystnad. I de utländska kapitlen, där han äfven kallades thesavrarius, cimeliarcha eller scævofylax, hade han till uppgift att förvara de heliga kärlen, paramenten och öfriga kyrkans dyrbarheter, samt anskaffa vax och olja för ljusen och lamporna, understundom äfven förvara kapitlets sigill och påsätta det vissa handlingar samt i sin vård hafva viktigare dokument äfvensom af dem göra afskrifter.[4]) *Sakrista.*

Ehuru nu sakristanen omnämnes i en stor mängd medeltidsdiplom, är det blott af dem vi genomgått trenne, som antyda, att han haft några mot de nyss nämnda svarande åligganden. Det första, från 1316, förtäljer, att sakristanen i Strängnäs då mottog medel till uppförande af ett kor och

---

[1]) Or. på pgmt. i R. A. [2]) d:o d:o. [3]) Reuterdahl, St. syn. s. 179. Jfr Helveg a. a., s. 105 om liknande förordningar i Danmark, där t. ex. ett lektorat 1463 upprättades vid Haderslevs kollegiatkapitel med skyldighet för innehafvaren att två gånger i veckan föreläsa samt därjämte biträda kanikerna vid predikande.

[4]) Schneider, a. a. s 99; Hinschius, a. a. II, s. 105. Pül, a. a., s. 48.

ett altare i domkyrkan.[1]) Det andra, från $^{18}/_{7}$ 1359, meddelar, att han jämte flere kaniker var närvarande vid ett tillfälle, då St. Eriks skrin i Upsala öppnades;[2]) det tredje slutligen, från något af åren 1367—1383, utgöres af ett bref från ärkebiskop Birger Gregersson, hvari han uppmanar sakristanen i Upsala att sända honom några reliker af Erik den helige.[3]) Det oaktadt ha vi rätt att antaga, att hans hufvudsakliga verksamhet bestått i just de göromål, som i utlandet tillhörde sakristien.

I öfrigt finna vi äfven sakristanen verksam vid förrättningar, som ej kunnat åligga honom å tjänstens vägnar, utan som enligt särskildt uppdrag af biskop eller kapitel lämnats honom. Så anmodas sakristanen i Linköping 1367 att vid den offentliga gudstjänsten instämma en viss person, som sades vara född inom Linköpings stift, men hvars vistelseort var okänd, att själf eller genom ombud infinna sig i Strängnäs för att öfvervara ett vittnesförhör.[4])

Vid ett annat tillfälle får sakristanen i Upsala af ärkebiskop Esger i Lund befallning att jämte domprosten därsammastädes i domkyrkan offentligen kungöra, att den, som ville anföra klagomål mot kaniken Olofs val till Sveriges ärkebiskop, skulle infinna sig i Lund och där fullfölja dem.[5]) I närmare samband med hans egentliga verksamhet står utan tvifvel det, som omtalas från Strängnäs, nämligen att då biskopen därstädes Konrad Rogge 1495 lät från trycket utgifva en ny messbok, denna kunde erhållas hos domkyrkans sakristan.[6])

Såsom flere af de öfriga kapitelämbetsmännen har äfven sakristanen tagit befattning med Peterspenningen. I Strängnäs har han 1354 och 1367 på eget ansvar förvarat samt aflevererat den samma.[7]) 1342 får sakristanen i Strängnäs i uppdrag att utbetala viss fastställd ersättning till dem, som deltogo i firandet af åtskilliga anniversarier.[8]) Så ock 1480.[9])

Äfven med kyrkans egendom befattar han sig, mottar fasta å skänkt sådan,[10]) verkställer jordabyten[11]) m. m.

---

[1]) D. S. n. 2075. [2]) Rp. n. 413. [3]) R. A:s pprsbr. n. 12. [4]) D. S. n. 3429. [5]) D. S. n. 2028 år 1315. [6]) Or. på pgmt i R. A. af $^{3}/_{7}$. [7]) Rp. n. 181, 780. [8]) D. S. n. 3632. [9]) Troil, Handl. 3, s. 304. [10]) Schneider, a. a. s. 101. [11]) Rp. n. 678, 681.

Cellerarius kallas i så väl Krodegangs- som Aachener-regeln en tjänsteman, som skulle sköta kapitlets inre ekonomi, under det prepositus skötte den yttre, sörja för dess medlemmars dagliga underhåll samt tillse, att vid det gemensamma bordet hvar och en finge sitt, och om något felades, anskaffa detta, så framt tillgångarne medgåfvo.[1] Sedan det gemensamma lifvet upphört, blef hans uppgift att af vissa honom till förvaltning ombetrodda gods leverera åt de enskilda kanonikerna vissa dem tillkommande lifsmedel.[2] På några ställen förvaltade cellerarius blott på viss tid sådana kapitelgods, på andra gingo hans göromål i tur mellan samtliga domherrar, hvilka omväxlade hvarje år.[3] Ofta var han lekman och tillhörde sällan på kontinenten kapitlet.[4] Nära cellerarius stod camerarius, som hade förvaltningen af kapitelgodsen om hand, där ingen prepositus fanns.[5]

Cellerarius, Ykonomus l. Syssloman.

Vid de svenska domkapitlen förekommer aldrig, så vidt vi kunnat finna, hvarken benämningen cellerarius eller camerarius, utan i dess ställe yconomus eller syssloman. Såsom den förstnämnda titeln angifver, låg äfven här hans uppgift på det ekonomiska området och hade sin motsvarighet närmast i camerarius' ämbete. Framför allt har han då, som nu, vårdat sig om domkyrkans egendom. Därför finna vi honom ofta deltaga i jordabyten,[6] afslutande af köp,[7] arrenden,[8] värdering af jord[9] o. d. Han mottager de gåfvor, som skänkas till domkyrkan, och ikläder sig ansvaret för deras rätta användning.[10] Icke alltid har han i sistnämnda fall ensam representerat kapitlet; ofta blef han nog äfven tillkallad såsom den i dylika angelägenheter mest sakkunnige.

Vidare finna vi honom mottaga och utbetala prebendenas afkastning till deras innehafvare[11] samt de distributioner, som enligt vissa testamentsbestämmelser skulle göras till dem, som deltogo i firandet af testators anniversarium[12] eller till fattiga på årsbegängelsedagen.[13] Han förde med

[1]) Krod.-r. K. 26. Aach.-r. K. 140. Consuet. can. k. XXII. [2]) Schneider, a. a. s. 103. [3]) D:o, d:o. [4]) D:o, d:o. [5]) D:o, d:o. [6]) Rp. n. 399, 948, 2221, 2222 och dessutom i en stor mängd handlingar från 1400-talet i R. A. [7]) D. S. N. F. 2163 år 1415. Rp. n. 1505, 2041, 2181, 2182, 2225. [8]) Or. på pgmt i R. A. $^{25}/_{1}$ 1437. [9]) D. S. n. 3370. [10]) Or. på pgmt i R. A. af $^{21}/_{10}$ 1472. [11]) Rp. n. 810, 1392; 2373 år 1387. [12]) D. S. n. 2678. Troil, a. a. 3, s. 304; afskr. af $^{12}/_{12}$ 1451 i B. E. Hildebrands saml. i V. H. A. [13]) D. S. n. 4190 år 1347.

full myndighet uppsikten öfver kyrkans coloni; så föreskrifver åtminstone Arbogamötet 1474;[1]) han ombesörjde de lån, som af kyrkans penningmedel ofta utgingo, samt förvarade och försålde de panter, som härför lämnats.[2]) Äfven med Peterspenningen har han haft bestyr; han är verksam vid dess insamlande[3]) och utbetalar den äfven.[4]) För sin förvaltning var han skyldig att en gång om året redovisa inför kapitlet.[5]) Slutligen var han förpliktad att samla och bevara de dokument, som på något sätt berörde kyrkogodsen, framför allt åtkomsthandlingar och privilegiebref.[6])

Det är sålunda till domkapitlens sysslomän vi stå i tacksamhetsskuld för att vi från vår medeltid äga en så stor mängd ekonomiska urkunder, att den utgör hufvudparten af samtliga våra medeltidsdiplom.

Custos. En sakristanen mycket nära stående kyrklig funktionär var custos, hvilken i åtskilliga utomsvenska kapitel förekom dels vid sidan af, dels blott såsom ett annat namn på sakristanen.[7]) Vi finna en custos omnämnd i Upsala och Strängnäs, utan att det bestämdt framgår, om han där varit den samme som sakristanen eller icke, samt i Åbo, där det är så godt som visst, att ingen sakristan funnits. I sistnämnda stift omtalas han visserligen ej före 1480, men tydligen är han långt tidigare där tillsatt. Custodens ämbete motsvarade klockarens i våra dagar, och han benämndes så äfven i Åbo och väl allestädes i Sverige, där han fanns. De uppgifter, som ålågo honom i nyssnämnda stift, angifvas detaljeradt i en af biskop Konrad Bitz år 1480 utfärdad synodalstadga.

Enligt denna tillkom det honom att förvara kyrkans nycklar, öppna och tillsluta henne samt på sitt ansvar bära all henne tillfogad skada; vidare skulle han sörja för hennes renhållning, ombesörja att vin och vatten samt rökelse funnos till hands och ständigt rent vigvatten i kärlen; likaledes skulle han tillverka kyrkoljusen, till hvilka han af sysslomannen mottog erforderligt vax, samt påtända och utsläcka dem; dessutom verkställa helgemåls- och annan ringning

---

[1]) Reuterdahl, St. Syn. s. 179. [2]) Rp. n. 119. 1504. [3]) D. S. n. 2981. [4]) Or. på pgmt i R. A. år 1423 $^{25}/_{8}$. [5]) Reuterdahl, St. Syn. s. 179. D. S. n. 4190 år 1347. [6]) Porthan, a. a. s. 604 enl. Sv. B. år 1466—71. [7]) Hinschius, a. a. II, s. 103.

samt slutligen tillsäga pastor, när barn skola kristnas, lysning och vigsel verkställas, underrätta om sockenbud och därvid vara pastor följaktig.[1])

Dessa föreskrifter om klockartjänsten äro sålunda af ganska sent datum.[2]) För klockare vid landskyrkorna finnas däremot, måhända från konung Magnus Ladulås' tid, statuter, hvilka dock i mycket skilja sig från de ofvannämnda, i det de gifva klockaren en vida mer underordnad ställning.[3])

Custos vid domkyrkan kunde, oaktadt sin ringa syssla, vara, som det heter i Åbostadgan, en lärd man och ägde i så fall rätt att med rökverk deltaga i alla processioner.

Vi hafva i det föregående tillåtit oss en utvidgning af vår framställning i så måtto, att vi äfven redogjort för sådana officier, som strängt taget ej falla inom domkapitlens verksamhetssfer, men dock med denna och de egentliga ämbetsmännens uppgifter stå i nära sammanhang såsom antingen supplerande eller tjänande dem. Till sistnämnda slag hörde custodien, hvars innehafvare dock, som vi hört, understundom tog plats i kapitlet; dit hörde äfven den hos oss tämligen sent framträdande notariens, cancellariens eller skrifvarens syssla. Dess speciella ressort var, som namnet angifver, att utföra de skriftliga arbeten, som vid kapitlet förekommo. Enligt statuter af B. Konrad Bitz i Abo 1474—80 och Magnus Stiernkors 1491 skulle han särskildt i en bok införa viktigare beslut, förelöpande ärenden och annat, som vore värdt att bevaras. Dessutom hade han att anteckna till gudstjänsten senkommande samt de frånvarande m. m.[4]) Han utskref vidare ordinations- och indulgensbref samt tjänstefullmakter.[5]) I våra nuvarande domkapitel motsvarade han sålunda konsistorienotarien.

---

[1]) Reuterdahl, St. Syn. s. 209—213. Jfr härmed consuet. can. k. XXI, där enahanda åligganden uppdrogos åt custos. Därjämte skulle han öfvervaka beredandet af hostian, hvilket skedde med minutiös noggrannhet. [2]) Reuterdahl, St. Syn. s. 213. [3]) D:o, d:o s. 213—14. K. Magnus Ladulås' klockarelag af 1277 enligt P. Kalixti statuter; afskr. i B. E. Hildebrands Saml. t. Sv. Dipl. B. 1. [4]) Reuterdahl, St. Syn. s. 206; Lagus, Handlingar, ny följd h. 2, s. 51. [5]) Reuterdahl, St. Syn. s. 190 (Summa canonum variorum consiliorum af ovisst år.)

3) Medlemmarnes antal.

I den kanoniska rätten var kapitlens medlemsantal faställdt till minst 3.[1]) Detta antal fick ej minskas, äfven om kyrkans inkomster aftogo, men väl kunde det ökas utan gräns i mån af förhandenvarande tillgångar.[2]) Häri låg dock tydligen en stor fara för domkapitlens självständighet. Biskoparne visste nämligen att genom tillsättande af nya kanoniker efter sitt sinne skaffa sig ett inflytande öfver kapitlen, som gjorde dessa till blott lydiga redskap i deras händer. För att förebygga detta fixerades på många ställen efter det 12:te århundradet äfven medlemsantalets maximum.[3]) Så uppstodo de s. k. slutna kapitlen, »capitula clausa». Härigenom tillgodosågs då på samma gång kanonikernas ståndsmessiga underhåll, hvilket eljes lätt förtunnades, samt bereddes utväg att få medel öfriga till kyrkobyggnader, förbättrande af förut befintliga prebenden, o. s. v.[4])

Afsikten var sålunda i början utan tvifvel redlig, ehuru sedermera nog många egennyttiga bevekelsegrunder spelade in. Så t. ex. var ju frestelsen stor att låta kanonikernas antal förblifva det samma, oaktadt den kyrkliga förmögenheten godt tillät en utvidgning däraf. Man ökade ju därigenom sina egna inkomster. Mot dylikt missbruk har dock kyrkan sökt sätta en gräns genom uppställande af vissa villkor för kapitlens slutande.[5])

De slutna kapitlen voro antingen capitula clausa definita seu temporalia eller indefinita seu perpetua. De förra voro sådana, i hvilka medlemsantalet fixerats endast för en viss tid, efter hvars förlopp de åter blefvo öppna; de senare däremot voro slutna för alltid. Men icke ens i dem var all möjlighet till förändring afskuren, dock att för dess åstadkommande kräfdes bifall af alla i saken intresserade.[6])

I vårt land finnes intet spår af slutna kapitel. De öppna voro ju äfven de normala. De missförhållanden, som i det öfriga Europa ledde till kapitlens stängande, förefunnos ej här, och därigenom undgick man äfven de frestelser, som

---

[1]) Hinschius, a. a., s. 63; Schneider, a. a., s. 68. [2]) d:o d:o; d:o d:o. [3]) Schneider, a. a., s. 68. [4]) d:o, a. a., s. 69. [5]) Schneider, a. a., s. 69. [6]) Schneider, a. a., s. 70.

en dylik åtgärd alltid medförde. Den samverkan mellan stiftschef och kapitel, som den kanoniska lagen åsyftade och kyrkans sunda utveckling kräfde, har ej hos oss hämmats genom småaktig äflan om makt eller obehörigt intrång från någonderas sida på den andres område. De symptom härtill, som någon gång möta oss, kväfdes i sin början och fingo därför ej tillfälle att, till skada för det hela, gripa omkring sig.

4) Fordringar för medlemskap.

Det dröjde ända till det 14:de, ja i vissa fall till det 16:de århundradet, innan i den allmänna rätten något blef stadgadt angående de kraf, som borde ställas på dem, som ville upptagas till fullberättigade medlemmar af kapitlen. Men långt dessförinnan hade dessa i sina särskilda statuter uppställt och gjort gällande vissa fordringar i nämnda hänseende, hvilka sedermera i sina hufvuddrag blefvo allmängiltiga.[1])

Vid en jämförelse mellan de olika kompetensbestämmelserna inom de svenska och öfriga europeiska domkapitel hafva vi funnit på en gång en genomgående likhet och en bestämd åtskillnad.

I vår kyrka, såsom öfverallt, kräfde man af dem, som sökte inträde i kapitlen,

1) att de skulle vara ordinerade till präster, diakoner eller subdiakoner.[2])

Vanligen synas medlemmarne af våra domkapitel varit prästvigda, men exempel saknas ej på kaniker, som mottagit endast diakonat-[3]) eller subdiakonatvigning.[4]) Däremot vann lekmannaelementet, som i utlandet visste bereda sig så stort utrymme inom kapitlen, hos oss föga insteg i dem. Vi hafva påträffat endast ett fall och detta vid medeltidens slut, nämligen då efter 1491 en viss Johannes Kræpelin, »miles», erhöll dekanatet i Upsala[5]). Var detta äfven det enda, så skulle förhållandena i nu berörda afseende i Sverige stå i

---

[1]) Hinschius, a. a. II, s. 66. [2]) d:o d:o s. 66; Schneider, a. a., s. 125.

[3]) D. S. n. 430, år 1256; 1136 år 1295; Celse, App., s. 178, där P. Martin V d. 5/3 1427 ger ärkebiskopen rätt att förklara skolastikern i Upsala »aptus gradibus sacerdotalibus». [4]) D. S. n. 1136. [5]) D. S. n. 3835 s. 310.

en mycket skarp och från katolsk synpunkt tillika mycket lycklig motsats till dem, som rådde i vårt grannland Danmark.

Enligt Hammars uppgift[1]) skulle nämligen exempelvis Lunds domkapitel hela medeltiden igenom inneslutit äfven lekmän. Omöjligt är detta visserligen icke, men de anförda skälen synas oss dock för svaga. H. stöder nämligen sin mening på särskildt ett uttryck i ärkebiskop Brostorps statuter af 1489, där det talas om »non existentes infra sacros» (ordines). Men detta uttryck innebär, såsom tydligt framgår af en handling, en motsats till »minores sc. ordines» och icke till saknad af hvarje ordo.[2])

2) Att vara af äkta börd, hvarvid som oäkta ofta äfven räknades den, som blifvit född före äktenskapets ingående.[3])

Så heter det i statuter för Åbo, ånyo påbjudna af biskop K. Bitz 1460—1480: Ingen må i Åbo kyrka upptagas till kanik, som icke är född i lagligt äktenskap, och hvars föräldrar icke vid hans aflelse voro förenade i lagligt äktenskap, han må vara af hvilken »status, gradus, ordo eller conditio» som hälst.[4])

Dispensation härifrån kunde dock, men blott af påfven, beviljas, för så vidt kandidaten i öfrigt ägde sådana kvalifikationer, att han ansågs särskildt lämplig för platsen, t. ex. att han var i besittning af stor lärdom, gjort sig känd för framstående duglighet och fört ett oklanderligt lif. Och det må sägas till påfvarnes heder, att de vid beviljande af dylika dispensationer aldrig gjort sig skyldiga till någon trångbröstad rigorism, ty, så uttrycka de sig, »cum ubi Dominus largus, parcus esse non debeat dispensator».[5]) Såsom alltid, så ock här, var kyrkan ytterst angelägen om att för sig vinna hvarje dugande kraft, för så vidt denna eljes ville låta sig infoga i hennes byggnad. Våra medeltidsurkunder innehålla en mängd sådana dispensationer, till och med för erhållande af biskopsämbeten.[6])

---

[1]) A. a., s. 18. [2]) D. S. n. 3971. [3]) Schneider, a. a., s. 31; Hinschius, a. a. II, s. 67. [4]) Reuterdahl, St. Synod., s. 198. Lagus, Nya handl. 2, s. 42. Jfr D. S. n. 1612. [5]) D. S. n. 430.

[6]) D. S. n. 133, 325, 3965, 3971, 4227, not. 430. Detta sistnämnda dokument är så till vida egendomligt, som sökanden, diakonen Finvid, tituleras kanik och sålunda redan synes hafva inträdt i kapitlet. Helt säkert hade han dock dessförinnan erhållit särskild dispens, hvilken nu, då han anhåller om prästerlig vigning, måste förnyas, såsom ock borde ske, ifall han i framtiden skulle komma att utses till biskop.

3) En bestämd ålder, vanligen 20—24 år.[1])

4) Att vara fri från i ögonen fallande, kroppsliga lyten. Detta villkor, hvars giltighet, enligt Schneider,[2]) icke ens påfven kunde upphäfva, sammanhänger med sträfvandet att bevara åt det andliga dess helgd. Man ansåg nämligen att denna kunde lida, om hos en kyrkans man något framträdande kroppsfel ådroge sig folkets uppmärksamhet. Ännu i vår kyrkolag af 1686 går denna tanke igen.[3])

Schneiders ofvannämnda yttrande om påfvens dispensationsrätt håller likväl ej, åtminstone i vårt land, streck. Ty exempel finnas, att sådan verkligen gifvits. Så veta vi, att archipresbytern Paul Scheel i Åbo beklädts med sitt ämbete, i trots däraf att hans ena hand blifvit stympad.[4])

5) att förete bevis på vetenskaplig bildning.

I början, då domkapitelskolorna voro de enda läroanstalter, som stodo den kunskapssökande till buds, måste krafven på sådan bildning inskränka sig till ett ganska ringa mått. Visserligen ägde ända från de svenska domkapitlens bildande en hvar möjlighet att vid de utländska universiteten i Bologna och Paris, hvilka stiftades redan i 12:te seklet, utvidga och fördjupa sina insikter, men det finnes ej många exempel på, att det skett förr än i slutet af 12-hundratalet.[5]) Afståndet var stort och kostnaderna betydande. Vår kyrka fick därför länge nöja sig med tjänare, hvilkas allmänna och särskildt teologiska bildningsnivå var ganska låg, om den ock i jämförelse med folkets ståndpunkt kan betecknas som hög.

Men om än för prästerskapet i församlingarna den inhemska skolbildningen gjorde till fyllest, så kunde den i längden omöjligen vara tillräcklig för kyrkans ledande män, biskoparne och kanikerna. Redan deras ställning i spetsen för stiften kräfde af dem ganska omfattande insikter särskildt i den kanoniska rättens många och invecklade stadganden,

---

[1]) Hinschius, a. a. II, s. 70. [2]) a. a., .s 127 n 2. [3]) k. 19 § 2.
[4]) Grönblad, a. a., s. 102. Jfr K. H. K:s afskr. i R. A. 1405 $^{20}/_{10}$: »dummodo vitium ipsum non sit adeo notabile, quod scandalum generetur in populo».

[5]) I D. S. n. 877 nämnas 4 svenskar såsom studerande i Paris omkring 1278, i D. S. n. 761 år 1283 5 från provinsen Dacien. Den förste svensk, som, så vidt kändt, burit titeln magister, var en viss Stenar omkring 1220. (D. S. n. 216). Domprosten Andreas And i Upsala innehade från 1276 samma vetenskapliga värdighet (D. S. n. 618). Sannolikt var den förvärfvad i Paris.

hvarjämte ju äfven behofvet af i teologien hemmastadda personer måste för kyrkan tillgodoses. Ville därför domkapitlen blifva, hvad de borde vara, en korporation, som ej blott skulle stå, utan gå i spetsen, till hvars medlemmar prästerskapet kunde vända sig för att i förekommande fall inhämta råd, till hvilken det med förtroende kunde blicka upp, och hvars öfverlägsenhet det skulle erkänna, så måste ock inom det samma finnas en bildning, som höjde sig öfver den vanliga.

Detta har kyrkan också insett. Det är ett misstag, så stort som något, att hon under medeltiden varit en bildningens fiende, och att kulturen endast i trots af henne gått framåt. Hon satte, det är sant, stängsel kring vissa områden af den inre och yttre verkligheten, som hon ansåg böra vara förbjudna, emedan ett inträngande där måste verka skadligt både på individen och samfundet, och hon bortdref med förkastliga medel från heligt rum en hvar, som nalkades det samma, utan att, enligt hennes mening, hafva dragit sina skor af fötterna. Men hon var ingalunda blind för bildningens betydelse inom de af henne uppdragna gränserna, och därför finna vi henne också tidigt sysselsatt både med upprättandet af bildningsanstalter och dessas fyllande med lärjungar.

Framför allt var det domkapitlen, som här ledde arbetet. Så snart de mest tryckande näringsbekymren öfvervunnits, började dessa institutioner äfven i vårt land ifra särskildt för sina varande eller blifvande medlemmars högre vetenskapliga utdaning.

Bevisen härför äro att söka dels i de åtgärder, som vidtogos för att främja universitetsstudier, dels i statuter, som uppställa sådana studier som kompetensvillkor för erhållande af platser i domkapitlen, dels slutligen i de utländska universitetens matriklar jämte inhemska handlingar, i hvilka med någon lärdomsgrad prydda personer namngifvas.

För att sätta fattiga ynglingar i stånd att bedrifva studier, särskildt utomlands, anslogs sålunda tidigt medel. Från flera stift omtalas, att fattigtionde härtill användes. Så i Upsala [1]) och Strängnäs.[2])

---

[1]) D. S. n. 699, 1044. [2]) Rp. n. 1695.

1285 upprättades för studenter från Upsala stift i Paris ett s. k. kollegium, motsvarande hvad vi skulle kalla konvikt, hvars medlemmar åtnjöto fri bostad och kost samt voro organiserade till ett helt för sig.[1]) Exemplet följdes af Linköpings stift 1317[2]) och af Skara, obekant hvilket år.[3]) Måhända lyckades äfven andra stift få ett dylikt till stånd, fastän vi icke erhållit kännedom härom.

Provinsialsynoden i Söderköping 1441 föreskref, att om någon präst ej före sin död testamentariskt bestämt öfver sin kvarlåtenskap, skulle $^1/_3$ däraf tillfalla de fattiga, särskildt studerande sådana.[4])

1472 möter oss i statuter för Skara stift en paragraf, enligt hvilken ingen klerk fick uppgöra ett testamente, utan att taga hänsyn till fattiga studerande, samt att af kapitlet tre pålitliga kollektorer skulle utväljas, hvilka hvarje år ägde att aflägga räkenskap för det mottagna, så att medlen verkligen blefve använda till afsedt ändamål.[5]) 1482 stadgade biskop Konrad Rogge i Strängnäs och hans kapitel, att af kyrkans tjänare skulle vid deras död eller afgång från ämbetet utgå till de studerandes kassa af biskop 20 mrk, af prepositus, archidiakonus och dekanus 10 mrk, af kanikerna vid St. Bothvids och Söra prebenden 8 mrk, af öfriga kapitelmedlemmar 6 mrk, af hvarje kyrkoherde 5 mrk och af hvarje prebendarius 3 mark, Stockholms mynt.[6]) Ofta understöddes ock de studerande af kapitlen med lån.[7])

Hvad angår föreskrifterna om akademisk bildning för inträde i domkapitlen, vågade man tydligen ej uppställa en sådan fordran förr än ganska sent, ja först vid medeltidens slut, af fruktan, att platserna ej då skulle kunna fyllas.

Visserligen hade P. Honorius III d. $^{22}/_{11}$ 1219 uppmanat det svenska prästerskapet att från domkapitlen utvälja lofvande män för att i Paris studera teologi och därigenom sättas

[1]) D. S. n. 808, 1913, 2025. Att äfven dessförinnan svenskar uppehållit sig vid universitetet, visa några testamenten från åren 1278 (D. S. n. 877) och 1283 (D. S. n. 761). Detta så kallade Pariserhus bestod ännu 1341, (D. S. n. 3610) och 1346. (D. S. n. 4074.) 1355 gick Upsala domkapitel i författning om dess försäljning (Rp. n. 229.) [2]) D. S. n. 2103. Det fanns ännu kvar 1414. D. S. N. F. n. 2000. [3]) Annerstedt, a. a. s. 7. [4]) Reuterdahl, St. Syn. s. 125. [5]) D:o, d:o s. 171. [6]) Lib. Eccl. Streng. f. 29. Tryckt hos Troil, a. a. III. s. 309 f. [7]) Rp. n. 908, 2040.

i stånd att sedan gifva sina landsmän undervisning häri,[1]) men till villkor för inträde i kapitlen gjorde han ej sådana studier. Och när P. Johan XXIII bestämde, att blott »graduati ac alii, qui per triennium studuerint in sacra theologia, vel iure canonico aut civili» skulle kunna erhålla expektans på kanonikat och prebenden vid domkyrkorna, anmärktes uttryckligen, att denna föreskrift ej gällde Sverige, lika litet som Norge, Danmark eller Irland.[2])

Det var först ärkebiskop Jakob Ulfsson i Upsala som tog detta steg. I en skrifvelse af år 1486 inskärper han en redan förut gifven befallning, att om någon erhållit en kanoni i hans kapitel, utan att vid något studium generale privilegiatum under 5 år hafva åhört föreläsningar i teologi och kanonisk rätt, skulle han åtminstone under 3 år flitigt besöka föreläsningar i det sistnämnda ämnet och studera dithörande arbeten för att sålunda nödtorftigt afhjälpa bristen. Blott de, som nått en högre ålder eller af giltiga skäl voro härtill förhindrade, erhöllo förhoppning om befrielse.[3]) Påbudet visar, att Upsala universitet redan börjat sin verksamhet.

Härmed är nu i själfva verket allt sagdt, som vi om detta kunna säga. Något motsvarande från de öfriga stiften föreligger ej och har kanske icke förekommit.[4]) Provinsialsynoden i Arboga 1474 visade sig nog hafva blick för den teologiska och juridiska lärdomens betydelse för kapitularerna, då det medger dess ägare ett företräde framför andra, som saknade denna lärdom, men någon absolut gällande fordran på besittning häraf uppställde mötet likväl icke.[5])

Vidare sade vi, att de utländska universitetens matriklar sprida ljus öfver hithörande ämne. I främsta rummet skulle vi nu rådfråga Pariserhögskolans album, men detta är ännu för oss, såväl som för andra, som förut ägnat denna sak sin uppmärksamhet, en tillsluten bok, enär det ej från trycket utgifvits och ingen heller ur manuskriptet samman-

---

[1]) D. S. n. 179. [2]) Moltesen, De avignonske Paver, s. 125 n. 1. [3]) Or. på pgmt i R. A. af 7/1 1486, aftryckt hos Reuterdahl, a. a. III, 2, s. 551 och hos Annerstedt, a. a. II, s. 412. [4]) I Greifswald var det först efter universitetets stiftande, som akademisk grad blef kompetensvillkor för upptagande i kapitlet. Pül, a. a. s. 876 f. [5]) Reuterdahl, St. Syn. s. 178.

fört namnen på de svenska studenterna. Att emellertid under det 13:de och förra hälften af det 14:de seklet våra landsmän ganska flitigt besökt Paris universitet, visar bland annat upprättandet därstädes af de ofvan omtalade kollegierna.

Beträffande antalet studenter vid dessa kollegier förutsätter ärkebiskop Johannes i de statuter han 1291 utfärdade för Upsala Pariserhus, att dess invånare i medeltal ej borde utgöra flere än 12.[1]) Under förutsättning af, att äfven de andra konvikten inneslutit lika många, samt att äfven från öfriga stift några studerande funnits vid universitetet, torde vi kunna uppskatta den årliga kontingenten från vårt land åtminstone under 1300-talets förra hälft till omkring 50, af hvilka sedan de flesta blefvo, för så vidt de ej redan voro, medlemmar af kapitlen och några uppstego på biskopsstolar.

Bland innehafvarne af rektoratet, den högsta vetenskapliga hedern, finna vi 1366 Johannes Petri, sedan biskop i Åbo,[2]) och samma år en Petrus de Svecia,[3]) 1416 Petrus Roodh de Åbo[4]) och 1432 och 1435 Olaus Magni, senare biskop i Åbo.[5])

När sedermera på närmare håll högskolor grundades, drog sig strömmen af svenska studerande, såsom naturligt var, hellre dit. Så finna vi, att vid det år 1348 stiftade universitet i Prag under perioden 1367—1408 omkring 43 svenskar aflagt baccalaureat- eller högre examina inom den filosofiska fakulteten, och att under åren 1372—1413 ej färre än 76 varit inskrifna i den juridiska.[6])

År 1409 sprängdes af känd anledning universitetet i Prag, och de utvandrande tyskarne grundade ett eget universitet i Leipzig. Den 1895 utgifna, af Erler redigerade

[1]) D. S. n. 1045.

[2]) Så Juusten, a. a. s. 16 och Annerstedt, a. a. s. 9 n. 2. enl. Bulæus: Hist. Un. Par. 1668. Porthan, a. a. s. 347 betviflar uppgiften på den grund, att han i en gammal fragmentarisk handskrift funnit uttrycket: »diu rexit», hvilket ej passar på rektoratet, som endast var »trimestris». Han antager därför, att J. P. blott varit magister regens, d. v. s. magister med rätt att meddela offentlig undervisning.

[3]) Knobel, Schrörs etc., a. a. s. 524 enl. på stället gjorda anteckningar af Fabricius. [4]) D:o d:o. Blott dessa två svenskar nämnas af F. som rektorer. [5]) Sc. R. Suec. III, 2 s. 134 n. q. enl. Bulæus. [6]) Daae, Matrikler, ss. 3—15.

matrikeln öfver sistnämnda undervisningsanstalt, visar, att vid densamma under åren 1410—1468 studerat omkring 125 svenskar,[1]) af hvilka ungefär 41 promoverats till filosofie magistrar.[2]) Sedan sjunker siffran betydligt, så att den 1468—1500 visar blott 33 och 1501—1517 blott 13 svenska studenter.[3]) Bland rektorerna påträffa vi 4 af våra landsmän.[4])

Anledningen till den omnämnda minskningen var, att åter ett nytt, närmare liggande, universitet i Rostock grundats år 1419. Vi hafva där anträffat 240 nästan säkert svenska namn till 1519,[5]) men blott ett 30-tal synes vunnit någon akademisk grad.[6])

Äfven vid högskolorna i Erfurt och Greifswald[7]) hafva svenska studerande uppehållit sig; enstaka finna vi äfven i Köln, Orleans, Montpellier,[8]) Bologna,[9]) Perugia m. fl.[10])

Vända vi oss nu slutligen till våra medeltidsdiplom, så öfverraskas vi af den mängd akademiska titulaturer, som där möter oss, och som ytterligare visar, att vårt fattiga, aflägsna land uppbjudit, kanske i många fall öfverbjudit sina krafter för att bereda sina söner möjlighet att utrikes förskaffa sig den bildning, som det egna landet ännu ej kunde erbjuda. Bibliotekarien Annerstedt har i sin Upsala universitets historia uppgifvit antalet af de svenskar, som under medeltiden varit i besittning af akademiska grader. Jag har ansett det som ett rent öfverflödsarbete att verkställa en granskning af denne forskares beräkningar och anför dem därför här utan

---

[1]) Erler, a. a. ss. 25—274. Annerstedt uppgifver minst 140. Härvid är att märka, att jag ej medräknat dem från Lunds stift. Af de 125 jag uppgifvit torde måhända några vara danskar, emedan orden Arusia och Arusiensis likaväl torde kunna hänföras till Aarhus som till Västerås. Vanligare för det sistnämnda är dock Arosia.

[2]) Annerstedt, a. a. s. 12. [3]) Erler, a. a. ss. 264—560. [4]) De voro Christofer från Stockholm sommarsemestern 1438. Han var skolasticus och kanonikus i Upsala. 1445 Johannes Salista, prepositus i Upsala, senare äkbp. (Jöns Bengtsson), Jakobus Gislonis, kanonikus i Upsala, sedermera skolasticus, 1467; Erik, kanonikus i Upsala, 1487.

[5]) Daae, a. a. ss. 34—78. Matrikeln i dess helhet utgifven af A. Hofmeister. 1888. [6]) Daae, a. a. ss. 138—146. [7]) Daae, a. a. ss. 18—29. [8]) Kaniken Olof Fasteson från Upsala 1347. D. S. n. 3835 s. 314, d:o n. 4145. [9]) Friedländer et Malagola, acta; år 1294 studerade där tvenne svenskar, Karl och Nicolaus. En förteckning öfver finska studenter vid olika högskolor finnes i Historiallinen Arkisto D. 13, s. 96 ff. [10]) Annerstedt, a. a. s. 15. Hollander, a. a. s. 110.

vidare i sammandrag, dock tilläggande ett och annat, som jag särskildt för mitt ändamål ansett förtjäna ett omnämnande.

Sålunda finna vi, att bland kapitlens medlemmar, hvaribland jag då äfven räknar biskoparne, hvilka ju vanligen förut innehaft kanonikat, funnits till och med 1300-talet 1 teologie doktor, 1 juris doktor och omkring 60 filosofie magistrar, på 1400-talet resp. 7, möjligen 14,[1] 11[2]) och omkring 180. Bland hela antalet af de sistnämnda faller nära $^1/_3$ på ärkestiftet; därnäst i ordningen följa Åbo, Linköping och sist Växiö.[3]) En och annan har innehaft grader inom tvenne fakulteter.[4])

Det skulle varit af intresse att kunna uppvisa, huru inom olika domkapitel procenten af de graduerade växlat under olika tider; men det har på grund af bristande material ej varit oss möjligt att däröfver upprätta en tabellarisk öfversikt. Vi äro dock i tillfälle meddela, att i Upsala domkapitel funnos 1458 bland 15 uppräknade medlemmar 1 juris d:r, 6 fil. magistrar, 8 utan titel[5]) samt 1466 1 d:r utan angifven fakultet, 7 fil. magistrar och 12 utan titel.[6])

Domkapitlens intresse för bildningens främjande bland sina medlemmar visar sig äfven i grundläggandet af bibliotek. Tvifvelsutan funnos vid hvarje domkyrka större eller mindre boksamlingar, hvilkas förråd ofta ökades genom gåfvor och testamenten af biskopar och kaniker.

Så skänkte redan 1215 archidiakonen Sigtrad i Linköping till sin domkyrka alla sina böcker i juridik, nämligen

---

[1]) Osäkerheten beror på, att de blott kallas doktorer utan uppgifven fakultet. Jfr Hollander, Sv. underv:s historia s. 55 ff. I sammanhang härmed bör anmärkas, att den vid medeltidens slut understundom använda af många missförstådda titeln »sacræ theol. professor», utan tvifvel är identisk med teologie d:r. Jfr dock härom Hollander, a. a. s. 45 n. 1.

[2]) Sannolikt äro de flere, ty biskoparne buro ej såsom sådana sina akademiska titlar, och det finnes åtskilligt, som talar för, att en och annan biskop, här ofvan ej inräknad,. varit juris d:r. Annerstedt a. a. I s. 17 n. 1. [3]) Till det hela Annerstedt a. a. I s. 16—18. [4]) Så var dekanen i Linköping Odbernus Johannes 1363 licentiatus in artibus, baccalaureus in legibus samt licentiatus in decretis. (Afskr. i R. A. af s. å.) Så prepositus, sedermera biskopen i Strängnäs, Matthias, som lefde mot slutet af 1400-talet och var både magister artium och doctor decretorum. Celse a. a. s. 211. Andra, se Hollander, a. a. s. 102 ff. [5]) Or. på pgmt i R. A. af s. å. [6]) Or. på pgmt i R. A. af $^{16}/_4$ 1466.

Gaufredus, Petrus' af Sampsona föreläsningar öfver dekretalerna samt hans »distinctiones»; Bartholomei »questiones» jämte Bernhards breviarium, en förklaring öfver dekretalernas 4:de bok samt en glossa öfver dekretum.[1]) En tillökning erhöll biblioteket 1295 genom kaniken Håkans gåfva af dekretum, dekretalerna med glossa, »vetus digestum» med magister Azos glossa samt ett psalterium.[2])

Till Upsala domkyrka skänktes många böcker af domprosten Lars Ässelius på 1300-talet.[3]) Såsom gifvare nämnes äfven Olof, prost i Rödön.[4]) Omkring 1354 donerade biskop Hemming i Åbo till sitt domkapitels redan befintliga boksamling en mängd böcker, hvilkas både innehålls- och penningvärde var för denna tid mycket högt. Bland dem nämnas en postilla i 4 band öfver Gamla testamentet samt en dylik i 2 band öfver det Nya; vidare flere arbeten i kanonisk rätt, såsom dekretum, dekretalerna, liber sextus och clementinerna med anmärkningar; i dogmatik, P. Lombardi sententier med tvänne kommentarer; i etik, en moralisk utläggning af hela bibeln, Gregorius d. stores »magna moralia», Isidorus' »om det högsta goda» m. fl.; i praktisk teologi, Gregorius d. stores pastoralregel, Ambrosius': »de officiis», Bernhards af Clairvaux: »de consideratione» o. a., vidare en psalmbok och en bibel samt slutligen en samling formulär för bref, rättshandlingar m. m., tillsammans 30—40 volymer.[5])

Däremot hafva vi icke funnit någon sådan kvalifikation förutsatt, som den att vara af adlig börd, hvilken dock gällde vid de kontinentala domkapitlen.[6]) Tvärtom har det större flertalet kaniker varit ofrälse män och mera sällan tillhört adeln.[7]) Visserligen saknas ej medlemmar af detta stånd inom kapitlen; till och med furstesöner hafva ej aktat under sin värdighet att i dem inträda,[8]) men någon öfvervikt fick

[1]) D. S. n. 155. [2]) D. S. n. 1124. [3]) D. S. n. 3835 s. 305. [4]) D. S. n. 3983. [5]) Sv. B. n. 158. [6]) Hinschius, a. a. s. 67. [7]) Af Upsala domkapitels 24 prepositi under medeltiden voro blott 4 adelsmän, af dess 20 archidiakoner 5, af dess 20 dekaner 3 och af dess 8 kantorer blott 1. Peringschiöld a. a. s. 189—220. [8]) Så var Birger Jarls son, Bengt, kanik i Upsala omkring 1276, (D. S. n. 3835 s. 316) konung Birgers son, Erik, archidiakon därsammastädes på 13 talet (D. S. n. 3835 s. 306.)

detta element aldrig i vårt land, icke ens på biskopsstolarne. Det är detta genomgående demokratiska drag hos vår kyrka, som alltjämt åt henne bevarat karaktären af en verklig folkkyrka samt under medeltiden och allt framgent räddat henne ifrån att blifva ett osjälfständigt verktyg vare sig åt aristokratvälde eller despotism.

De förhållanden, som inom en stor del af det öfriga Europa föranledde adelsmännen att ingå i kyrkans tjänst, förelågo icke heller i samma utsträckning hos oss. Där hade visserligen det kanoniska lifvet, så länge det ännu i sin stränghet upprätthölls, utgjort ett tillbakahållande band på alla andra än sådana, som drefvos af inre kallelse och religiös håg att ägna sig åt det prästerliga kallet. Under denna tid var det ock jämförelsevis ganska få bland adeln, som funno plats i kapitlen. Men sedan det regulära lefnadssättet upphört samt länsväsendet utvecklat sig därhän, att endast den äldste sonen ärfde faderns värdighet och egendomar, blef förhållandet ett annat. Det måste naturligtvis nu ligga både i föräldrarnes och de yngre sönernas intresse att i högsta möjliga grad hålla sig skadeslösa, och någon bättre ersättning stod näppeligen att finna än de rika prebenden, som voro förbundna med kapitelvärdigheterna. De lyckades ock i sina bemödanden, och ett bevis härpå föreligger bland annat i stipulationen om adlig börd såsom ett conditio sine qua non för upptagande till kanonikus.[1])

Snart förband sig med det ekonomiska intresset äfven ett politiskt. Af biskopens växande landshöghet fingo äfven domkapitlen sin andel, då de ju voro biskopens självskrifna rådgifvare och dessutom i sin hand fingo den betydelsefulla rättigheten att välja biskop. Det gällde då för adeln att söka återvinna det inflytande, som den, särskildt genom den nya ordningen för biskopvalen, förlorat, och det skedde genom inträde i kapitlen samt dessas stängande för andra samhällsklasser[2]) Sin mäktigaste motståndare vid dessa ego-

[1]) I hvilken utsträckning detta skedde visar oss t. ex. Lüttichs domkapitel, hvari 1145 9 konungasöner, 14 hertigsöner, 30 grefvesöner och 7 friherrar och riddare hade plats. Schneider, a. a. s. 129 n. 1 efter Hurter, Innocentius III, 3, s. 380. [2]) Schneider, a. a. s. 130. Jfr Ranke, Römische Päpste, s. 17.

istiska sträfvanden fann aristokratien i påfvarne. Det ligger nämligen för öppen dag, att intet kunde mera skada deras intressen. Ty hvad betydde nu i själfva verket, att biskopsvalen lagts i domkapitlens händer, då dessa dock till större delen berodde af den världsliga makten? Redan Nikolaus IV uppträdde 1289 mot denna, hvad han kallade, föråldrade vana; Gregorius IX 1291 på samma sätt, båda lika fruktlöst. Den senare hänvisar till, att icke adel genom födelsen, utan adel genom dygd och vandelns ädelhet inför Gud har något värde.[1]) Förgäfves sökte de äfven att genom utdelande af expektanser och likställande af akademisk grad med adlig börd genombryta systemet.[2]) De adliga kapitlen upprätthöllo med seg ihärdighet sina gamla prerogativ, ja, somliga drogo gränserna ännu trängre, i det de fordrade ett bestämdt antal anor, ofta ända till 16 eller 24.[3])

Till grund för denna obenägenhet mot ändring i den bestående ordningen låg dock, utom de antydda ekonomiska och politiska intressena, äfven självförsvar. Genom förbindelsen med mäktiga ätter sattes kapitlen i stånd att värna sig för härsklystna biskopars förtryck, från ingrepp i sina fri- och rättigheter, i sin egendom m. m. Och att dessa adelssläkter å sin sida lika villigt som energiskt lämnade kapitlen sitt understöd, är ej att förundra sig öfver, då de ju genom bevarandet af status quo kunde utöfva ett afgörande inflytande på tillsättningen af de högre andliga värdigheterna, ja själfva komma i besittning af dem.[4])

Knappt en svallvåg af dessa stridigheter har nått vår kyrka. Hvarken erhöll länsväsendet här den utveckling eller biskoparne och jämte dessa domkapitlen den världsliga makt, som kunde fresta en ärelysten aristokrati att på obehörigt sätt tränga sig in eller fram i kyrkan. Sedan domkapitel här inrättats och biskopsvalen blifvit åt dem uppdragna, har väl adeln, som vi snart skola se, gjort försök att ingripa i dessa val, men aldrig på det sätt, som med så mycken framgång praktiserades i det öfriga Europa. Väl framställde kaniken Nils Sigvastson år 1321 i en till påfven ingifven böneskrift förslag om, att »filii clerici nobilium et potentum» skulle

---

1) Schneider, a. a. s. 130 n. 1, 2. 2) Schneider, a. a. s. 130; Hinschius, a. a. II, s. 68. 3) d:o d:o. 4) Hinschius, a. a. s. 67, 68.

erhålla företrädesrätt till vissa kyrkliga beneficier, för att kyrkan skulle kunna påräkna deras mäktiga anförvanters hjälp vid genomförandet af sina önskningar, men dels vågade eller ville han icke utsträcka rättigheten till kanonikat, dels blef suppliken oss veterligen aldrig bifallen.[1]) Och när provinsialmötet i Arboga 1474 i en paragraf af sina statuter verkligen inrymmer åt adelsmän företräde framför andra till kyrkliga digniteter och beneficier, så neutraliseras denna bestämmelse strax genom att med dem likställa de akademiskt graduerade.[2]) Då antalet af dessa ökades med hvarje år, har väl knappast Arboga-mötets uttalande åstadkommit någon egentlig rubbning i kapitlens öfvervägande ofrälse sammansättning.

Att här såsom i Danmark fordringarna på universitetsstudier framför allt annat skulle bragt de högre andliga värdigheterna i händerna på adelsmän, emedan dessa lättast hade möjlighet att bedrifva dem,[3]) kan ej berättigadt påstås hafva inträffat i vårt land. De understöd, som frikostigt gåfvos för att sätta äfven fattiga ynglingar i stånd att vistas vid de främmande universiteten, ge vid handen, att vår kyrka varit mera angelägen om att åt sig förvärfva dugande och insiktsfulla än högättade män, samt att hon förstått, att en säkrare grund för hennes anseende vunnes genom fromhet och bildning än genom adlig börd. Där båda i en person förenades, var detta så mycket bättre, men hufvudsynpunkten förblef dock den personliga förtjänsten.

De män af landets förnämligare ätter, som vi finna både i våra domkapitel och på biskopsstolarne, hafva därför, på några undantag, alla varit både kyrkligt intresserade, bildade och begåfvade män. Särskildt gäller detta om Finland, som från slutet af 1300-talet har att uppvisa en rad af framstående kyrkliga personligheter, hos hvilka hög börd i förening med hufvudets och hjärtats bästa egenskaper är att finna.[4]) Under 15:de seklets sista decennier fick likväl i det egent-

---

[1]) D. S. n. 2322. [2]) Reuterdahl, St. Syn. s. 178. I Johan XXIII:s ofvan omtalade föreskrift angående de graduerades företräde likställdes med dem nobiles. Men detta gällde icke heller det Sverige. Moltesen, a. a. s. 125 n. 1. [3]) Helveg, a. a. s. 106.

[4]) Sådana voro Johannes Westfal, biskop i Åbo 1370—1385, Björn Balk 1385—1412, Magnus Tavast 1412—1450, Olaus Magni 1450—1460, Konrad Bitz 1460—1489, Magnus Stjernkors 1489—1500, de flesta förut medlemmar af domkapitlet. Leinberg, a. a. s. 10—17.

liga Sverige adelskapet såsom sådant ett vidsträcktare utrymme än förut.

Lika litet som vi funnit adlig börd uppställd som villkor för erhållande af säte och stämma i kapitlen, lika litet hafva vi funnit någon motsvarighet till den föreskrift om fullgörande af det s. k. annus claustralis, hvilket gällde flerstädes i det öfriga Europa och innebar, att aspiranten skulle ett helt år oafbrutet uppehålla sig vid domkyrkan, hvarvid han tillsammans med de öfriga sökandena skulle bo i en särskild byggnad, det sista tydligen en kvarlefva af det gemensamma lifvet.[1])

De påbud om nyordinerade prästers tjänstgöring vid domkyrkan, hvarom vi förut haft tillfälle tala, är uppenbarligen något helt annat. Det gällde ju å ena sidan blott de till präster ordinerade, icke diakoner, eller subdiakoner, som äfven kunde vinna plats i kapitlen, men å den andra *alla* de förra, sålunda också dem, som ämnade sig ut i församlingen.

5) Upptagandet till medlem.

Upptagandet till medlem af domkapitlet ägde hos oss rum under följande ceremonier.

1) *Investitur*, som bestod däri, att biskopen till den nyutsedde kaniken öfverlämnade en ring.[2]) 2) Anvisande af rum i koret. 3) Anvisande af plats i kapitlet och 4) högtidlig ed. Formuläret för denna lydde i Upsala på följande sätt: Ego N. fidelis ero ab hac hora in sanctis martyribus Laurentio et Erico [Dominoque meo N. Upsaliensi Archiepiscopo et ejus successoribus canonice intrantibus] neque ero in senatus consultu vel consilio, ut [Dominus Archiepiscopus, aut] quis de capitulo mala captione capiatus, aut vitam, vel membrum perdat, aut injuriis afficiatur. Actus capitulares nemini pandam in cuiuscunque de Capitulo iniuriam vel derogationem. Secreta ejus Capituli, quæ ipsum Capitulum secreta habere decreverit, nemini revelabo. Privilegia, iura,

---

[1]) Schneider, a. a. s. 134. [2]) Reg. Eccl. Linc. f. 179. af 14/8 1355.

libertates et statuta ecclesiæ Upsaliensis pro posse meo conservabo et defendam, sic me Deus adiuvet et S. Ericus.[1])

I Strängnäs aflades den enligt följande formulär:

Ego N. ab hac hora fidelis ero beatis apostolis Petro et Paulo et ecclesiæ Strengenensi. Ac domino meo N. Et successoribus suis. Episcopis Strengenensibus. Et personis. capitularibus. Canonice intrantibus. Non ero in consilio. Auxilio. Consensu vel facto. ut vitam perdant. aut membrum vel capiantur mala captione seu iniuriis afficiantur. Consilium quod ipse vel Capitulum mihi per se vel litteras. seu nuntium manifestaverint. Ad eorum iniuriam vel derogationem scienter nemini pandam. Si vero ad meam notitiam aliquid devenire contingat. quod in periculum Episcopi Ecclesiæ vel Capituli. Strengenensium. vergerit seu grave dampnum illud pro posse impediam. Et si hoc impedire non potero procurabo bona fide id ad notitiam domini Episcopi ac Capituli perferri. Episcopatum Strengenensem et regalia seu possessiones sanctorum Petri. et Pauli. ac iura ipsius Ecclesiæ specialiter si qua eadem Ecclesia. In civitate vel terra de qua oriundus sum habeat Adiutor ero ad defendendum et retinendum. seu Recuperandum contra omnes homines salus ordine meo vocatus ad synodum veniam nisi prepeditus canonica prepedicione. Consuetudines et statuta Ecclesie et Capituli Strengenensis, tam edita quam edenda inviolabiliter observabo. Sic me deus adiuvet. Et omnes sancti eius.[2])

Innehållet i kanonikaleden har nog i stort sedt öfverallt varit det samma, om än formen växlat och någon särskild punkt ibland pointerats. Enligt de ofvannämnda statuterna för Åbo domkapitel, utfärdade af biskop Bitz omkring år 1480, skulle hvarje ny domkapitelsmedlem svärja biskopen och sina bröder trohet, lofva, att han alltid skulle tjäna dem, icke uppenbara deras hemligheter, vinnlägga sig om endräkt och vänskap, »ömsesidigt så mycket på honom berodde, hela sitt lifs dagar.»[3]) I hufvudsak är ju detta det samma, som i Upsala och Strängnäs.

---

[1]) Scheffer, a. a. s. 208. De inom klammer stående orden äro enligt S. af en yngre hand och troligen tillagda, då ärkebiskoparnes auktoritet ökades.

[2]) Kopieböcker från medeltiden (Liber Ecclesiæ Strengnensis) i R. A. n. 15 fol. 6, 7. [3]) Reuterdahl, St. Syn. s. 196.

Ännu återstodo dock tvenne prestanda, innan kaniken fick träda i utöfning af sitt nya kall. Det ena var att till kyrkokassan erlägga en viss afgift och det andra att hålla vissa messor för sina företrädare. Det förra, som återfinnes i många utländska kapitelstatuter, möter oss visserligen blott i de ofta nämnda kyrkostadgarne af biskop Bitz i Åbo och så sent som vid 1400-talets slut,[1]) men saken är i och för sig själf så naturlig, att väl knappast något tvifvel kan råda om dess allmängiltighet. Hvad åter förpliktelsen till messors hållande angår, är den mycket tidigare, enär den redan 1294 åläggės kanikerna vid Linköpings domkyrka.[2]) Helt säkert har den äfven gällt inom öfriga stift.

5) Kanikernas tillsättning.

När i 8:de seklet domkyrkornas präster sammanslötos till kapitel, inverkade detta i början ingenting på deras tillsättning. Redan i 4:de århundradet hade denna, med uteslutande af församlingen, lagts helt och hållet i biskopens hand; detta blef äfven i västerlandet lag och bibehöll sig långt fram i medeltiden.[3]) Men i samma mån, som domkapitlens sträfvan efter korporatif själfständighet växte, blef ropet på medverkan eller uteslutande rätt vid vakanta kapitelplatsers besättande allt starkare. Det skulle likväl knappast ledt till något resultat, för så vidt icke påfvarne aktat med sin egen fördel förenligt att här taga domkapitlens parti. Mer än en gång inskärpte de nödvändigheten af, att biskoparne i viktigare frågor och särskildt vid kollation af beneficier ej skulle handla utan kapitlens bifall.[4]) Ja, Alexander III förklarade, att en på annat sätt företagen kollation vore ogiltig, enär biskop och kapitel tillsammans bildade en kropp.[5]) Häftiga strider utspunno sig likväl mellan biskoparne och kapitlen med anledning af denna ömtåliga fråga, tills genom Gregorius IX:s dekretalsamling af 1234 det fastslogs, att besättande af digniteter, personater och kanonikat skulle ske gemensamt af biskop och kapitel.[6])

---

[1]) Reuterdahl, St. Syn. s. 196, [2]) D. S. n. 1111. [3]) Möller, a. a. I, s. 338. [4]) Phillips, Kirchenrecht, VII s. 474. [5]) D:o d:o, s. 475. [6]) Schneider, a. a. s. 108.

När domkapitel i vårt land kommo till stånd, var sålunda redan tillsättningsfrågan afgjord. Någon benägenhet att åter ställa henne under debatt förspörja vi heller icke vare sig hos biskopar eller kapitel. Att biskoparne skulle utse de första medlemmarne af kapitlen, ligger i sakens natur.[1]) Men i den mån dessa senare hunnit ordnas, finna vi tillsättningen alltid framgått som resultat af en samverkan mellan båda de intresserade parterna under formen af nomination från kapitlets och provision från biskopens sida. Det förra innebar då, att kapitlet genom val eller öfverenskommelse för biskopen namngaf lämplig kandidat, hvilken af honom antingen kunde förkastas eller accepteras. I senare fall tillkom det biskopen att på föreskrifvet sätt inställa honom i hans ämbete.[2])

På denna s. k. ius simultaneæ collationis hafva icke de egendomliga tillsättningsformer, som benämnas option och turnus, i egentlig mening inkräktat. Ty optionen, hvarmed förstås rätten att utbyta ett prebende mot ett annat, berörde blott de redan förhandenvarande kanonikerna, och jus optandi tillkom blott dem.[3]) Något inflytande på kapitlens sammansättning kunde den därför icke utöfva.

Turnus åter innebar endast, att kapitlet öfverlämnade åt en af sina medlemmar att å det helas vägnar utöfva dess nominationsrätt. Uppdraget, som kunde gifvas antingen för en bestämd kortare tid (turnus fixus) eller för en viss gång (turnus errans), ändrade naturligtvis icke i minsta mån den simultana kollationsrätten.

Något spår af turnus hafva vi ej inom våra kapitel upptäckt. Däremot var option, äfven kallad translation, ganska vanlig.[4]) Man erhöll ju genom den en bekväm utväg att komma i besittning af allt större och rikare prebenden. En-

---

[1]) D. S. n. 269 år 1232. [2]) D. S. n. 3835, s. 312, 313. D. S. N. F. n. 1411. Or. på pgmt i R. A. af feria VI quatuor temporum 1422, där en kanik i Upsala säges hafva valts. [3]) Schneider, a. a. s. 113; Hinschius, a. a. II, s. 615, 616.

[4]) Jus optandi medgafs kanikerna så småningom. I Strängnäs af biskop Frender år 1344. D. S. n. 3820. D. S. N. F. n. 177 år 1402; d:o n. 380 år 1410. Af Registrum Ups. finner man, i hvilken utsträckning den i Upsala begagnades. D. S. n. 3835. Sannolikt infördes den äfven här i midten af 1300-talet, enär den ej förut omtalas.

ligt den kanoniska rätten måste option ske inom 20 dagar efter ledighetens inträffande.[1]

Med prebendets utbytande behöfde emellertid ej följa kanonikatets. Det berodde på särskilda bestämmelser. Voro de icke oupplösligt förbundna med hvarandra, bibehöll den opterande sitt förra kanonikat och därmed sin anciennitet med tillhörande företräden. Voro de åter förenade, måste han afstå sitt gamla kanonikat med dess rättigheter.[2] På grund af rätten att optera blef det vanligen endast det sämsta prebendet, som tillsattes, hvarför det somligstädes kallades prebenda ianuæ: en dörr, hvarigenom man inkom i kapitlet.[3]

Hvad beträffar digniteternas innehafvare, domprost, archidiakon, dekan, (skolastiker, kantor,) skedde deras tillsättning i början af biskopen med kapitlets råd och bifall,[4] sedan genom val af kapitlet.[5] Själfva utnämningen var säkerligen biskopen förbehållen, men det vill synas, som om denna från hans sida inneburit en blott formell bekräftelse af valet. Det är mycket sällan vi funnit biskoparne söka i detta stycke lagligt utvidga eller olagligt öfverskrida sin befogenhet.[6]

Patronatsrätt. En verklig inskränkning i biskoparnes och kapitlens befogenhet att bestämma öfver de senares sammansättning skedde däremot dels genom patronatsrätten, dels genom påfvars och högt ställda världsliga personers ingripande däri.

Det förra kan dock ännu betecknas såsom fullt legalt. Ty då stiftaren af ett kanonikat förbehöll sig själf och sina efterkommande rätt att besätta det samma, kan detta ingalunda kallas en usurpation. Farlig hade patronatsrätten kunnat blifva, om den medgifvits utan alla garantier, men detta var ej fallet. Det stod i biskopens och domkapitlets fria skön att vägra mottaga de erbjudna anslagen, för så vidt donator ej ville underkasta sig de af biskopen uppställda vill-

---

[1]) Schneider, a.a. s. 113. [2]) d:o, a. a. s. 113—114. [3]) Så i Danmark. Helveg, a. a. s. 49. [4]) D. S. n. 730, år 1281. [5]) D. S. n. 3835, s. 306 (archidiakonen); ss. 310, 313, 317 (dekanen); ss. 312, 316 317 (skolastikern.) K. H. K:s afskr. i R. A. $^{8}/_{2}$ 1414, där det säges, att dekanen i Upsala plägat utses genom val. D:o d:o $^{14}/_{10}$ s. å.: Archidiakonen i Skara säges nyss hafva blifvit vald »de antiqua, approbata ac hactenus pacifice observata consuetudine.» Det samma om prepostituren i Åbo d. $^{10}/_{7}$ 1409. och om samma värdighet i Upsala d. $^{12}/_{2}$ 1412. D:o d:o $^{5}/_{12}$ 1417 säges scolastrian i Linköpiug vara »electiva». Om tillvägagåendet vid val af prepositus talar en bulla af Julius II d. $^{20}/_{9}$ 1504. (Örnhj:s afskr. V. H. A. [6]) Celse, App. s. 179; Martin V:s bulla mot äkbp Johannes Jerechini, som trängt in en person till ett kanonikat.

koren. Dessa inneburo vanligen, att den förre skulle nöja sig med presentationsrätt och tillerkänna biskopen den egentliga utnämningsrätten. Härigenom var ju i själfva verket hvarje fara för ett missbruk af patronatsrätten aflägsnad[1])

Icke desto mindre gaf den dock anledning till simoni, i det mången för att erhålla ett beneficium på förhand genom homagium förpliktade sig till vissa af patronus uppställda villkor. På mötet i Telge (1368?) förbjödos därför alla andlige att till lekmän aflägga dylik trohetsed, undantagande till konungen, hertigen och hans bröder samt deras söner, och då med sin förmans särskilda tillåtelse. Öfverträdelse häraf skulle straffas med suspension.[2]) 1472 inskärptes detta på nytt af biskop Johannes i Skara.[3])

I vårt land hafva de patronella kanonikaten ej varit många. Vi hafva antecknat följande. 1) Det af hertiginnan Ingeborg år 1344 vid Upsala domkyrka stiftade. Hon förbehöll sig nämligen till detsamma under sin lifstid »ius præsentandi», hvilken dock efter hennes död skulle tillfalla kapitlet.[4]) 2) Ett kanonikat i Åbo med prebendan Wirmo, hvartill konung Magnus Eriksson 1352 fick patronatsrätt.[5]) 3) Kantoratet i Linköping, hvars grundare, Ingeborg Brorsdotter och hennes son Bo Jonsson Grip, för sig och efterkommande i rakt nedstigande led till det samma förbehållit sig presentationsrätt.[6]) 4) Archidiakonatet i Strängnäs. Då detta år 1381 af drotseten Bo Jonsson Grip stiftades, fäste han därvid det villkoret, att han och hans efterkommande både i rätt nedstigande och sidoled skulle vid hvarje ledighet hafva rätt att föreslå till innehafvare tre oberyktade män, svenska klerker, af hvilka biskopen skulle utnämna en. Men om hela hans släkt utdoge, så att arfvet fölle utom ätten, skulle presentationsrätten öfvergå »till svensk infödd biskop i Strängnäs och till de kaniker, som svenske och infödde äro i hans kapitel.»[7]) 5) Dekanatet i Skara. Till detta ägde kronan under

---

[1]) D. S. n. 4339. D. S. N. F. n. 2198; 2200. Understundom förbehöll sig stiftaren presentationsrätt blott under sin lifstid eller för ett visst antal, 1, 2 eller 3 innehafvare. Rp. n. 2795, 2876.

[2]) Reuterdahl, St. Syn. s. 55 p. 6. [3]) Troil, a. a. III, s. 301. Reuterdahl, St. Syn. s. 172. [4]) D. S. n. 3758. [5]) Sv. B. n. 152. [6]) Rp. n. 939, år 1370. D. S. N. F. n. 2293. [7]) R. A:s pprsb. n. 50, år 1381.

vissa förutsättningar patronatsrätt[1].) Det var nämligen föreskrifvet, att utnämningen skulle ske inom viss tid och den utnämnde äga erforderlign kvalifikationer. I annat fall skedde tillsättningen i laga ordning. Ett exempel på detta senare hafva vi funnit år 1438. En person, försedd med konungens bref å sysslan, inställde sig hos biskopen, men denne vägrade att därvid fästa något afseende, emedan fatalietiden vore försuten och mannen i fråga utan lärdom, samt förordnade med sitt kapitels bifall en annan. Att steget var djärft, framgår dock däraf, att biskopen på förhand trott sig böra tillförsäkra sig om riksrådets och marskens samtycke.[2]) 6) Kanonikatet Alem i Linköpings stift, hvartill drottning Margareta säges vara »vera patrona».[3])

Påfvarnes ingripande. Af ofta ödesdiger betydelse blef däremot påfvarnes och de världsliga herrarnes intrång i kanikernas tillsättning.

Hvad nu det förstnämnda angår, utgör dess histora tillika historien om påfvedömets högsta öfvermod och djupaste förnedring. Visserligen inneslöt påfvedömets idé redan vid födelsen tillika idéen om obegränsadt utrymme och obegränsad makt, men denna idé var ej i början medveten om sig själf. Först i Gregorius VII har hon nått denna punkt af utveckling. Med honom begynner, som vi redan förut framhållit, detta klart fattade och säkert afvägda sträfvande efter världsvälde, som, gränslöst storslaget till syfte, blef gränslöst olycksbringande till sina följder. För Gregorius var det icke nog, att påfven vore kyrkans högste, han borde äfven vara hennes ende styresman. Denna tanke har framträdt för honom med påtagligheten af en naturlag, och han har ock häfdat den samma med naturens hela obeveklighet. Hans mäktigt begynta, men oafslutade verk togs i arf af män, som, alla honom underlägsna i snille, dock voro hans likar i anspråk och maktlystnad.

Det gällde nu bland annat för påfvarne att skaffa sig en här af blindt lydige tjänare.

---

[1]) Or. på pgmt. i R. A. 19/3 1478. Den utöfvades 1497 af Sten Sture. Jfr or. på pgmt i R. A. af 16/5 1505.

[2]) Or. på pgmt i R. A. af 27/4 1438. Jfr Stiftelsebrefvet af 16/3 1350. D. S. n. 4546. I början af 1400-talet klagade Drottning Margareta hos P. Bonifatius IX öfver, att hennes krona gått miste om patronatsrätten till åtskilliga andliga beställningar, digniteter, personat och officier, men hvilka dessa varit, omtalas ej i det bref af 29/3 1401, hvari påfven återställer denna rätt. K. H .Ks. afskr. R. A. [3]) K. H. K:s afskr. i R. A. 19/7 1403.

Medelst palliet hade de förut bundit ärkebiskoparne vid sig, biskoparne genom domkapitlen. För att göra dessa senare institutioner så oberoende som möjligt af de förra och tillika blott sig underdåniga begynte de snart nog, redan i 12:te seklet, att tillintetgöra biskoparnes inflytande på domkapitlens sammansättning.

Det första steget var af jämförelsevis ganska måttfull art. Det bestod däri, att påfvarne endast rekommenderade förtjänte män till erhållande af platser inom kapitlen. Sådana rekommendationer kallades »preces» eller »mandata de providendo».[1]) De framställdes än under formen af bön, än af uppmaning. Slutligen öfvergingo de till befallning. I sak voro de väl *alltid* så menade, hvilken form de än voro iklädda, fastän påfvarne saknade lagliga medel att gifva dem eftertryck.[2]) Så småningom blefvo biskoparne och kapitlen rent af öfversvämmade med dylika rekommendationsbref ej blott till redan lediga utan äfven för i framtiden ledigblifvande sysslor (gratiæ expectativæ). Slutligen blefvo klagomålen häröfver så högljudda, att Alexander IV 1255 måste förbinda sig att ej besvära något kapitel med flere än 4 dylika mandat.[3])

Då kurian sålunda på nyssnämnda väg hejdades, äfven därigenom, att de lagliga kollatorerna skyndade att omedelbart besätta platserna, måste hon se sig om efter nya utvägar. En sådan var den föreskrift, som, gifven redan på 3:dje lateranska mötet 1179 och närmare formulerad på det 4:de 1215, innehöll, att om ett högre andligt ämbete ej inom 3 månader efter uppkommen ledighet blifvit besatt, rätten att utse innehafvare skulle öfvergå till närmast högre kyrkomyndighet. (Devolution).[4]) Den mest beryktade bland dessa är dock den s. k. reservationen. Denna bestod däri, att påfven, såsom termen lydde, »lade handen på» vissa beneficier, hvilka därigenom ansågos undandragna hvarje annan myndighet. Opposition häremot gällde såsom en kränkning af den vördnad man var skyldig den heliga stolen.[5])

Början gjordes redan af Innocentius III med sådana platser, som blifvit vakanta genom innehafvarnes frånfälle i

---

[1]) Phillips, a. a. V, s. 480 ff. [2]) d:o d:o V, s. 493 ff. [3]) Schneider, a. a. s. 117, Hinschius, a. a. II, s. 476; Phillips, a. a. V, s. 504. [4]) Herzog, R. E. 3, s. 577, art. Devolution; Phillips, a. a. V, s. 489. [5]) Phillips, a. a. V, s. 485.

Rom. Klemens IV skapade genom bullan »Licet ecclesiarum» häraf 1265 en formlig rättstitel: »Reservatio ex capite vacationis apud sedem apostolicam», enligt hvilken alla »dignitates, personatus et beneficia», utom vid domkyrkorna, som »apud sedem ipsam vacare contigunt», blott af påfven kunde besättas. Gregorius X och Bonifatius VIII bestämde närmare formerna för utöfningen af denna reservationsrätt, den förre genom att 1279 förordna, att tillsättningen måste hafva skett inom en månad efter vakansens inträdande; i motsatt fall ansågs kurian hafva trädt tillbaka; den senare genom att 1294 förklara uttrycket: »apud sedem apostolicam» liktydigt med »inom 2 dagsresors afstånd från det ställe, där påfven för tillfället vistades», (intra duas diætas legales a loco, ubi moratur ipsa curia.[1])

Ju mera påfvedömet förlorade i yttre makt, desto mera ömtåligt blef det om sina inomkyrkliga rättigheter. Med stigande misstänksamhet började det nu äfven betrakta domkapitlens stora inflytande och gjorde allt för att undergräfva det, utan att förstå, att härigenom hela den af äldre påfvar med så stort skarpsinne och med så mycken omtanke utbildade hierarkiska byggnaden underminerades. Under tiden efter 1309 utvidgades sålunda de påfliga reservationerna allt mer. Redan Klemens V utsträckte sin namnes reskript af 1265 till att gälla äfven katedralkyrkorna.[2]) Genom s. k. kansliregler, som hvarje påfve vid sin tronbestigning plägade utfärda, drogos allt flere kyrkoämbeten in under den kuriala provisionen. Så förordnade Johan XXII, den förste som utfärdat en kansliregel, 1316, att såsom vid kurian lediga beneficier skulle betraktas alla sådana, som genom frånfälle, afsägelse, valets kassering, afsättning, tillbakavisande af postulation, påflig befordran m. m. blifvit vakanta.[3]) På detta sätt kunde rubbning på en punkt medföra sådan vid alla domkyrkor.[4]) Redan följande år lades härtill genom den ryktbara, äfven i våra urkunder ofta åbe-

---

[1]) Herzog, R. E. 12, s. 707 ff. art. Reservationen. Phillips, a. a. V, s. 507—511; 512—513. [2]) Moltesen, a. a. s. 123 [3]) Herzog, R. E. D. 12, s. 708. Phillips, a. a. V, s. 516 f. [4]) Jfr t. ex. under P. Innocentius VI, Celse, Bull. ed. Porthan, s. 95, 96.

ropade konstitutionen »Execrabilis quorumdam», sådana, som genom incompatibilitet måste afträdas.[1]) Slutligen tillkommo under 1400-talet för Tyskland »reservationes mensium apostolicorum», hvarmed förstås, att påfven ägde rätt att tillsätta alla kyrkliga ämbeten, som under någon af de ojämna månaderna (Januari, Mars etc.) förlorat sina innehafvare.[2])

Enligt dåtida kurial, ännu af katolska rättslärde hyllad uppfattning, ägde dock egentligen påfven ensam uteslutande kollationsrätt till alla kyrkliga ämbeten utom de laikalt-patronella. Att han ej alltid utöfvade den, vore därför att anse som ett undantag från regeln, icke tvärtom, en ynnestbevisning, för hvilken man borde vara tacksam.[3]) Genom särskilda konkordat med de olika länderna inskränktes dock i mycket nu nämnda påfliga rättigheter.[4])

Med stöd af dessa många påbud ingrepo påfvarne äfven hos oss i besättande af kapitelplatserna. Visserligen gäller äfven här »procul a Jove, procul a fulmine». Så mycket mera förvånas vi öfver den noggrannhet, värd en bättre sak, hvarmed de äfven här bevakat sina usurperade rättigheter.

Från tiden före 1309 föreligger dock blott ett exempel, nämligen då dekanatet i Upsala 1296 intogs af en viss Everardus, som därtill kallats ej genom kapitlets val, utan genom provision af P. Martin IV.[5]) Efter 1309 är antalet fall, då påfven utnämnt medlemmar af domkapitlen, så stort, att det ensamt för sig skulle fylla en volym att relatera dem alla. De påfliga regesterna, som nu framläggas i dagen, gifva därom en föreställning. De afskrifter d:r K. H. Karlsson gjort och fortfarande gör af dessa regester i Rom äfvensom de i våra arkiv redan befintliga visa oss, att kurians uppträdande i nu ifrågavarande sak under medeltidens tvenne sista århundraden lämpligast kan karaktäriseras såsom en invasion.

[1]) Herzog, R. E. D. 12, s. 708. Moltesen, a. a. s. 123. Flere benificier fingo ej annat än under vissa förutsättningar förenas på en hand. Detta kallades incompatibilitet. [2]) Phillips, a. a. V, s. 527, 528, Herzog, R. E. D. 9, s. 591, 592, art. menses papales. [3]) Jfr Moltesen, a. a. s. 124. Phillips, a. a. VII, s. 460. [4]) Phillips, a. a. V, s. 524 f. [5]) D. S. II, 3835, s. 308; Peringschiöld, a. a. s. 211.

Vi vilja som en illustration till det sagda meddela följande af oss funna exempel på påfliga provisioner eller reservationer af kanonikat under nyss angifna tid.

Af Benedikt XII, 1334—1342: 1335 ett kanonikat i Upsala.[1] *Af Klemens VI* 1342—52: 1342 ett kanonikat i Upsala;[2] 1343, prepposituren i Västerås;[3] s. å., kanonikat i Skara, ledigt genom innehafvarens öfvergång till biskopsstol;[4] 1349, till 5 i Paris studerande svenska magistrar hvar sitt ledigt eller ledigblifvande kanonikat eller annan andlig lägenhet;[5] 1352 $^{17}/_{7}$, kanonikat med prebende i Strängnäs;[6] s. å. till en finsk studerande i Paris expektans på kanonikat och prebenbe i Åbo.[7] *Af Innocentius VI,* 1352—1362: 1353 $^{1}/_{7}$ ett kanonikat i Skara,[8] 1354 $^{21}/_{7}$ kanonikat i Skara;[9] s. å. d. prepposituren därsmastds;[10] 1356 prepposituren i Skara, ledig genom innehafvarens upphöjelse på biskopsstol;[11] s. å. $^{16}/_{7}$, kanonikat med prebenbe i Strängnäs;[12] s. å. $^{13}/_{3}$ prepposituren i Upsala;[13] 1361 $^{11}/_{8}$ kanonikat i Upsala,[14] de båda sistnämnda lediga genom frivillig afgång. *Af Urban V,* 1362—70: 1363 $^{20}/_{2}$, ett kanonikat i Upsala;[15] s. å. $^{7}/_{3}$, archidiakonatet i Upsala;[16] 1363 $^{6}/_{8}$, dekanatet i Linköping (»consideratione regis);[17] 1367 $^{7}/_{12}$, dekanatet i Upsala, ledigt genom frivillig afgång.[18] *Af Gregorius XI,* 1370—1378: 1374 $^{30}/_{6}$, ett kanonikat i Västerås;[19] 1377 $^{22}/_{2}$, archidiakonatet i Linköping;[20] s. å. o. d. ett kanonikat i Upsala,[21] s. å. $^{11}/_{6}$, ett kanonikatet i Upsala, ledigt efter förre innehafvarens öfvergång till biskopsstol.[22] *Af Bonifatius IX,* 1389—1404: *1397* $^{23}/_{3}$, till biskopen i Västerås att med påflig makt och myndighet befordra en person till kanonikat och prebenda vid Upsala domkyrka, när de blefve lediga.[23] Utnämningen skedde d. $^{17}/_{9}$ 1398.[24] 1401 $^{13}/_{1}$, reservation af kanonikat i Åbo;[25] *1401* $^{5}/_{11}$, till samme biskop att reservera någon andlig beställning inom Linköpings stift för en präst från

---

[1]) D. S. n. 3107. [2]) D. S. n. 3642. [3]) D. S. n. 3733. [4]) D. S. n. 3677. [5]) D. S. n. 4433. [6]) Histor. Arkisto, II, s. 9. [7]) Histor. Arkisto, II, s. 10. [8]) Munchs afskr. i R. A. [9]) D:o. [10]) D:o. [11]) D:o. [12]) Histor. Ark. II. s. 13. [13]) D. Norv. VII n. 250. [14]) D. Norv. VII n. 260. [15]) Munchs afskr. i R. A. [16]) D:o. [17]) D:o. [18]) D:o. [19]) D:o. [20]) D:o. [21]) D:o. [22]) D:o. [23]) Rp. n. 2863. [24]) Rp. n. 2940. Se vidare för 1300-talet de manga vidlyftiga supplikerna D. S. n. 4326, 4347, 4434 4602, 4617. [25]) K. H. K:s afskr. i R. A.

samma stift, äfven dignitet, personat eller officium, som hörde till biskopens och kapitlets i Linköping kollation, provision eller presentation;[1]) *1402* $^{15}/_{8}$, på grund af förutgången reservation en kyrkoherde i Berga till innehafvare af kanonikat med prebende vid Strängnäs domkyrka;[2]) *1402* $^{21}/_{8}$, reservation genom ärkebiskopen i Upsala för en präst i Västerås stift af någon andlig beställning inom samma stift, äfven kanonikat vid domkyrkan, om de hörde till biskopens i Västerås kollation, presentation eller disposition;[3]) *1402* $^{21}/_{8}$, till biskopen i Västerås att för en Upsalaklerk reservera någon andlig beställning inom ärkestiftet;[4]) *1403* $^{20}/_{1}$, reservation af kanonikat och större prebenda i Upsala[5]) *1404* $^{16}/_{1}$, reservation för en viss Erlandus Petri af kanonikat och mindre prebenda vid Åbo domkyrka jämte någon annan andlig beställning inom Åbo stift;[6]) *1404* $^{22}/_{1}$, för nyssnämnde Erlandus Petri reservation af kanonikat med prebenda äfven vid Upsala domkyrka, oaktadt detsamma nyligen skett vid Åbo;[7]) Af Innocentius VII, 1404—1406: 1405 $^{28}/_{4}$ till biskopen i Västerås att insätta en präst från Linköpings stift i kanonikat vid Linköpings domkyrka, för så vidt företrädarens gjorda afsägelse befunnes frivillig. *Af Johan XXII* 1410—1415: *1410* $^{25}/_{5}$, reservation af en eller två andliga beställningar, som det eljes tillkomme biskoparne i Strängnäs och Växiö jämte deras kapitel att besätta;[8]) *1410* $^{26}/_{5}$, ett kanonikat och prebenda vid Upsala domkyrka;[9]) *1412* $^{4}/_{3}$, reservation för domprosten Björn Andreæ i Strängnäs af ett kanonikat vid Upsala domkyrka jämte Simtuna prebende, som blifvit lediga genom förre innehafvarens befordran till domprost;[10]) *1414* $^{8}/_{2}$, uppdrag åt archidiakonen i Parchum att insätta kaniken Lindwidus till innehafvare af dekanatet i Upsala, som blifvit ledigt genom afsägelse. Ärkebiskopen hade då uppdragit det åt L., som dock, tveksam om giltigheten, hänskjutit afgörandet till kurian;[11]) *1414* $^{2}/_{11}$, reservation af ett kanonikat i Skara;[12]) *Af Martin V*, 1417—1431: *1417* $^{1}/_{12}$, bifall till ansökan af en klerk i Linköpings stift om kanonikat vid

---

[1]) K. H. K:s afskr. i R. A. [2]) D:o. [3]) D:o. [4]) D:o. [5]) D:o. [6]) D:o. [7]) D:o. [8]) D:o. [9]) D:o. [10]) D:o. [11]) D.o. [12]) D:o.

domkyrkan därstädes, ledigt genom innehafvarens död under mötet i Konstans, hvarest kurian då residerade;[1]) 1417 $^{7}/_{12}$, skolastrian i Linköping;[2]) 1422 $^{20}/_{3}$, ett kanonikat vid Linköpings domkyrka;[3]) *Af Pius II 1458—1464*: 1462 $^{26}/_{1}$, prepondituren i Upsala.[4]) *Af Sixtus IV*, 1471—1484: 1479, archidiakonatet i Upsala.[5]) Af Alexander VI, 1492—1503: 1499 ett kanonikat i Upsala;[6]) 1501 $^{27}/_{8}$, prepondituren i Strängnäs;[7]) s. å. prepondituren i Västerås;[8]) *Af Julius II*, 1503—1513: 1504, prepondituren i Upsala.[9])

Då påfven själf tydligtvis ej kunde medhinna utnämningen af alla de andliga sysslor, öfver hvilka han tillvällat sig rätt, uppdrog han understundom detta såsom en särskild ynnest åt andra. Så meddelade redan Bonifatius VIII 1295 ärkebiskop Nils Alleson i Upsala rätt att inom sitt stift bortgifva andliga värdigheter och ämbeten, hvilka voro den påfliga stolen förbehållna.[10]) Och 1405 gaf Innocentius VII sin nuntie, ärkebiskop Nicolaus i Manfredonia, tillstånd att inom sin nuntiatur, Sverige, Norge och Danmark, besätta 4 andliga beställningar, som enligt lateranska mötets beslut hemfallit under påfvestolen, äfven kanonikat, digniteter och personat till och med vid metropolitankyrkorna. All appellation till kurian förbjudes, äfven om utnämningen komme i strid med gällande statuter eller bruk vid kyrkorna, t. ex. om ämbetet eljes genom val besattes. Tillåtelsen omfattade äfven sådana sysslor, till hvilka möjligen någon förut utverkat sig påfvens eller hans legaters bref, hvilka i så fall förklarades ogiltiga.[11])

Det gick så långt, att man snart nog ej visste, hvem som i hvarje särskildt fall ägde rätt att utnämna kanoniker. Hade någon enligt gällande lag blifvit utsedd, var han visserligen icke säker, att ej nästa dag en påflig skrifvelse under någon förevändning kunde beröfva honom platsen och gifva den åt en annan. Mången föredrog därför att, innan han tillträdde sitt ämbete, underställa utnämningen kurians pröfning. Oupphörligen möter oss uttrycket: »af vissa skäl

[1]) K. H. K:s afskr. i R. A. [2]) D:o. [3]) Afskr. på pgmt i R. A. [4]) Or. på pgmt i R. A. [5]) Celse, App. s. 205. [6]) Peringschiölds Dipl. i V. H. A. [7]) Bull. Streng. [8]) Celse, App. s. 211. [9]) Peringschiölds Dipl. i V. H. A. [10]) D. S. n. 1143. [11]) K. H. K:s afskr. R. A. $^{20}/_{10}$ 1405.

tveksam om, huruvida valet är giltigt, anhålles om stadfästelse».[1])

Hvilka skadliga verkningar ett dylikt oefterrättlighets- och osäkerhetstillstånd skulle åstadkomma, ligger för öppen dag. Det vore ej att förvåna sig öfver, om de mera rätttänkande hellre stannat på de undangömda platserna, som mindre voro utsatta för den romerska »handpåläggningen», än de spelade på det påfliga lotteriet, men att däremot lycksökare af alla slag i stora skaror skulle pröfva sin tur. Än värre blef skadan, då påfvarne började förläna kanonikat dels åt uppenbart ovärdiga, dels åt utländske män. Ett exempel på det förra gifver oss Bonifatius IX, som den $^{14}/_{11}$ 1401 förlänade en präst i Upsala stift expektans på en andlig beställning, äfven kanonikat vid domkyrkan, inom samma stift, oaktadt han förfört tre kvinnor. Han skulle genom denna påfliga nåd äga företräde framför alla utom kardinalerna.[2]) Bland utländingar, som i Sverige erhöllo plats i domkapitlen, må följande nämnas. *År 1334* gifver Johan XXII åt Juris utr. professorn, magister Martinus de Chalencomo, ett vid Linköpings domkyrka ledigt kanonikat, prebenda och dekanat.[3]) *1347* bifaller Klemens VI på framställning af ärkebiskopen i Riga, att dennes frände Nicolaus af Dolen måtte med bibehållande af sina nuvarande befattningar, kanonikat med prebenda och thesavraria i Dorpat, erhålla ett ledigt kanonikat i Upsala.[4]) *År 1352* $^{17}/_{1}$ providerar samme påfve Raimund a St. Cruce i Jerusalem, presbyter cardinalis, dekanatet i Upsala samt kanonikat i Strängnäs och Västerås.[5]) *1353* $^{18}/_{1}$ stadfäste Innocentius VI sin företrädares Klemens VI:s provision af prepositureni Upsala för Johannes Guilaberti, ehuru denne ej var prästvigd.[6]) Han erhöll sedan äfven Tierps kanoni.[7]) *1417* $^{25}/_{11}$ bifaller Martin V en af Henricus Pactenzen från Verdens stift gjord ansökan om ett kanonikat med två parochialkyrkor i Linköpings stift, hvars innehafvare dött under mötet i Konstans, där kurian då

---

[1]) K. H. K:s afskr. 1402 $^{13}/_{8}$, 1414 $^{8}/_{2}$, 1409 $^{10}/_{7}$, 1412 $^{17}/_{2}$, 1417. $^{16}/_{12}$, 1418 $^{28}/_{5}$. [2]) K. H. K:s afskr. i R. A. [3]) D. S. n. 3029. [4]) D. S. n. 4145. [5]) Fredenheims afskr. i R. A. [6]) Munchs afskr. i R.A. D. Norv. VII, n. 215. [7]) D. Norv. VII, n. 260; Peringschiöld, a. a. s. 192.

residerade.[1]) *1418* $^{15}/_{11}$ omtalas dansken Johannes Jerichini som innehafvare af kanonikat i Upsala.[2]) *1426* får kaniken Nikolaus Krok i Roskilde af påfven ett kanonikat vid Strängnäs domkyrka.[3]) *1465* uppdrager Paulus II åt dekanerna i Basel, Strängnäs och Roskilde att gifva Paulus Conradi, »Scolaris Eijstetensis», ett eller två kyrkliga beneficier, det ena »cum cura» och dekanat eller archipresbyterat, det andra med personat i Upsala l. Linköpings provinser.[4])

Väl sökte biskoparne förekomma alla dessa missbruk genom anställande af prokuratorer vid den romerska stolen, hvilka skulle bevaka deras rätt, men detta gjorde icke alltid till fyllest. Någon gång har man tagit sin tillflykt till en list. En person afsändes till Rom, som fick i uppdrag att utverka åt sig ett ledigt kanonikat. När detta lyckats och han återvändt hem, ställde han det sedan till biskopens disposition, som därmed kunde förfara efter lag. På detta sätt räddade t. ex. biskopen i Linköping år 1336 åt sig tillsättningen af dekanatet i sitt kapitel.[5])

Men biskoparne och kapitlen böjde sig ej alltid godvilligt för påfvarnes maktspråk. Så hade i Upsala omkring 1335 en viss Mattheus Halstensson af påfven erhållit ett ledigt kanonikat med prebenda i Upsala.[6]) Ärkebiskopen och kapitlet öfverlämnade emellertid detta till Thomas Jonsson. Påfven förordnade då ärkebiskopen af Yverdun till exekutor af sin vilja, och denne utnämnde i sin tur kaniken Nils i Wästerås till underexecutor. Denne manade nu $^{20}/_{5}$ ärkebiskopen och kapitlet till hörsamhet vid påföljd af exkommunikation.[7]) Då härigenom intet vanns, meddelade påfven biskop Egisl i Wästerås uppdraget att skaffa den insatte hans rätt. I följd häraf anmodade denne tre abbotar och flere prästmän att efter föregången varning bannlysa ärkebiskopen och hans kapitel, för så vidt de ej ville lämna Matheus Halstensson i okvald besittning af kanonikatet.[8]) Dessa vädjade då till påfven, men sändebudet uppehölls på hafvet så länge, att appellationstiden (2 år) utgick.

---

[1]) K. H. K:s afskr. i R. A. [2]) D:o d:o. [3]) Or. på pgmt i R. A. [4]) Celse, App. s. 200. [5]) D. S. n. 3194. [6]) D. S. n. 3107. [7]) D. S. n. 3143. [8]) D. S. n. 3107.

Nu togo biskop Styrbern och domprosten Nils i Strängnäs samt predikarebrödernas prior därsammastädes saken om hand, frikallade ärkebiskopen och kapitlet från allt ansvar och lämnade de ersättningsanspråk, som Matheus Halstenssons prokurator, kaniken Nils i Västerås, framställt, utan afseende. Denne klagade då $^{20}/_{1}$ 1338 å sin sida öfver domen i Rom, framhållande, att han handlat blott å en annans vägnar samt fullt lagenligt.[1]) Redan den 20 november s. å. uppdrog Benedikt XII åt biskop Styrbern i Strängnäs, abboten i Saba och domprosten Hemming i Västerås att anställa ransakning, afhöra vittnen och därefter insända handlingarna till kurian.[2]) Hvad denna i saken åtgjorde, känna vi ej, men visst är, att ärkebiskopen och kapitlet afgingo med seger. Matheus Halstensson blef aldrig kanik i Upsala, utan nämndes 1343 till prepositus i Västerås. Ännu då hade påfvens utslag i den nämnda tvisten ej fallit.[3]) Först omkring 1345 skedde detta, då Matheus Halstensson dömdes att till motparten utgifva rättegångskostnaderna.[4]) Däremot finnes i Reg. Ups. Thomas Jonsson upptagen såsom innehafvare af det ombestridda kanonikatet i Upsala.[5])

Till kraftigt motstånd mot de under och efter den s. k. babyloniska fångenskapens och skismens tid allt svårare öfvergreppen manade B. Magnus Nikolai Stjernkors i Åbo. 1497 $^{11}/_{11}$ aflät nämligen denne utmärkte man en skrifvelse till ärkebiskop Jakob Ulfsson i Upsala och uppfordrade honom i anledning af ett påfligt bref, som innehöll godtyckliga dispositioner af svenska prelaturer, — däribland några i Linköping, Strängnäs och Åbo, att uppträda mot den romerska kurians ingrepp. Biskopen föreslår åtskilliga medel och åtgärder för bevarande af svenska kyrkans oberoende och frihet, exempelvis att till Rom sända två prokuratorer, för att kyrkan måtte på sin sida få åtminstone en af kardinalerna såsom särskild gynnare. »Kanske», säger biskopen vidare, »synes det Eder lämpligt, att hela provinsen utverkar af den apostoliska stolen, att detta bref

---

[1]) D. S. n. 3339. Jag är ej fullt viss om, huruvida den i D. S. n. 3143 och 3339 nämnda kontroversen sammanfaller med den i D. S. n. 3107, 3396 omtalade. Diplomatoriets utgifvare anser det icke. Huru som hälst, röra de sig dock i sak om det samma. [2]) D. S. n. 3396. [3]) D. S. n. 3733. [4]) D. S. n. 3902. [5]) D. S. n. 3835 s. 317.

återkallas, och erinrar, ifall så behöfves, om det tyranni och den grymhet, som de världsliga herrarna, hvilka stämpla mot kyrkans frihet, öfva, äfvensom om de plundringar de försökt samt anhåller, att den hel. fadern icke ville gilla eller konfirmera val eller provisioner, hvilka ej skett på kanoniskt sätt.» Slutligen föreslår han att sammankalla en provinsialsynod för närmare öfverläggning om både hvad som nu närmast och för framtiden borde göras, framför allt till förekommande af utländingars upphöjelse på inhemska mäns bekostnad.[1]) Ett annat exempel på, att man vågat hysa en annan mening än kurian, erbjuder följande. Då Leo X år 1513 gifvit dekanen i Linköping Erik Svensson en prebenda vid Åbo domkyrka och anbefallt såväl biskopen som archidiakonen att sätta honom i besittning af densamma,[2]) uppträdde den senare så kraftigt häremot, att påfven 1516 måste hota honom med bann, om han längre sträfvade mot.[3]) Förmodligen måste han vika för våldet.

Det finnes ju intet ondt, som ej tillika har något godt med sig. Så kan äfven sägas om påfvemaktens ingripande i tillsättningen af de kyrkliga ämbetena. Det kunde understundom vara nödvändigt och verkade hälsosamt. I rättsinnade och för kyrkans bästa nitälskande påfvars hand blef verkligen denna rätt ett medel att motarbeta särskildt adliga domherrars kastanda samt förebygga simoni och andra missbruk från kapitlens och biskoparnes sida[4]) Det låter sig vidare icke bestridas, att många, som på detta sätt kommit i besittning af kanonikat, varit värdiga och om kyrkan högt förtjänte män. En annan sak, som ej heller får förbises, och hvilken nästan nödgade påfvarne att tillgripa reservationen och liknande utvägar, var den, att under svåra tider en mängd andlige, som våldet fördrifvit från deras befattningar, ofta icke hade någon annan tillflyktsort än påfvestolen, hvilken då nödvändigt måste skaffa sig möjlighet att bereda dem uppehälle.[4])

---

[1]) Grönblad, Nya källor, n. 47; Arwidsson, Handl. I, s. 99. [2]) d:o. d:o. n. 316. [3]) d:o. d:o. n. 369.

[4]) År 1427 hade ärkebiskop Johannes Jerechini i Upsala fråntagit en viss Laurentius Olai hans kanonikat, medan han idkade studier i Paris, och insatt en annan. Martin V befallde da ärkebiskopen att återinsätta Laurentius, gifva honom ersättning för hans förluster och betala 25 floriner guld i böter. Celse, App. s. 179; orig. på pgmt i R. A. af $^{9}/_{7}$. I detta sistnämnda talas dock icke om böter.

Men det var ej blott påfvarne, som på detta sätt ingrepo i tillsättningen af kaniker; äfven konungarne gjorde det, så väl i vårt land som i det öfriga Europa. De hade svårt att smälta förlusten af gamla rättigheter i detta afseende. Dessa voro emellertid en gång för alla under medeltiden förlorade. Men då regenten ej kunde återförvärfva sitt inflytande såsom en rätt, sökte han få igen det såsom en gunst. I den blygsamma formen af önskan eller bön framställde den senare medeltidens konungar sina anspråk på medbestämmelserätt i kapitlens sammansättning. Om ursprunget till dessa framställningar sväfvar man i ovisshet. Somliga ha menat, att de från början grundat sig på en påflig tillåtelse, men de tidigaste bönbrefven motsäga en sådan uppfattning, enär de aldrig åberopa sig härpå, utan ständigt på gammal häfd. Hvad vårt land beträffar, finna vi däremot, att påfvens medgifvande alltid erhållits i de få fall, där regenten tagit befattning med kanonikatens besättande. *Regenternas inblandning.*

Den förste, som åt sig utverkade en dylik ynnest, var Magnus Eriksson, hvilken mer än någon annan af våra medeltidsregenter på ett direkt och personligt sätt ingripit i de kyrkliga angelägenheterna och nästan synes vilja hafva spelat rollen af den svenska kyrkans summus episcopus.[1]) Han hade $^{8}/_{9}$ 1347[2]) begärt att vid hvarje domkyrka i sina riken få för en gång utnämna tvenne personer, den ene till ett högre ämbete, dignitet, personat eller officium »etiam si sit maior vel maius post episcopalem dignitatem», d. v. s. prelatur, den andre till ett kanonikat eller prebenda. Påfven Klemens VI, denne man, som menade, att han var påfve blott för att göra människorna glada, och ej ville, att någon skulle lämna honom missnöjd,[3]) beviljade konungens anhållan i den sista punkten, men i fråga om den första inskränktes hans rätt till 6 domkyrkor, hvarjämte påfven d. $^{26}/_{10}$ s. å. uppdrog åt abboten i Varnhem att insätta de nämnda i deras resp. ämbeten.[4]) Redan följande år d. $^{11}/_{4}$ skedde utnämningarna, i det konungen vid domkyrkorna i Upsala, Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås, Åbo och Växiö utsåg innehafvare af ett

---

[1]) Jfr hans anhållan om tillsättande af 20 hofpräster, D. S. n. 4226 och vidare hans skrifvelse till Linköpings invånare med uppmaning till kyrkogång, fastor etc. (1349?) D. S. n. 4515. [2]) D. S. n. 4226. [3]) Moltesen, a. a. s. 5. [4]) D. S. n. 4256.

kanonikat med prebenda, samt vid de båda förstnämnda af en icke närmare bestämd dignitet.[1]) Den $^{1}/_{7}$ 1353 får Magnus äfven af P. Innocentius VI mottaga ett ynnestbevis, i det att på konungens förslag icke mindre än 4 personer erhöllo prelaturer och kanonikat.[2])

Till grund för konungens anhållan kan icke gärna hafva legat endast begäret efter ett sällsynt nöje, utan har den väl afsett att gifva honom större inflytande öfver kapitlen och därigenom äfven öfver biskoparne, samt också att neutralisera kurians makt. Huruvida han vunnit sitt syfte, veta vi icke; att döma af hans senare öden lyckades det ej. Men påfvarne blefvo försiktigare i att utdela dylika ynnestbevis. Det dröjde ända hän emot medeltidens slut, innan något sådant förnyades. Det är först åt Kristiern I vi åter finna det gifvet. Genom hela denne konungs regering går ett märkbart sträfvande att förvärfva sig inflytande på de andliges tillsättning. Med påfven Nikolaus V 1447—1455 afslöt han ett konkordat, i kraft hvaraf ingen utländing skulle få befordras inom hans rike,[3]) och vid ett personligt besök hos Sixtus IV utverkade han åt sig och sina efterträdare rätt att vid inträffande ledighet få presentera lämpliga personer till prepositurerna i Upsala, Linköping och Åbo, archidiakonaten i Upsala och Strängnäs samt dekanaten i Linköping och Åbo jämte liknande värdigheter i Danmark, dock med det förbehåll, att kurians bekräftelse skyndsamt skulle i hvarje fall begäras.[4])

Ett annat för påfvedömets maktfullkomlighet mindre farligt sätt, hvarpå regenterna beredde sig tillfälle att få ett

---

[1]) D. S. n. 4310. Om en liknande ynnestbevisning, meddelad Valdemar Atterdag i Danmark af P. Urban V, se Moltesen, a. a. s. 45. I sammanhang härmed förtjänar nämnas, att Magnus äfven 1352 utverkade sig rätt att för en gång presentera personer till kanonikat vid kapitlen i Dorpat, Ösel, Reval, Lübeck, Bremen och Schwerin. Historiallinen Ark. II, s. 9 efter Muncks afsk. ur Vat. ark.

[2]) D. Norv. VII n. 245. Jfr Celse, Bull. ed. Porthan, s. 94, 95.

[3]) Helveg, a. a. s. 50.

[4]) Diplomatarium Christierni, I, s. 300, 301. Reuterdahl, III, 2. s. 363 uppgifver äfven prepposituren, archidiakonatet och möjligen dekanatet i Västerås. Den åberopade handlingen har det tvetydiga: »Arosiensis», hvarmed här dock väl bör förstås Aarhus. Så Celse App. s. 203, som för öfrigt oriktigt återgifvit bullans innehåll.

ord med vid kyrkoämbetenas besättande, var att hos den romerska stolen rekommendera dem välbehagliga personer. I allmänhet synas sådana rekommendationer vunnit framgång. Då t. ex. Magnus Eriksson 1347 för sin sekreterare anhöll om en värdighet vid Lunds domkyrka, beviljades detta af påfven.[1]) Och Innocentius VIII lofvade $^{17}/_{2}$ 1491 Sten Sture d. ä., hvars fromhet och nit för den katolska tron han prisar, att hafva alla dem, som herr Sten anbefallde, i godt minne vid tillsättning af lediga prelaturer i Strängnäs och Åbo stift, hvarjämte han samtidigt välvilligt säger sig upptagit herr Stens rekommendation för en sin släkting till någon syssla vid Linköpings domkyrka.[2]) Bakom de vackra men obestämda ordalagen i brefvet skymtar man dock, att uppfyllelsen gjordes beroende af Sten Stures förhållande vid den insamling af medel, som nu enligt ett påfvens edikt pågick äfven i Sverige med anledning af ett föregifvet korståg mot turkarne.[3])

Det var emellertid detta påfliga bref, som närmast föranledde biskop Magnus Stiernkors i Åbo att påyrka de åtgärder vi ofvan omtalat.[4])

Slutligen plägade äfven de världsliga herrarne vända sig med sina rekommendationer direkt till kapitlen. Så presenterade Sten Sture d. ä. inför domkapitlet i Linköping en viss Erik Svensson till erhållande af dekanatet därstädes, men domkapitlet lämnade saken utan afseende. Den presenterade vände sig då i en skrifvelse af $^{7}/_{6}$ 1505 till riksföreståndaren och beder honom ännu en gång uppmana domkapitlet till lydnad. Resultatet är dock okändt.

6) Kanikernas företrädesrättigheter.

De företrädesrättigheter, som tillkommo domkapitlens medlemmar framför de andra vid domkyrkan tjänstgörande andlige samt stiftets öfriga prästerskap, voro hufvudsakligen följande:

1) Erhållande af en kanonikalprebenda, som alltid var större än vikariernas.

[1]) D. S. n. 4226. [2]) Grönblad, Nya källor, n. 41. [3]) Jfr Styffe, Bidrag t. Sv. hist. IV, s. 161 o ff. [4]) S. 111. Grönblad, Nya källor, n. 143.

2) »Votum in capitulo» d. v. s. säte och stämma i kapitlet vid alla frågor, som där afhandlades.[1])

3) »Stallum in choro», d. v. s. en bestämd hedersplats i kyrkans kor, då de ej själfva officierade vid gudstjänsten.[2])

4) Kompetens till erhållande af dignitet eller personat inom kapitlet.

5) Åtnjutande af vissa bestämda hedersbetygelser, utmärkelsetecken m. m. »Moderförsamlingen», säger biskop Bengt i sina d. $^{27}/_{11}$ 1296 till Linköpings kaniker gifna privilegier, »må omfattas med större ära och vördnad än döttrarna; så må ock moderns tjänare hafva företräde framför döttrarnas.»[3]) Redan på kyrkomötet i Telge 1279[4]) föreskrefs sålunda, att ingen präst skulle vid allmänna sammankomster e. d. få sätta sig framför kanikerna vid katedralkyrkorna, utan »skulle de sitta främst, som äro och kallas de förste». »Ty», heter det vidare, »såsom bland änglaskarorna en sådan öfver- och underordning äger rum, så bör det äfven vara inom kyrkan, och hon kan ej bestå, om icke en stor ordningsåtskillnad bevaras». Vidare buro kanikerna en särskild ämbetsdräkt, bestående i en lång svart korkappa (cappa choralis), som hängdes ofvanpå den sedvanliga hvita messkjortan (superpellicium). På hufvudet buro de om vintern en mössa (almutium l. caputium), som gick långt ned öfver skuldrorna, om sommaren en liten svart barrett (bireta fusca).[5]) Slutligen skulle efter deras död ett visst antal högtidliga själamessor hållas för dem.[6])

6) Rätt att antaga och afskeda alla under deras prebendegods lydande personer samt korrigera och disciplinärt bestraffa de vid prebendekyrkorna tjänstgörande

[1]) D.S.N.F. n. 1380. [2]) d:o d:o. St. Conc. Suderc. 1441. Reuterdahl, St. Syn. s. 127. [3]) D. S. n. 928. [4]) Reuterdahl, St. Syn. s. 36. D. S. n. 692. [5]) St. Nic. Hermanni. Reuterdahl, St. Syn. s. 54. St. Telgensia år 1368, d:o s. 55. St. Sudercop. 1441 d:o s. 127. Sv. B. n. 495. K. Bitz St. för Åbo, d:o, s. 198. St Arbog. 1474, d:o, St. Syn. s. 188. Jfr Helveg, a. a. s. 53.

[6]) Så i Linköping på biskopens och domkapitlets förordnande 1294, enligt hvilket efter prepositus, archidiakonen och dekanen skulle läsas 50, efter de öfriga kanikerna 40 messor. D. S. n. 1111.

klerkerna eller vikarierna för alla förseelser med undantag af våld mot ämbetsbröder.[1])

7) Egen gård i stiftsstaden, hvarest de dock ej synas varit förpliktade att bo.[2]) Byggnads- och underhållsskyldigheten ålåg kanikerna själfva,[3]) i enstaka fall dock domkyrkan att bestridas af hennes medel.[4])

8) Understundom rätt att på resor medföra viaticum, d. v. s. ett portativt altare, samt där läsa messor. Detta företräde, som ursprungligen af påfvarne såsom en särskild ynnest beviljats endast stiftens styresmän, senare åtskilliga munkordnars medlemmar, begärdes 1320 af biskoparne till förmån för sina kaniker, men bifölls, så vidt vi veta, aldrig.[5]) Icke desto mindre fingo Upsala domkapitularer af ärkebiskop Johannes Jerechini denna rättighet, emedan han ville hedra dem »med ett vidsträcktare privilegium och större gunst än andra, då de tillsammans med honom bildade en kropp, han hufvudet och de lemmarne».[6]) Att ärkebiskopen härtill erhållit påfligt tillstånd är sannolikt. Enskilda kaniker fingo af påfven ej sällan nämnda privilegium sig beviljadt.[7])

9) Rätt till egen jurisdiktion inom sin prebendeförsamling, som sålunda i detta afseende skildes från prosteriet, utom vid våld å präster eller deras konkubiner. Redan 1272 kommo Linköpings kaniker i åtnjutande af denna förmån, som gafs dem af biskop Henrik. Den gällde dock endast för *ett* prebende, ej för dem kanikerna innehade därutöfver.[8]) Denna företrädesrätt stadfästes på kapitlets begäran af påfven Bonifatius IX d. $^{9}/_{6}$ 1403.[9])

10) Befrielse från de eljes biskopen af prästerskapet tillkommande afgifterna synodaticum, cathedraticum, procuratio, contributio, subsidium; vidare från tionde till prosten m. m.[10]) Bekräftelse erhölls af nyssnämnde påfve d. $^{9}/_{6}$ 1403.[11])

---

[1]) D. S. n. 928, år 1286. D. S. N. F. n. 342, år 1403. [2])Liljegrens exc. Om Skara: curia, in qua solet prepositus residere.

[3]) K. Bitz' statuter för Åbo; Reuterdahl, St. Syn. s. 199.

[4]) Så skref ärkebiskop Birger i Upsala 1370 till de socknar, som voro anslagna till Strängnäs domkyrkas vidmakthållande, att de skulle reparera eller ombygga domprostens förfallna ämbetsgård. Rp. n. 964.

[5]) D. S. 2322. [6]) D. S. N. F. n. 2415. [7]) K. H. K:s afskr. i R. A. af $^{25}/_{1}$ 1418 m. fl. [8]) D. S. n. 560. [9]) D. S. N. F. n. 342.

[10]) Så i Linköping enligt biskop Bengts privilegier af $^{27}/_{11}$ 1286, så i Skara, Hist. Handl. D. 8, s. 72. D. S. n. 928. [11]) D. S. N. F. n. 342.

11) Särskildt skydd för sina personer, i det kränkning af deras frihet från lekmännens sida ådrog hela stiftet interdikt.[1]) Domkapitlens medlemmar åtnjöto sålunda betydande företrädesrättigheter, hvilket visar, huru stort deras anseende inom kyrkan var. Ett bevis härpå är ock, att de af påfvarna hedrades med mer eller mindre viktiga uppdrag. Så var, för att nämna ett par exempel, kaniken Nils Sigvastsson i Upsala apostolisk nuntie under 7 år, omkring 1317—1324,[2]) och 1453 bär domprosten i Upsala titeln påflig kammarherre.[3]) Att de äfven socialt intogo en upphöjd ställning, framgår bland annat däraf, att de ofta användes i konungens och rikets högsta och mest ärorika värf. Ända från rådsinstitutionens uppkomst i slutet af 1200-talet[4]) finner man dem nämligen jämte ärkebiskopen som själfskrifven[5]) och de öfriga biskoparne taga plats vid konungens rådsbord, och som hans kanslärer öfvade de ej sällan stort inflytande på riksstyrelsen. Redan 1288 nämnas 6 kaniker, nämligen domprostarne i Upsala, Linköping, Skara och Strängnäs samt archidiakonerna i Upsala och Linköping, såsom »consiliarii regni».[6]) Och hela medeltiden igenom räknade riksrådet kaniker bland sina medlemmar.[7]) Vanligen var det kapitlens båda förnämsta värdighetsinnehafvare, domprostar och archidiakoner, som njöto äran af detta uppdrag, men exempel förekomma dock på, att äfven dekanen och kantorn[8]) samt kaniker utan värdighet[9]) ägt det.

Som kanslärer nämnas 1301 Erik, dekan i Linköping,[10]) 1321 magistern och dr decretorum Filip Ragnvaldsson, dekan i Linköping,[11]) 1340 Petrus Thyrgilsson, sedermera ärkebiskop,[12]) 1356 Jon Karlsson, domprost i Linköping[13]), 1358 Markus, kanik i Linköping,[14]) 1363 Henrik Henriksson, kanik

[1]) St. prov. Nic. Ragvaldi 1438—1448. Reuter-dahl, St. Syn. s. 136. Liknande brott mot biskop medförde hela rikets, mot vanlig präst kontraktets interdiktion.

[2]) D. S. n. 2142, 2468. [3]) Or. på pgmt i R. A. [4]) Alin Sv. rådets historia under medeltiden, s. 2. [5]) M. Erikssons L. L. Kon. B. V,4; IX,1. [6]) D. S. n. 975. [7]) D. S. n. 1401, 1436, 1483, 2334, 2339; Rp. n. 654; Styffe, a. a. II, s. 173. [8]) Peringschiöld, a. a. s. 215, 219. [9]) D. S. n. 2339. [10]) D. S. n. 1352. [11]) D. S. n. 2296, 2309. [12]) D. S. n. 3532. [13]) D. S. n. 249. [14]) Omtalas Rp. n. 94, 285, 503 m. fl.

i Upsala, 1365 Birger Gregersson, domprost i Upsala, sedan ärkebiskop m. fl.[1])

Härtill kan såsom något enstaka i sin art anföras, att kaniken Sven i Skara 1337 var K. Magnus fogde (advocatus) på Lindholmens slott nära Lödöse.[2])

En utmärkelse af enastående slag erhöll domprosten i Åbo, sedermera biskopen därstädes, Magnus Nicolai Stiernkors, hvilken för sig och alla sina efterträdare af tysk-romerske kejsaren Fredrik III mottog värdigheten af pfalzgrefve, d. v. s. grefve af det lateranska palatset i Aachen. Af hvad anledning denna heder gafs honom, veta vi ej, och utnämningsbrefvet innehåller ingen annan upplysning än den, »att såsom från solen strålar utgå, så äfven från den kejserliga makten, hvilken långt ifrån att härigenom förminskas eller fördunklas, tvärtom blir mera lysande». Värdigheten var ej blott en titel, utan medförde åt sin innehafvare, hvilken förband sig att alltid vara det romerska riket trogen, rätt att utnämna offentliga notarier och domare, vidare att legitimera oäkta födda, till och med om de voro aflade i blodskam, barn af äktenskap i förbjudna led, m. fl., samt återgifva dem alla lagliga rättigheter.[3]) Alla dessa prerogativ voro gemensamma för alla grefvar. Men somliga hade äfven tillstånd att kreera baccalaurer, magistrar och doktorer inom alla 4 fakulteterna.[4]) Bland andra innehafvare af pfalzgrefvevärdigheten, som stiftades af Karl IV, nämnas dekanen vid juridiska fakulteten i Rostock, rektorerna vid Helmstädts universitet, så länge de beklädde, detta ämbete samt många enskilda personer, ryktbara på litteraturens område eller framstående genom sin börd.[5]) I början af stort anseende sjönk denna värdighet, särskildt genom den ofvannämnde kejsar Fredriks slöseri med den samma, snart ned till ett tomt namn.[6]) Men då den förlänades domprostarne i Åbo, ägde den säkerligen ännu tillräcklig glans för att i folkets ögon lyfta sina innehafvare högt öfver deras ämbetsbröder.[7])

---

[1]) Rp. n. 654. Jfr i öfrigt förteckningen i Hist. Tidskr. I år 1881, s. 197 f. [2]) D. S n. 3308.

[3]) Sv. B. n. 606. [4]) Marchelius, a. a. s. 15. [5]) D:o, d:o s. 20. Så t. ex. Johan Reuchlin. [6]) D:o d:o s. 27 [7]) Samma värdighet gafs äfven enl. Hollander a. a. s. 114 år 1500 åt domprosten, sedermera biskopen i Strängnäs Matt. Gregersson. Jag har trots efterforskningar ej funnit källan.

III.

Domkapitlens ekonomiska förhållanden.

När domkapitel i vårt land först bildades, hade kyrkan redan kommit i besittning af en tvifvelsutan ej så ringa förmögenhet. Denna hade tillflutit och tillflöt henne allt jämt ur tre källor: konungarnes anslag, kommunernas uppoffringar och enskildas frikostighet.

De förstnämnda hade kyrkan säkerligen att tacka för sina tidigaste besittningar. Så snart hon nedbrutit hedendomens fästen och hennes egna tempelbyggnader reste sig på de gamla afgudahusens plats, fick hon äfven här såsom i det romerska riket genom kunglig ynnest äganderätten till de nedbrutna helgedomarnes jord.[1] Härtill kommo snart andra gåfvor. Så berättas, att Olof Skötkonung vid sitt dop i Husaby gaf hela denna by till »stafs och stols», d. v. s. till kyrkan,[2] och en gammal författare tillägger, att gåfvan utgjordes af kronans egendom och afsåg gudstjänstens behof.[3] På enahanda sätt grundlades kyrkoförmögenheten i Växiö. Här skall nämligen den hel. Sigfrid i utbyte mot böterna efter sina mördade medarbetare erhållit de gårdar konungen till följd af sin värdighet ägde uti Hoff och Tjurby, och dem han nu i kraft af sin kungliga myndighet gaf Växiö kyrka till evärdlig egendom.[4] Med afseende på Upsala träffa vi ett likartadt förhållande. Enligt flere sammanstämmande berättelser var det nämligen Erik den helige, som genom sin frikostighet här tryggade kyrkans framtida bestånd.[5]

---

[1]) Jfr D. S. n. 251, 290, 291, enligt hvilka gammal tempeljord i Finland af de nyomvända gafs till kyrkan. [2]) Konungalängden vid VGL. Scr. rer. Suec. I, 1, 8. [3]) Vita S:t Sigfr. Scr. R. Suec. II, 1, 368. [4]) Vita S:t Sigfr. Scr. R. Suec. II, 1, 362. [5]) Vita S. Erici Scr. R. S. II 1, 272, Legenda S. Erici ibm 318.

Det finnes knappt en enda konung, som icke ihågkommit kyrkan med större eller mindre donationer. Största delen tillföll naturligtvis domkyrkorna. De mest, frikostiga gifvarne voro Sverker II Karlsson[1]) Johan Sverkersson,[2]) Erik Eriksson,[3]) Valdemar Birgersson[4]) och Magnus Ladulås.[5]) Magnus Eriksson uppgjorde visserligen ett storartadt testamente d. $^1/_5$ 1446,[6]) men sannolikt blefvo aldrig dess bestämmelser uppfyllda. Den fromma ifvern aftog väl sedermera, men utslocknade dock ej.

Hvad kommunernas bidrag vidkommer, så gällde de egentligen landskyrkorna. Landskapslagarna föreskrefvo i detta afseende, att när kyrka skulle byggas, tillkom det bönderna att gifva jord till henne och prästen samt uppföra åt honom nödvändiga byggnader.[7])

De ojämförligt rikaste anslagen kommo självfallet från enskilda män och kvinnor af alla samhällsklasser, men företrädesvis från de högre, bland hvilkas medlemmar väl icke många gingo ur tiden utan att hafva ihågkommit någon andlig stiftelse med större eller mindre gåfvor. Så långt våra urkunder sträcka sig tillbaka och ända till medeltidens slut, bilda dessa gåfvor en aldrig utsinande ström, som når sin höjdpunkt under perioden 1250—1389.

Särskildt storartad var den frikostighet kyrkans egna högre värdighetsinnehafvare, biskopar, domprostar, archidiakoner, dekaner o. s. v., visade. De åtnjöto visserligen de största inkomsterna och ägde ofta enskild förmögenhet, men det länder dock många af dem till heder, att de ej användt dessa till egen njutning, utan i from ifver låtit sin egendom, ofta kanske odelad, tillfalla kyrkan. Den sinnesstämning, som härvid behärskade dem, uttalas af archidiakonen, sedermera ärkebiskopen Fulco Engel med följande ord: »kyrkans personer hafva ingen närmare arfvinge än den, som bragt dem i gemenskap med Gud, och det är ej mera än rätt, att vi lämna

---

[1]) D. S. n. 115, (Upsala). [2]) D. S. n. 181 (Linköping). [3]) D. S. n. 229 (Upsala). [4]) D. S. n. 388 (Linköping), 526 d:o, 557 d:o, 570 (Upsala), 658 (Skara). [5]) D. S. n. 596 (Upsala), 600 (Linköping), 606 (Upsala), 612 d:o, 636 (Strängnäs), 645 d:o, 802 (till alla rikets domkyrkor), 943 (Skara). [6]) D. S. n. 4069. [7]) Y. VGL. K. B. k. II, ÖGL. Kr. B. k. I, U.L. K. B. k. I, Västm. L. ä, Kr. B. k. I, Västm. L. y. K. B. k. I.

vårt timliga gods åt den, som skänkt oss andlig verksamhet och ära».[1])

Men äfven lekmännen voro upptända af samma nit. Bland de till flere hundratal uppgående testamentshandlingar från medeltiden, som kommit till oss, är det ej många, i hvilka kyrkan är bortglömd.[2]) Skuggsidan härvid såsom vid alla den katolska kyrkans kärleksverk, i stort sedda, var motivet. Man lade ned sina gåfvor i öfverflödande mått på altaret, men man gjorde det, icke emedan man ej kunde eller borde handla annorlunda, utan emedan man därigenom trodde sig förvärfva en utomordentlig förtjänst inför Gud, blef delaktig af kyrkans förböner och messoffer samt erhöll lindring i skärseldens mångtusenåriga kval. Så blef den religiösa åskådning kyrkan bibragte sina medlemmar på samma gång i hennes hand en häfstång, hvarmed hon åstadkom en fullständig omhvälfning i förmögenhetsförhållandena, i det hon i vårt land liksom i det öfriga Europa flyttade egendomen öfver från folket till sig och blef samhällets störste jordägare. Att hvad hon mottog ej sällan var blodsvärde, gjorde det blott så mycket mera lämpligt att gifvas till henne, ty hon ensam kunde aftvå fläckarna.[3])

Men det hvilade en nemesis öfver denna rikedom. Den tärde på kyrkans inre, andliga krafter, och den inveckl ade henne utåt i strider, hvilka visst icke alltid vinningslystnaden förde, utan lika mycket själfuppehållelsedriften hos så väl stater som enskilda. Föga anade väl de fromma gifvarne, då de öfverläto åt kyrkan sin egendom till »domens dag»,[4]) att denna hos oss så snart skulle inbryta.

Kyrkan synes ock hafva varit alldeles blind för det orättmätiga, otillbörliga och samhällsvådliga i ett obegränsadt mottagande och en oinskränkt kapitalökning. Hon be-

[1]) D. S. n. 442. Ex. på dylika testamenten D. S. n. 155, 542, 2678, 2759, 2762, 2829, 3002, 3071, 3130, 3532, 3691 m. fl.. Senare ålades de att i sina testamenten taga hänsyn till domkyrkan. Så Stat. Scar. 1472. Troil, a. a. III, s. 298. [2]) Vi erinra blott om de storartade testamentena af lagmannen Birger Persson år 1320 (D. S. n. 2586), marsken Matthias Kettilmundsson omkr. 1327 (D. S. n. 2601), drotseten Bo Jonsson år 1384 (Afskr. på ppr i R. A.) och lagmannen Karl Ulfsson af Tofta år 1397. (Rp. n. 2876, 2877 m. fl. [3]) Bo Jonssons storartade donationer till kyrkliga ändamål bestodo t. ex. till mycket stor del i gods, som genom våldsamma och lagstridiga medel förvärfvats. Jfr. D. S. N. F. n. 1873. [4]) Reg. Linc. f. 31.

dref en vidsträckt lånerörelse och var som sådan flitigt anlitad;[1]) vid krigs- och andra stora företag var det hon, som likt nutidens stora bankirer, försträckte de erforderliga medlen.[2]) Visserligen tog hon enligt medeltidens grundsatser ingen penningränta, men hon skaffade sig dock ersättning för sin hjälp i afkastningen af den jord hon oftast fordrade som pant,[3]) och som blef hennes, för så vidt den ej inom föreskrifven tid inlöstes,[4]) eller i den skattefrihet hon förvärfvade sig.

Hon inbjöd vidare genom löften ej blott om himmelska, utan äfven om jordiska förmåner till öfverlämnande åt henne af hvad man ägde. Mången åldring, som ej längre kunde sköta sin jord, mången, som sjukdomen beröfvat förmågan att taga vård om sin egendom, tillförsäkrades underhåll till döddagar, om han öfverlät besittningsrätten till henne. Härigenom blef hon tillika en slags lifränteanstalt, åt hvilken man med så mycket större tillförsikt anförtrodde sitt goda, som man hvarken behöfde frukta, att den genom ekonomiskt obestånd skulle bli urståndssatt eller svekfullt skulle undandraga sig att fullgöra sina förbindelser.[5])

Och slutligen har hon genom införande af ändrade testamentsbestämmelser utvidgat gränserna för den enskildes fria dispositionsrätt öfver sin egendom under den fullkomligt riktiga beräkningen, att denna då framför allt skulle komma henne till godo.[6])

För de gåfvor, som kyrkan sålunda i rikt mått erhöll, visade hon sig äfven tacksam. Redan på 1300-talet föreskrefs, att särskilda böner skulle hållas om söndagarne i Skara för kyrkans välgörare.[7]) Senare möter oss enahanda bruk i Upsala, där äfven namnen på gifvarne efter slutad

---

[1]) D. S. n. 620, 665, 705, 729, 767, 1033, 1093, 2547. [2]) D. S. n. 2214, Rp. n. 511, 1120. [3]) D. S. n. 2733, 4104, 4601; Rp. n. 1011 (till K. Magnus Eriksson); Rp. n. 1121 (Albrekt); Rp. n. 2484, 2485; D. S. N. F. n. 52, 168 (Margareta). [4]) D. S. n. 1294, 1312, 1341, 1451, 1447, 1598; Rp. n. 163. Understundom, det må villigt erkännas, gaf hon sitt understöd utan allt vederlag. Så 1279 (D. S. n. 691); 1328 (D. S. n. 2675); 1333 (D. S. n. 2959); 1339 (D. S. n. 3031). [5]) Or. på pgmt i R. A. af $^{31}/_{3}$ 1448. D. S. n. 469 år 1260. D. S. n. 1091 år 1293. D. S. n. 1281 år 1299. D. S. n. 1372 år 1302. D. S. n. 1864 år 1312. D. S. n. 2491 år 1325. D. S. n. 2769 år 1330. [6]) Jfr D. S. n. 359, 657. Sv. B. n. 11. [7]) Additam. t. VGL. s. 343.

sermon skulle uppläsas,[1]) och 1492 utfärdade biskop Magnus Stiernkors i Åbo en synodalstadga, enligt hvilken på domkyrkans »dies dedicationis» från predikstolen namnen på hennes välgörare skulle tillkännagifvas och dagen därefter en högtidlig begrafningsakt jämte messa och vigilia för dem hållas.[2])

Prebenden. Af de sålunda skänkta godsen bildades efterhand s. k. prebenden åt kanikerna och deras vikarier. Vanligen annekterades ock de församlingar, som lågo i stiftsstadens närhet, understundom äfven ganska långt därifrån, i hvilka kanikerna nominelt voro kyrkoherdar, och af hvilka de uppburo tionde, men där församlingstjänst och själavård sköttes af vikarier.[3]) Med prebende eller prebenda förstås alltså ett helt af inkomster, anslagna åt kanikerna eller deras vikarier. Vanligen ingick i prebendan en församling, men detta var ej nödvändigt; å andra sidan var det ingenting som hindrade, att flere socknar bildade en prebenda, ej heller att en kanik, såsom vi snart skola se, innehade flere prebenden, hvilkas storlek kunde både ökas och minskas.

Hvad angår inkomsterna från dessa prebenden, skulle de visserligen approximativt kunna beräknas med ledning af de olika donationsurkunderna, domkapitlens registerböcker och framför allt reduktionshandlingar och jordeböcker från Gustaf I:s regeringstid. Det är på grundvalen af sistnämnda material, som presidenten Forsell till större delen byggt de tabellariska öfversikter af domkyrkoprebendenas afkastning, som han meddelar i bilaga VI till sitt arbete: Sveriges inre historia från Gustaf I. Det finnes dock en ännu bättre källa, nämligen de kyrkliga ämbetstaxor, som, af kurian uppgjorda under olika perioder i 14:de—16:de århundradet, ej blott säga oss, huru mycket de andliga beneficierna inbragte vid en viss, bestämd tidpunkt, utan äfven återspegla den oafbrutna ökningen eller minskningen i prästerskapets inkomster. Men — dessa taxationslistor äro ännu ej funna. Likväl äro vi ej alldeles obekanta med deras innehåll, ty det är oss delvis meddeladt i åtskilliga påfvebref. Visserligen talas det i dessa ständigt om, att innehafvarne själfva

---

[1]) Troil, a. a. III, s. 298—299. [2]) Arvidsson, a. a. I. s. 104. [3]) Rp. n. 683, 810.

uppgifvit sina sysslors intäkter, men vi kunna lita på dessa uppgifter, ty bedräglighet vid deras lämnande kunde lätt kontrolleras genom jämförelse med den påfliga räntekammarens böcker och skulle bekommit den lögnaktige illa.[1])

Nedanstående meddelanden om några kanoniers afkastning äro hämtade från ofvannämnda kuriala aktstycken, hvarvid till en rätt uppskattning af värdet bör ihågkommas, att det vanligen uppgifves »secundum communem taxationem» d. v. s. hälften af det verkliga.[2])

I Upsala: 1327—1328, archidiakonatet 120 mrk penningar, i vårt mynt ungefär 7,200 kr.; Pr. Trinitatis 44 mrk p.: 2,640 kr.; Pr. Resbo l. Adelunda[3]) 60 mrk: 3,600 kr.; Pr. Hagundh och Lagundh 60 mrk.: 3,600 kr.;[4]) 1342, Pr. Resbo (*hela* inkomsten) 6 guldfloriner: 420 kr.;[5]) 1341, Pr. Adelunda (*hela* inkomsten) 147 mrk, 2 öre: 8,835 kr.;[6]) 1342, samma pr. (*hela* inkomsten) 110 mrk 6 öre: 6,645 kr.;[7]) 1357, prepondituren 100 mrk: 6,000 kr.;[8]) 1358, 60 mrk: 3,600 kr.;[9]) 1418, samma värdighet 10 mrk silfver: 3,500 kr.;[10]) 1412, dekanatet 50 mrk s.: 17,500 kr.;[11]) s. å., Pr. Symbethuna 8 mrk s.: 2,800 kr.;[12]) s. å., icke namngifven pr. 12 mrk s.: 4,200 kr.[13]) *I Linköping:* 1372 ett kanonikat (*hela* inkomsten) 20 mrk s.: 7,000 kr.;[14]) 1401, Pr. Aalem 20 guldfl.: 1,400 kr.;[15]) 1405, ett kanonikat 6 mrk s.: 2,100 kr.;[16]) 1417, ett annat 8 mrk s.: 2,800 kr.;[17]) s. å., ett annat 3 mrk s.: 1,050 kr.;[18]) s. å., skolastrian 6 mrk s.: 2,100 kr.;[19]) s. å. ett kanonikat 7 mrk s.: 2,450 kr.;[20]) 1418, prepondituren 20 mrk s.: 7,000 kr.;[21]) 1420, ett kanonikat 10 mrk s.: 3,500 kr.[22]) *I Västerås:* 1402, prepondituren 50 guldfl.: 3,500 kr.[23]) *I Skara:* 1414, 1417, archidiakonatet 16 mrk s.: 5,600 kr.;[24]) 1414, ett kanonikat 10 mrk s.: 3,500 kr.;[25]) s. å., ett annat 3 mrk s.: 1,050 kr.[26]) *I Strängnäs:* 1402,

[1]) Jfr. Moltesen, a. a. s. 126. [2]) Moltesen, a. a. s. 125. [3]) Man kan ej säga hvilket, enär i förteckningen står endast Laurentii Pauli preb., och denne enl. Reg. Ups. denna tid kan ha innehaft båda dessa. [4]) Muncks afskr. i B. E. Hildebrands samlingar i V. H. A. [5]) D. S. n. 3642. [6]) D. S. n. 3944. [7]) D. S. n. 3924. [8]) Rp. n. 335. [9]) Rp. n. 373. [10]) K. H. K:s afskr. i R. A. 28/5. [11]) D:o 8/2. [12]) D:o 1/3. [13]) D:o 30/5. [14]) Rp. n. 1044. [15]) K. H. K:s afskr. i R. A. 26/2. [16]) D:o 28/4. [17]) D:o 25/11. [18]) D:o 1/12. [19]) D:o 7/12. [20]) D:o 14/12. [21]) D:o 3/11. [22]) D:o 27/1. [23]) D:o 13/8. [24]) D:o 14/10, 9/12. [25]) D:o 14/10. [26]) D:o 21/11.

ett kanonikat 24 guldfl.: 1,680 kr.;[1]) 1417, prepositurèn 8 mrk s.: 2,800 kr.[2]) *I Växiö:* 1410, ett kanonikat 20 guldfl.: 1,400 kr.;[3]) 1411, ett annat 30 guldfl.: 2,100 kr.[4]) *I Åbo:* 1409, prepositurèn 20 mrk s.: 7,000 kr.[5])

Kumulation af prebenden. Ökade anspråk på inkomster ledde till kumulation af beneficier, hvarmed förstås, att en och samma person samtidigt kunde innehafva två eller flere aflönade tjänster inom kyrkan. Att detta bruk ägde gamla anor, framgår däraf, att redan Gregorius den store aktade nödigt förbjuda det. Men till större utbredning kom det egentligen först, sedan kapitelbröderna vid det gemensamma bordet blifvit domherrar med egna bord. Framför allt inrotade det sig i England och Frankrike, hvarför Alexander III på laterankonciliet 1179 utfärdade en sträng förordning gent emot det samma, under framhållande af det ovärdiga i att många, ur stånd att tygla sin girighet, fikade efter allt flere beneficier, så att några innehade till och med sex eller ännu flere, allt under det de knappt vore i stånd att sköta *ett* riktigt. Vidare stadgades, att innehafvaren af ett kyrkligt ämbete själf var förpliktad att förvalta det, samt att det ej fick uppehållas genom vikarie.[6])

Från detta 3:dje till det 4:de lateranska mötet förflöto 36 år. Härunder aftog ej missbruket. Oupphörligen klagas öfver dessa »geryoner och briareer», dessa »tvekroppade och trekroppade», som sökte efterhärma den treenige Guden till personerna och honom, den ende, i substans, enär hvar och en af dem väl vore en till person och substans, men ändock ville föreställa flere personer, då det gällde att komma i besittning af de kyrkliga värdigheterna.[7]) På samma gång, som nu det sistnämnda mötet 1215 ånyo förbjöd kumulationen af beneficier och vid gensträfvighet bådas eller allas förlust, gjorde det ock en skillnad emellan compatibla (förenliga) och incompatibla (oförenliga) sysslor, hvarjämte påfven förbehöll sig dispensationsrätt, då särskildt talande omstän-

---

[1]) K. H. K:s afsk. i R. A. $^{15}/_{8}$. [2]) D:o $^{16}/_{2}$. [3]) D:o $^{20}/_{1}$. [4]) D:o $^{3}/_{1}$. [5]) D:o $^{10}/_{7}$. Såsom ett bidrag till lösningen af den ännu outredda frågan om guldflorinens värde vill jag nämna, att i K. H K:s afskrifter $^{26}/_{2}$ 1401 ett kanonikat i Linköping uppskattas till 20 gfl. och d. $^{19}/_{7}$ 1403 till 40 mark silfver, hvaraf skulle följa att 1 gfl. = $^{1}/_{5}$ mark s. = 60—70 kr. [6]) Phillips, a. a. VII, s. 422 ff. Redan synoden i Clermont 1095 föreskref, att ingen klerk finge i två stater äga prebenden, lika litet som vid en kyrka »geminos honores». Knöpfler m. fl., a. a. s.135. [7]) D:o, VII, s. 424 ff.

digheter förelåge. Om därför t. ex. en lägenhet vore så knapp, att den påtagligen icke ensam var i stånd att gifva en person tillräckligt underhåll, eller lärde män behöfde större inkomster för att kunna göra sin vetenskap fruktbringande för kyrkan, kunde ett undantag från den allmänna regeln af påfven medgifvas, dock ej i fråga om incompatibla sysslor.[1]) Såsom sådana gällde de kurativa, d. v. s. de med själavård förenade, samt digniteter och personat vid domkapitlen, hvilka ej fingo unieras med hvarandra eller med något annat. Förbuden upprepades sedan flere gånger, särskildt i den förut omnämnda bullan Execrabilis af 1318,[2]) men gagnade föga, då kyrkans eget öfverhufvud ej mycket aktade dem. Det nämnda dispensationsförbehållet blef nämligen, trots det goda syftet, i senare påfvars hand en rätt, i hvars hägn nepotism och godtycke, inställsamhet och lycksökeri, girighet och njutningslystnad yppigt frodades.

Första gången vi höra talas om kumulation af kyrkliga beneficier i Sverige, är i ett bref från påfven Honorius III till de svenska biskoparne och prelaterna af $^{23}/_{11}$ 1219, ett af de skarpaste, som någonsin från den romerska stolen utgått till vår kyrka. Efter många förebråelser för slapphet i beifrande af gängse synder uppmanas här de kyrkliga styresmännen att tillse, »det ingen enligt det lateranska mötets beslut finge innehafva flere personat eller sockenkyrkor, med hvilka själavård vore förenad, för så vidt han därtill ej ägde särskild tillåtelse af den apostoliska stolen».[3]) Då intet i brefvet antyder, att denna föreskrift är riktad mot ett redan befintligt bruk, och skrifvelsen dessutom röjer stor obekantskap med de svenska förhållandena,[4]) måste vi antaga, att här blott föreligger en promulgation af det 4:de lateranska mötets ofvan meddelade bestämmelse till förekommande af framtida lagöfverträdelser.

Under hela 13:de århundradet, då förening af tvenne kyrkoämbeten i det öfriga Europa var så vanlig, hafva vi endast funnit tre exempel därpå i Sverige.

---

[1]) Phillips, a. a. VII, s. 426, 427, 428. [2]) D:o VII, s. 440. [3]) D. S. n. 180. »Nec quemquam permittatis habere plures personatus vel parochiales ecclesias habitas post concilium generale, quibus cura sit animarum annexa, nisi forsan super hoc habeat indulgenciam sedis apostolicæ specialem.» [4]) Det talas t. ex. om »abbates nigri ordinis,» oaktadt Dominikanerorden förstvann insteg i Sverige 1221. Reuterdahl, a. a. II, 1, s. 204 f.

År 1266 medgifver nämligen påflige legaten, kardinalen Guido, på därom framställd begäran, kaniken, magister Johannes i Skara rätt att med sin nuvarande syssla förena andra kyrkliga beneficier, äfven de som voro förenade med själavård, för så vidt likväl deras sammanlagda afkastning ej öfverskrede 50 mark silfver.[1]) Nu är det visserligen ej uppgifvet, att Johannes kommit i besittning af något nytt beneficium, men detta är mycket sannolikt, emedan hans anhållan väl föranledts af ett bestämdt tillbud på ett sådant. Det andra exemplet möter oss i Skara, där den 1278 $^{20}/_{8}$ till biskop därstädes valde kaniken Brynolf tillika var dekan i Linköping,[2]) och det tredje i Linköping, bland hvars domkapitularer en Håkan, 1295, tillika var prepositus i Njudingen.[3])

Först med 14:de århundradet blir kumulationen af beneficier, förut enstaka, inom vår kyrka vanlig. Men väl att märka hade den ej sin grund i biskopars och domkapitels slapphet, utan i påfvestolens allt jämt stegrade frikostighet på dispensationer från de kanoniska föreskrifterna. Beräkningen härvid var väl framför allt att låta den påfliga maktfullkomligheten framstå i sin högsta glans samt förvärfva åt påfvedömet så mycket trognare anhängare. Understundom var dock, det må gärna erkännas, en dylik sammanslagning både nyttig och nödvändig, nämligen i det fall, att beställningarna hvar för sig eller endera voro så obetydliga, att de omöjligen kunde föda sin man, eller man önskade åt kapitlen förvärfva en eller annan sällsynt dugande kraft.[4])

Det är ingen tillfällighet, att raden af dessa dispensationer med år 1309 blir sammanhängande. Själf en kastboll i den franske konungens hand, gör påfven kyrkan utanför Frankrike till en kastboll i sin egen. Vi hafva antecknat de fall, då inom vår kyrka det medgifvits en medlem af något kapitel att samtidigt innehafva flere kyrkliga ämbeten. Dessa uppgifter kunna dock naturligtvis ej tillmätas någon uttömmande statistisk betydelse, då måhända större delen af hithörande handlingar gått förlorade eller ännu ligga dolda i Vatikanens gömmor.[5])

[1]) D. S. n. 517. [2]) D. S. n. 650. [3]) D. S. n. 1124. [4]) D. S. N. F. n. 2191 år 1416, hvari ärkbpn i Upsala på ofvannämnda sätt motiverar kumulationen. [5]) Hvad därur nu framletas låter oss ana, att kumulationerna inom vår kyrka varit långt flera, än det inhemska materialet ger vid handen.

Från Klemens V:s tid 1305—1314 föreligga tvenne sådana dispensationer. Den 22 nov. 1309 beviljar han samtidigt kanikerna i Upsala och Linköping, Thomas Alleson och Nils Sigvastsson rätt att erhålla, den förre ett pastorat i Strängnäs stift, oaktadt han jämte sitt kanonikat innehade Trefaldighetsförsamlingen och Skutunge kapell, den senare en prebenda i Linköping, fastän han äfven i Upsala ägde ett kanonikat, hvarmed Tierps församling var förenad. Båda få det för mot kyrkan bevisade tjänster.[1]) 1322 omtalas en viss Karl såsom »Scarensis et Lincopensis canonicus».[2]) Sannolikt var han den samme, som 1340 med behållande af den förstnämnda sysslan utbytt den senare mot dekanatet.[3]) 1335 är Ulf Holmgersson kanik både i Upsala och Västerås,[4]) och 1340 innehar Arvid Karlsson samma värdighet i både Upsala och Linköping.[5]) 1341 är kaniken Karl i Strängnäs tillika kyrkoherde vid St. Nicolai kyrka i Nyköping.[6]) På begäran af biskop Peter i Linköping tillåter påfven Klemens VI 1345 kaniken i Upsala Olof Fasteson att mottaga ett kanonikat med prebenda vid Strängnäs domkyrka med bibehållande af de lägenheter han redan innehade, och hvilka i inkomst lämnade högst 17 mark.[7]) Samma år medgifver äfven Klemens dekanen i Upsala, som tillika var kanik i Västerås, att erhålla ett kanonikat vid Strängnäs domkyrka.[8]) 1353 får en kanik i Åbo, som äfven var kyrkoherde i Lund, löfte om kanonikat med prebenda i Västerås.[9]) Linköpingskaniken Lars Boberg är 1356 äfven medlem af kapitlet i Västerås och därjämte kyrkoherde i Munktorp.[10]) S. å. är konungens kansler, Johan Karlsson, både domprost i Linköping och kanik i Upsala.[11]) 1364 omnämnes en viss Vämund såsom förutvarande kanik i Linköping och Växiö,[12]) och 1366 är Nikolaus Hermanni i besittning af både archidiakonatet i Linköping och ett kanonikat i Upsala.[13]) 1369 är Johannes Ludolphsson på samma gång kanik i Upsala och kyrkoherde vid St. Nikolai kyrka i

---

[1]) D. S. n. 1643, 1640. [2]) Rydberg, Trakt. I n. 203. D. S. n. 2339. [3]) D. S. n. 3494. [4]) D. S. n. 3121. [5]) D. S. n. 3532, 4040. [6]) D. S. n. 3569. [7]) D. S. n. 3971. [8]) D. S. n. 4000. [9]) Historiallinen Ark. II, s. 10. [10]) Rp. n. 253. [11]) Rp. n. 249. [12]) Rp. n. 613. [13]) Rp. n. 725.

Stockholm.[1]) 1375 får en kanik i Linköping af påfven tillika kanonikat i Västerås.[2])

Den mest vidsträckta påfliga dispensation i detta afseende vi äga är den, som gafs K. Magnus Erikssons hirdklerus.[3]) Samma dag, d. 8 sept. 1347, då konungen af P. Klemens VI fick tillåtelse att kalla 20 prästmän till tjänstgöring vid sitt hof, beviljades äfven dessa af påfven rätt att tillgodonjuta inkomsterna af sina förra lägenheter, äfven om de utgjordes af digniteter eller personat vid kapitlen eller voro förenade med själavård, med undantag af de dagliga distributionerna och under villkor, att de själfva aflönade vikarier. Från residens skulle de vara befriade och af ingen kunna tvingas härtill.[4])

Det kunde ej undgå stiftens styresmän, att för detta hopande på en hand af kyrkliga beställningar, som höll på att utveckla sig till en gängse sed och antingen splittrade krafterna, så att de många tjänsterna sköttes illa eller en af dem alldeles försummades, måste sättas en gräns. Äfven de bättre påfvarne saknade ej blick härför. Så befallde P. Urban V i ett till ärkebiskoparne af Lund, Upsala, Nidaros och Canterbury utfärdadt bref af $^{21}/_{9}$ 1364, att gent mot kumulationens onda, som särskildt i de nordiska länderna vore stort, borde biskoparne vidtaga kraftiga åtgärder. Bland annat skulle de affordra innehafvare af dubbla beneficier en noggrann uppgift på deras inkomster, samt insända förteckning häröfver till Rom.[5])

Hvilken direkt påföljd detta hade, känna vi dock icke. Men d. $^{11}/_{11}$ 1387 utfärdade ärkebiskop Peter i Upsala en stadga, hvari han för framtiden förbjöd någon att förena tvenne »beneficia incompassibilia», hvilka ju bägge kräfde personlig närvaro, emedan en sådan union både lände själarne till skada och mången gång afhölle kyrkans vänner från att bevisa henne välgerningar.[6]) Måhända hafva äfven i de andra stiften liknande påbud utfärdats. De erhöllo i så fall samtliga påflig sanktion af Bonifatius IX, som i en bulla af $^{22}/_{12}$ 1402 bestämde, att alla unioner emellan sockenkyrkor, digniteter, prebenden och andra kyrkliga beneficier,

---

[1]) Rp. n. 879. [2]) Muncks afskr. i R. A. [3]) Jfr. härom s. 201. [4]) D. S. n. 4235, 4236. [5]) Brefvet i Vat. arkivet cit. af Moltesen, a. a. s. 129 f. [6]) Troil, a. a. II, s. 353—54.

äfven om de gjorts af den påfliga stolen själf, ännu vore underkastade tvist eller skett af hvilken orsak som hälst, skulle upphäfvas, samt att alla de, som genom särskild dispens fått rätt att innehafva beneficia incompatibilia, digniteter, personat eller kurativa tjänster, hädanefter skulle få behålla eller mottaga högst tvenne sådana, äfven om de voro magistrar i teologi, doktorer i kanonisk l. civil rätt eller eljes berömde män. Alla dessa senare fingo dock tillstånd att utbyta sina, antalet två öfverskjutande, oförenliga beneficier mot enkla sådana (beneficia simplicia), alla öfriga skulle utan vidare »verbo et facto» nedlägga dem i biskopens hand.[1])

Under den nu närmast följande tiden minskades sannolikt kumulationen af kyrkotjänster något; åtminstone hafva vi ej under åren 1402—17 anträffat någon, som varit i besittning af tvenne sådana. Men 1418 $^{30}/_{5}$ utnämner Martin V på ansökan en viss Olaus Jakobi till innehafvare af kanonikat och prebenda i Upsala, oaktadt han redan innehade kantoratet i Lund samt kanonikat med prebenda i Roskilde. 1422 är Birger Stensson på en gång archidiakon i Strängnäs och kanik i Linköping,[2]) 1430 Laurens Olofsson dekan i Västerås och kanik i Strängnäs,[3]) 1431 får den förut omnämnde Arnold Klementsson med biskopsvärdigheten i Bergen förena sitt förut innehafda dekanat i Linköping;[4]) 1454 är domprosten Birger i Upsala äfven kanik i Åbo;[5]) 8 år därefter nämnes han såsom kanik i Strängnäs;[6]) huruvida han då lämnat sitt kanonikat i Åbo, veta vi ej. Före 1470 är Jakob Ulfsson archidiakon i Växiö och kanik i Upsala,[7]) samt 1496 Mathias Gregersson domprost i Strängnäs och kanik i Upsala.[8]) Och det kanske allra märkligaste är, att den till ärkebiskop utsedde Gustaf Trolle af påfven d. $^{25}/_{5}$ 1515 får tillåtelse att behålla sin prepositur i Linköping jämte det kanonikat med prebenda han likaledes där innehade.[9])

Fattigtionde.

Men kanikerna erhöllo äfven andra inkomster. En sådan var först och främst fattigtionde. Vi känna, huru den skatteform, som kallas tionde, redan tidigt infördes i

---

[1]) D. S. N. F. n. 260. [2]) K. H. K:s afskr. i R. A. af $^{30}/_{5}$ 1418. Or. på pgmt i R. A. af $^{5}/_{8}$ 1422. [3]) D:o af $^{17}/_{6}$. [4]) D:o af $^{19}/_{7}$. [5]) Sv. B. n. 564, 565. [6]) Or. på pgmt i R. A. af $^{25}/_{1}$ 1462. [7]) Celse, App. s. 202: P. Paulus II:s bulla af $^{27}/_{5}$ 1470. [8]) Or. på pgmt i R. A. af $^{12}/_{6}$. [9]) Efter or. i R. A. tryckt i Hist. Handl. 8, 68. Dessutom afskr. i Bull. Streng. Celse, App. s. 215.

kyrkan under inflytande af gammaltestamentliga idéer. Ursprungligen tillfallande biskopen ensam, fördelades tiondeafgiften senare i 4 delar, som i lika storlek tillföllo biskopen, sockenkyrkan, sockenprästen och de fattiga.[1]) Påfvarne gåfvo åt denna dispositionsordning sin sanktion, och den upptogs i både Gratianus' dekret och Gregorius' IX dekretaler som den enda rätta kanoniska.[2]) Det oaktadt kunde den ej öfverallt göra sig gällande. Så utbildade sig, man vet ej när eller på hvad grund, i England seden att utskifta tiondeafgiften i endast 3 delar.[3]) Med de anglosaxiske missionärerna kom denna sed äfven öfver till oss och bibehöll sig, i trots af påfvarnes uppmaning i motsatt riktning[4]) ända till medeltidens slut.

Den tionde, som sålunda tredelades, var hvarken den s. k. kvicktionden eller hufvudtionden, af hvilka den förra tillföll sockenprästen ensam och den senare, egendomlig för de nordiska länderna,[5]) var underkastad särskilda bestämmelser, utan blott den s. k. korntionde eller sädestionde (decimæ prædiales, d. frugales l. d. frugum), som i allmänhet innefattade allt, hvad åker och äng afkastade.[6]) Fördelningen ägde rum på följande sätt. Sedan sockenprästen redan ute på fälten tagit sin tredjedel i besittning, hemförde bonden de båda öfriga, hvilka nu ånyo icke hvar för sig utan tillsammans skiftades i 3 lika delar, af hvilka biskopen fick en, sockenkyrkan den andra och de fattiga den tredje.[7]) Det var denna sistnämnda del, den s. k. fattigtionden, som så småningom öfverflyttades på domkapitlen. Detta skedde i olika stift under olika tider.

[1]) Herzog-Plitt, R. E. 18, art. Zehnten. [2]) Decret. Gr. II, causa XII, quæst. II, can. 26, 30, fol. CCLXXXII. [3]) K. Maurer, Der Hauptzehnt, s. 59, 60. [4]) D. S. n. 25 af Gregorius VII; n. 354 af Vilhelm af Sabina. [5]) Maurer, a. a. s. 1, 59. [6]) Maurer, a. a. s. 52 ff. Jfr landskapslagarne de under 7) citerade ställena. [7]) Ä. V.G.L. K. B. XVII; y. V.G.L. K. B. K. XXXVI; O.G.L. Kr. B. K. IX; Sm. L. Kr. B. k. VI m. fl. U. L. innehåller ej någon särskild föreskrift om fattigtionden, utan tvifvel därför, att vid dess stadfästelse den förändring i fördelningen, hvarom vi i det följande tala, redan då skett. Jfr Dahlberg, Sv. fattigv.-lagstiftningens historia s. 7, n. Man förvånas öfver denna komplicerade anordning, men sannolikt hade den hos oss sin grund ytterst i en önskan att delaktiggöra äfven biskopen af tiondeinkomsten. Enligt det anglosaksiska bruket var han nämligen härifrån helt och hållet utesluten. Jfr Maurer, a. a. s. 60.

Början gjordes i ärkestiftet. Enligt Porthans förmodan anslogs fattigtionde åt Upsala kaniker samtidigt med, att det sekulära kapitlet af Jarler inrättades. Visst är, att de före 1250 voro i besittning däraf. Detta år aflät nämligen påfven Innocentius IV till prepositus och domkapitlet i Upsala en skrifvelse, hvari han bekräftade den anordning konung Erik Eriksson och Birger Jarl till kyrkans bästa vidtagit, då de åt domkapitlet skänkte »redditus bladi, quæ dicime pauperum vulgariter appellantur».[1]) Så vidt vi känna, utgick detta tionde ej från hela stiftet, men dock från dess mest uppodlade delar, de tre folkländerna Attundaland, Fjärdhundraland och Tiundaland[2]) samt Gästrikland.[3]) Af de inflytande medlen, hvilkas storlek vi ej sett någon uppgift om, men som tvifvelsutan måste hafva utgjort ett ej ringa belopp, föll naturligtvis det mesta på kanikernas lott. Nya kanikprebenden upprättades,[4]) och förut befintliga förstärktes.[5]) Men ej så litet användes till understöd af de studerande i Paris,[6]) och på den nya domkyrkobyggnaden offrades så mycket däraf, att det senare kunde sägas, det hon rest sig därpå såsom sitt fundament.[7]) Äfven klostren fingo andel däri. Så uppbar Skokloster i början på 1500-talet kaniktionde af sin jord i socknen med samma namn.[8])

Många försök gjordes sedermera att rubba denna ordning i syfte att låta fattigtionden tjäna sitt ursprungliga eller andra ändamål, men de blefvo alla utan egentligt resultat. Så fann sig redan 1252 Birger Jarl föranlåten att tillhålla Attundalands invånare att ej undandraga sig erläggandet af den nämnda afgiften,[9]) och i tvenne skrifvelser till hvart och ett af folkländerna upprepade konung Valdemar samma år sin faders erinran, på samma gång han åt hela anordningen gaf sin bekräftelse.[10]) En och annan röst höjdes väl ännu däremot, men nedtystades snart. Så hade en prost i En-

---

[1]) D. S. n. 380. [2]) D. S. n. 391—394. [3]) D. S. n. 414. Från Medelpad och Ångermanland utgick den under några år, men blott till domkyrkobyggnaden. D. S. n. 445 år 1258. [4]) D. S. n. 2322 s. 536. I P. Paulus II:s bulla af $^{19}/_{12}$ 1466, (Celse. App.) säges domkapitlet i Upsala hafva yttrat, att nästan alla prelaturer och kanonikat grundats på tionden. [5]) D. S. n. 414. [6]) D. S. n. 699 år 1280, 1044 år 1281. Dock ersattes det tagna genom biskopstionde. Ibid. n. 1044. [7]) D. S. n. 2322 s. 536 [8]) Or. på pgmt i R. A. $^{26}/_{2}$ 1504. [9]) D. S. n. 391. [10]) D. S. n. 392—94.

köping undandragit sig att insända medlen från Håbo härad, men han tvangs 1275 af ärkebiskopen härtill.[1]) Naturligt var, att Magnus Ladulås med sina stora sympatier för kyrkan skulle ställa sig välvilligt mot hvad hennes styresmän önskade. 1279 konfirmerade han också domkapitlets ifrågavarande privilegium.[2])

Men när konung Birger Magnusson uppstigit på tronen, förbjöd han, 1299, »propter suggestiones quorundam» fattigtiondens utgörande från de tre folklanden till Upsala domkyrka och hennes prelater, emedan han ej kunnat finna något stöd för deras rättighet att uppbära sådant. Presterskapets ovilja i förening med påtryckning från brödernas sida, hvilka nu med honom täflade om makten,[3]) förmådde honom att först framlägga den för allmogen så viktiga saken för landskapstingen, hvilka svarade till domkapitlets fördel,[4]) och sedan äfven underställa henne den 1305 i Stockholm församlade herredagens ompröfning. Då dess beslut gick i samma riktning som landskapstingens, måste Birger samma år återtaga sin provisoriskt utfärdade men utan tvifvel perpetuelt menade förordning.[5])

Att lagen om fattigtiondens användning genom herredagens beslut nu blifvit gällande för hela riket, har påståtts,[6]) men vederlägges däraf, att den inom flere stift länge var fullkomligt okänd. Till och med inom Upsala stift förnyades striden om den samma. Redan 1315 beröfvade nämligen hertig Valdemar, som nu jämte sin broder Erik med konungen delade makten i riket, helt egenmäktigt Upsala kaniker deras tionde från Tiundaland, hvilket de under 3 år gingo miste om.[7]) Detta är så mycket besynnerligare, som båda hertigarne 8 år förut gifvit kanikerna förnyad bekräftelse på deras privilegium under hotelse af strängt straff för de försumlige[8]) samt 1310 under uttalande af sin synnerliga bevågenhet mot kyrkan hos invånarne i Upsala stift kraftigt inskärpt deras plikt att fullgöra sin allmänna tiondeskyldighet.[9])

[1]) D. S. n. 595. [2]) D. S. n. 669. [3]) Wilde, Historia pragmatica, s. 397. [4]) D. S. n. 1472. Detta är tvifvelsutan meningen med orden: accessit communis concensus et voluntas — — — inhabitatorum patriæ. [5]) D. S. n. 1472. [6]) Linder, De svenske lagmännens ställning, s. s. 18, 19. [7]) D. S. n. 2131. [8]) D. S. n. 1537. [9]) D. S. n. 1678.

Orsaken till det hastiga omslaget i hertigens gynnsamma sinnesstämning mot kyrkan ha vi att söka däri, att efter ärkebiskop Nils Kettilssons död missämja uppstått emellan hertigen och ärkestiftets prästerskap, emedan den förre lagt soldater i vinterkvarter på kyrkans område samt af hennes underlydande utpressat medel till truppernas underhåll. Han anklagades på denna grund för sacrilegium, och en undersökning företogs, som gaf vid handen, att plundringen skett i mycket stor skala.[1]) Hertigens kort därpå inträffade fängslande och död afbröt alla vidare åtgärder. Emellertid hade domkapitlet kort efter förlusten af sitt fattigtionde vändt sig till påfven Johan XXII med begäran om hjälp. Den gafs 1317 i formen af en högtidlig bekräftelse å konung Birgers ofvannämnda privilegiebref af 1305[2]) och ett anatema öfver hvar och en, som »ausu temerario» motsatte sig densamma.[3]) Och sedan Birger åter blifvit ensam herre i riket, upphäfde han 1318 sin broders påbud och befallde invånarne i Tiundaland, att äfven den nu under 3 år innehållna, resterande tiondeafgiften skulle till kanikerna utbetalas.[4])

Icke långt därefter måste Birger fly till Danmark, och Magnus Eriksson utropades till konung 1319. Under hans långa minderårighet ökades stormännens makt och själfsvåld. Det visade sig bland annat däri, att de lade beslag på kanikernas tionde, så att många af dessa nödgades flytta från staden till landet. I ett till påfven adresseradt bref, skrifvet 1320, klagar därför Upsalakaniken Nils Sigvastsson bittert öfver de många kränkningar, som från adelns sida tillfogats kyrkan, och särskildt att fattigtionden under icke mindre än 9 af de senaste 21 åren beröfvats henne.[5])

---

[1]) D. S. n. 2052, 2062, 2063, innehållande vidlyftiga förteckningar på det tagna. Wilde, a. a. s. 399. [2]) D. S. n. 1472. [3]) D. S. n. 2088. [4]) D. S. n. 2131.

[5]) D. S. n. 2322. Den öfversättning lektor Hedqvist, Den kristna kärleksverksamhetens historia i Sverige under medeltiden, s. 36 ger af orden: »infra viginti unum annos per integros novem annos caruerunt»: »för 21 år sedan saknat — — — under 9 år», ger hvarken en begriplig mening eller är med verkligheten öfverensstämmande. Ty beslutet af 1299 upphäfdes ju 1305; men sedan miste domkapitlet åter sitt tionde 1315—18, tillsammans 9 år. (Jfr ofvan!) — Beträffande året, då denna för kännedomen om den svenska medeltiden så viktiga handling, hvilken

Till hvilken åtgärd från kurians sida detta föranledde, är oss obekant. Klagomålen upphöra emellertid, och det ger oss anledning tro, att kanikerna utfått sin lagliga rätt. Att K. Magnus Eriksson var mån om att bevara den, framgår däraf, att då Klara klosters landtbönder sökte undandraga sig sin tiondeskyldighet till kapitlet, förmådde konungen dem härtill 1339.[1])

På 1400-talet väcktes ånyo detta tvisteämne till lif. Men nu kom motståndet ej från konungen eller adeln utan från landtprästerskapet, hvilket vägrade att till domkapitlet afleverera församlingarnas fattigtionde. Saken hänsköts till påfven Paulus II, hvilken d. $^{26}/_{2}$ 1466[2]) uppdrog åt biskoparne i Strängnäs, Linköping och Skara och sedan, då detta ej synes hafva ledt till något resultat, åt den förstnämnde ensam att undersöka och afgöra tvisten.[3]) Hvad resultatet blef känna vi ej, men säkerligen, att domkapitlet återvann sin gamla rätt.

Det domkapitel, som näst efter ärkestiftets, tidigast kom i åtnjutande af fattigtionde, var Linköpings. Men det skedde ej förr än 1364, då konung Albrekt, »öfvertygad om, att kanikerna hvarken för sig själfva eller sina vikarier hade det för gudstjänstens värdiga upprätthållande nödvändiga», på biskop Nils' förbön befallde, att $^{1}/_{3}$ af det fattigtionde, som upptogs i Linköpings stift, skulle tillfalla domkyrkan

---

saknar tidsbestämning, affattades, uppdrager utgifvaren af diplomatariet (B. E. Hildebrand) gränserna 20 jan. 1321—31 mars 1322, det förra framför allt på den grund, att författaren nämner sig »dudum collector denarii Sancti Petri», men hans sista leverans däraf, så vidt genom dokumenter kan styrkas, ingick till den påfliga skattkammaren först d. 20 jan. 1321 (D. S. n. 2777); det senare på den grund, att hans i skrifvelsen gjorda förslag om sändande af en legat till Sverige af påfven bifölls d. 31 mars 1322. Jag anser, att nyckeln till spörsmålet är funnen i uttrycket »infra viginti unum annos». Räknadt från 1299 ger detta året 1320. Häremot strida ej orden: dudum collector» ty då peterspenningen kunde insändas redan den 20 Jan. 1321, måste insamlingen varit afslutad någon tid dessförinnan, helt visst föregående år. Detta antagande bestyrkes äfven däraf, att, enligt hvad Moltesen (a. a. s. 51 n. 2) påpekar, detta bref måste hafva gått före ett den $^{27}/_{9}$ 1320 till Bernard de Montvalran, påflig nuntius i Danmark, aflåtet. (Vat. Ark.) Nils Sigvastsson var i Rom sommaren 1320. (D. S. n. 2244.)

[1]) D. S. n. 3417. [2]) Or. på pgmt i R. A. af $^{26}/_{2}$ 1467. [3]) Celse, App. s. 200. Or. på pgmt i R. A. af $^{18}/_{12}$ 1466, afskrifvet i Bull. Strengnense.

att fördelas mellan de vid henne tjänstförrättande kanikerna.[1]) 1375 stadfästes anordningen af P. Gregorius XI.[2]) Det var emellertid en ganska måttlig tillökning i inkomster, som härigenom kom domkapitlets medlemmar i detta stift till godo, nämligen endast $^{1}/_{9}$ af hela åkertionden. Och denna lott blef ännu underkastad en delning. Åtminstone var detta fallet efter 1410. Med anledning af att fattigtionde anslagits till »alla trogna själars kapell i Linköping», lämnar nämligen domkapitlet d. $^{11}/_{5}$ d. å. påfven en redogörelse för tiondeutskiftningen inom stiftet, hvaraf framgår, att, sedan sockenprästen erhållit sin andel, antingen $^{1}/_{3}$ eller $^{1}/_{2}$, delades återstoden i trenne delar, af hvilka en gick till sockenkyrkan, den andra till biskopen och den sista ånyo delades i tre delar: en till kanikerna, en till hospitalen och en till det nämnda kapellet.[3]) Denna anordning stadfästes d. $^{6}/_{2}$ 1411 af P. Johan XXIII.[4]) På de förstnämndas lott föllo alltså $^{2}/_{27}$ af hela tionden.

Lika litet här som i Upsala vann åtgärden genast bifall. Motviljan mot den samma var tvärtom i början mycket stark och visade sig i motstånd mot tiondeafgiftens erläggande. En 1367 af hertig Albrekt, konungens fader, till invånarne i stiftet riktad uppmaning att ställa sig den ofvannämnda förordningen till efterrättelse antyder detta.[5]) Hvad härigenom uträttades veta vi ej.[6])

Från Strängnäs stift omtalas, hurusom några biskopar och framstående lekmän $^{11}/_{3}$ 1382 förordnade, att fattigtionden skulle i likhet med biskops- och kyrkotionde införas i hvarje sockenkyrkas förrådshus för att sedan användas till uppehälle för de kaniker, som »sutto vid kyrkan» och voro inrikes födda, samt till åtskilliga andra behof. Den närmare fördelningen öfverlämnades åt kanikerna själfva, som härvid borde ställa sig till efterrättelse så väl kyrkobalken, som de löften, hvilka de i en skrifvelse rörande detta ämne afgifvit, och hvarigenom de lofvat att med allt nit ägna sin tid åt gudstjänsten och själavården.[7]) Några af de försam-

---

[1]) Rp. n. 624. Jfr n. 625. [2]) Cod. Eccl. Linc. f. 29 (i R. A.) Munchs afskr. i R. A. af $^{11}/_{1}$. [3]) K. H. K:s afskr. i R. A. [4]) D:o. [5]) Rp. n. 759. [6]) En handling innehållande den närmare fördelningen i Liljegrens exc. i V. H. A. [7]) Rp. n. 1912.

lade lekmännen fingo i uppdrag att i samråd med kanikerna bestämma, hvad dessa för det nu bekomna tillskottet i inkomster borde förpliktas att »till gudstjänstens och kyrkans större vördning och heder» fullgöra.[1]) Härpå sökte och vann man redan följande år konungens bekräftelse,[2]) hvaremot påfven af okänd anledning lät vänta på sin tämligen länge. Den meddelades omsider 1418 af Martin V.[3])

I Skara fingo kanikerna anslag af fattigtionde 1405. Då erhöll nämligen biskop Bryniolf därstädes af P. Innocentius VII tillåtelse att i likhet med biskoparne i närgränsande stift anslå en del af fattigtionden till underhåll för residerande kaniker.[4]) Innocentii efterträdare bekräftade detta följande år.[5]) Fördelningen af den nyförvärfvade inkomsten påminner om den i östgötastiftet brukliga, men var icke alldeles densamma, och lämnade kapitelmännen något större utbyte. Sedan tionden som vanligt delats i 3 delar och sockenprästen tagit en af dem, delades de båda återstående ännu i 3 portioner, af hvilka de två tillföllo resp. sockenkyrkan och prästen, och endast den sista tredjedelen gafs i lika mått åt hospitalen och kanikerna. Dessa senare erhöllo sålunda $^1/_9$ af hela tiondesumman.[6])

Af en skrifvelse, som biskop Johannes år 1472 riktade till Skara stifts präster, framgår, att dessa äfven här i den nya användningen af fattigmedlen sett en orättfärdighet, som borde bekämpas. »Det är», säger biskopen, »kändt, att så väl prostarne i kontrakten som kyrkoherdarne vid kyrkorna, otacksamma söner mot den kyrka, som fört dem till heder, uppföra och visa sig såsom jämnbördiga, under det de dels minska, dels alldeles undanhålla oss, våra prelater och kaniker dem tillkommande tionde samt gynna lekmännen, som äro försumliga i denna sin skyldighet, hvilket de i stället borde med kraft motstå». Han manar dem nu att göra sin plikt och hotar vid fortsatt gensträfvighet att vägra dem kristlig begrafning enligt kyrkolagen.[7])

Beträffande Västerås stift har hittills all kännedom om fattigtiondens senare användning saknats. Tack vare de af-

---

[1]) Rp. n. 1695. Urkund innehållande en fördelning af detta tionde i Liljegrens exc. [2]) Rp. n. 1912. [3]) D. S. N. F. 2550. [4]) D. S. N. F. n. 610. [5]) D:o n. 793. [6]) D:o d:o. [7]) Troil, a. a. III s. 297.

skrifter, som under de sista åren tagits af urkunder i det vatikanska biblioteket, veta vi dock nu, hvilket visserligen kunde antagas, att man äfven i nyssnämnda stift följt en alldeles liknande praxis, som i flertalet öfriga. Med drottning Margaretas bifall påbjöd nämligen konung Erik XIII, sannolikt i början af 1400-talet, på grund af uppkommet missbruk i Västerås stift, bestående däri, att vissa bönder innehölle den del af tionde, som kallades fattigtionde, att nämnda tionde skulle af biskopen användas »ad Dei honorem et divini cultus amplificationem».[1]) Stödd härpå utfärdade biskop Nils en stadga, hvari han bestämmer, att fattigtionden skulle öfverlämnas till domkyrkans prelater och kaniker, hvilka därigenom skulle sättas i stånd att fullgöra sin residens och öfriga skyldigheter, något som de med sitt hittillsvarande knappa underhåll omöjligen kunnat.[2]) 1402 stadfäste påfven Bonifatius IX den af biskopen vidtagna åtgärden.[3])

I Åbo stift var det biskop Konrad Bitz, som efter det föredöme, som gifvits af andra svenska biskopar, anslog fattigtionde åt sin domkyrkas kaniker 1486. Han framhåller i sin förordning, att han vidtagit åtgärden för att möjliggöra kanikernas stadigvarande residens i stiftsstaden, hvaraf han länge insett vikten, men som han hittills för deras små inkomsters skull ej vare sig velat eller kunnat ålägga dem. Nu ger han dem, men blott under uttryckligt villkor af oafbruten personlig närvaro i Åbo, $^1/_4$ af den hvarje lands- och domkyrka tillfallande tionden, »af den svenska kyrkan vanligen kallad »decimæ pauperum».[4])

Af uttryckssättet i denna skrifvelse framgår tydligen, att tiondefördelningen i dess helhet i Finland måste ha varit en annan än den, som i allmänhet var bruklig i det egentliga Sverige. Enligt Porthans uppgift delades tionden här så, att sockenprästen erhöll $^1/_3$, och de båda återstående fördelades lika emellan St. Henrik, d. v. s. Åbo domkyrka, biskopen, sockenkyrkan och de fattiga. Det var denna sistnämnda, $^1/_{12}$ af hela tionden, som nu tillföll kanikerna. Denna ordning tillämpades likväl ej öfverallt, ty med afseende på

---

[1]) K. H. Karlsons afskr. i R. A. $^{30}/_8$. [2]) D:o. [3]) D:o. [4]) Sv. B. n. 686.

de provinser, som erlade sin tionde i säd, bestämdes, att tionde af råg skulle skiftas i 3 delar 1) åt sockenprästen, 2) åt biskopen, 3) åt kyrkan; den sistnämnda sedan i 4, af hvilka en gick till kanikerna, de öfriga fördelades lika mellan St. Henriks och alla landskyrkor. Tionde af korn och annan äring åter distribuerades lika åt biskop och sockenpräst.[1])

Om förhållandena i Växiö stift lämnar ingen åt oss bevarad handling besked, men ensamt höll naturligtvis detta ej fast vid det gamla.

Af det anförda framgår, att man genom omplacering af fattigtiondet afsåg höjande af gudstjänstens prakt och högtidlighet. Härtill erfordrades så väl storartade kyrkobyggnader som talrika officianter, och vi ha sett, att man använde de nya inkomsterna företrädesvis till dessa ändamål. Minst af allt skulle vi dock ha väntat, att man härför beröfvat de fattige deras lott. Medeltiden prisas ju, och med rätta, för en kärleksverksamhet, af ingen annan tids öfverträffad. Men nu *kunde* man ej minska sockenprästens tiondeandel, som för honom var nödvändig, biskoparne *tilläto* ej någon afknappning på sin, och så återstod då endast de fattiges. Och på den lade man beslag. En förmildrande omständighet härvid, hvilken ej får förbises, ja, utan hvilken annekteringen aldrig skulle lyckats, var, att man i de talrika kloster och hospital, som allt jämt grundades, ägde lika många fattigvårdsanstalter, som gärna togo sig an de arma, hvarifrån de än kommo. Därför ansåg sig kyrkan med godt samvete kunna handla, som hon gjorde. Så gaf hon härmed ock åt sin kärleksverksamhet, speciellt sin fattigvård, den anstaltmessiga karaktär, som i hennes ögon var den enda verkligt ideala formen för densamma.

Biskopstionde. Understundom afstodo äfven biskoparne en del af dem tillfallande tionden till sina bröder i kapitlet. Detta var dock för dessa en inkomst af mera tillfällig art och kunde utan tvifvel af gifvaren själf eller hans efterträdare när som helst återtagas.

Redan ärkebiskop Peter i Upsala anslog i slutet af 1100-talet åt de kaniker, som vid domkyrkan ägnade Gud sin tjänst, all tionde, som hörde till ärkebiskopens rätt af

---

[1]) Porthan, Opera selecta, IV s. 265.

Bälinge och Vaksala härader, godset Obui i nyssnämnda härad, samt 100 alnar af den väf, som tillföll honom af Helsingland vid visitation därstädes.[1]) Huruvida med Bälinge och Vaksala betecknas socknarne eller häraderna med dessa namn, framgår ej af urkunden; det senare är likväl troligast, enär sockenindelningen i nutida mening helt säkert ej i Svealand genomfördes förr än längre fram.[2])

Äfven från andra stift äro oss meddelade prof på dylik uppoffring från biskoparnes sida till förmån för deras kapitel. Så äga vi ett gåfvobref af biskop Lars i Linköping från 1247, där han med biskopstionde understöder en kanik och dennes efterträdare.[3]) Biskop Henrik utfärdade 1268 likaledes ett gåfvobref, hvari han med biskopstionde från Huws församling ökade en kanikprebendas otillräckliga inkomster.[4]) 14 år därefter skänkte han af Vårdsbergs socken detsamma till en annan,[5]) och 1286 gaf hans efterträdare, hertig Bengt, till en tredje samma uppbörd från Hägerstad.[6])

1257 anslog biskop Lars i Skara likaledes af sin tionde till upphjälpande af en prebenda därstädes.[7])

Dagliga distributioner. Då den ursprungligen alla kaniker tillkommande residensplikten här såsom i andra länder, icke sällan försummades, men detta hvarken för kyrkans anseende eller hennes verksamhet kunde vara hälsosamt, gjorde biskoparne allt för att förmå kanikerna fullgöra denna sin skyldighet. En utväg, som härvid bland andra anbefallde sig, var hänvisande af särskilda anslag till de residerande.

Huru i de flesta stiften fattigtionde gafs blott åt residerande kaniker, hafva vi nyss sett. Men redan dessförinnan hade biskoparne åt dem beredt särskilda ekonomiska förmåner. Medel härtill funno de allra först dels i de oblationer, som af församlingen nedlades på altaret, och som utgjordes af guld- och silfversaker, tyg, ljus och penningar m. m.,[8]) dels i anniversariestiftelserna. Hvad dessa sistnämnda angår, synas de i början, utan närmare föreskrifter om fördelningen af deras afkastning, öfverlämnats till domkapitlen, som hade att

[1]) D. S. n. 98. [2]) Så Reuterdahl samt utgifvaren af D. S. [3]) D. S. n. 340, 346. [4]) D. S. n. 534. [5]) D. S. n. 752. [6]) D. S. n. 926, Andra ex. D. S. n. 1328 år 1300. [7]) D. S. n. 440. [8]) D. S. n. 287, 1235.

ombesörja årsbegängelsens firande. Men kapitularerna kunde för en måttlig ersättning uppdraga detta åt sina vikarier, medan de fördelade återstoden bland sig själfva. Till förebyggande häraf och för att tvinga kanikerna att personligen deltaga i kortjänsten, började biskoparne snart föreskrifva, att nämnda medel antingen omedelbart efter slutad messa skulle fördelas i koret mellan samtliga de officierande eller ock på bestämda dagar annorstädes mellan alla residerande.[1])

För samma ändamål gjordes sedan flere anslag. Så bestämde ärkebiskop Peter i Upsala 1336, att ena hälften af vakant prebendas inkomster under andra året skulle lika fördelas mellan de medlemmar af kapitlet, som oftare uppehöllo sig i stiftsstaden, för så vidt de ej af sjukdom eller annat laga hinder voro frånvarande.[2]) Senare förtydligades detta i Strängnäs' stift, så att vakansen skulle anses taga sin början den 1:sta i månaden näst efter dödsfallet.[3])

1362 skänkte biskop Nils i Linköping till de residerande kanikerna de böter af 3 mark, som en dråpare vid inledandet i kyrkan hade att erlägga i mansbot.[4]) P. Bonifatius IX bekräftade sedan detta d. $^{9}/_{6}$ 1403.[5]) Och 1372 donerade samme biskop några fastigheter med föreskrift, att deras afkastning skulle tre gånger årligen lika fördelas emellan de vid domkyrkan ständigt tjänstförrättande kanikerna, vikarierna och choralerna.[6]) Denna anordning framkallade 1406 i Linköping en tvist emellan residerande prelater och öfriga kaniker, hvilka senare klagade öfver ojämna distributioner och fordrade, att de förras andel ej med mer än $^{1}/_{3}$ skulle få öfverskjuta deras egen, hvilket ock af biskopen, till hvilken saken hänskjutits, bifölls.[7])

1474—1480 påbjöd biskop Kort Bitz i Åbo, att de kaniker, som vid hufvudfesterna och 6 andra namngifna helgdagar gingo i procession, skulle då hafva en »stupa» vin ur St. Henriks källare.[8])

---

[1]) I Reg. Ups. finnes en förteckning på anniversarier, vid hvilka sådan utdelning, dels allmän dels endast i koret, ägde rum. Anteckningen är gjord 1344 med tillägg från slutet af 14:de och början af 15:de seklet. D. S. n. 3841. Reg. Lincop. innehåller äfven en dylik f. 211 ff.

[2]) D. S. n. 3205. [3]) Örnhjälms afskr. i V. H. A. i Rerum. Streng. V s. 390. [4]) Reg. Linc. f. 12. [5]) D. S. N. F. n. 342. [6]) Rp. n. 1038. [7]) D. S. N. F. n. 766, 790. [8]) Reuterdahl, St. Syn. a. 196.

Om dessa s. k. distributiones quotidianæ gåfvos efter hand ganska detaljerade bestämmelser, delvis grundade på anniversariebrefven själfva, i hvilka man senare vanligen ej försummade att inrycka sådana.[1]) Den tidigaste föreskriften härom möter oss i ärkebiskop Nils Allesons korstadga för Upsala domkyrka af den $^{12}/_{5}$ 1298. Enligt denna skulle hvarje kanik för högmessa af oblationerna erhålla en solidus, för själamessa vid högaltaret 1 öre o. s. v.[2]) Från 1480 föreligga statutariska föreskrifter rörande dessa distributioner vid Strängnäs domkyrka, utfärdade af biskop Konrad Rogge. Med ändring af vissa bestämmelser i donationsbrefven fastställer biskopen, att alla kaniker, som deltaga i firandet af årsbegängelser, skola erhålla 1 öre samt att frånvaro, äfven med giltigt förfall, skall helt och hållet utesluta från andel i distributionerna.[3])

Inkomsterna för vissa värdighetsinnehafvare.

Vissa af de så kallade värdighetsinnehafvarne i kapitlen åtnjöto särskilda löneförmåner. Så omtalas, att domprostarne i flere stift fått uppbära en viss s. k. »prowastargipt». I Skara stift utgick den från Vadsbo härad 1294[4]) och 1297, sistnämnda år med en skäppa säd »modius prepositalis»,[5]) från Kind och Marks härader 1298[6]) samt från Kåkinds härad 1308[7]) med samma belopp. Enligt en troligtvis ganska sen anteckning[8]) finna vi, att dessutom Wartorpta, Gudhems, Frekins, Walla, Skanungs, Aals, Asn, Flona, Berkia, Aalers, Säwodals och Wäto härader i Västergötland, Nordals och Tysbo härader i Dalsland till domprosten erlagt modius prepositalis. Från Tiundaland erlades den år 1244 under benämningen »male» med 2 penningar af hvarje person.[9]) 1402 finna vi den omnämnd såsom utgående från Vilske med flere härader,[10])

---

[1]) Rp. n. 1266. D. S. n. 1605 år 1309, n. 2189 år 1319; 3514 år 1340, 3632 år 1342, 4082 år 1346. [2]) D. S. n. 1235. Redan 1280 ordnar dock äkbp Jakob distributionerna vid äkbp Folkes anniversarium D. S. n. 697. [3]) Troil, a. a. III s. 304. [4]) D. S. n. 1123 år 1294.

[5]) Så Hildebrand, Sv. medeltid. I, s. 293. Vi hafva först sett dess storlek uppgifven i en urkund af $^{5}/_{2}$ 1397, då biskopen i Skara under sin lifstid öfverlåter den honom tillkommande modius prepositalis till domprosten därstädes till belöning för trogen tjänst. Rp. n. 2844.

[6]) D. S. n. 1219. [7]) D. S. n. 1587. [8]) Liljegrens exc. i V. H. A. A. [9]) D. S. n. 3835. Om en äfven till sockenprästen utgående afgift, benämnd maala, talar D. S. n. 1202 år 1297. [10]) Hildebrand, a. a. I, s. 293.

1348 från Silbo och Akersbo härad i Strängnäs stift[1]) samt 1459 från Värmland, hvarest den bestod i ett antal kalfskinn.[2]) En framstående forskare, Riksantiqvarien H. Hildebrand, anser på den grund, att skatten omtalas från alla dessa håll, det vara sannolikt, att den förekom äfven i de orter, om hvilka urkunderna tillfälligtvis tiga.[3]) Men om en sådan tillfällig tystnad kan ej bli tal, åtminstone hvad beträffar Upsala stift. Ty den handling, hvarur uppgiften rörande Tiundaland är hämtad, Registrum Upsaliense, meddelar på det citerade stället en fullständig, officiel förteckning på alla prepositurens i Upsala inkomster och kan sålunda ej tillfälligtvis ha utelämnat några poster. Utgår jag från detta som visst, kommer jag äfven beträffande de andra stiften, i hvilka domprostskatt erlades, ex analogia till en Riksantikvarien Hildebrands alldeles motsatt slutsats, nämligen att nämnda skatt äfven där endast utgått från några få af stiftens olika härad. I ett af archidiakonen och dekanen i Skara jämte en riddare utfärdadt intyg säges det äfven uttryckligen, att domprosten uppburit prostskäppan från vissa härad, men från vissa ej.[4]) Detta kan förefalla egendomligt, men får sin förklaring genom det sätt, hvarpå enligt all sannolikhet domprosten i Upsala kom i besittning af sin lott. Den förste innehafvaren af denna värdighet, Björn, hade nämligen förut varit prost öfver Tiundaland[5]) samt i denna sin egenskap genom inbyggarnes goda vilja fått de nämnda tvenne penningarne från landskapet sig anslagna 1244.[6]) När han sedan utbytte sin prepositur i församlingen mot den i kapitlet, fick han behålla inkomsten från den nämnda provinsen, en rätt, som öfvergick på hans efterträdare.[7])

På enahanda sätt tänker jag mig ock förhållandet i de öfriga stiften, hälst som ingen rimlig anledning kan uppsökas, hvarför kapitlens prepositi skulle på nämnda sätt gynnas.

Inom några stift, har äfven archidiakonen uppburit ett dylikt lönetillägg. Så i ärkestiftet, där det likaledes under benämningen »male , utgick med 2 penningar af hvarje bonde

---

[1]) D. S. n. 4344. [2]) H. Hildebrand, a. a. I, s. 293. [3]) d:o d:o. [4]) D. S. N. F. n. 2570. [5]) Jfr ofvan s. 23 [6]) D. S. n. 316—317. [7]) H. Hildebrand, Sv. medeltid I, 1293 anser, att anslagen gåfvos Björn i hans egenskap af kapitelprepositus. Jfr ofvan s. 23.

i Attundaland och med 2 mark från Stockholms stad.[1]) I Skara stift bestod det i vissa häraders s. k. Falköpingsskäppa,[2]) hvarmed förstods en skäppa korn eller hafre, som hvarje bonde i Västergötland årligen skulle leverera i Falköping, och ursprungligen synes hafva tillfallit dess kyrka.[3])

Till dekanen i Upsala erlades en särskild afgift, nämligen $^1/_3$ af den s. k. »male» från Enköping och 2 penningar från hvarje bonde i Fjärdhundra.[4])

Några gånger finna vi allmogen hafva opponerat sig mot utgörandet af den kanske för dem obegripliga skatten till domprosten. Redan 1348 ålades Silbo och Åkersbo härads invånare på förekommen anledning af så väl biskopen i Strängnäs som ärkebiskopen att fullgöra denna sin skyldighet.[5]) Men omkring 1417 uppkom ånyo och nu en ganska långvarig tvist emellan allmogen i de nämnda häraderna samt domprosten i Strängnäs. De förra vägrade nämligen att till den då nyutnämnde domprosten Thomas Simonis erlägga prostpenningen. Men de ålades härtill först af biskopen i Strängnäs, sedan af ärkebiskopen och slutligen af kyrkomötet i Arboga 1417,[6]) hvilka domslut af P. Martin V fastställdes följande år. Men den förlorande parten böjde sig ej ens under den sistnämndes decision.[7]) K. Erik XIII förordnade då 1421 biskop Arnold och några lekmän att å hans vägnar ransaka och döma i målet, som afgjordes till domprostens fördel, tills bättre bevisning från motpartens sida presterats.[8]) Men denna synes hafva fortfarit i sitt motstånd, hvarför ärkebiskop Johannes Haquini 1423 fann sig föranlåten uppmana dem att låta domprosten i Strängnäs åtnjuta sin rätt, hälst som han inför rådet framlagt sin bevisning och närvarande jordägare från de nämnda häraderna gifvit sitt samtycke till skattens utgående.[9]) Icke heller detta verkade. I början af året 1424 lyckades dock domprosten åstadkomma en kompromiss med ombuden för allmogen i Åkersbo, enligt hvilken tvisten skulle hvila till påsken följande år, då klagandena kunde framlägga bättre bevisning inför rådet.[10]) Genom pri-

---

[1]) D. S. n. 3835 s. 305. [2]) D. S. N. F. n. 2570. [3]) Schlyters Ordbok s. 575. [4])D. S. n. 3835 s. 309. [5]) D. S. n. 4354. [6]) D. S. N. F. n. 2411. [7]) D. S. N. F. n. 2502. [8]) Or. på pgmt i R. A. $^7/_{12}$ 1421. [9]) D:o $^{17}/_2$. [10]) D:o $^{19}/_1$.

vatöfverenskommelser med enskilda socknar i Silbo härad[1]) och genom en allmän sådan med båda häraderna i mars s. å. förmåddes dessa att förblifva vid status quo, tills saken blifvit inför rådet afgjord.[2]) Detta skedde slutligen den 22 april 1425, då drottning Filippa i rådet tilldömde domprosten den ifrågavarande skatten, likväl med förbehållen rätt för den förlorande parten att begära resning af målet, om nya bevis kunde företes.[3]) Detta skedde dock ej, ty den $^{19}/_{1}$ 1427 åtogo sig ändtligen häradernas fullmäktige att erlägga domprostpenningen, under det domprosten å sin sida lofvade glömska af det förflutna och afstod från alla kraf på restitution af innehållna medel.[4])

Med dessa mycket stora inkomster vill det synas, som om domkapitlen icke skulle haft anledning att klaga öfver brist på denna världens goda. Och dock äro sådana klagomål icke sällsynta, lika litet som verkligheten själf. Så klagar biskop Styrbern i Strängnäs 1316 däröfver, att kanikernas prebenden voro små och dåliga[5]), och 1367 förnimmes enahanda klagan från Linköping.[6]) År 1331 anmäler biskop Egisl i Västerås hos påfven, att de andliga lägenheterna i hans stift voro så svagt aflönade, att ingen ville för erhållande af dem underkasta sig en resa till Rom, där detta i vissa fall vore nödvändigt.[7]) 1385 måste Åbo domkapitel sälja en gård för att skaffa medel till den nyvalde biskopen Björn Balks resa till »påfvens gård».[8]) 1405 sägas kanonikalportionerna i Skara vara så små, att tvenne sådana knappt vore tillräckliga för ens underhåll.[9]) Ofta talas äfven om kanikers skuld, hvilket visserligen ej behöfver, men kan tjäna som bevis, att deras inkomster ej alltid varit så vidt tillskurna.[10]) Sedan fattigtionden allt mera vanligt blifvit anslagen åt kanikerna, tystna dock klagomålen. Och säkert är, att under medeltidens sista sekel domkapitlens medlemmar till sitt öfvervägande flertal varit i besittning af inkomster, hvilka godt tålde vid en förminskning.

---

[1]) Or. på pgmt i R. A. $^{19}/_{11}$ $^{22}/_{11}$ $^{20}/_{2}$ 1424. [2]) Afskr. på ppr i R. A. $^{12}/_{3}$. [3]) Vid. afskr. på ppr. i R. A. [4]) Or. pa pgmt i R. A. [5]) D. S. n. 2076, 2407. [6]) Rp. n. 759. [7]) D. S. n. 2823. [8]) Sv. B. n. 258. [9]) D. S. N. F. n. 610. [10]) D. S. n. 3532 år 1340. Or. på pgmt i R. A. $^{15}/_{2}$ 1441. D:o d:o af 1458.

Äfven om man därför vid första påseendet skulle känna sig böjd för att anse klagomålen blott såsom uttryck för en aldrig mättad snikenhet eller oerhördt stegrade behof, samt detta i vissa fall nog också var med verkliga förhållandet öfverensstämmande, så är det likväl ej så i alla. Tvärtom voro de nog ej sällan berättigade. Detta har sin grund i flere förhållanden. Vår korta tabell visar redan, huru ofantlig skillnaden i inkomst kunde vara emellan olika prebenden, samt att, om några gåfvo sina innehafvare enorma inkomster, andra knappt varit i stånd att föda sin man. Härtill kom nu särskildt från 1300-talets början de ständigt allt djärfvare och mera pockande påfliga krafven på andelar i de kyrkliga beneficiernas inkomster. Vi skrifva ej här detta systematiska utpressningsväsens historia; andra hafva gjort det, senast Moltesen i sitt af oss flere gånger citerade arbete: De avignonske pavers forhold till Danmark. Men hvad han där uppvisar hafva skett i vårt grannland, det ägde i lika mått rum äfven hos oss, hvarom afskrifterna ur de påfliga regesterna i vårt riksarkiv tillräckligt vittna.

Så mycket må dock antydningsvis nämnas, att äfven i vårt land annater regelbundet erlagts till kurian,[1] likaledes hvad man brukar kalla fructus medii temporis.[2] Härtill kom nu fullmaktslösen, om utnämningen skett af påfven, hvilket, som vi sett, blef mycket vanligt. 1358 erlade en kanik i Åbo sålunda 30 mrk p. för det kanonikat han erhållit.[3] Slutligen aflöste de till olika ändamål utskrifna s. k. utomordentliga gärderna i snabb följd hvarandra. 1312 påbjöds till det heliga landets undsättning en skatt att utbetalas under sex år, hvilken ensam kostade Upsala domkapitel 104 mrk p. (6,240 kr.), af hvilka domprosten erlade 10, archidiakonen 12 och dekanen 14 mrk.[4] Från hela Linköpings stift, d. v. s. dess andliga lägenheter, utgjorde den ej mindre än 650 mrk silfver, d. v. s. omkring 127,500 kr.[5] 1328 upptogs s. k. påfvetionde (decima decimarum), hvilken för Upsala stift belöpte sig på 3,822, för Linköpings på 3,791, för Skara på 4,123, för Strängnäs på 1,777, för Västerås

---

[1]) Rp. n. 335, 1041 m. fl. [2]) D. S. n. 2576. [3]) Historiall. Ark. II, s. 13—14. [4]) D. S. n. 1946. [5]) D. S. n. 1857.

på 1,117, för Växiö på 426 och för Åbo på 86, allt mrk p., tillsammans motsvarande i nutida mynt ung. 907,320 kr.[1]) 1407 sändes en legat att i de nordiska länderna uppbära en kort förut af P. Gregorius XII pålagd skatt för skismens upphäfvande.[2]) Oerhörda summor slukade äfven biskopsvalen och de täta gästbesöken af legaterna. 1380 t. ex. fordrade kardinalen Pileus, påfligt sändebud i Norden, af ärkebiskopen och domkapitlet i Upsala ej mindre än 300 floriner i guld (21,000 kr.) såsom traktamente för en tid af blott 12 dagar, hvarunder han, ehuru uppehållande sig i Tyskland, likväl varit sysselsatt med stiftets angelägenheter.[3])

Slutligen få vi icke heller glömma den brandskattning af konungar och adel, för hvilken kyrkogodsen ofta blefvo föremål.

»Mensa communis.» Ett försök att återgå till forna tiders enklare förhållanden gjordes af biskop Magnus Stiernkors i Åbo genom inrättande af ett gemensamt bord, »mensa communis», vanligen kalladt »præstacommune»,[4]) hvilket närmast var afsedt för kanikerna, men hvari otvifvelaktigt äfven de öfriga stadsprästerna fingo del.[5]) Ideen gåfvo honom väl tidsomständigheterna, men formen, hvari den kläddes, lånade han från Nidaros.[6]) Den $^1/_7$ 1493 afsände han nämligen till domkapitlet därstädes ett ombud med en skrifvelse, hvari han begärde upplysningar om dess »mensa communis» eller »refectorium», enär han sade sig hafva hört, att den norska kyrkan i nämnda hänseende utmärkte sig framför andra i hela norden. Han önskade erhålla afskrift af de grundläggningsdokument, stadgar, rätter och sedvänjor, som gällde för kommunitetet, på det att den hälsosamma anordningen äfven i Finland måtte kunna komma till stånd. S. å. o. d. aflät han äfven till den norske ärkebiskopen Gautho en skrifvelse i samma ämne, i det han särskildt önskade veta, hvilka förpliktelser ålåge stiftschefen i förhållande till den ifrågavarande institutionen,[7]) och slutligen anhöll han hos ärkebiskopen i Upsala om viaticum för sitt sändebud och understöd för sin sak.[8])

---

[1]) Munck, Det norske folks historia II, 1, s. 99. [2]) K. H. K:s afskr. i R. A. af $^{23}/_{1}$, $^{19}/_{5}$. [3]) Rp. n. 1519. Jfr R. A:s pprsbr. n. 48, år 1381. [4]) Porthan, Annot. s. 618. [5]) Juusten, a. a. s. 28. [6]) Arvidsson, Handlingar, I, n. 69. [7]) D:o, d:o, n. 70. [8]) D:o, d:o, n. 71.

Redan d. $^{24}/_{11}$ ingick från domkapitlet önskadt svar jämte de begärda afskrifterna,[1]) och några dagar efteråt, d. $^{29}/_{11}$, skref ärkebiskop Gautho,[2]) att han visserligen ansåge den omförmälda planen svår att genomföra i hela landet och för allt dess prästerskap, men dock ej i princip ville uttala sig mot den samma i Finland. Hvad Norge anginge, funnes där ingen kyrka med gemensamt bord för alla stiftets präster, utan endast för kanikerna och dem dessa ville gifva tillträde därtill. Så vore åtminstone ordningen i Oslo, hvarest det dock, utom vid domkyrkan, funnes ett »mensa communis» för kanikerna vid Jungfru Marias kungliga kollegiatkyrka, hvarest dessa i tur och ordning handhade konviktets förvaltning ett år i sänder. — Huru länge Magnus Stiernkors' kommunitet ägde bestånd, veta vi ej. Lång varaktighet kan det i alla händelser ej ha fått.

Från detta »mensa communis» böra vi väl skilja den gemensamma fond, som, i trots af egendomens uppdelning, alltjämt fanns vid våra domkyrkor, och som äfven plägar benämnas »mensa communis». Dess inkomster användes både till kanikernas underhåll och andra ändamål.

Frälserätt. För större delen af sin egendom kom kyrkan och sålunda äfven domkapitlen i åtnjutande af skattefrihet. Den första handling, som innehåller något härom, är ett bref af K. Sverker Karlsson från år 1200.[3]) Sannolikt ställdt till ärkebiskopen i Upsala (discretio vestra),[4]) befriar det »ecclesiarum domos et agros» från alla kungliga »exactionum gravamina». Det har varit vanligt att anse denna skrift såsom den svenska kyrkans första allmänna frälsebref, men nyare forskare hafva förkastat denna mening. Man kan ju ock och på

---

[1]) Arvidsson, Handlingar, I, n. 72. [2]) D:o, d:o, n. 73. [3]) D. S. n. 155. [4]) E. Hildebrand, a. a. s. 57 n. 1. anser det skrifvet till någon fogde i Upsala stift. Jag antar på grund af ingressens kyrkliga uttryckssätt: »In nomine sancte et individuæ trinitatis. Amen», (Jfr olikheten med t. ex. brefvet D. S. n. 116) samt att titeln »discretio vestra», äfven användes till andlige, (Du Cange, Glossarium, under detta ord, D. S. n. 787 i bref från P. Martin IV t. prepositus i Upsala, D. S. n. 133 d:o från P. Innoc. III t. ärkebiskopen i Lund år 1207) det vara ställdt till ärkebiskopen, som ju saken äfven närmast rörde.

goda skäl med professor Montelius[1]) fråga, om det är antagligt, att ett privilegium, så viktigt som detta, skulle, ifall det gällt hela riket, inryckts i en donationsurkund till Upsala kyrka, hvilket den ifrågavarande skrifvelsen egentligen är, och känna sig böjd att i likhet med honom och senare lektor E. Hildebrand[2]) besvara den frågan absolut nekande. Men å den andra sidan står traditionen och vidare, att brefvet, i trots af sin adress till en enda person, (som dock måhända varit hela den svenska kyrkans representant), och oaktadt det egentligen angår blott en enskild kyrkas angelägenheter, likväl ibland rör sig med så allmänna uttryck, att man måste tveka med afgörandet. Då det t. ex. heter, att »clerici de causis suis episcopis et prælatis respondeant», så kan detta näppeligen vara sagdt endast om och till ärkestiftets präster, utan synes gälla hela landets. Och hvarför skulle då icke äfven det ofvannämnda »ecclesiarum» kunna fattas i samma allmänna mening?

Huru nu härmed än må förhålla sig, säkert är, att det s. k. andliga frälset med *allt* hvad det innebär ej från denna tidpunkt låter sig dateras. Ty den beviljade friheten innebar sannolikt blott rätten till de böter och sakören, som eljes tillfölle konungen.[3]) Full visshet om denna rätts utsträckning till samtliga stift få vi 1219, då K. Johan Sverkersson på sin kröningsdag gaf den åt biskop Bengt i Skara, men samtidigt ock uttryckligen åt rikets öfriga biskopar.[4])

Rätteligen kan den svenska kyrkan anses fått sitt första egentliga frälseprivilegium 1281. Af tacksamhet för verksamt understöd vid förvärfvandet af sin krona förklarade nämligen K. Magnus Ladulås på sin gemåls kröningsdag d. 29 juli s. å. alla kyrkans egendomar, af hvad namn och beskaffenhet de än voro, eller af hvilka de innehades, fria »ab omni iure regio et a causis omnibus regalibus solucionibus quoque vulgariter dictis Skipwist, Spannemal, ætergiæld, ledhogxlamæ ac talibus muneribus». Beträffande de gods, som i framtiden

---

[1]) Jfr i öfrigt Montelius, Sveriges hednatid och medeltid i Illustr. Sveriges Historia s. 390. [2]) Svenska Statsförfattningens historia s. 57 [3]) Jfr E. Hildebrand, a. a. s. 57 n. 1. [4]) D. S. n. 184.

kunde af kyrkan förvärfvas, borde den väg lagen utvisade följas, (iuris communis observando tramite).[1] Denna sistnämnda klausul är viktig, emedan den förklarar för oss dels de upprepade kungliga privilegiebrefven, dels den mängd speciela frälserättigheter, som sedan allt jämt utdelades eller bekräftades åt enskilda stift, domkyrkor och andlige,[2] och hvilka vore alldeles obegripliga, för så vidt de ej gällde nyförvärfvade gods.[3])

Detta K. Magnus' stora frihetsbref blef dock ej genast in praxi gällande. Lekmännen fortforo att aftvinga kyrkans män skatt, och dessa gåfvo ofta af rädsla eller kärlek till friden efter. Med anledning häraf utfärdade P. Bonifatius VIII d. $^{24}/_{2}$ 1296 en bulla, hvari han skarpt klandrade och för framtiden förbjöd ett dylikt förfarande, dikteradt af för mycken fruktan för det världsliga, men för liten fruktan för det andliga majestätet.[4]

Af obekant anledning uppkom 1303, enligt uppgift af en gammal kronist, en tvist emellan kyrkan och adelsmännen, hvilka senare lade hela prästerskapet under skatt.[5] På grund häraf förnyade K. Birger 1304 och 1305 sin faders åt kyrkan gifna immunitetsprivilegier, hvarvid till terminus ad quem sattes hans kröningsdag, utan att något uttryckligen föreskrifves om framtida förvärf, men däremot huru förhållas skall, då någon på bruk innehade både kyrko- och enskild jord, nämligen så, att, om lotterna vore lika, skulle skattas till både kyrka och konung, om olika, till den störste intressenten.[6] 1317 stadfästes dessa privilegier af påfven Johan XXII,[7] sedan de 1307 förnyats af hertigarne Erik och Valdemar, som då för en kort tid voro i besittning af makten,[8] och 1319 tillförsäkrade K. Magnus Erikssons förmyndare prästerskapet oförkränkt behållande af häfdvunna rättigheter.[9]

[1]) D. S. n. 725. Landskapslagarne, som fruktade en allt för stor utsträckning af det andliga frälset, fastställde en viss jordvidd såsom skattefri. Hvad därutöfver var, skulle vara under fulla utlagor, så vida ej konungen gaf frälse därå. U.L. K. B. k. 2. Västm.-L K. B. k. 2 Äfven sedan i K. Krist. L.L. K. B. k. 2. [2]) Rp. 530, 958. [3]) D. S. n. 1209, 1437, 1597, 2845. Sv. B. n. 183, 207, 548. För Upsala finnes en särskild förteckning öfver skattefria och icke skattefria gods från år 1341. D. S. n. 3571. [4]) D. S. n. 1160. [5]) Sc. R. Svec. I, 1, 55. [6]) Privilegierna återfinnas i tvenne urkunder, den ena af $^{8}/_{3}$ 1304 (D. S. n. 1420) och den andra, som ensam innehåller det sista tillägget, af $^{28}/_{3}$ 1305. (D. S. n. 1459). [7]) D. S. n. 2088. [8]) D. S. n. 1565. [9]) D. S. n. 2200.

Däremot är det okändt, huruvida Magnus själf någonsin konfirmerat dem. Han synes tvärtom hyst planer på en begränsning af det andliga frälset.[1]) Dock omtalas, att han både förnyat och utvidgat privilegierna för enskilda stift eller domkyrkor. 1342 frikallade han sålunda alla nyförvärfvade kyrkogods i Upsala stad och stift från alla kungliga gärder, både gamla och nya,[2]) och omkring 1347 förmåddes han af den nitiske biskop Hemming att ånyo i sitt särskilda beskydd taga Åbo domkyrka jämte flera hennes gods, hvilka han helt och hållet befriade från alla kungliga skatter och gärder utan undantag, äfven om någon allmän hjälp af hela riket skulle komma att utkräfvas.[3]) Detta sistnämnda innebar en alldeles särskild ynnest, emedan det eljes var vanligt, att skattefrihet gafs just under detta förbehåll.[4])

K. Albrekt bekräftade väl i allmänna ordalag kyrkans hittills åtnjutna privilegier,[5]) men var dock betänkt på en reglering af dem. För den skull befullmäktigade han 1376 några världsliga herrar, bland dem drotseten Bo Jonsson, att sammanträda med ärkebiskopen och 3 andra biskopar för att öfverlägga om och bringa till slut den sedan länge tvistiga frågan om de andliges frälse och privilegier. Under tiden skulle de förblifva vid sina rättigheter.[6]) Vid hvilket beslut kommissionen stannade, eller hvartill det föranledde, är ej bekant.

Efter störtandet af Erik XIII, hvilken, hur mycket han eljes än ingrep i kyrkans friheter, dock lämnade hennes frälse orubbadt, ja för vissa domkyrkor, t. ex. Strängnäs och Åbo, utfärdade särskilda frälsebref, mottog kyrkan år 1436 ett af 50 rikets råd och män i Söderköping utfärdadt bekräftelsebref på sina gamla friheter.[7])

Ett sådant gaf äfven K. Kristofer vid sin kröning 1441[8]) samt Kristiern I 1457, därtill troligen föranledd af sin önskan att vinna de andlige på sin sida, hvarigenom vägen kunde banas för den svenska kronans ärftlighet inom hans släkt.[9]) Prästerskapet erhöll härigenom utom skatte-

---

[1]) Sv. B. n. 147. [2]) D. S. n. 3631. [3]) D. S. n. 4219; Sv. B. n. 121, 130. [4]) D. S. n. 1437, då Upsala domkyrka fick ett motsvarande privilegiebref 1304. [5]) E. Hildebrand, a. a. s. 192. [6]) Rp. n. 1219. [7]) Sv. B. n. 461. [8]) Sv. B. n. 498. [9]) Styffe, Bidrag, III, s. CXXX.

frihet äfven rätt att i köpstäderna upphandla sina förnödenheter, hvarjämte den andliga jurisdiktionen, hvarom nedan skall talas, tillförsäkrades okränkbarhet m. m.[1]) Slutligen innehålles i Kalmar-recess af 1483 en förpliktelse för konungen att ej pålägga kyrkans gods någon som helst gärd, icke ens gästning eller skjutslega, utom då han själf eller hans sändebud fore genom landet i rikets ärende.[2])

Om än i dessa senare frälsebref ingenting uttryckligen bestämmes om, hvilken kyrkojord vore att anse som frälse, så veta vi dock, att icke all sådan däri var inbegripen. För att af kyrkan förvärfvad skattejord skulle få frälsenatur, kräfdes en speciel kunglig tillåtelse i hvarje enskildt fall, hvilken äfven ända fram mot medeltidens slut gifvits.[3])

Ett särskildt värn för kyrkans egendom och personer lämnade de s. k. skyddsbref, hvilka, utfärdade af både konungar och påfvar, ej sällan möta oss under medeltiden. Vi hafva redan omtalat Magnus Erikssons frälsebref för Åbo domkyrka af 1347,[4]) hvilket tillika var ett försvarelsebref. Upsala domkyrka erhöll sådana både af K. Kristofer 1441[5]) och K. Hans 1497.[6]) Åbo domkyrka ånyo 1457[7]) och 1463[8]) af K. Kristiern I, Strängnäs' domkyrka af konungarne Albrekt 1388,[9]) Erik XIII 1410,[10]) Kristofer 1441[11]) och Hans 1497.[12]) Beträffande de förmåner, som härmed voro förenade, stadgar Magnus Erikssons L.L. följande: Hvar sum gerninga gör a then sum konunger haver taket i sin fridh medh sine upno breve, for thet æt han kærdhe a han fore kunungе, vardher han fangin ok medh fullum vitnum laghlika til wunin, han haver forgiort liif och lösöra, ok rætter arue taki iordh hans etc.[13]) Med tillägget: »bryter han i friid tessom mote laghum, böte oc bætre epter laghum, oc hafvi forværkat konungs fridh i the sak», innehåller Kristofers landslag samma bestämmelse.[14])

---

[1]) Sv. B. n. 583. En annan, något afvikande redaktion från $^{28}/_{10}$ 1459 i Sk. H. D. VII s. 3. [2]) Hadorph, Några gambla stadgar s. 326. p. 21. [3]) E. Hildebrand, a. a. s. 196. Domprosten Hans Brask i Linköping mottar ett dylikt d. $^{4}/_{10}$ 1511 (B:s kopiebok i V. H. A. f. 124.) [4]) Sv. B. n. 121, 130. [5]) Or. på pgmt i R. A. $^{4}/_{10}$. [6]) Or. på pgmt i R. A. [7]) Sv. B. n. 463. [8]) Sv. B. n. 497. [9]) Rp. n. 2370. [10]) D. S. N. F. n. 2335. [11]) Or. på pgmt i R. A. af $^{5}/_{10}$. [12]) Or. på pgmt i R. A. af $^{6}/_{2}$. [13]) Kon. B. k. XXVII. [14]) Kon. B. k. XXXI.

De påfliga skyddsbrefven åter, som mycket sällan möta oss,[1]) hvilade tydligen på den förutsättningen, att kyrkan med allt hvad hennes var, egendom, tjänare m. m., tillhörde påfven. Huruvida ett dylikt försvarelsebref tillmättes någon speciell rättslig kraft eller endast var af formell art, är svårt att säga. Ofta tolkades det emellertid såsom innebärande en exemtion från öfverordnade andliga myndigheter och upprättande af ett omedelbart förhållande till påfvestolen.[2])

Reduktion. Vi hafva redan antydt, huru kyrkan genom att hopa gods på gods uppammade åt sig fiender, hvilka, med eller utan fog anseende sig kränkta i sin rätt, sträfvade att återvinna, hvad de förlorat. Förut akuta,[3]) blifva angreppen på kyrkans egendom från och med Magnus Erikssons uppstigande på tronen 1319 kroniska. Som vanligt vid dylika strider öfverskred man äfven här ej sällan gränsen emellan rättmätigt återbördande och orättfärdigt rofferi, och med de goda motiven blandade sig ofta nog sådana af lägre art. Så länge striden ännu fördes utom den juridiska lagens gränser, var detta naturligtvis i hög grad fallet, men det gäller äfven om de i samhällets namn under lagens skydd företagna reduktionerna.

Som nämndes, fingo dessa angrepp en vidsträcktare omfattning under Magnus Erikssons minderårighet. De höga herrarne, som styrde landet, ansågo nu tillfället gynnsamt att återtaga månget gods, som deras fromma förfäder skänkt kyrkan. Från Finland höres 1324, att till och med borgmästare och råd i Åbo lagt handen på andliges egendom.[4]) Under Albrekts af Mecklenburg regering antog återbördandet öfvervägande karaktären af våldsam och hänsynslös utplundring. Med tillhjälp af världslig rätt lyckades väl kyrkan understundom återfå det frånröfvade, men detta var visst icke alltid händelsen.[5]) Ty domare och part bytte för ofta plats, för att sträng rättvisa alltid skulle blifva skipad. Det ligger därför nästan något af omedveten ironi i påfven Gregorius XI:s år 1377 utfärdade skrifvelse, då han med anledning af de klagomål Åbo domkapitel anfört däröfver,

---

[1]) D. S. n. 380 för Upsala domkapitel 1250. [2]) Jfr Moltesen, a. a. s. 57, 59. [3]) Se klagomålen D. S. n. 228, år 1224; n. 264, 273, år 1232 (Strängnäs st.) n. 288 år 1234 (Skara st.) [4]) Sv. B. n. 36. [5]) Rp. n. 541, 601, 603.

att personer af allehanda stånd tillägnade sig kyrkans gods och inkomster, uppmanar de män, biskoparne i Strängnäs och Reval samt abboten i Padis' kloster, han utsett till förhindrande af detta att vid behof anlita den värdsliga maktens bistånd.[1])

Men ännu många år måste kyrkan åse, huru man fråntog henne hennes egendom, utan att hon kunde göra något för afvärjande af inkräktningen. Till och med sedan Albrekt 1389 fördrifvits och Margareta erkänts som regentinna, förbättrades på länge ännu ej ställningen Huru svår den var, framgår med all önskvärd tydlighet af en bulla, som påfven Bonifatius IX utfärdade den $^{11}/_{2}$ 1392.[2]) Här skildras närmast förhållandena inom Strängnäs stift, där ett antal riddare och andra personer säges hafva förgripit sig på domkyrkans egendom, uppfört ett fäste på hennes mark och för detta ändamål bemäktigat sig alla för hennes underhåll afsedda tillgångar, plundrat och nedrifvit de andliges hus m. m. Ärkebiskopen i Lund och biskopen i Lübeck få nu i uppdrag att kalla de skyldiga inför sig. Troligt är, att äfven om kallelsen hörsammats, härmed föga uträttats. Kort därpå insände ärkebiskop Henrik i Upsala en klagoskrift till kurian, hvaraf framgår, att ärkestiftet var på samma sätt hemsökt. Kloster, kyrkor och andra andliga inrättningar, som hittills alltid plägat mottaga och härbergera fattiga vandringsmän och resande främlingar, kunde nu ej mer, säger han, öfva denna gästvänlighet, emedan gudlösa personer, hvilka sökte sin berömmelse i våldsbragder, stundom flocktals ströke omkring i stiftet och under påstående, att andliga inrättningars tillhörigheter vore gemensam egendom, djärft plundrade kyrkor, kloster och andliga personer, förstörde och uppbrände deras hus, grepe och fängslade dem.[3]) På grund häraf förnyade påfven d. $^{18}/_{2}$ 1392[4]) den redan 1374 och 1375[5]) afkunnade bannlysningen öfver alla kyrko- och klosterröfvare, med tillägg, att aflösning i detta fall endast skulle kunna erhållas i Rom. Till exekutorer af domen förordnades ärkebiskopen och biskoparne.[6]) Men en påflig bannstråle ägde ej nu samma kraft som fordom. Väl

---

[1]) Sv. B. n. 235. [2]) Rp. n. 2602. [3]) Rp. n. 2604. [4]) Rp. n. 2604
[5]) Rp. n. 1116, 1119, 1142. [6]) Rp. n. 2604.

tillkännagåfvo ärkebiskopen jämte biskoparne i Skara, Strängnäs, Västerås och Växiö 1395, att, sedan mildare medel länge förgäfves anlitats mot de skändliga våldsamheter, som världsliga herrar tilläto sig, i synnerhet mot de andlige, hvarigenom landets tillstånd blifvit i hög grad uselt, alla våldsverkare, af hvad namn och villkor de än voro, skulle beläggas med exkommunikation, och, om detta ej hjälpte, hela landet med interdikt,[1]) men det var först, sedan Margareta med kraftig hand fattat regeringstömmarne, som ordningen återställdes och det öfverklagade onda afhjälptes.

Framför allt var det naturligtvis domkyrkornas och domkapitlens egendom såsom den mest betydande, hvilken genom den föregående plundringen lidit minskning. Så decimerad hade den dock ej blifvit, att icke ännu en inskränkning i densamma borde, enligt den nya härskarinnans mening, men på laglig väg, kunna göras. Och denna sin mening satte hon ock i verket. Hon ägde tillräckligt vid statsmannablick för att inse, att om ett upprepande af stormansväldet med dess missbruk skulle för framtiden kunna förebyggas, måste konungamakten stärkas och för den skull särskildt dess ekonomiska grundval göras bredare. Så företager hon sig en reduktion af både det världsliga och andliga frälsets gods, den första, som möter oss i vår historia.

Med stöd af landslagen, enligt hvilken konung ej fick minska kronans rätt för annan konung, och, om så skett, den senare kunde återtaga det skänkta,[2]) genomdref Margareta på herredagen i Nyköping 1396 det beslut, att alla krono- och skattegods, som efter 1363 kommit i frälsemäns händer, skulle återgå till sin förra natur.[3]) Reduktionen fortgick under de följande åren å s. k. räfsteting, där konungens dom fälldes af därtill förordnade lekmän,[4]) och i hvilka blott undantagsvis biskopen var närvarande.[5]) Själfve påfven meddelade på Margaretas begäran d. $^{29}/_{3}$ 1401 återkallelse från kyrkans sida af de hennes gods, som redan indragits, samt upphäfde alla föregående påfliga stadfästelsebref å dem.[6])

---

[1]) Rp. n. 2802. [2]) M. Erikssons L. L. Kon. B. k. 1. [3]) Sveriges Hist. 2, s. 142. [4]) D. S. N. F. n. 1088, 1089, 1090, 1103, 1118, 1122, 1123 (år 1409) m. fl. [5]) Rp. n. 3027, 3030, 3034 (år 1399); D. S. N. F. n. 518, 520, 523, 526, 535 (år 1404, 1405), m. fl. [6]) K. H. K:s afskr. i R. A.

Huru mycket kyrkan genom reduktionen förlorade, är omöjligt att säga, men säkert är, att det icke var litet. Det framgår däraf, att de andliga blefvo allt mera missnöjda med den samma. Den kändes också för dem mera smärtsam, emedan de företrädesvis genom testamenten förvärfvat sina gods, och dessa ju också voro anslagna till upprätthållande af gudstjäntsen vid något altare eller för andra kyrkliga ändamål. Fastän P. Bonifatius VIII redan d. $^{1}/_{12}$ 1400 bannlyst alla våldsverkare i Linköpings stift,[1]) ansåg sig likväl Linköpings domkapitel genom ett till påfven afsändt ombud 1403 hafva anledning att ånyo frambära klagomål öfver alla de »tribulationes, persecutiones, calamitates et miserios bonorum, direptiones privilegiorumque et libertatum suarum depressiones», som kyrkan i 40 års tid lidit och dagligen finge utstå.[2]) Detta häntyder på, att öfvergreppen från adelns sida ännu ej upphört,[3]) men kärnpunkten är nog missbelåtenheten med reduktionen, äfven om detta ej uttryckligen nämnes. Men då samma domkapitel 1409 anmodades att sända ombud till det förestående kyrkomötet i Pisa, tager det bladet från munnen och förklarar sig alltför obetydligt härtill, all den stund landets fogdar och dessas tjänare genom världsliga domstolar beröfvade kyrkan hennes gods, utan att hon vågade opponera sig häremot.[4])

Vid provinsialmötet i Arboga 1412 gaf sig det allmänna missnöjet luft i en öppen förklaring af innehåll, att ingen lekman vore berättigad att döma öfver kyrkans gods, och hvarje sådan dom, om den löd på indragning af ett sådant, vore ogiltig, samt att, ehuru man hittills tegat vid hvad som skett, man hade för afsikt att vid första tillfälle bistå de kyrkor, som varit utsatta för oförrätter, sedan man funnit lämpliga domare.[5])

Inför samma möte hade tvenne kronans fogdar instämts för att svara på beskyllningen för olaga besittningstagande af gods, tillhörigt Upsala domkyrka, hvaribland ön Ukn, som tjänade till underhåll åt en kanik och hans vikarie. Synoden an-

---

[1]) Reg. Linc. f. 31, 32. [2]) D. S. N. F. n. 291. [3]) Detta framgår äfven af en klagoskrift från Strängnäs domkapitel till kurian 1406 (Bullarium Strengn.). Jfr D. S. N. F. n. 887, som innehåller påfvens resolution [4]) D. S. N. F. n. 1320. [5]) D. S. N. F. n. 1616 p. 26. Jfr n. 1622.

såg sig sålunda som en slags högsta domstol i dylika frågor. De anklagade infunno sig ej, men biskoparne dömde dem frånvarande att inom 6 veckor återställa godsen under hotelse om bannlysning, ifall de ej lydde.[1]) Konung Erik ansåg slutligen äfven, att en gräns borde sättas för indragningen, och utfärdade med rådets bifall 1413[2]) nya förordningar om räfstetingen för de olika stiften,[3]) hvarigenom en vändning till kyrkans fördel inträffade så till vida, som bisskopen alltid blef ene domhafvande och två af hans kapitularer alltid skulle vara närvarande.[4]) 1414 upphörde reduktionen helt och hållet.[5]) För att den ej skulle upprepas, beslöts på kyrkomötet i Arboga 1423, att några af hvarje kapitel skulle utses att främja stiftets väl vid kungliga hofvet.[6])

1443 åvägabragte Karl Knutsson en ny reduktion, hvars genomförande han öfverlämnade åt tvenne sina ämbetsmän, hofmästaren, riddaren Erik Eriksson och kanslären, magister Claus Ryting. Då hvarken beslutet om räfstens hållande eller instruktionen för sändemännen finnes i behåll, är det svårt att veta, mot hvilka åtgärden egentligen var riktad. Man kan visserligen på grund af Karls kända misshälligheter med de andlige draga den slutsatsen, att han genom reduktionen velat rikta ett hugg mot kyrkan. Å andra sidan finnes intet, som vederlägger sanningen af Karls ord i en försvarsskrift, att han aldrig med orätt beröfvat någon andlig det ringaste.[7]) Men kyrkans män misstänkte det värsta. Jöns Bengtsson förmådde Upsala domkapitel att 1453 utfärda fullmakt för en af sina medlemmar att såsom dess ombud inlägga gensaga mot hvarje angrepp på kyrkans fri- och rättigheter, som antingen skett eller nu med oro befarades skola ske.[8]) Med Upsala domkapitel förenade sig de i Strängnäs, Linköping och Västerås.[9]) Samtliga prokuratorerna infunno sig hos Karl Knutsson på Örebro slott 1454 och framlade här sin protest. Konungen

[1]) D. S. N. F. n. 1619. Jfr n. 1950. [2]) D. S. N. F. n. 1704. [3]) D:o. [4]) För Linköpings stift D. S. N. F. n. 1702; för Upsala d:o n. 1703. Att äfven för andra stift sådana utfärdats, visa dombrefven, D. S. N. F. n. 1744, (Skara) 1754 (Västerås), 1874 (Växiö), 1876 (Strängnäs). [5]) Sv. Hist. 2, 148. [6]) Reuterdahl, St. Syn. s. 117. [7]) Af $^{13}/_{4}$ 1457, tryckt hos Styffe, Bidrag III, n. 47. [8]) Sv. B. n. 563. [9]) Or. på pgmt i R. A. af $^{10}/_{1}$ 1454. , Jfr Styffe, Bidrag, III, s. LXXVII.

afbröt dem med harm och förbjöd dem afgifva protesten, hvilken de dock i ett särskildt aktstycke uppsatte.[1]) Så mycket uträttades dock härigenom, att biskopen och kapitlets delegerade fingo säte och stämma på räfstetingen, när det var fråga om kyrkogods, samt att domarna fälldes i biskopens namn.[2])

Karl Knutssons reduktion rubbade föga de bestående egendomsförhållandena. Några få gods indrogos visserligen från de andlige, men dess största betydelse ligger ej i hvad den uträttade, utan däri, att den 1527 bestämdes som preskriptionstid för återtagandet af till kyrkan skänkta frälsegods.

De politiska förvecklingarna under medeltidens sista decennier, i hvilka biskoparne hade så dryg skuld, blottställde naturligtvis kyrkans egendom för stor fara. Så fingo kanikerna lida mycken skada under Sten Sture d. ä. Den 12 juni 1497 infann han sig själf i domkapitlet och frågade dess medlemmar, huru de med honom ville underhandla om de förluster, hvaraf de drabbats. För att ej uppväcka ännu mera split och oro afstodo de från alla kraf för egen del, men ville ej förbinda sig till något ifråga om ärkebiskopsbordet, »enär deras nådige herre, ärkebiskopen, hade kyrkan och biskopsbordet anammat af deras heligaste fader påfven.»[3])

[1]) Tryckt hos Wilde, a. a. s. 442—446. [2]) Styffe, a. a. III, s. XXLVIII. [3]) Afskr. på pgmt i R. A.

IV.

Domkapitlens uppgift.

1) Biskopsval.

Den ojämförligt viktigaste af alla de uppgifter, som ålågo domkapitlen, var den att välja biskop. Som bekant, utöfvades i den gamla kyrkan denna rätt först af församlingen ensam,[1]) sedan af prästerskap och folk i det municipium, hvars andlige styresman biskopen var. Men valet fick blott ske i närvaro af provinsens öfriga stiftschefer, på hvilkas konfirmation dess giltighet äfven berodde.[2]) Så småningom nedsjönk dock folkets deltagande i valakten till en tom formalitet, och den egentliga tillsättningen öfvergick i metropolitens och framför allt i kejsarens händer.[3])

Äfven i västerlandet ägde klerus och folk vid slutet af gamla och början af medeltiden samma rättigheter vid biskopsval.[4]) Men redan de frankiska rikshofsmästarne under merovingerna tillmätte sig såsom konungarnes representanter enligt urgammal germanisk rätt befogenhet att tillsätta biskopar och gjorde äfven vid flere tillfällen bruk af densamma i trots af synodernas motstånd. Dessa yrkade nämligen på, att präster och folk borde få välja, konungen blott konfirmera biskoparne.[5]) Karl den store och hans närmaste efterträdare, Ludvig den fromme, bestridde visserligen icke öppet denna berättigade fordran,[6]) ja, den senare förpliktade sig

---

[1]) O. Ritschl, Cyprianus, Ep. 68, Plebs ipsa maxime habet potestatem vel eligendi dignos sacerdotes vel indignos recusandi. [2]) Jfr Möller, a. a. I, s. 254. [3]) D:o, I s. 338. [4]) Hatch, a. a. s. 114, som anför en hel mängd konciliebeslut. [5]) Möller, a. a. II, s. 92 ff.; Schneider, a. a. s. 53, hvarest citat från en synod i Orleans. [6]) Hatch, a. a. s. 115.

formligen att ej vid biskopsutnämningen gå den gamla valkorporationen förbi.[1]) Det oaktadt hafva både Karl och i all synnerhet de sista karolingerna samt de saxiska och frankiska kejsarne tämligen egenmäktigt tillsatt styresmän för stiften, ja, gjort anspråk härpå såsom ett regale.[2])

Så länge dessa kejsare vid utöfvande af sin stora företrädesrätt ännu togo någon hänsyn till hvad kyrkans väl kräfde, medförde denna ju ej så stora vådor för henne, men när, såsom i 10:de och 11:te århundradet blef fallet, den bästa kvalifikationen för erhållande af ett högre kyrkligt ämbete blef att vara en oandlig, mera politiskt än kyrkligt intresserad, ja, sedeslös person, som dessutom kunde köpa sin syssla för högt pris, var det ej underligt, att de röster blefvo allt högljuddare, som yrkade på en ändring af det bestående.[3]) Missförhållandena väckte hos kyrkan känslan af hennes högre värdighet och kommo henne att i episkopatets oberoende skåda sitt eget. Som bekant, var det Gregorius VII, som, stödd af det reformerade munkdömet, upptog kampen mot de tyska kejsarne, hvilka representerade tidens väldigaste politiska makt. I denna ojämna strid, hvars skiftningar vi här ej anse nödigt att följa, blef visserligen Gregorius själf öfvervunnen, men hans sak segrande. Det är visserligen ingalunda riktigt att, såsom ofta skett, beteckna konkordatet i Worms såsom ett uttryck för kyrkans seger, men det innebär likväl ett steg i riktning därhän. I kraft häraf skulle nu biskoparne väljas af 1) stiftsstadens samtliga klerus, d. v. s. kanonikerna och de lägre vid dess kyrkor tjänstgörande andlige; 2) de klosterandlige; 3) några af de mera betydande landtprästerna och slutligen 4) biskopsdömets adel och vasaller. Valet skulle ske i kejsarens eller hans sändebuds närvaro, och folket medgafs en viss rätt att framställa en önskan (petere) om lämplig kandidat. Påfven ägde sedan att konfirmera den valde genom öfverlämnande af ring och staf, men kejsaren skulle beläna honom med det ämbetet tillhörande jordområdet och såsom tecken härpå till honom öfverräcka en spira. Konkordatet i Worms innebär sålunda en kompromiss, hvarigenom påfvemakten vunnit

---

[1]) I ett kapitulare af 818 l. 819. Hatch. a. a. s. 115. [2]) Hatch, a. a. s. 115; Schneider, a. a. s. 53, 54. [3]) Schneider, a. a. s. 153.

något och furstemakten förlorat litet, men där största fördelen stannade i länsadelns händer. Ty faktiskt kom denna genom sin talrikhet att bestämma valens utgång.[1])

Men utvecklingen fortgick i den en gång inslagna riktningen. Det lyckades kapitlen att dela valakten i electio, som uteslutande tillkom deras egna medlemmar, och consilium, som medgafs öfriga valberättigade. Från midten af 12:te seklet är denna ordning genomförd i Frankrike.[2]) Men nu uppstod den frågan: hvilken vikt bör fästas vid detta consilium? Skulle det för valets giltighet anses nödvändigt, så att kapitlens electio därigenom kunde upphäfvas; eller om så icke var och consilium sålunda endast en formalitet, borde det då lämpligen bibehållas? Vore det icke i senare fall mera konsekvent, att det försvunne? Dessa pretentioner motsades lifligt, men slutet blef, att domkapitlen stannade som segrare på valplatsen.[3])

De som först utträngdes, voro naturligtvis lekmännen. Genom att identifiera maior pars och melior pars, med hvilken senare förstods de andlige, mötte detta icke så stora svårigheter.[4]) Redan Eugenius III 1145—1153 betecknar som kyrkans sed, att de andlige allena valde biskopar.[5]) Alexander III sanktionerade uttryckligen lekmännens uteslutande, då han 1171 l. 1172 såsom svar på en fråga af domkapitlet i Bremen angående rätten till biskopsval reskriberade, att furstens bifall visserligen vore erforderligt, men att i öfrigt lekmän ej borde deltaga i valet. Det skulle förrättas af domherrarne och de ordensandlige (religiosi viri) i staden och stiftet.[6]) Något egentligt motstånd från lekmännens sida förspörjes icke. De voro nu vana vid att af kyrkans män behandlas som omyndiga och böjde sig fogligt därunder.

Ännu voro dock icke kapitlen vid målet. Äfven de stiftsandlige och munkarne måste uteslutas. Det förra mötte ej så synnerligt motstånd, då ju kanonikerna vore att betrakta såsom hela stiftsprästerskapets representanter, men mer inveckladt ställde sig saken i fråga om de senare. Det var ju med deras hjälp, som Gregorius VII vågade upptaga

---

[1]) Hauck, a. a. II ss. 914, 915. [2]) Imbart de la Tour, Les elections episcopales, s. 522 ff. [3]) D:o s. 523. [4]) D:o, d:o. [5]) Langen, Geschichte der römischen Kirche, a. a. s. 412. [6]) D:o s. 546.

striden på en gång mot den tyska kejsarmakten och det sekulära prästerskapet, och de stodo ju alltjämt vid påfvarnes sida såsom deras trognaste vapendragare. De kunde icke utesluta dem från deltagande i biskopsvalen, utan att vedervåga de vunna resultaten. Vi finna ock, att Innocentius II på andra lateranska mötet 1139 förbjöd domkapitlen att skrida till val af biskop utan stiftsmunkarnes samtycke och råd, ja, förklarade hvarje sådant val ogiltigt.[1]) Men ehuru, som vi ofvan sett, Alexander III upprepade detta förbud, är det dock ett faktum, att de klosterandlige allt mera fingo gifva vika och slutligen upphörde att såsom sådana deltaga i biskopsvalen.

Men på en omväg återvunno de en del af sitt inflytande. Uteslutna från valförsamlingen, inträdde de i kapitlen.[2]) Påfvarne gynnade dessa sträfvanden; de behöfde munkarne såsom en motvikt mot det sekulära prästerskapet. Så småningom fick hvarje mera betydande kloster åtminstone en representant i kapitlet, hvilket senare i vederlag då erhöll klostrets förböner.[3])

Hvad som var möjligt för munkarne, behöfde ju ej heller vara omöjligt för lekmännen. Äfven de förstodo att bereda sig plats i kapitlen, då man förmenade dem någon rätt därutanför. De gjorde det framför allt genom att stifta kanonikat, till hvilka de själfva förbehöllo sig patronatsrätt, hvarefter de sedan besatte dem med sina söner eller anhängare. Härigenom häfdade de åt sig ett visst inflytande vid biskopsvalen,[4]) hvilket blef ännu större efter införandet af slutna kapitel.[5])

På grund af denna sin förändrade sammansättning yrkade domkapitlen nu allt kraftigare på att få representera hela församlingen och erhålla uteslutande valrätt. Dessa anspråk motsades allt mera svagt. Vid slutet af 12:te seklet äro de erkända. Ingen påfvebulla, intet mötesbeslut har meddelat domkapitlen något uteslutande privilegium på biskopsval; det har framgått som ett naturligt resultat af utvecklingen genom en tyst öfverenskommelse. Högtidligt

[1]) Imbart de la Tour, a. a. s. 526; Thomassin, a. a. V, k. 32 n. 15. Jfr 13, 10. Om munkarnes deltagande i val af ärkebiskop för Lunds stift i slutet af 11:te och början af 12:te seklet, se Hammar, Consuet. Can. s. 6. [2]) Imbart, a. a. s. 527. [3]) D:o, d:o. [4]) D:o, s. 529. [5]) Jfr s. 82.

bekräftad blef domkapitlens valrätt 1209 af kejsar Otto IV, hvilken vid sin kröning måste lofva P. Innocentius III icke blott att lämna biskopsvalen fria, d. v. s. utan inblandning från statsmaktens sida, utan äfven alltid erkänna den som biskop, hvilken »maior et sanior pars capituli» utsett därtill. 1213 förnyades löftet af Fredrik II genom den s. k. gyllene bullan i Eger.[1])

Det är ett vanligt påstående, att Innocentius III upphöjt dessa öfverenskommelser till lag för hela kyrkan på 4:de lateranska mötet 1215. Men detta innebär ett misstag. Ty can. 23, 24, 25, hvilka reglera processen vid omröstningar, hafva därom ingenting att säga. De tala om valmännen under den sväfvande benämningen: »de som böra välja». Utan särskilda åtgärder försiggick ombildningen i Tyskland; likaså i öfriga länder, där så småningom alla icke prästerliga element uteslötos från biskopsvalen. Omsider inflöt, hvad som redan blifvit häfd, i den kanoniska lagen.[2])

Under vår kyrkas allra äldsta tider förordnades hennes biskopar, för så vidt man vill gifva missionärerna detta namn, af ärkebiskoparne i Hamburg-Bremen. Biskopar voro de visserligen icke i den meningen, att de voro styresmän för bestämda stift, hvilka först så småningom bildades, men så, att de ägde befogenhet att inviga präster och konfirmera de döpta. När sedan kristendomen vann stadga i vårt land, blef biskopstillsättningen en nationell angelägenhet. Den äldsta föreskriften om formen härför möter oss i Västgötalagen, hvars äldre edition, antagligen tillkommen i början af 1200-talet[3]) härom stadgar följande:[4]) »En biscup skal taka. Tha skal konongær allandæ at spyriæ, huaru ther viliæ hava. han skal bondeson væræ. Tha skal konongær hanum staf i hand sæliæ (gifva) ok gullfingrini. sithan skal han i kirkiu lethæ. ok i biscups stol sættiæ. Tha ær fulkomen til valdær uten uixl.»[5]) Med obetydlig förändring i uttryckssätt, ej i sak, upprepas samma förordning i den yngre Västgöta-

[1]) Schneider, a. a. s. 155; Hinschius, a. a. s. 573. Langen, a. a. s. 628 anser Ottos löfte icke gå ut öfver Wormser-konkordatets bestämmelser. [2]) Imbart, a. a. ss. 529, 530. [3]) Schück, Litteraturhistoria, s. 142. [4]) Rætlösu B. k. 2. [5]) Undantagande invigning, d. v. s. han ägde ännu ej ordinationsrätt, tills han själf blifvit i sitt ämbete invigd. Otman: äldre V.G.L. s. 52 n. 4.

lagen.[1]) Att denna bestämmelse ej blott varit till på papperet, utan äfven verkligen tillämpats, redan före lagarnas affattande, bekräfta urkunderna.[2]) Men i de andra lagarna har stadgandet om biskopsval försvunnit, emedan den kanoniska lagen nu på denna punkt trädt i deras ställe.

Det är intressant nog att iakttaga, hurusom regenten äfven hos oss förvärfvat sig rättighet att beläna kyrkans styresmän med deras ämbeten och därtill hörande besittningar samt ännu bibehåller denna rätt, då i det öfriga Europa investiturstriden först fråntagit furstarne deras makt att förläna det kyrkliga ämbetet och sedan äfven deras befogenhet att öfverlämna det med det samma förenade jordområdet.

Oaktadt kyrkan visserligen icke utan, men dock ej öfvervägande genom statsmedel vunnit ekonomiskt oberoende, finna vi sålunda emellertid, att konungarne enligt feodala grundsatser betraktat hennes styresmän, biskoparne, såsom sina vasaller och kyrkogodsen inom hvarje stift som beneficier, hvilkas bortgifvande borde vara deras vilja underkastade. På denna grund var det, som de tvungo biskoparne att af sig mottaga investitur med ring och staf, aflägga homagium, som man i dessa tider endast gaf sin länsherre, samt svärja dem länsed, allt saker, hvarmed medeltiden, som mindre brukade att skriftligen bestämma dylika rättsförhållanden, betjänat sig för att uttrycka och stadfästa den feodala afhängigheten.

Men detta från kanonisk synpunkt skriande missförhållande kunde ej i längden undgå påfvarnes uppmärksamhet och påkallade, så snart det upptäckts, deras energiska ingripande. För biskopsvalens frihet, denna lifssak för medeltidens katolska kyrka, hade hon ju nu under mer än ett århundrade offrat sina bästa krafter, underkastat sig oerhörda förödmjukelser, ja satt, mänskligt taladt, hela sin tillvaro på spel. Men genom seg ihärdighet hade hon slut-

---

[1]) Ræt. B. k. 2. Troligen härleder lagen sig från slutet af 1200-talet. Schück, a. a. s. 142. [2]) D. S. n. 57. Alexander III:s bulla 1165—81, där ett biskopsval i Linköping säges skett cleri et populi electione, archiepiscopi (Lundensis) et rege atque ducis terræ assensu. D. S. n. 183. Någon gång gick påfven valmenigheten förbi och utnämnde själf biskop, men han anhöll då om konungens godkännande af tillsättningen. Så P. Lucuis III 1182. D. S. n. 94.

ligen vunnit seger, en seger, som tillika lyft henne till maktens tinnar. Skulle hon nu i ett så litet och obetydligt land som Sverige böja knä för den världsliga makten och här ge afkall på denna mödosamt förvärfvade rätt? Det var icke att vänta.

På kyrkomötet i Linköping 1152 höra vi dock ej ännu någon klagan framställas. Men 1220 afsände påfven Honorius III till konung Johan Sverkersson en skrifvelse, hvari han säger sig blifvit i hög grad smärtsamt berörd af underrättelsen om, att så väl konungen själf som hans store lagt handen på lediga katedralkyrkors egendom och förhindrat kapitlen att på kanoniskt sätt skrida till val.[1]) Samma förebråelse beträffande egendomen upprepas i en bulla af samme påfve till konung Erik Eriksson 1224.[2]) I båda fallen bifogas en uppmaning till afstående från det orättmätiga förfarandet. Någon direkt opposition mot den allsvåldige kyrkofursten på Petri stol förnimma vi visserligen ej, men detta hindrade icke, att hans påbud förklingade tämligen ohörda. I förlitande på att den skyddsmur afståndet från Rom uppreste, var ogenomtränglig till och med för bannstrålen, fortsatte de svenske konungarne att utöfva sina häfdvunna rättigheter öfver kyrkan. Ännu d. $^{7}/_{12}$ 1250 uttalar påfven Innocentius IV, som vi redan förut hört, sitt misshag med den »vana, som snarare borde kallas fördärf», hvilken hade inrotat sig i Sverige, nämligen att till katedralkyrkornas föreståndare »institui» eller snarare »destitui» blott sådana, som genom konungarnes och herrarnes makt eller på det bullrande folkets rop mot de heliga kanonernas statuter blifvit utsedda.[3])

För att få ett slut härpå bjuder nu Innocentius i samma skrifvelse på det svenska prästerskapets egen, därom framställda begäran, att biskopsvalen hädanefter alltid skulle förrättas af domkapitlen, samt att ingen skulle som biskop anses, hvilken ej af dem eller deras »maior vel sanior pars» blifvit »forma servata canonica» utvald. Vidare förbjudes hvarje ingrepp i biskopsstolens inkomster, hvilka borde hållas efterträdaren oafkortade tillhanda, och slutligen, att någon

---

[1]) D. S. n. 186. [2]) D. S. n. 227. [3]) D. S. n. 382. Jfr. Rydberg, a. a. n. 92.

lekman af biskop fordrade tro- och huldhetsed eller ens, om den erbjödes, mottoge den, då han härtill ingen som hälst rätt hade. Biskoparne skulle i stället utan alla särskilda förbindelser erhålla sina beneficier. Samtidigt uppmanade påfven ärkebiskopen i Lund att vaka öfver efterlefnaden af detta påbud.[1]) Domkapitlen inträdde nu omedelbart eller efter hand, som de stiftades, i utöfningen af sin dem tillerkända rätt[2]) och synas en tid framåt fått vara i okvald besittning af den samma. Visserligen bibehåller den yngre VGL, som nyss sades, i sak samma föreskrift om biskopsval som den äldre, men tillämpades väl näppeligen någonsin. Vi vilja därför, innan vi öfvergå till senare uppblossande strider, närmare redogöra för de former, under hvilka biskopsvalen försiggingo.

Enligt den kanoniska rätten skulle valet företagas inom 3 månader efter uppkommen ledighet;[3]) i motsatt fall öfvergick valrätten till vederbörande metropolitan. Valmännen borde vidare enas och ej splittra sig i partier, likaledes vid nyssnämnda äfventyr. För valbarhet fordrades samma kvalifikationer, som vi förut sett gälla i fråga om upptagande till kanik, dock att prästerlig ordo här var nödvändig. Saknades dessa, var valet icke giltigt, utan blott att betrakta som en ansökning hos kurian, hvilken kunde upphäfva valförrättningen. Den valde kallades då icke heller »electus», utan »postulatus». Med sistnämnda ord betecknades dock ej blott rent okvalificerade personer, utan äfven biskopar, hvilka på grund af sitt ämbete,[4]) och munkar, hvilka på grund af sitt löfte, hvarifrån allt endast påfven kunde lösa, saknade full kompetens.[5])

Sedan nu domkapitlet utfärdat kallelse till biskopsvalet, hvari äfven de icke residerande kanikerna ägde rätt att deltaga, och så många, som »borde, ville och kunde», infunnit sig, samt bön hållits eller en sång afsjungits, öfverlades först, om hvilken form för valet, som borde användas.[6])

Det fanns trenne olika tillvägagångssätt: via scrutinii, via compromissi och via Spiritus Sancti. Det förstnämnda

---

[1]) D. S. n. 383 af $^{8}/_{12}$ 1250. [2]) Det första kanoniska biskopsvalet i Skara 1278, D. S. n. 650; i Finland 1286, Juusten a. a. s. 13. [3]) D. S. n. 650, 3600, 3714. [4]) D. S. n. 1019, 1579. [5]) D. S. n. 225, 2946. Jfr Keyser, a. a. I s. 446, 447. [6]) D. S. n. 1300, 3600 m. fl.

tillgick på följande sätt. Först utsågos några, vanligen 3, så kallade scrutatorer, hvilka skulle hemligen mottaga och nedskrifva samtligas röster och sedan offentligen kungöra dem inför kapitlet. Därpå justerades det förda protokollet, och uppdrog man åt en att å hela kapitlets vägnar högtidligen kungöra valet och utvälja den, som erhållit de flesta rösterna, hvilket skedde med dessa eller liknande ord: »I Fadrens, Sonens och den helige Andes namn. Då vår kyrka är ledig och alla, som borde, ville och kunde deltaga i valet, blifvit sammankallade, syntes det oss alla för godt att genom scrutinium providera vår kyrka; och sedan scrutinium hållits enligt det alllmänna kyrkomötets föreskrift (iuxta formam concilii generalis) och kungjorts samt kollation omsorgsfullt blifvit verkställd, befanns det, att kapitlet gifvit sina röster åt N. N. För den skull utväljer jag under anropande af den helige Andes nåd till Guds och hans ärorika moders, kyrkans skyddshelgons och hela den himmelska församlingens ära å mina egna, kapitlets och allas deras vägnar, som haft rätt att deltaga i detta val, på grund af den fullmakt, som af hela kapitlet är mig ombetrodd, den nämnde N. N. till biskop och herde för vår kyrka».[1])

Det andra sättet »via compromissi» tillgick så, att kapitlet utsåg inom sig 3 män, kallade kompromissarier, hvilka icke såsom i förra fallet skulle inhämta de öfrigas mening, utan ägde efter noggrann öfverläggning och vunnen endräkt självfva utse biskop, hvarvid kapitlet på förhand förbundit sig att utan invändning acceptera den på detta sätt valde.[2]) En af kompromissarierna tillkännagaf sedan resultatet af den gemensamma öfverenskommelsen och därefter förfors som i föregående fall. Via compromissi var särskildt användbar, när man fruktade, att röstsplittringen skulle bli för stor. »I betraktande af, huru svårt en mängd har att ena sig om en, och huru klokhetens ande oftare kommer till de få», föredrog man ofta kompromissens väg framför någon annan.[3])

[1]) D. S. n. 1136 (ärkebiskopsval i Upsala 1295). D. S. n. 1579 (d:o d:o 1307). D. S. n. 2946 (ärkebiskopsval i Upsala 1332). D. S. n.3600 (ärkebiskopsval i Upsala 1341). D. S. n. 3714 (biskopsval i Strängnäs 1343). D. S. N. F. n. 946 (ärkebiskopsval i Upsala 1408). [2]) D. S. n. 1019. (ärkebiskopsval i Upsala 1290). Wilde, a. a. ss. 373, 374: aftryckt urkund från 1364. [3]) D. S. n. 1050 (biskopsval i Linköping 1291). D. S. n. 650 (biskopsval i Skara 1278). D S. n. 1301 (d:o i Västerås 1299 o. 1300) D. S. n. 2099 (d:o i Skara 1317).

Det tredje valsättet slutligen, »via Spiritus Sancti», hvarpå ej många exempel gifvas, skildras i en skrifvelse af Åbo domkapitel på följande sätt: »Sedan vi uppmanat hvarandra, att hvar och en vid det förestående valet skulle hafva blott Gud för ögonen och sätta kyrkans väl före sina egna fördelar och privatintressen, trädde en af oss fram och sade: 'I den heliga Treenighetens namn utväljer jag herr Hemming till Åbo kyrkas pastor och herde', hvarefter vi alla hastigt reste oss och samstämmigt gåfvo vårt bifall samt utvalde honom med *en* röst och *en* ande till vår och Åbo kyrkas biskop och herde. Af försiktighet utvalde likväl en af oss å sina egna och kapitlets vägnar honom högtidligen på detta sätt: 'Till den allsmäktige Gudens, den saliga Marias, den beständiga jungfruns och hela himmelrikets ära utväljer jag å egna och hela kapitlets vägnar herr Hemming till vår och Åbo kyrkas biskop och herde'.»[1]) Sannolikt användes aldrig denna sistnämnda form annat än i de fall, där man på förhand var viss om utgången. Det måste äfven hafva ansetts såsom en synnerlig heder att på detta sätt kallas till ämbetet, en särskild gudomlig skickelse, hvilket äfven genom själfva namnet »per inspirationem Spiritus Sancti» angifves.

En fjärde form var, om man så vill, den s. k. forma mixta, hvarmed förstods en förening af scrutinium och kompromiss. I detta fall tillgick valet så, att man först utsåg tvenne scrutatorer, hvilka efter tagen kännedom om de öfrigas mening med kompromissariers rätt enade sig om någon, hvilken sedan å samtliga kompromissariernas vägnar högtidligen nämndes af en bland dem.[2])

Sedan valet på något af nu nämnda sätt skett, kungjordes det samma inför det i domkyrkan för detta ändamål församlade prästerskapet och folket.[3]) Därpå insändes genom befullmäktigade ombud valhandlingarna från biskopsstiften till ärkebiskopen i Upsala[4]) och från sistnämnda stift till ärke-

---

[1]) D. S. n. 3999 (biskopsval i Åbo 1338); Rp. n. 1681 (biskopsval i Växiö 1382), de enda exemplen på val via S. S. under vår medeltid. Att det icke, såsom man menat, (Helveg, a. a. s. 65., Schybergson, Finlands historia, I, s. 72) blott inneburit, att valet varit enhälligt, framgår af ofvanstående. Äfven vid scrutinium kunde detta vara fallet.

[2]) D.S.N.F. n. 946. (Äkbpsval i Upsala 1408). [3]) D. S. n. 3600.
[4]) D. S. n. 1288.

biskopen i Lund,[1]) eller direkt till påfven.[2]) Dit gingo ock omedelbart alla postulationsakter.[3]) Senare förbehöllo sig påfvarne konfirmation af samtliga biskopar, hvarförutan de ej kunde inträda i utöfningen af sitt ämbete.[4])

Besvär öfver biskopsval kunde anföras hos ärkebiskopen i Upsala, öfver ärkebiskopsval hos ärkebiskopen i Lund inom 3 månader.[5]) Klagomålen skulle offentligen frambäras i domkyrkan på någon högtidsdag eller eljes, sedan menigheten härför särskildt blifvit sammankallad.[6]) Befanns vid företagen pröfning, att valet ej skett enligt kanonisk ordning, upphäfdes det, och nytt val påbjöds. I annat fall blef den valde af metropolitanen konfirmerad. Därefter skedde invigningen (consecrationen) af ärkebiskopen på tid och rum, som denne bestämde, och i närvaro af minst två biskopar från samma provins. Först nu kallades den valde biskop; intill dess blott electus eller postulatus. Från invigningsdagen räknades ock hans episkopat.[7])

Påfliga provisioner.

Sedan påfvarne omsider lyckats åt domkapitlen förvärfva uteslutande rätt till biskopsval, kunde man väntat, att de äfven allt framgent skulle visat sig måna om att bevara den. Gent mot den världsliga maktens inblandning hafva de visserligen merendels uppträdt, men de tvekade icke, här lika litet som i andra länder, att för sig själfva göra anspråk på biskopsstolarnes besättande, utan att med all sin klokhet förstå, att de härigenom rubbade en af de förnämsta grundvalarne för den hierarkiska byggnaden. Det var dock egentligen först de avignonske påfvarne och deras efterföljare, som slogo in på denna olyckliga väg. Under medeltidens sista sekler se vi sålunda med afseende på biskopsämbetena samma skådespel uppföras, som vi förut bevittnat i fråga om kanonikaten. Biskopsdömena blefvo icke blott ett mål för hänsynslösa lycksökares sträfvanden, utan till och med en handelsvara, som gaf den romerska kurians vinningslyst-

---

[1]) D. S. n. 1624. [2]) D. S. n. 3600, år 1341. [3]) D. S. 1624, 2028. [4]) Grönblad, Nya källor, n. 418. [5]) D. S. n. 1624. [6]) D. S. n. 1624.

[7]) Keyser, a. a. s. 446, 447. Nettelbladt, Schwedische Bibliothek, III s. 36, 37. Invigning af ärkebiskop kunde ock ske af biskop i två andras närvaro. P. Martin V:s bref till Johannes Haquini af $^{31}/_{3}$ 1422. Celse, App. s. 176.

nad anledning till formliga spekulationer. Ordentliga taxor på deras inkomster uppgjordes, och i enlighet med dessa bestämdes ett visst pris, som hvarje nytillträdande biskop skulle utbetala till kurian för sin utnämning.[1]) En hel rad af diplom bekräfta detta och visa, att en skamlig utpressning här förelegat.[2]) Och sedan påfvarne förbehållit sig konfirmation af samtliga biskopar, fordrade de härför en dryg ersättning.[3])

Vi hafva redan i det föregående gifvit en framställning af de rättstitlar, på grund af hvilka påfvarne gjorde anspråk på tillsättande af platser inom kapitlen. Hvad om dessa sades, det gäller äfven om biskopsämbetena, ja, i än högre grad om dem. De voro ju ojämförligt mycket viktigare. Ett angrepp på denna punkt innebar egentligen en tillintetgörelse af all annan makt inom kyrkan än den papala. Och det var ju ytterst detta, som åsyftades. Det gick så långt, att Klemens VI 1352 förbehöll sig provision af alla lediga och ledigblifvande biskopsdömen.[4]) Från denna stund var domkapitlens fria valrätt principiellt upphäfd. Lyckligtvis svarade, åtminstone hvad vårt land beträffar, förmågan ej till afsikten, ty kurian kunde ej, huru mycket hon än ansträngde sig, blifva allestädes närvarande. Så mycken förvirring, som genom de täta påfliga provisionerna förorsakades i den kyrkliga ordningen på andra håll,[5]) uppstod ej här, emedan de blefvo mindre talrika. Så sent som 1432 intyga borgmästare och råd i Upsala inför notarius publicus, att de aldrig hört omtalas, att någonsin en ärkebiskop erhållit Upsala kyrka, som ej blifvit af kapitlet vald, med undantag af den 1408 inträngde Johannes Jerechini.[6])

---

[1]) Jfr Moltesen, a. a, s. 60 och K. H. K:s recension däraf i i Hist. Tid. 1897 n. 2 s. 44. [2]) Rp. n. 742 år 1366. Rp. n. 2142 år 1385, där det omtalas, hur domkapitlet mast upptaga ett stort lån för det sista ärkebiskopsvalets genomdrifvande.

[3]) Grönblad, Nya källor n. 418. Gustaf Vasas bref af 1523 till Johannes Magnus, hvari konungen beklagar, att apostolisk bekräftelse i 3 år vägrats svenska biskopar, därför att de härför nödiga medlen ej kunnat anskaffas.

[4]) Keyser, a. a. II s. 879. [5]) Så t. ex. i Norge, där ett fritt biskopsval kom att höra till undantagen. Keyser, a. a. II s. 880. [6]) Troil, a. a. II s. 368. Dock finna vi redan Gregorius X $^{17}/_{8}$ 1274 providera Upsala stift med ärkebiskop. D. S. n. 579. Han hade dock först af kapitlet valts. Jfr äfven här nedan s. 173.

Detta skedde emellertid ännu en gång, när domkapitlet efter den år 1467 aflidne Jöns Bengtsson Oxenstjerna valt dekanen Thord Pederssen i Linköping. Då nämligen denne infann sig i Rom för att af påfven Paulus II söka bekräftelse på sin värdighet, vägrades detta. Om anledningen härtill varit, att den svenske konungen Karl Knutsson öfvat obehörig påtryckning vid valet[1]) eller den danske konungen, Kristiern I, som åtnjöt påfvens stora bevågenhet, yrkat på dess upphäfvande,[2]) veta vi icke. Sannolikt var bådadera förhållandet. Visst är emellertid, att påfven, på grund af att Jöns Bengtsson aflidit »extra curiam romanam», sålunda utanför sitt stift, uppdrog åt kardinalkollegiet att skrida till nytt val. Så skedde ock, i det d. $^{15}/_{12}$ 1469 till ärkebiskop i Upsala utsågs Jakob Ulfsson, kanik i Upsala och archidiakon i Växiö, hvilken, vid denna tid uppehållande sig i Rom, följande år konfirmerades[3]) och invigdes i sitt ämbete, utan att någon här hemma torde haft en aning om hans upphöjelse. Af fruktan för motstånd medförde han vid hemkomsten en påflig bulla, som med bannlysning hotade de 20 medlemmar af domkapitlet, som verkställt, samt de biskopar och rådsherrar, som gynnat Thords val och förordat det till stadfästelse.[4]) Jakob Ulfsson behöfde dock ej använda sig af detta kraftmedel och höll förmodligen hela saken hemlig, emedan hans direkta medverkan vid bullans affattande, skönjbar genom den noggranna personalkännedom den förråder, lätt nog kunde hafva skadat honom, då han nu, mot förmodan, hälsades med stor belåtenhet af sitt kapitel, som gärna såg ett slut på alla de svårigheter som deras eget val beredt dem.[5])

Men vi få ej skynda händelserna i förväg. Redan samma år kurian flyttade till Avignon 1309, utnämnde Klemens V, med förbigående af kapitlet, till biskop i Västerås en predikaremunk, Israel Erlandsson.[6]) Och innan denne ännu aflidit, reserverade Johan XXII 1327 åt sig rätten att utse efterträdare,[7]) en rätt, som han visserligen icke själf hann begagna sig af,

---

[1]) Så A. N. Sundberg, Jakob Ulfsson, s. 3. [2]) Styffe, a. a. IV s. XVI. [3]) Celse, App. s. 201; Or. på pgmt i R. A. af $^{15}/_{4}$ 1470. [4]) Or. på pgmt i R. A. af $^{18}/_{12}$ 1469. [5]) Till det hela Styffe, a. a. IV, s. XVI f.; Celse, App. s. 202. [6]) D. S. n. 1630. [7]) D. S. n. 2646.

men på grund af hvilken hans närmaste efterföljare Benedikt XII utsåg dominikanermunken Egisl till innehafvare af nämnda biskopsstol.[1]) Samme påfve providerade äfven 1337 Skara stift med styresman, likaledes med stöd af förut skedd reservation. Här hade emellertid kapitlet skyndat i förväg och genom val kallat till platsen en af sina medlemmar, Gunnar i Husaby, hvilken äfven påfven fann för godt att acceptera. Kapitlet bevarade på detta sätt åtminstone skenet af valrätt inför folket, ehuru utnämningsbullan med all önskvärd tydlighet framhåller påfvens uteslutande befogenhet att här handla efter eget behag.[2]) Uppmuntrade af Skarakapitlets framgång, gjorde flere kapitel på samma sätt. Så valde Upsala domkapitel år 1341 efter Peter till ärkebiskop prepositus Hemming i Västerås, oaktadt Benedikt XII, underrättad om Peters död, för denna gång reserverat sig tillsättningen. Stadfästelse begärdes hos ärkebiskop Peter i Lund s. å.,[3]) men denne synes ej velat taga någon befattning med ärendet, utan hänvisat vederbörande till Rom. Där infann sig äfven Hemming, men, ehuru han förklarade sig okunnig om reservationen, måste han dock nedlägga ämbetet i påfvens, Klemens VI:s, hand, enär denne förklarade, att valet, äfven om det skett i ovetenhet om reservationen, icke desto mindre vore ogiltigt. Emellertid blef Hemming af det kardinalutskott, som fått ärendets behandling sig ombetrodd, förordad till ämbetet, hvilket äfven af påfven till honom öfverlämnades, hvarefter han i Rom invigdes till det samma 1342.[4]) Det är ju möjligt, att domkapitlet i detta fall ej ägt kännedom om det påfliga förbehållet, men det är dock ganska sannolikt, att det fruktat detsamma och därför hellre sökt förekomma än förekommas. 1352 utnämnde samme påfve Sigfrid, electus i Skara, till biskop därstädes på grund af förut gjord reservation.[5])

Vid biskopsvalen i Åbo 1366, 1368 och 1370 upprepas samma skådespel. Kapitlet skrider till val i trots af reservation, och påfven insätter de valde såsom de lämpligaste.[6]) Och då återigen 1385 biskopsstolen blef ledig,

[1]) D. S. n. 2716. [2]) D. S. n. 3321. [3]) D. S. n. 3600. [4]) D. S. n. 3666. [5]) Fredenheims afskr. i R. A. Fol. 153. Celse, Bull. ed. Porthan s. 93. [6]) K. H. K:s afskr. i R. A. $^{5}/_{10}$ 1366, $^{31}/_{8}$ 1370; Leinberg, a. a. ss. 9, 10. Detsamma skedde äfven 1412. K. H. K:s afskr. i R. A. $^{21}/_{10}$.

dristade sig kapitlet ånyo att göra bruk af sin lagliga rätt, ehuru den för fjärde gången inom så kort tid förklarats ogiltig. Och nu inträffade det häpnadsväckande, att kurian lät vid det skedda bero. En till ärkebiskopen i Upsala aflåten beklagande skrifvelse visar väl, att saken ej undgått påfvens uppmärksamhet, men härvid stannade det för denna gång.[1]) 1372 och 1403 möta oss nya påfliga provisioner af biskopsämbetet i Västerås, i det P. Gregorius XI d. $^{14}/_{1}$ förstnämnda år providerade en viss Mattias och P. Bonifatius IX den $^{25}/_{6}$ 1403 utnämnde kaniken Petrus Ingevasti till innehafvare af nämnda syssla. Eftersom båda i resp. skrifvelser kallas »electi», har sålunda kapitlet först utvalt dem.[2]) 1405 får på liknande sätt Skara ny biskop, då Innocentius VII omedelbart förordnade domprosten Bryniolf till nämnda kyrkas styresman efter Thorsten, som genom sin särskilde prokurator i Rom i påfvens händer nedlagt sitt ämbete. Såsom ofta, angifves som skäl för den hastiga tillsättningen, att kyrkan icke så länge skulle behöfva vara utsatt för »incommoda vacationis».[3])

Icke alltid respekterade likväl kurian ett biskopsval så mycket, att hon insatte den valde. Sedan Upsala domkapitel 1408 till ärkebiskop utsett sin domprost Andreas Johansson, konfererade påfven icke desto mindre, som vi hört, Johannes Jerechini till denna värdighet. Härtill bidrog dock utan tvifvel konung Eriks därom framställda begäran. Men Andreas måste dock på något sätt soulageras, och Gregorius XII gaf honom därför den lediga biskopsstolen i Strängnäs. Då emellertid denna redan genom domkapitlets påpasslighet var besatt, måste Andreas trängas in. I en skrifvelse från Gregorius af $^{1}/_{12}$ 1408 fick han rätt att med exkommunikation, fråntagande af beneficium, arrestering eller på annat sätt ingripa mot dem, som hindrade honom att tillträda biskopsstolen. Dessa hinder lades, säger påfven, af många med bistånd af de rebeller, som uppträdt mot honom själf på mötet i Pisa. Andreas fick äfven rätt att, om så behöfdes, anropa den världsliga maktens arm, och de nyss-

---

[1]) Rp. n. 2171. [2]) K. H. K:s afskr. i R. A. [3]) K. H. K:s afskr. i R. A. d. $^{23}/_{3}$ 1405.

nämnda straffen finge användas äfven mot dem, som genom apostoliskt bref fått tillåtelse att slippa interdikt, suspension eller exkommunikation.[1]) Upprördt häröfver, anhöll då kapitlet hos Alexander V, hans motpåfve, att Andreas måtte fördrifvas och den lagligen valde Gjord, sättas i besittning af sitt ämbete. Alexander biföll detta och upphäfde verkligen Andreas' utnämning 1409.[2]) Det var ett böljeslag af oroligheterna under skismens tid. Då Andreas dock ej godvilligt syntes vilja foga sig häri, uppdrog påfven åt biskoparne i Linköping, Västerås och Skara att med bann belägga alla dem, som vägrade anse Gjord som biskop i Strängnäs.[3])

Med anledning häraf sammankommo de tre biskoparne i Vadstena d. 1/4 1410 och ålade Andreas att 6 dagar efter af utslaget undfången del afgå från sitt ämbete och inom 9 veckor återbära allt, som han af biskopslönen uppburit. För försummelse härutinnan fastställdes höga böter. Domens verkställande uppdrogs åt 4 andlige, och hvarje motståndare hotades med bannlysning.[4]) Domkapitlet i Strängnäs uttalade sitt gillande af denna dom, som anslogs på stadskyrkans dörr.[5]) Häremot vädjade nu Andreas till den rättmätige påfven Gregorius XII, i det han åberopade sig på, att konungen, drottningen, alla rikets biskopar, konungens råd, riddare, prelater och kaniker efter mogen öfverläggning erkänt honom för kyrkans samma öfverhufvud och med sina underlydande ville vara honom hörsamma. Denna inlaga upplästes d. 11/4 vid aftonsången i Strängnäs domkyrka i närvaro af några prebendater och kyrkoherdar i stiftet.[6]) Icke desto mindre förklarade domkapitlet samma dag i en protestationsskrifvelse, »som plägar skydda den protesterande och bevara honom i hans rätt», att det ämnade ställa sig kyrkomötets i Pisa beslut till efterrättelse, erkänna Alexander V och som sin laglige chef anse den af honom utnämnde Gjord.[7]) Härpå svarade Andreas med att nedrifva af domkyrkodörren den öfver honom fällda domen, tillfångataga domprosten och aftvinga honom ett förlikningsbref samt insätta priorn i Eskilstuna i fängelse. Af dessa orsaker

---

[1]) K. H. K:s afskr. i R. A. d. 1/12 1408. [2]) D.S.N.F. n. 1086, 1097. [3]) D:o n. 1121. [4]) D:o n. 1277. [5]) D:o n. 1284. [6]) D:o n. 1280. [7]) D:o n. 1281, 1282.

äfvensom på grund af annan olydnad blef nu Andreas af de förutnämnda biskoparne förklarad i bann d. $^{1}/_{8}$ 1410, och borde kungörelse härom uppläsas i alla rikets kyrkor.[1])

Detta uträttade dock föga. Skyddad af sina mäktiga vänner, satt Andreas kvar på sin biskopsstol. Sedan Johan XXIII blifvit uppsatt på påfvestolen, tog han saken under förnyad ompröfning, befordrade Gjord till biskop i Galliculum, men förklarade i en skrifvelse af $^{28}/_{2}$ 1412 Andreas ej äga någon som hälst rätt till Strängnäs biskopsstol, som han själf ämnade ombesörja tillsättandet af. Emellertid löstes Andreas från bannet, men kallades att inom 4 månader infinna sig i Rom att där stå till svars för de tillvitelser man gjort honom.[2]) Påfven, som i likhet med kapitlet och stiftet önskade göra ett snart slut på den långvariga, ödeläggande tvisten, uppmanade samtidigt K. Erik att använda all den auktoritet han kunde äga för att åstadkomma försoning och endräkt emellan de stridande parterna,[3]) samt uppdrog därjämte åt ärkebiskopen i Upsala och biskoparne i Lübeck och Åbo att lämna sin hjälp åt prästerskapet och kanikerna i Strängnäs.[4]) Dessa senare sände kort därpå ombud till biskopen i Lübeck med begäran, att han ville vidtaga erforderliga åtgärder för sakens bringande till slut. På grund häraf aflät denne d. $^{27}/_{4}$ s. å. till Sveriges konung, biskopar, präster och folk en skrifvelse, hvari han uppmanade dem att icke erkänna Andreas som biskop med tillagd hotelse af bannlysning för alla tredskande och interdikt öfver landet.[5]) Slutet blef emellertid, att denne stannade som innehafvare af biskopsstolen. Väl förklarade påfven, att Andreas' utnämning af Gregorius XII vore olaglig, enär mötet i Pisa förklarat denne vara en »notorius et pertinax scismaticus», men genom nytt förordnande insattes han i Strängnäs' biskopsämbete.[6]) Som biskop deltog han sedermera i Arboga kyrkomöte 1417.[7])

Samtidigt härmed upphäfde Johan en annan utnämning af Gregorius XII. Denne hade nämligen providerat kaniken

[1]) D.S.N.F. n. 1335. [2]) D:o n. 1540. [3]) D:o n. 1542. [4]) D:o n. 1541. [5]) D:o n. 1556. [6]) Karlssons afskr. i R. A. $^{18}/_{6}$ 1410. Gjord kallas i bullan Geoderus. [7]) Reuterdahl, St. Syn. s. 111.

i Växiö, Eskillus, till Växiö biskopsdöme, men då detta skett, sedan kardinalerna öfvergifvit honom, vore provisionen ogiltig. Emellertid tillförsäkrades Eskillus genom ny påflig fullmakt besittningen af sin värdighet.[1])

Det ännu ej på långt när genomforskade vatikanska arkivet skall utan tvifvel, när alla dess vårt land rörande handlingar blifvit offentliggjorda, lämna än flera bidrag till kännedomen om påfligt maktmissbruk vid biskopstillsättningar. De anförda fallen exemplifiera endast därför det samma. En damm mot det sökte visserligen Baselermötet, som bland sina medlemmar räknade äfven svenske män, sätta genom sin den 13 juli 1433 fattade viktiga bestämmelse angående andliga ämbetens, särskildt biskopsdömens, besättande, hvari de äldre och godtyckligt tillbakasatta kanoniska reglerna ånyo inskärptes och framför allt kapitlens fria valsätt med inskränkning af de påfliga provisionerna påbjöds i dess fulla kraft, med det viktiga tillägg dock, att valkorporationen borde utgöras af minst 24 medlemmar samt, och detta är mycket märkligt, om detta antal på grund af vakanser ej vore närvarande, andra personer, till och med lekmän, borde kallas att i valet deltaga.[2]) Mötet i Basel skulle sålunda kunnat få stor betydelse för äfven vår kyrka, om icke den påfliga despotismen förstått att omintetgöra hvarje försök till en genomgripande kyrkoförbättring, hvartill det nämnda stadgandet utgjorde en erkännansvärd begynnelse. Med en ränklysten politiks alla konstgrepp motarbetade påfvarne på hvarje punkt mötets sträfvanden, tills detta af sig självt bortdog. Det var denna statskonst, som fostrade en Macchiavelli med hans många teoretiska och praktiska efterföljare i alla tider, och som slutligen i hög grad bidrog att slita bandet mellan Rom och de germanska folken, hvilkas i grunden trohjärtade och sannfärdiga väsen reste sig upp mot detta oerhörda förtrampande af de enklaste rättsgrundsatser.

Emellertid vill det synas, som om kurian i någon mån väckts till besinning genom Baselermötets klagomål, ty reservationerna blefvo, att döma efter urkunderna, inskränkta inom vår kyrka. Om Jakob Ulfssons insättande är redan taladt.

---

[1]) K. H. Ks afskr. i R. A. $^{18}/_{6}$ 1410. [2]) Haller, Conc. Bas. I s. 194. Keyser, a. a. II, s. 477.

Likväl har den beryktade Alexander VI d. $^{28}/_{8}$ 1501 utnämnt biskop i Strängnäs, hvarvid han dock stannade vid domkapitlets redan valde kandidat.[1])

Att utländingar genom påflig provision kommo i besittning af kanonikat, hafva vi i det föregående bevittnat. Exempel saknas ej på, att så skett äfven med episkopat, ehuru de äro långt färre. Vi känna endast trenne fall. Det första inträffade 1402, då påfven Bonifatius IX den 23 januari providerade Nicolaus Jacobi Lunge, ärkedjäkne i Trubniz inom Schwerins stift, till biskop i Strängnäs efter Petrus, som nyligen förflyttats till samma värdighet i Gardar. Sålunda ägde här på visst sätt ett byte rum. Då påfven emellertid snart fick kännedom om, att Petrus ej önskade förflyttas, och att biskopsstolen i Gardar ej heller var ledig, upphäfde han de gjorda utnämningarna.[2])

Det andra fallet var, då Johannes Jerechini mottog Upsala ärkestol och det tredje slutligen, då Alexander VI 1501 gaf biskopsämbetet i Linköping åt kardinalbresbytern Jakob Arborensis af S:t Clemens, okunnig måhända om, att domkapitlet redan utvalt Hemming Gad.[3])

Kungliga anspråk. I och med Vilhelms af Sabina å påfvens vägnar gifna förordning om domkapitlens uteslutande rätt till biskopsval blef hvarje världslig konkurrens härvid åtminstone i teorien afskuren. Men annorlunda gestaltade sig saken in praxi. Den allt jämt tillväxande konungamakten var ej sinnad att så lätt afstå från all inflytelse vid tillsättningen af kyrkans styresmän, hälst som dessa på samma gång ägde ett i lagen dem tillförsäkradt, högst betydelsefullt inflytande på statens angelägenheter. Ärkebiskopen var nämligen ända från rådsinstitutionens uppkomst självskrifven ledamot däraf, och de öfriga biskoparne tillhörde från början den krets af män, utom hvilken konungen vid val af rådgifvare ej fick gå,[4]) tills äfven de före 1300-talets slut med självskrifvenhetens rätt intogo sin plats vid rådsbordet.[5])

---

[1]) Celse, App. s. 211. Brefvet i dess helhet i Bull. Strengn. [2]) Karlssons afskr. i R. A. [3]) Celse, App. s. 210. [4]) Magnus Erikssons L.L. Kon. B. k. IX.

[5]) Alin, a. a. s. 20 har på ett öfvertygande sätt ådagalagt, att så faktiskt var förhållandet, i trots af, att K. Kristoffers L. L. af 1442 Kon. B. k. VIII upprepar stadgandet i M. Erikssons L.L.

På denna grund framställde konungarne ofta ej blott anspråk på att få bekräfta biskopsvalen, utan inblandade sig äfven i dem på ett sätt, som måste väcka kyrkans djupaste förtrytelse. Häri understöddes de beredvilligt af de adlige stormännen, som dels af släkt- och andra privatintressen, dels af politiska grunder, enär det ju gällde sammansättningen af konungens råd, gärna ville öfva inflytande på biskopstillsättningarna.

Under senare hälften af 1200- samt 1300-talet voro dessa öfvergrepp ännu ej så skriande, om de än icke heller saknas.[1]) De synas dock blott utgått från stormännen. Så klagar Upsala electus och domkapitel, troligen i början af 1300-talet,[2]) inför påfven öfver, att vid biskopsvalen adelsmän och världsliga herrar »med våldsam fräckhet eller genom missbruk af sin borgerliga makt obehörigt och mot de kanoniska stadgarne blandade sig in», samt att om de, som valet tillhörde, ej ville ställa dem till freds i denna del, beröfvades de af desse adelsmän och deras medhjälpare kyrko- och andra gods, hvarjämte de förre på allt sätt förföljde och skadade egendomarnes åbor, för att de ej skulle kunna bruka sin jord m. m., allt till största men för kyrkans frihet. Härtill komme, att den exkommunikation, som öfver dem afkunnats, gjordes fullkomligt kraftlös genom minoriterbrödernas missbruk af sin rätt att gifva aflösning, i det dessa utan vidare upphäfde bannlysningen och meddelade till och med notoriskt skyldiga nattvarden. Påfven Johan XXII aflät då d. 3 febr. 1317 en bulla, hvari han på det skarpaste uttalar sig mot oskicket, förbjuder de nämnda ordensbröderna »per censuram ecclesiasticam» att taga någon som hälst befattning med våldsmännen samt ålägger kapitlet att göra sin myndighet gällande.[3]) Därjämte uppdrog han i en särskild, samma dag utfärdad skrifvelse åt ärkebiskopen i Trondhjem samt biskoparne i Skara och Västerås att såsom »iudices et conservatores» tillse, att ingen skada tillfogades Upsala ärkebiskop och kapitel.[4])

---

[1]) I Norge spårar man ej heller, att konungadömet till 1350 haft eller velat hafva någon omedelbar inflytelse på biskopsvalen. Keyser, a. a. II, s. 316. [2]) Vi känna det blott genom påfvens nedannämnda svarsskrifvelse af 1317. [3]) D. S. n. 2089. [4]) D. S. n. 2090.

Detta synes hafva gjort någon verkan. Men snart sköt oskicket åter fart. Under K. Magnus Erikssons sista och Albrekts hela regeringstid frodades det yppigt. Så skrifver dekanen Sigfrid i Lund, electus i Upsala, 1351 till domprosten i sistnämnda stad och en kyrkoherde, att konungen jämte drotseten och tvenne biskopar samt påflige nuntien Johannes Guilaberti sökt tvinga honom att afsäga sig valet.[1]) Han måste äfven gifva vika för biskop Peter i Linköping.[2]) Efter denne åter fick Linköpings biskopsstol 1352 till innehafvare domprosten Nils Marcusson därstädes »nästan för konungen Magni trug och hots skull». Han hade förut varit konungens kanslär.[3]) När genom hans flykt till Norge stiftet åter 1365 blef ledigt, insattes af påfven till dess chef genom K. Albrekts bedrifvande en med honom från Mecklenburg inkommen munk, Gottschalk.[4]) Uppmuntrad af framgången, sökte konungen äfven efter dennes våldsamma död[5]) 1374 besätta biskopsstolen med sin kandidat, hvarför han lät marsken Sten Bengtsson skrifva ett strängt bref till domkapitlet i Linköping, hvari denne med hela rådets bifall befallde kapitlet att till biskop endräktigt välja konungens kanslär, dekanen Arnold i Skara. Skrifvelsen slutar med en hotelse om »odrägliga straff och värre svårigheter än de hittills utståndna för Linköpings kyrka», i fall maningen ej åtlyddes.[6]) Men kapitlet lämnade den icke desto mindre utan afseende samt valde sin egen archidiakon, Nils Hermansson, till biskop,[7]) en kraftyttring, som synes hafva imponerat på de maktägande så, att de ej utförde sin hotelse, hvartill den nyvalde stiftschefens egen öfverlägsna personlighet måhända i sin mån också bidrog.

Äfven på Skara biskopsstol uppsatte Albrekt en gunstling, Rudolf, som säges hafva tillhört den mecklenburgska fursteätten och sålunda varit en konungens frände[8]). Till hvad gagn för kyrkan, säger oss rimkrönikan: »Då kom Skara domkyrka till sorg, biskop Rodolphus af Meckelborg; domkyrkans klenodium, silfver och guld, lät han bortkomma

---

[1]) R. A:s pappersb. n. 1. [2]) Meddel. fr. R. A. 3, 87. Utnämningsbullan D. Norv. VI n. 211. [3]) D. Norv. VI n. 211. Rhyzelius, a. a. s. 110. [4]) Rhyzelius, a. a. s. 111. Rp. n. 1000. [5]) Rp. n. 1275. [6]) Brefvet af $^{20}/_{2}$ 1374 tryckt hos Lagerbring a. a. 3, s. 837. [7]) Rhyzelius, a. a. s. 112. [8]) d:o d:o s. 175.

svekerfull; då konung Albrekt blef gripen, vardt han rädder, packa sig då till sina fundis wedder.»[1])

Visserligen inträdde under Margaretas regering en vändning till det bättre, enär hon åtminstone lofvade tillse, att inga andra än svenske män utsåges till biskopar; men hennes efterträdare, Erik af Pommern, har i högre grad än någon annan medeltida regent trampat domkapitlens valrätt under sina fötter.

Särskildt fick Upsala domkapitel göra smärtsamma erfarenheter af hans hänsynslösa despotism. Med våld tvang han det först att 1409 såsom chef erkänna Johannes Jerechini, en af de uslaste och föraktligaste personer, som någonsin beklädt ett biskopsämbete.[2]) Vi skola snart i ett annat sammanhang skildra dennes förhållande till sina närmaste ståndsbröder samt hans afsättning 1422.

Nu skulle man kunnat vänta, att domkapitlet, varnadt af olyckan, skulle med kraft häfdat sitt oberoende af en monark, hvilken visat sig äga så liten blick för kyrkans verkliga behof som Erik XIII, och självständigt träffat sitt val. I stället visade det honom en sådan undfallenhet, att det först enträget bad honom att få skrida till val och sedan, mot den kanoniska lagen, gjorde honom förslag på tre, hvarvid det tillsåg, att åtminstone *en* var en konungen välbehaglig person. Denne, Vadstenamunken Johannes Haquini, som var konungens konfessor och pater spiritualis, blef äfven af Erik antagen[3]) och af påfven nämnd.[4])

Efter dennes år 1432 inträffade död tog emellertid domkapitlet mod till sig och utsåg på kanoniskt sätt domprosten i Upsala, Olaus Laurentii, till ärkebiskop. I det servila bref af $^{16}/_{2}$ s. å., hvari kapitlet sedan begärde konungens stadfästelse å det förrättade valet, ansåg det icke under sin värdighet att ursäkta sig för, hvad det fullt lagenligt i saken åtgjort, framhållande, att deras nyss aflidne fader uppmanat dem att förse kyrkan, såsom dem tycktes nyttigt vara, samt försäkrat, att konungen enligt gifvet löfte ej skulle komma

---

[1]) Benzelii Mon. s. 78. [2]) D. S. n. 3834 »ad instancias domini Erici regis absque eleccione Capituli promotus». [3]) Diar. Vadst. s. 143. (Scr. Rer. Suec. I, 1.) Ericus Olai s. 145 (Scr. R. Suec. s. 145.) [4]) Or. på pgmt af $^{23}/_{3}$ 1422.

att lägga något hinder i vägen härför, hvarpå de ock nu förlitade sig.[1])

Redan innan detta bref kom konungen till handa, hade han, från annat håll underrättad om Johannes Haquini' frånfälle, hos kapitlet föreslagit till efterträdare biskop Thomas i Strängnäs.[2]) Efter erhållande af domkapitlets underrättelse om, att valet redan skett, greps han af raseri. Han motsatte sig det samma på det bestämdaste, så att »ropet därom kunnat stiga upp till himmelen».

I en ny skrifvelse af d. $^6/_3$ 1432 utfor han i vredgade ordalag mot kapitelmännen. Han förnekade icke bestämdt att hafva gifvit ett löfte af det innehåll, som påståtts, men de borde med bortseende härifrån i främsta rummet hafva ställt sig gammal sed till efterrättelse och för honom presenterat två eller tre män, bland hvilka han sedan fått utse en. »Så skolen I veta, att vi icke ämna hålla eder prost för någon electus eller ärkebiskop ej blott för den skull, att I bevisat oss sidvördnad, utan äfven för den skada, som oss och våra efterkommande, kronan och kyrkan däraf i kommande tider kan uppstå.»[3])

Härpå svarade kapitlet, att det väl varit tal om biskop Thomas i Strängnäs, men för alla på förhand klart, att han ej ville komma i åtanke vid valet, samt att han, om det fölle på honom, ej skulle gifva sitt samtycke därtill.[4])

Omedelbart efter valet, som hölls i midten af Februari, hastade Olaus Laurentii till Rom, emedan han fått kännedom om, att påfven reserverat sig ärkebiskopsstolens tillsättning, utan att detta förut varit hvarken honom eller domkapitlet bekant.[5]) Den 7 maj bekräftade påfven Eugenius IV oaktadt vissa betänkligheter i följd af nyss berörda anledning Olaus' val, samt underrättade s. d. i särskilda skrifvelser K. Erik,[6]) rikets alla biskopar,[7]) Upsala domkapitel,[8]) stad och stift[9]) jämte domkyrkans underhafvande[10]) härom med tillagd

---

[1]) Brefvet aftryckt hos Ericus Olai s. 146—147. Afskr. i Peringschiölds dipl. i V. H. A. Om datum Reuterdahl, K. H. III, 2, s. 15 o. n. 1.
[2]) Scr. R. Suec. II, 1 s. 147 n. b. Spegel, a. a. s. 32. Brefvet förloradt, men att det afsändts, framgår af skrifvelsen d. $^6/_3$ 1432. [3]) Tryckt hos Spegel, a. a. s. 32—34. [4]) Ericus Olai s. 147. [5]) I påfven Eugenii IV:s bref till Upsala domk. af $^7/_5$ 1432, tryckt hos Spegel, a. a. s. 37. [6]) Tryckt hos Spegel, a. a. s. 39. [7]) d:o s. 41. [8]) Tryckt hos Spegel, a. a. s. 37. [9]) Or. i R. A. [10]) d:o d:o.

förmaning att villigt böja sig inför den apostoliska stolens decision och i Olaus se sin herde.

Under tiden hade K. Erik ej varit overksam. Han utnämnde omkring $^{1}/_{4}$ 1432[1]) till ärkebiskop en af sina gunstlingar, dekanen i Linköping Arnold Klementsson, förut kantor vid Köpenhamns kollegiatkyrka.[2]) Då det icke genast lyckades att sätta honom i besittning af ämbetet, utnämndes han af konungen i afvaktan på bättre tider till biskop i Bergen s. å.[3])

Kort därpå, d. $^{20}/_{9}$ s. å., förmåddes ärkebiskopen och biskoparne i »provinsen Dacien» att i egenskap af konungens rådgifvare skrifva till påfven med begäran, att denne måtte, med upphäfvande af Upsala domkapitels val, till Sveriges ärkebiskop konstituera biskop Arnold, emedan konungen med sin senat bäst visste, hvilken lämpligast borde tagas till deras bisittare i rådet, hvarjämte de anhöllo, att ingen »electus», som ej ägde konungens promotorialbref, skulle konfirmeras.[4]) Härpå följde d. $^{8}/_{11}$ från Erik själf en skrifvelse, som innehöll samma yrkande, emedan det hållna valet strede mot rikets sedvänja.[5])

Men Olaus var icke heller overksam. Med lejonmod och en outtröttlig energi, hvars tillvägagångssätt röjer, att han kämpade ej för personlig fördel, utan för en viktig princip, sökte han tillbakaslå konungens angrepp på alla de punkter, mot hvilka de riktades. Och han understöddes häri troget af sitt domkapitel. Så mycket synas dessa skrifvelser verkat, att påfven upptog saken till ny behandling och öfverlämnade dess utredande till kardinalkollegiet.[6]) Med klar insikt om de snabba vindförändringarna vid kurian afsände detta senare strax ($^{18}/_{11}$ 1432) några personer till Rom att där bevaka ärkebiskopens intressen och föredraga hans klagomål mot konungen och biskop Arnold.[7]) Kort förut hade det på archidiakonens initiativ låtit anställa vittnesförhör med en hel mängd personer i och för utrönande af det gängse sättet för ärkebiskopsvals hållande. Först inkallades d. $^{16}/_{10}$ några gamla präster vid domkyrkan och församlingarna i närheten af Upsala, den nära 80-årige Andreas i Åkerby, den 73-årige Karl i Börje

[1]) Not. intyg på pgmt i R. A. af $^{4}/_{4}$ 1432. [2]) Rørdam, a. a. s. 115. R. kallar honom Arild K. [3]) Keyser, a. a. II, s. 474. K. benämner honom Arne Klemetsøn. [4]) Or. på pgmt i R. A. Biskoparne voro Sigge i Skara, Thomas i Strängnäs, Nicolaus i Växiö. [5]) Or. på pgmt i R. A. $^{8}/_{10}$. [6]) Upsala domkapitels skrifv. till kardinalkollegiet d. $^{3}/_{9}$ 1433, i R. A. [7]) Or. på pgmt i R. A.; tryckt hos Spegel, a. a. s. 34.

samt tvenne nära 70-årige altarpräster i Upsala, hvilka på därom framställda frågor enstämmigt förklarade, att valet alltid varit fritt.[1]) Därefter åtspordes tre riksråd och en adelsman, hvad de i denna sak hade sig bekant. De svarade, att vid inträffande biskopsledighet så väl i Upsala som öfriga stift valen sedan urminnes tid varit fria, men att underrättelse om utgången plägat lämnas konungen med fordran på bifall; de sade sig aldrig hafva hört, att någon svensk konung efter valet kallats att gifva sitt samtycke till det samma, och icke heller hade man vid valakten gjort gällande, att den blifvande ärkebiskopen förut bort vara medlem af konungens råd; de betygade sedan, att icke ärkebiskopen, utan drotseten i konungens frånvaro plägat föra riksstyrelsen, men att detta ämbete för 40 år sedan upphört; väl vore det sant, att Johannes Jerechini af konungen förordnats till ståthållare på ett litet slott med område, hvars afgälder han hade att öfverlämna till den kungliga skattkammaren, men härtill hade hans deltagande i riksstyrelsen inskränkt sig. Och slutligen åtsporda, om vid föreningen mellan Sverige och Danmark den öfverenskommelsen gjorts, att ärkebiskopsvalen i Sverige borde vara fria, svarade de, att de trodde det så förhålla sig.[2])

Den $^{8}/_{10}$ s. å. afgåfvo domkapitlets egna, till större delen åldrige medlemmar, bland dem archidiakonen Petrus, snart 70-årig och i icke mindre än 42 år tillhörande kapitlet, dekanen Nicolaus, som i 23 år däraf varit medlem, den 80-årige kantorn Olaus, den lika gamla kaniken Jakob Nicolai samt tvenne andra 70-åringar en liknande vittnesberättelse.[3]) Vidare hördes $^{25}/_{10}$ borgmästare och råd i Upsala samt några de äldsta af stadens invånare, hvilkas vittnesmål helt öfverensstämde med de ofvannämnda prästernas.[4]) Sedan sattes rikets biskopar i rörelse. Fyra af dem, de i Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås, inlade d. $^{22}/_{3}$ 1433 hos påfven en protest mot innehållet i den skrifvelse, som insändts till förmån för Arnold Klementson, emedan den antingen vore framtvungen eller ock affattad af personer, som ej kände förhållandena i Sverige.[5]) Icke långt därefter

---

[1]) Or. i R. A. [2]) Or. på pgmt i R. A. af $^{18}/_{10}$ 1432. Tryckt hos Troil, a. a. II, 364—367. [3]) Not. int. på pgmt i R. A. [4]) D:o, d:o; tryckt hos Troil, a. a. II s. 368—369; Jfr s. 370. [5]) D:o, d:o.

återkallade biskoparne i Strängnäs, Skara och Växiö d. $^{4}/_{8}$ den förklaring rörande ärkebiskopsvalet i Upsala de på konungens maktspråk nödgats afgifva[1]) samt sände d. $^{5}/_{8}$ i förening med sina kolleger i Linköping och Västerås en ny, hvari de meddelade, att från urminnes tid hade inom Upsala ärkebiskopsdöme vid biskopsledighet kapitlets medlemmar fritt och utan anmodan sammanträdt och förrättat sitt val, hvarefter den valde antingen själf eller genom ombud därom underrättat konungen och begärt hans ynnest. Dock hade det någon gång händt, att den valde i följd af furstarnes motstånd måst afsäga sig platsen eller genom deras hastiga bud till Rom tvungits att afgå.[2])

I trots af frågans ännu oafgjorda skick vågade likväl K. Erik låta Arnold taga ärkebiskopsstolen i besittning. I en skrifvelse af $^{12}/_{8}$ 1433 underrättar han Eugenius IV härom, hvarjämte han bifogar en af rådet uppsatt, till påfven adresserad libell, innehållande beskrifning öfver, huru mycken skada Olaus tillfogat konungen och riket.[3]) Domkapitlet erhöll förnyad och slutlig uppmaning att erkänna Arnold. Som svar härå framburo de till kardinalkollegiet en varm rekommendation för sin lagligen valde chef. (d. $^{3}/_{9}$ 1433.)[4])

Man förvånas med skäl öfver konungens oerhörda djärfhet och den romerska kurians i ögonen fallande slapphet. Förklaringen ligger i de allmänna kyrkopolitiska förhållandena. Eugenius IV ägde nämligen i det 1431 samlade Baselermötet en motståndare, som, stark genom understödet från nästan alla Europas furstar, band hans händer och just under året 1433 stod i begrepp att skrida till hans afsättning.[5]) Det kunde därför ej vara påfven likgiltigt, huruvida den svenske konungen tillhörde hans fiender eller ej. Den $^{18}/_{10}$ 1433 aflät han till konungen en skrifvelse, hvari han prisar hans »sinceritas fidei» och »bona affectio erga statum et honorem nostrum» samt anropar hans skydd mot mötet.[6]) Å andra sidan synes han ej velat rent återtaga sin Olaus meddelade konfirmation. Omsider tyckes denna senare hafva uppgifvit hoppet att genom kurian få ett slut på sin sak, hvarför han hänsköt den till kyrkomötet. Detta förordnade ärkebiskopen

---

[1]) Not. int. på pgmt i R. A. [2]) D:o, d:o. [3]) Or. på pgmt i R. A. [4]) Or. på pgmt i R. A. [5]) Haller, Conc. Bas. I, 119 ff. G. Voigt i Herzogs R. E. 2: 122—123. [6]) Brefvet tryckt hos Haller, Conc. B. I. s. 320 n. 31.

af Corfinium (Pentina) till domare, och den 3 april 1434 utfärdade han stämning å parterna.[1]) Kort därefter dog Arnold (april 1434).[2]) Till hans efterträdare utsåg konungen omedelbart (d. $^{27}/_{1}$ s. å.) prepositus i Bergen, Torlaff.[3]) Till mötet i Basel skref han den $^{8}/_{5}$ s. å. för att bevaka sin påstådda rätt. Olaus utmålas som en bedragare (pretensus), hvilken genom sanningens undertryckande och falskhet velat upphöja sig på ärkebiskopsstolen.[4]) Den 4 april ingåfvo svenska biskopar till mötet en klagoskrift mot konungen, där hans förhållande till kyrkan skildras med verklighetens mörka färger.[5])

Huruvida den till domare utsedde prelaten någonsin fällt utslag i den tvistiga sak han fått sig uppdragen, veta vi ej. Engelbrekts uppror kom som en befrielse äfven för Olaus. Torlak flydde, konungen föll till föga, och Olaus fick taga sin stol i besittning.[6]) Han underrättade därom själf mötet 1435, hvilket d. $^{1}/_{10}$ 1438 konfirmerade honom.[7])

Denna och andra tvister med kyrkan voro en väsentligt medbidragande orsak till Eriks fall. När han icke långt därefter 1439 förklarades Sveriges krona ovärdig, anfördes bland annat som skäl härför, att han vanhedrat kyrkan och sig själf genom att insätta de ovärdigaste prelater, samt föraktat kyrkans möten, påfvarnes mandat och anatem.

Från K. Kristofers korta regering 1440—1448 höra vi ej talas om några ingrepp i domkapitlens rättigheter. Däremot anfördes mot Karl Knutsson efter hans afsättning 1458, att han störande ingripit i de fria biskopsvalen.[8]) I hvad mån denna beskyllning var befogad, är oss ej bekant. Karl förnekade dess sanning och påstod, att han till och med då, när domkapitlen icke ens underrättat honom om valen, ej lagt något hinder i vägen för dem.[9]) Så vidt vi veta, har han blott en gång, efter biskop Bengts i Skara flykt ur riket, befallt domkapitlet därstädes skrida till nytt val, hvilket ju visserligen ej behöfver innebära något lagstridigt. Värre var, att han i samband härmed förklarade en annan biskop utan ransakning och dom afsatt samt sedan ställde honom under

[1]) Or. på på pgmt i R. A. [2]) Rhyzelius, a. a. s. 45. [3]) Or. på pgmt i R. A. [4]) Or. på pgmt i R. A. [5]) Tryckt hos Lagerbring, a. a. 4, 576. [6]) Or. på pgmt i R. A. [7]) Celse, App. s. 186. [8]) Ses af hans försvarsbref, tryckt hos Styffe, Bidrag II, n. 54. [9]) D:o, d:o.

anklagelse för lifssak inför en uteslutande af världsliga medlemmar sammansatt domstol.[1])

Under Kristiern I:s regering kom kyrkan i större svårigheter. Väl hade konungen redan före sitt val högtidligen lofvat att bevara de andliga vid »alla de privilegier och friheter de åtnjutit af den romerska kyrkan»,[2]) men han visade sedan en obetvinglig lust att lämpa detta löfte efter sitt sinne. Med påfven stod han i liflig brefväxling och förde mot honom understundom ett ganska högt språk.[3]) Men oftast sökte han genom oförsynt och löjligt skryt om sina rika tillgångar, som han vore beredd att ställa till påfvens förfogande, stämma honom till sin fördel.[4]) Han synes ock hafva åt sig utverkat, att intet kyrkligt beneficium finge tillsättas utan hans förslag och samtycke.[5]) Om och i hvilken utsträckning han gjort bruk af denna sin rättighet, förmäles ingenting. Vi kunna dock af den försäkran han efter sitt fördrifvande från Sverige afgaf d. $^{26}/_{8}$ 1476, på villkor att han åter blefve erkänd, draga vissa slutsatser.[6]) Då han nämligen där lofvar att ej göra domkapitlen något förfång i deras »frid, väljelse eller kor», utan nöja sig med, att de valde presenterade sig och aflade trohetsed, så tyder detta på, att hans föregående handlingssätt i detta afseende gifvit anledning till missnöje. Att ett sådant äfven låg till grund för Arbogamötets 1474 uttalade förbud att försöka »impetrare episcopatum in provincia Upsaliensi sine consensu totius capituli»,[7]) kan tagas för alldeles gifvet.

Under medeltidens sista decennier, då stormansväldet mer än någonsin utvecklade sig på konungamaktens bekostnad, förnimma vi inga klagomål från kyrkans sida öfver ingrepp i kapitlens fria valrätt. Garantier för den samma uppsattes i Kalmare-recess, enligt hvilken konungen måste förbinda sig att ej själf eller genom någon annan förhindra eller inblanda sig i val af biskop eller andra prelater genom skrifvelser eller bud till Rom, ej heller på obehörigt sätt

---

[1]) Styffe, Bidrag II, s. LXXX. [2]) Hadorph i »Then andra delen t. Rijmkrön. hörande» har aftryckt tvenne sådana försäkringar af år 1457 s. 194—197. [3]) Styffe, a. a. II, s. CXXVII. [4]) D:o CXXIV. [5]) Åtminstone tackar han påfven Calixtus härför i ett bref, afsändt från Stockholm den $^{17}/_{11}$ 1457. Scr R. Dan. VIII 379; Jfr 384. [6]) Tryckt hos Hadorph, a. a. s. 299, p. 19. [7]) Reuterdahl, St. Syn. s. 177.

inträngа någon till erhållande af kyrkans inkomster, hvarjämte alla fullmakter, som utverkats eller komme att utverkas härå, skulle från och med detta vara till kraft och verkan annullerade.[1])

Dessa sträfvanden från de svenska regenternas sida att vinna ett allt större inflytande öfver biskopsvalen sammanhängde nära med den nyuppvaknade nationella strömning och de yrkanden på statens oberoende af kyrkan, som öfver allt i Europa framträdde vid medeltidens slut, och hvilka redan under 15:de seklet kröntes med sådan framgång, att påfvedömet i flera afseenden blef återförsatt till den ställning det intog före Gregorius VII. Så blef i Frankrike den romerska stolens ingripande redan genom den pragmatiska sanktionen af 1438 till större delen aflägsnadt, och om det än sedan för en kortare tid återvanns, måste likväl Leo X i sitt konkordat med Frans I medgifva konungen presentationsrätt till biskopar och andra högre kyrkliga ämbeten.[2]) I Tyskland erhöll kurfursten af Brandenburg rättighet att besätta de tre biskopsdömena i sitt land, och flere mindre betydande riksständer lyckades tillvinna sig det samma. Hvad England angår, var Henrik VII i obestridd besittning af presentationsrätt till biskopsämbetena; i Spanien hade regenten utnämningsrätt till dem.[3])

2) Deltagande i stiftsstyrelsen.

Vi hafva redan i inledningen haft tillfälle vidröra presbyteriets rättsliga ställning. I förhållande till biskoparne, hvilkas makt var stadd i beständig utveckling, intog presbyteriet ungefär samma ställning, som rådet i en konstitutionell monarki, hvarför äfven Hieronymus kan beteckna det som biskopens senat.[4]) Cyprianus, som mer än någon af sina samtida häfdade episkopatets själfständighet, rådgjorde sig dock i viktiga frågor med sina bröder vid domkyrkan, men förhållandet dem emellan var dock mindre af juridisk

[1]) Hadorph, a. a. s. 328 p. 6. [2]) Möller, a. a. II, s. 522. [3]) Ranke, die röm. Päpste s. 27--28. [4]) Comm. in k. 3 Isaiae, enl. Schneider, a. a. s. 13.

än personlig karaktär.[1]) Först längre fram i 3:dje samt i 4:de århundradet reglerades närmare det ömsesidiga förhållandet mellan biskop och presbyterium. Härigenom vann detta senare afgörande inflytande först och främst på den ekonomiska förvaltningen, så till vida som försäljning eller annan afyttring af egendomen ej kunde företagas utan den presbyterala senatens bifall. Dess råd åter erfordrades vid alla disciplinära åtgärder samt för ordination af dem, som sökte inträde i det andliga ståndet.[2]) När sedermera i västerlandet genom införande af det gemensamma lifvet domkyrkornas prästerskap än närmare sammanslöts, inverkade detta i början egentligen ej på dess ställning som kollegialt rättsinstitut, men förvandlade det så småningom till en på sidan om biskopen stående, självständig korporation, hvars inflytande på stiftsstyrelsen vidgades i proportion med dess frigörelse från biskopsmyndigheten, och som slutligen förvärfvade sig alla de rättigheter, som pläga sammanfattas i uttrycket »juridisk person».

Det har varit vanligt att anse domkapitlen i vår kyrka såsom blott rådgifvande myndigheter i förhållande till biskopen.[3]) Detta träffar måhända det rätta, innan ännu domkyrkornas andlige blifvit organiserade till verkliga korporationer, för så vidt det ej är riktigare att säga, det biskoparne under denna tid regerat fullkomligt enväldigt.[4]) Men omedelbart efter Vilhelms af Sabina anordningar i och för upprättande af självständiga domkapitel inträdde dessa i utöfningen af de rättigheter, som eljes i Europa voro dem tillerkända.[5]) Så finna vi, att ärkebiskopen i Upsala redan 1253 inhämtat ej blott sitt kapitels råd (consilium), utan äfven dess samtycke (consensus),[6]) och det samma göra biskoparne i Skara 1257[7]) och i Linköping 1260[8]) och 1272.[9]) En utveckling i riktning af domkapitlens mera inflytelserika deltagande i stiftsstyrelsen kan dock spåras, enär flere af

[1]) O. Ritschl, Cyprian v. Karthago, s. 193. [2]) Schneider, a. a. s. 14 ff. [3]) Så t. ex. Naumann, Sveriges statsförfattningsrätt s. 133. Då Helveg, a. a. s. 72 om de danska domkapitlen säger, att deras förhållande till biskopen var af mera moralisk än juridisk art, är äfven detta orätt. Jfr. Kirkeh. Saml. I, s. 33 o. 34. [4]) T. ex. D. S. n. 210. [5]) I Norge voro kapitlen redan då fullt organiserade med statuter, som af legaten blott bekräftades. Se t. ex. statuterna för Oslo dkptl i D. Norv. XI n. 1. [6]) D. S. n. 414. [7]) D. S. n. 440. [8]) D. S. n. 469. [9]) D. S. n. 560.

de ärenden, som i början synas påkallat endast consilium, längre fram kräfva consens.[1]) I samma mån nämligen, som kurian fann med sina intressen mera förenligt att försvaga den biskopliga makten, gick dess politik äfven i vårt land ut på att låta domkapitlens inflytande ökas.

I det öfriga Europa framträdde dessa sträfvanden, såsom vi redan förut i ett annat sammanhang framhållit,[2]) redan på 1100-talet. Påfvarne började nämligen då allt mera energiskt inskärpa vikten af, att biskoparne vid alla förekommande åtgärder af mera betydelsefull art borde samla sitt kapitel omkring sig. Men först i 13:de seklet uppdrogs gränserna närmare för det område, där biskopen icke utan domkapitlets råd eller bifall fick röra sig.

Potestas ordinis. Om vi då först taga i betraktande de biskopliga funktioner, som pläga sammanfattas under den gemensamma benämningen potestas ordinis, så finna vi, att biskopen enligt den kanoniska lagen, hvars föreskrifter i detta ämne efter hand vunno tillämpning äfven inom vår kyrka, i följande fall var bunden af sitt kapitels bifall eller consensus:

1) Vid förändringar i kyrkans förmögenhetsförhållanden.

a) Vid afyttrande eller bortbytande af domkyrkans och stiftsinstitutioners gods.[3]) Hit räknades då äfven böcker, kalkar, samt andra silfver- och guldkärl, prydnader, kläder och annat dylikt.[4]) Då den kyrkliga förmögenheten år för år växte, är det naturligt, att blott omsorgen om den skulle taga domkapitlens krafter strängt i anspråk. Jordens utarrendering, tillsynen öfver, att arrendekontraktens bestämmelser fullgjordes, förandet af de processer, som testamentena ej sällan framkallade genom att af arfvingarne öfverklagas, inkräktade till den grad på kanikernas tid, att knappt någon blef öfrig för vården af stiftets religiösa angelägenheter. Allt för betecknande i detta afseende för att ej här om-

---

[1]) D. S. n. 470, 476 åren 1261, 1262. [2]) Se sid. 103. [3]) D. S. n. 661, 964, 1108, 1123, 1219, 1253 (1200-talet) 1389, 1815, 2753, 3582; Rp. n. 523, (1300-talet). D.S.N.F. n. 515, 1646, (1400-talet.) Visserligen saknas ej fall, då ett sådant samtycke af kapitlet ej inhämtats eller ens dess råd begärts, men de äro få. D. S. n. 1259, 1268 (år 1299, Skara); n. 1300 år 1299 (Upsala), 1922 år 1313 (Strängnäs) 2212 år 1319 (drstds.), 2719 år 1329 (Åbo.) [4]) St. Ep. Hermanni Linc. 1374—91, Reuterdahl, St. Syn. s. 65.

nämnas är, att då i slutet af 1300-talet en lappkvinna Margareta, som upptändts af nit för kristendomens förkunnelse bland sitt folk och för detta ändamål vändt sig till Upsala domkapitel med begäran om understöd, svarade detta i en skrifvelse, troligen till franciscanerna i Stockholm, att det vore föga förfaret i andliga ting och dessutom uttröttadt af omsorgen om timliga angelägenheter. Det anhåller därför, att de vördade fäderna i stället måtte pröfva kvinnan och undersöka, om hon borde uppmuntras i sitt förehafvande eller åläggas tystnad.[1]) Det är en sällsam bekännelse detta af en institution, hvars förnämsta uppgift ju var vården om dessa andliga ting, för hvilka det blifvit så främmande. Men med så mycket större nit och sakkunskap ägnade sig domkapitlen åt kyrkans materiela förkofran. Till förebyggande af minskning i hennes egendom föreskref t. ex. Ö.G.L., att kyrkojord likasom öfvermagajord ej finge bortsäljas till underpris, utan endast för samma eller högre köpeskilling.[2]) Visserligen återfinnes detta stadgande hvarken i Magnus Erikssons eller Kristofers landslagar, men af allt att döma, har det likväl ständigt iakttagits. Försäljning af kyrkogods förekom emellertid ytterst sällan; däremot finna vi jordabyten så mycket oftare hafva ägt rum. Dessa afsågo utan tvifvel merendels att förena spridda besittningar till ett mera sammanhängande och därför mera lättskött helt, understundom kanske också att åt kyrkan förvärfva bättre jord.[3]) Vid alla sådana tillfällen säges domkapitlets samtycke uttryckligen vara inhämtadt. Någon gång underställde stiftsstyrelsen sina penningtransaktioner påfvens särskilda bepröfvande. Då t. ex. Upsala domkapitel 1367 önskade upptaga ett lån, söktes och erhölls härtill påfvens medgifvande,[4]) men då det 1493 gått i författning om försäljning af några gods, förbjöd han detta.[5]) Ja, P. Alexander VI aftvang 1501 den nyutnämnde biskopen i Strängnäs, Mattias, ed på att icke ens med kapitlets bifall *någonsin* afyttra kyrkans egendom utan påfvens särskilda tillstånd.[6]) Hvad landskyrkornas egendom angår, innehöll den kanoniska lagen ej någon före-

[1]) Brefvet tryckt i Sk. H. D. XXIX s. 20—21. Jfr D. Norv. IV n. 794. [2]) Östg.-L Eghna B. c. XX. [3]) D.S.N.F. n. 645, 1646. [4]) Muncks afskr. i R. A. $^{8}/_{10}$. [5]) Or. på pgmt i R. A. $^{26}/_{4}$. [6]) $^{26}/_{8}$ 1501. Peringschiölds Dipl. i V. H. A.

skrift om domkapitlens bifall till dess afyttring eller bortbytande. I Additam till ä. V.G.L. heter det därför blott: ingen kan sälja eller bortbyta kyrkogods utan biskops tillåtelse samt prästens och sockenbornas vilja, om den ej särskildt blifvit skänkt till kyrkans prydande, då det kan ske biskopen oåtspord.[1]) I den yngre V.G.L. upprepas denna föreskrift[2]) och af diplomen framgår, att landskyrkornas egendom försålts eller bortbytts både med och utan biskoparnes, men aldrig utan menighetens och kyrkovärdarnes samtycke.[3]) Dock sökte de förstnämnde åt sig och domkapitlen häfda rätten att äfven här öfva ett bestämmande inflytande. Så föreligger i en af biskop Nicolaus Hermanni i Linköping 1374—1391 utfärdad synodalstadga den föreskriften, att ingen kyrkoherde finge utan biskopens och domkapitlets bifall sälja eller belåna kyrkans egendom, det måtte vara åker och äng eller böcker, kalkar, prydnader, guld- och silfverkärl, kläder och annat, som var afsedt till gudstjänstligt bruk.[4]) Nästan ord för ord upprepas detta påbud i biskop Johannes' synodalstatuter för Skara stift af år 1472.[5])

b) Vid anslag åt enskilda kaniker, andra kyrkliga ämbetsinnehafvare, lekmän, eller stiftelser. Då t. ex. ärkebiskop Jarler 1253 af fattigtionden skapade en prebenda för archidiakonen i Upsala, inhämtade han först kapitlets råd och bifall,[6]) och då en hans efterträdare, Jakob Israelsson, af kaniktionde gjorde anslag till stiftets studerande i Paris, skedde detta likaledes med kapitlets bifall, hvilket också erhölls, då 1280 nämnda medel utbyttes mot biskopstionde från Gästrikland och Tierp, samt då Jakobs efterträdare, Johannes Odulfsson, 1291 ånyo bekräftade anordningen.[7])

c) Vid mottagande af donationer, för så vidt särskilda villkor voro fästa vid dem.[8]) Vi hafva redan i ett annat sammanhang redogjort för de betingelser, under hvilka kyr-

[1]) IV, 21, 46. [2]) Ky. B. k. LXVII. [3]) Rp. n. 2362; D.S.N.F. n. 2106. Or. på pgmt i R. A. af $^{20}/_{4}$ 1462. [4]) Reuterdahl, St. Syn. s. 65. [5]) Troil, a. a. III s. 301; Reuterdahl. St. Syn. s. 172. [6]) D. S. n. 414. [7]) D. S. n. 699, 1044. Andra ex. D. S. n. 440 år 1257, 469 år 1260, 1155, 1184 år 1296, 1213 år 1297, or. på pgmt i R. A. af $^{31}/_{3}$ 1448. Undantagsvis gingo biskoparne äfven här kapitlen förbi. D. S. n. 1549 år 1307. [8]) D. S. n. 2409 år 1323, 2769 år 1330, 3632 år 1342.

kan mottog sina flesta gåfvor, nämligen att årligen läsa ett visst antal messor för gifvaren och hans släkt. Vanligen förbehöll han sig äfven rätt att utnämna den funktionär, till hvars underhåll han gifvit sina gåfvor. Voro villkoren af sådan art, att kyrkan ej ansåg sig lämpligen böra godkänna dem, kunde biskopen i gemenskap med sitt kapitel vägra att mottaga donationen, tills däri gjorda stipulationer ändrats, eller, om det var ett testamente, helt enkelt upphäfva dem.[1])

2) Vid viktiga förändringar i stiftets beneficialväsen, såsom, a) vid föreningen af en sockenkyrka med en prebenda, en dignitet vid domkyrkan eller ett kloster, samt vid ökande eller minskande af såväl inkomsterna från som området för kanonier samt socknar och öfriga stiftsterritorier[2]) Då t. ex. ärkebiskop Henrik i Upsala 1387 utfärdade förbud mot kumulation af beneficier, skedde det med kapitlets råd och bifall.[3]) I detta afseende har särskildt provinsialmötet i Söderköping 1441 haft stor betydelse. Ty där föreskrefs uttryckligen, att ingen kommendation, union, annexion eller incorporation af sockenkyrkor skulle få äga rum utan »capitulorum consilio et consensu».[4]) b) Vid upprättande af nya värdigheter, kanonikat och prebenden[5]) äfvensom nya sockenkyrkor inom hittillsvarande gränser, samt kapell och altaren i dom- och sockenkyrkorna.[6]) Likaledes fordrades domkapitlets samtycke till erhållande af lägerstad i domkyrkan.[7])

3) Vid antagande af en coadjutor för biskopen. Provinsialsynoden i Arboga 1474 föreskref nämligen utan tvifvel på grund af en förut gängse motsatt praxis, att ingen biskop fick insätta åt sig efterträdare, medhjälpare eller »titularis» utan sitt kapitels råd och samtycke.[8])

4) Vid införande af fester, som i stiftet skulle firas, samt den liturgiska anordningen af dem och gudstjänsten i

—

[1]) D. S. n. 4082. [2]) D. S. n. 414, 661, 698, 2828, 3835 s. 308, 3962; Rp. n. 2535. D.S.N.F. n. 1419, 2191, 2267. Orig. på pgmt i R. A. $^{2}/_{7}$ 1441. [3]) Troil. a. a. II s. 354. [4]) Sv. B. n. 495. [5]) D. S. n. 698, 4549. D.S.N.F. n. 79, 1657, 1465, orig. i R. A. af $^{15}/_{2}$ 1430; afskr. af $^{12}/_{12}$ 1451 B. E. H:s saml. i V. H. A. [6]) Or. på pgmt i R. A. af $^{23}/_{3}$ 1410. Dock söktes och erhölls ibland påfvens omedelbara stadfästelse. D. S. N. F. n 806. [7]) Schlyter, Västg. L. Additam IV, 21, 54. [8]) Reuterdahl, St. Syn. s. 176.

öfrigt, samt för hållandet af själamessor i domkyrkan.[1]) Det förstnämnda inträffade väl mera sällan; dock omtalas, att t. ex. biskop Björn Balk i Åbo omkring 1396 instiftade en »festum reliquiarum», hvartill hans domkapitel gifvit sitt samtycke.[2]) Då biskop Lars i Linköping påbjöd, att vigilia och messa skulle hållas efter aflidna biskopar och kaniker, beledsagades denna förordning af domkapitlets consens.[3]) Likaledes finna vi domkapitlen taga en intresserad och mycket verksam del i alla sträfvanden att reglera, utbilda och höja gudstjänstfirandet, hvilket låg medeltidskyrkan så mycket om hjärtat. De många korstadgar, som inom olika stift på olika tider sågo dagen, framgingo otvifvelaktigt alla såsom resultat af biskopens och kapitlets gemensamma arbete, och om än utfärdade i biskopens namn, voro de ej ensamt hans verk och måste dessutom för att äga gällande kraft hafva erhållit domkapitlets consens. I förbigående må här nämnas, att dessa kultfragor ansågos så betydelsefulla, att biskopen understundom ej nöjde sig med att inhämta blott domkapitlets samtycke, utan äfven begärde ett sådant af stiftets öfriga prästerskap. Då t. ex. biskop Konrad Rogge i Strängnäs år 1495 låtit bringa samtliga på olika orter använda messböcker till samstämmighet, lät han så väl domkapitlet som det på dioecesansynod samlade klerus däröfver afgifva utlåtande; och först sedan de bifallit förslaget, påbjöd han det till allmänt begagnande.[4]) Under nu ifrågavarande punkt inrubricerades väl äfven anordningar om t. ex. förböners hållande i stiftets kyrkor, hvartill äfven domkapitlets bifall synes hafva kräfts.[5]) Då Sten Sture d. ä. år 1495 till låns erhöll St. Eriks banér att användas i fälttåget mot ryssarne, skedde det med så väl ärkebiskopens som domkapitlets samtycke.[6])

5) Vid utfärdande af förordningar, berörande hela stiftet, eller sådana, som afsågo att för framtiden reglera kapitlets

[1]) Icke i sockenkyrkorna. D. S. n. 4023, Rp. n. 2141, 2516; Or. på pgmt i R. A. af $^{13}/_{7}$ 1489. Afskr. på ppr i R. A. af [illegible] 1430. [2]) Sv. B. 280. [3]) D. S. n. 1111. [4]) Or. på pgmt i R. A. af $^{3}/_{7}$ 1495.

[5]) Jag sluter mig till detta däraf, att då Erik af Pommern önskade, att förböner skulle hållas för honom i Strängnäs stift under hans tåg mot Holstein, ställde han sin skrifvelse härom ej blott till biskopen utan äfven till domkapitlet med anhållan till båda att uppmana prästerna i städerna och på landet att hålla sådana förböner. D. S. N. F. n. 2784.

[6]) Hadorph, Then andre Del till Riimkr. s. 355 ff.

ställning och kyrkliga rättigheter. Då Biskop Bryniolf i Skara sålunda 1281 utfärdade en kyrklig rättegångsordning för sitt stift, skedde det med kapitlets consens,[1]) och likaså inhämtades detta af biskop Karl i Linköping, då han omkring 1320 gaf sitt bifall till, att i fråga om biskopsvisitationer allt skulle förblifva så, som det varit före utgifvandet af den s. k. Liber sextus, så vidt påfvens medgifvande härtill kunde erhållas.[2]) Det samma ägde ock rum, då ärkebiskop Petrus i Upsala 1336 gaf föreskrifter om, huru vid prästs död skulle förfaras med inkomsterna af lägenheten och hans öfriga egendom,[3]) samt då biskop Magnus Stiernkors i Åbo utfärdade statuter för det s. k. gemensamma bordet.[4])

6) Vid tillsättande af kaniker, så vida ej något särskildt härom var föreskrifvet.[5]) Då vi redan i ett annat sammanhang redogjort för formerna härvid, hänvisa vi därtill.[6]) Beträffande utnämningsrätten till öfriga, lägre kyrkliga ämbeten erfordrades enligt den kanoniska lagen härtill endast kapitlets råd. Dock lyckades domkapitlen i vårt land flerstädes under 1400-talet utvidga sin befogenhet därhän, att åtminstone inga större pastorat utan deras bifall fingo af biskoparne förses med innehafvare.[7]) Likaledes erfordrades domkapitlets samtycke till dispens från eller afkortning på den nyvigda präster tillkommande, vanligen tvååriga tjänstgöringen vid domkyrkan.[8])

Härmed äro då de fall angifna, i hvilka biskopen vid utöfvandet af sin potestas ordinis enligt dekretalrätten var bunden af sitt kapitels consens. Detta hindrade dock naturligtvis ej, att påfvarne, hvilka såsom lagstiftare ansågo sig stå öfver lagen, kunde allt efter eget behag och förhandenvarande kyrkopolitisk situation både inskränka och utvidga

---

[1]) Schlyter, VGL. s. 74. [2]) D. S. n. 2229, 2486. [3]) Reuterdahl, St. Syn. s. 42. [4]) Arwidsson, Handl. I, n. 70. [5]) D.S.N.F. n. 1380. Jfr valkapitulationen för biskopen i Strängnäs sid.

[6]) Sid. 98, f. [7]) Jfr s. 250 edsformuläret för biskopen i Skara, punkt 5. Konrad Bitz stadga för Åbo 1474—80. Reuterdahl St. Syn. s. 198, där deltagande i kollation af beneficier säges utgöra en af domkapitlets rättigheter. Utnämningen af gästgifvare i den s. k. själastugan på Ragundaskogen skulle ske af ärkebiskopen och Upsala kapitel i förening. D. S. n. 4034.

[8]) Så i Linköping. Stat. Nic. Hermanni 1374—91. Reuterdahl St. Syn. s. 70. Jfr äfven s. 176. Ang. de norska domkapitlens liknande rättigheter. Jfr D. Norv. III n. 32, 34, 35, år 1293.

nämnda befogenhet, samt att äfven domkapitlen med sin ofta vidsträckta statutarrättsliga frihet voro i stånd att företaga dylika modifikationer. Mer än en gång gjorde sålunda påfven vid förlänande af någon viss rättighet åt en biskop dess utöfning beroende af domkapitlets samtycke.[1]) Och likaledes vittna urkunderna om, att biskoparne understundom, frivilligt eller nödtvunget, inhämtade sina kapitels bifall äfven vid sådana åtgärder, där ett dylikt enligt lag ej var erforderligt. Då t. ex. ärkebiskop Johannes Odulfsson i Upsala år 1291 utfärdade disciplinarstatuter att lända till efterrättelse för de studerande i Paris, begärde och erhöll han härtill domkapitlets samtycke.[2]) Och i en synodalstadga af oviss tid och plats inskärpes, »att murare, målare eller andra konstnärer ej måtte släppas till kyrkobyggnaden utan biskopens och kapitlets bifall och icke heller med dem kontrakt uppgöras.»[3])

Den andra formen för domkapitlens medutöfning i biskopens potestas ordinis var afgifvande af råd, consilium. Men då stiftschefens åtgöranden i sådana angelägenheter, som kräfde consens, ej utan detta voro giltiga, stod det honom däremot fullkomligt fritt att efter inhämtadt consilium handla efter förgodtfinnande. Man vore här nästan frestad påstå, att lagens föreskrift om domkapitlens rådgifvande befogenhet saknade praktisk betydelse och endast fått sin plats, där den står, såsom en påminnelse för biskopen om, att han ej vore ofelbar, och beträffande kapitlen endast honoris causa. Men lagstiftarens syfte var nog icke inskränkt till detta; han afsåg säkerligen att äfven genom consilierätten bereda domkapitlen ett reelt inflytande på stiftsstyrelsen. Vi kunna ju äfven lätt förstå, att till och med en härsklysten biskop ej gärna kunde underlåta att följa särskildt ett enhälligt afgifvet kapitelconsilium, enär han därigenom måste riskera att mötas af hela prästerskapets motstånd. Såsom detta prästerskap närmare stående och utgörande en mellanled mellan det samma och biskopen, var ju domkapitlet tvifvelsutan merendels i sin uppfattning en representant för hela stiftet och dess råd ett uttryck för det senares önskningar. Och för den rättsinnade stiftsstyresmannen måste rådgörandet med kapitelbröderna framstå mindre som en skyldighet än som en rät-

[1]) Hinschius, a. a. II s. 155. [2]) D. S. n. 1045. [3]) Reuterdahl, St. Syn. s. 185.

tighet, hvilken det vore hans plikt att till stiftets gagn så mycket som möjligt taga i anspråk.

De fall, då den kanoniska rätten fordrade afgifvande af consilium från kapitlets sida, voro följande:

1) Vid tillsättande af kyrkliga funktionärer, utom kaniker, samt andra andliga personer, exempelvis abbotar och abbedissor. Undantag härifrån gjorde sådana beneficier, till hvilka biskopen ägde patronatsrätt.[1]) Hit hör då äfven vikariers missiverande till sådana kyrkoherdar, som däraf voro i behof. Ansökan om erhållande af dylik vikarie skulle ställas till domkapitlet,[2]) och dit skulle äfven alla »presbyteri vagabundi» sändas.[3]) Till vissa beställningar ägde domkapitlen patronatsrätt.[4]) — För att rätt fatta innebörden af den befogenhet, som lagen härmed tillerkände domkapitlen i fråga om den prästerliga befordringen, är det nödvändigt att något närmare betrakta denna i dess helhet under medeltiden. Vi göra därvid ej anspråk på att kunna gifva en uttömmande behandling af det rika ämnet, hvilket äfven ligger utom vår uppgift; vi nöja oss med endast några kortfattade antydningar. Som bekant, lades rätten att utnämna präster i församlingarna tidigt nog både i Öster- och Västerlandet i biskoparnes händer. Man har ofta trott, att Sverige ensamt i Europa skulle haft väljande menigheter hela medeltiden igenom. Men redan det, att inom systerkyrkan i Norge så snart som under loppet af 12:te århundradet församlingarnas valrätt upphörde,[5]) är ägnadt göra oss betänksamma. Det är väl sant, att de gamla landskapslagarne med samfälld enstämmighet häfda folkets deltagande i prästval. Redan den äldre Västgötalagen förutsätter som en självfklar sak, att församlingen själf kallar den präst hon vill hafva. Den innehåller därför ej någon uttrycklig stadga om, *att* så skall ske, utan säger blott, att vid delade röster majoriteten bestämmer utgången.[6]) Den yngre redaktionen af samma lag upp-

---

[1]) Hinschius, a. a. II s. 156. Klosterföreståndarne tillsattes ej i vårt land af biskoparne, enär klostren, med undantag af Vadstena, åtnjöto den mest vidsträckta exemtion. Däremot t. ex. föreståndare för hospitalen. D. S. N. F. n. 879, 1902. [2]) Reuterdahl, St. Syn. s. 46. [3]) D:o, s. 84. [4]) D. S. n. 698. [5]) Keyser, a. a. I s. 443; II s. 314. [6]) Schlyter, äldre V. G. L. kirkiu B. k. XI: Scil sopn, valdi ther sum flere æru.

repar nämnda föreskrift, men tillägger, att om församlingen ej inom 3 veckor begagnat sig af sin rätt, tillfölle denna biskopen.[1]) Uplandslagen åter kräfver enhälligt val, men ger åt biskopen rätt att granska den valdes kunskaper och ordinatoinsbref, hvari då ock naturligtvis implicite låg rätten att underkänna hans kompetens. I fall af röstsplittring öfvergick utnämningen till biskopen ensam. Hade någon af en patronus kallats till sysslan, måste han dock af biskopen mottaga fullmakt därå.[2]) Ungefär på liknande sätt uttrycker sig Helsingelagen.[3]) I Södermannalagen heter det, att den är rätteligen till kyrka kommen, som biskop och socknemän äro ense om. Beträffande formen för valet, skulle församlingen upprätta förslag på tre, bland hvilka biskopen till platsen utsåg en.[4]) Var pastoratet patronelt, *ägde* biskopen gifva det åt den af patronus föreslagne, men, så bör väl underförstås, kunde ock uppdraga det åt en annan.[5]) Östgötalagen öfverensstämmer helt och hållet med Södermannalagen. Den nämner dock ingenting om patronatsrätten, men tillägger, att den förordnade må vara präst och ej »pæppling».[6]) Enligt den äldre Västmannalagen skulle socknemännen inom 6 månader skrida till val, vid äfventyr af rättighetens förlust, i hvilket senare fall biskopen kunde förordna, hvem han ville. Hade val i laga ordning ägt rum, skulle en deputation af 12 nämndemän af-

---

[1]) Schlyter, yngre VGL. Kirkiu B. K. XXI. Skil sokn um prest rathe the sum flere æra ok biskuper gifui kirkya tha ute æra thre vikur.

[2]) Schlyter, Upl. L., K. B. k. V. Nu er kirkiæ wighd tha kombær præstær ok til hænnær bethis thet mun ræt wæræ. thæn at takæ them allum a sæmbær soknæmæn æghu medh hanum til biskups faræ. biskupær a skuthæ kunnist hans. ok wixlæ breef hans. Nu kan æi sokn um præst sæmia. tha aghu böndær til biskups faræ ok præst at bedhæs. biskupær a them kirkiu giwe thær han will unnæ sum fathurlikin ræt hawær til thet sum klerker kailæ ius patronatus.

[3]) Schlyter, Hels. L. K. B. k. V. [4]) D:o Söderm. L. K. B. k. IV. [5]) D:o, d:o. Biscuper aghar oc them kirkiu giwa som fathurlikan ræt hawer til kirkiu theræ. thær clærkæ kalla ius patronatus.

[6]) Schlyter ÖGL. K. B. k. IV: tha skal præst til kirkiu taka böndær skulu uali ratha. threa i ual lata. biskupær a en af taka slikan sum han will. præst ok egh pæppling. Med sistnämnda uttryck förstods en ung man, som ämnade blifva eller nyligen blifvit präst. (Glossariet till ÖGL. s. 342).

gå till biskopen och utbedja sig bekräftelse af det samma.[1]) Den yngre Västmannalagen ansluter sig fullständigt till Uplandslagen vid enhälligt val. I olikhet med den senare förordnar den, att då olika meningar inom socknen gjorde sig gällande, förslag skulle gifvas på trenne prästmän med rätt för biskopen att utnämna en af de tre. Yppade sig nu missnöje, ägde de vitsord, som följde biskopen.[2]) Och slutligen tillerkännas äfven i Smålandslagen socknemännen rätt att åt sig utse herde med alldeles samma inskränkningar, som i den yngre Västmannalagen göras.[3])

Om vi nu jämföra med hvarandra alla dessa stadganden, så finna vi, i trots af vissa olikheter, som genomgående bestämmelse församlingarnas deltagande, men ock biskoparnes medverkan vid de prästerliga tjänsternas tillsättning. Någon i lag fastställd ändring häri skedde ej under medeltiden, helt enkelt därför, att kyrkobalkarna aldrig förnyades, och det är väl detta, som förnämligast utgjort grunden för den antydda uppfattningen om församlingarnas allt jämt bibehållna konkurrens vid utseendet af sina pastorer. Men vi hafva redan framhållit som vår mening, att den kanoniska lagen på flere viktiga punkter trädde i stället för den nationella, och vi tro det särskildt vara fallet här. Redan i 12:te århundradet började påfvarne yrka på lekmännens uteslutande vid tillsättandet af andliga lägenheter.[4]) Som vi hört, lyckadas detta tidigt i vårt närmaste grannland; det gick senare utan allt tvifvel på samma sätt hos oss. Vi tro oss berättigade att draga denna slutsats af flere skäl. Då t. ex. Visby borgare som ett särskildt privilegium af påfven Klemens IV 1268 erhöllo stadfästelse på sin presentationsrätt till kyrkoherdebefattningen vid S:t Maria kyrka,[5]) och denna ånyo bekräftades 1296[6]) samt i trots af biskopens i Linköping bestridande åter 1317,[7]) är det väl sannolikt, att den då varit en allmänt i vårt land erkänd och tillämpad sed? Då vi-

---

[1]) Schlyter, äldre, Vstm. L. K. B. k. I. Nu ær kirkia war giod oc till wigslæ boyn. tha giodher theer tolf næmpdæ men til biskops at bethas præst æfti thy som rätt är. Aghin bönder wald at wælia præst slikan thær the wilia innan sæx manatha. Sithan uti æru sæx manatha hawi tha biscopir wald at fa them præst slikan thær han wil. [2]) D:o, yngre Vstm. L. K. B. k. IV. [3]) D:o, Smlds L:s Kristnu B. k. 3. [4]) D. S. n. 54. [5]) D. S. n. 529. [6]) D. S. n. 1171, 1173. [7]) D. S. n. 2120.

dare påfvarne säkerligen icke uraktläto att vid olika tillfällen göra påminnelser om, hvad kyrklig lag i detta stycke kräfde, fastän vi ej erinra oss mer än ett, nämligen d. $^{3}/_{2}$ 1317, då Johan XXII ålägger ärkebiskopen i Lund samt biskoparne i Linköping och Åbo att tillse, det lekmän ej toge befattning med tillsättning af prästtjänster,[1]) vågar man då tro sådana uppmaningar förklingat ohörda, då de i fråga om de långt betydelsefullare biskopsvalen blefvo åtlydda? Då det slutligen i flera af de få åt oss bevarade urkunderna rörande denna sak talas blott om biskopens,[2]) ytterst sällan om menighetens ingripande, är man då berättigad att blott på grund af landskapslagarnas föreskrifter draga den allmänna slutsats man gjort? Vi tro det icke, äfven om åtskilligt kan andragas för densamma. Hit hör då framför allt, att vissa enstaka handlingar verkligen bära vittnesbörd om församlingsval,[3]) hit hör vidare, att biskopens provisionsrätt *speciellt* framhäfves i det fall, att ämbetet genom innehafvarens afsägelse blifvit ledigt,[4]) hit hör slutligen, att det understundom talas om beneficier, hvilka tillhörde biskopen ej blott »ad provisionem» utan äfven »ad collationem och presentationem».[5]) Då vi emellertid besinna, att en och annan församling ju mycket väl kan hafva utöfvat sin medverkan på grund af särskildt beviljadt privilegium, att tillsättningen efter afsägelse måhända skedde enligt i någon mån afvikande former än eljes, samt att uttrycken »collatio» och »presentatio» sannolikt åsyfta kanonikaten, så måste medgifvas, att bevisen för vår nyss uttalade mening väga tyngre. Denna uppfattning kastar äfven ljus öfver den hittills svårförklarliga punkten i Västerås ordinantia om de andliga ämbetenas tillsättning, där med förbigående af församlingarnas deltagande stadgas, att biskoparne ägde förse lediga sockenkyrkor med präster. Detta innebär nämligen i så fall hvarken ett upphäfvande af en urgammal, ej heller ett tyst er-

---

[1]) Historiallinen Ark. II, s. 4. D. S. n. 2089. [2]) D. S. n. 1432, 3533; Sv. B. n. 152, där biskopen i Åbo 1353 får rätt att gifva lediga gäll, åt hvem han ville, utom 10 regala. [3]) D. S. N. F. n. 1550, år 1410. [4]) D. S. N. F. n. 1935, år 1414; Or. på pgmt i R. A. af $^{12}/_{7}$ 1495; Afskr i B. E. Hildebrands saml. i V. H. A. af $^{28}/_{5}$ 1510. [5]) D. S. n. 4333.

kännande af en självklar rätt,[1]) utan helt enkelt ett förblifvande vid allmän, hittills länge tillämpad ordning.

Ett mycket märkligt och enastående exempel på *konungamaktens* försök att kringskära biskops och domkapitels inflytande på tillsättande af prästerliga tjänster lämnar oss K. Magnus Eriksson. Af påfven begärde och erhöll han äfven d. 8/9 1347 bland annat tillstånd att taga i sin tjänst 20 präster från alla städer och stift i sina riken utan biskoparnes hörande.[2]) Afsikten härmed var utan tvifvel den att vid sidan af landets prästerskap bilda en särskild, från biskopens myndighet frigjord, blott af konungen beroende korporation. Ur denna kunde han sedan välja sina kanslärer, äga tillgång till den andliga hjälp han behöfde, i den uppfostra åt sig inom kyrkan själf ett parti, som i tvister med biskopar och domkapitel verksamt kunde bistå honom. Det var alldeles samma, utan tvifvel klokt uttänkta plan, som morfadern, K. Håkan i Norge, redan långt förut där satt i verket, och som, om den än ej höll allt, hvad den lofvade, likväl gifvit konungadömet ett ej oviktigt stöd.[3]) I Sverige däremot synes afsikten aldrig ens i minsta mån kunnat förverkligas.

2) Vid alla sådana till den biskopliga förvaltningen hörande åtgärder, som, utan att fordra consens, likväl voro af betydelsefullare art, t. ex. anordning af offentliga processioner, beredandet af frågor, som skulle föreläggas dioecesansynoden, utfärdandet af viktigare, hela stiftet gällande förordningar m. m. Då ärkebiskop Lars i Upsala 1261 föreskrifver, att nyinvigd präst, som ej strax kallades till någon plats, skulle ännu ett år utbilda sig vid domkyrkan, sker det »communi consilio capituli». Och det samma ägde rum, då ärkebiskop Nils Alleson 1313 utfärdade en stadga om tionde.[4]) Efter hörande af sitt kapitels råd förklarar biskop Anund i Strängnäs år 1288, att en del af Stockholm tillhör hans stift.[5]) Biskop Bryniulfs stadga om tionde, förbrytelser, begångna på vigdt rum m. m. utfärdades äfven med kapitlets råd.[6]) Så utfärdade ock efter 1412 biskop Magnus

---

[1]) Jfr Cornelius, Svenska kyrkans historia efter reformationen I, s. 31. [2]) D. S. n. 1898. [3]) Keyser, a. a. II, s. 320. [4]) D. S. n. 965. [5]) Intagen som supplement till ä VGL. s. 73, 6; Jfr ock D. S. n. 3205. [6]) D. S. N. F. n. 1658.

Tavast sitt påbud om prästbarns skiljande från fäderna, och om att ingen andlig utan speciellt medgifvande finge aflägsna sig från stiftet »matura deliberatione habita cum capitulo suo».[1])

Hvad förut blifvit sagdt om föränderligheten af domkapitlens consenssfer, det gäller äfven och i än högre grad här. Ty i fråga om consilierätten äro, som vi sett, den kanoniska lagens stadganden mycket tänjbara; så är ju t. ex. begreppet »viktiga angelägenheter» mycket obestämdt och medger möjligheten af så väl en mycket vidsträckt som en mycket inskränkt tolkning. Vid en granskning af förhållandena i detta afseende inom vår kyrka finna vi, att man i allmänhet hållit en medelväg. Biskoparne voro angelägna om att tillgodogöra sig kapitelkollegiets erfarenhet, utan att därför vilja offra den själfständighet gent emot det samma, som lagen själf häfdade och enligt det katolska författningssystemet i grunden dock var det normala.

Slutligen bör nämnas, att domkapitlen med biskopen deltogo i vården af vissa andliga stiftelser. Så var sysslomannen för hospitalet i Enköping skyldig ärkebiskopen och kapitlet räkenskap, när och hvar han därtill uppfordrades.[2]) Till det nära Jakobs kyrka i Stockholm uppförda St. Georgshospitalet anslog domkapitlet i Upsala 1433 medel.[3]) Öfver det förut omtalade Upsala-kommunitetet i Paris hade ärkebiskopen och domkapitlet styrelsen sedan 1313,[4]) och de tvenne af det sistnämnda utsedda prokuratorerna skulle hvarje år inför domkapitlet aflägga räkenskap för influtna medel.[5])

Potestas jurisdictionis.

Men domkapitlen deltogo äfven i den biskoparne tillkommande s. k. potestas jurisdictionis.

Redan inom den äldsta kristna kyrkan utbildade sig, som vi veta, en själfständig rättsskipning och lades grundvalarna för en kyrklig lagstiftning i enlighet med de nya etiska principer kristendomen gjorde gällande. På grund häraf måste denna lagstiftnings område blifva å ena sidan mera vidsträckt och å den andra mera inskränkt än den romerska lagens. Mera vidsträckt så till vida, som från kristlig synpunkt mycket af det, som hedendomen ansåg rätt, måste betraktas som orätt

---

[1]) D. S. n. 4226. [2]) Rp. n. 800. [3]) Or. på pgmt i R. A. [4]) D. S. n. 1913. [5]) Troil, a. a. III, s. 298.

och därför beifras, mera inskränkt åter, emedan kyrkan med sina lagar endast afsåg att reglera förhållandena inom sig själf såsom ett med särskilda syften och uppgifter framträdande samfund, men icke ville träda i stället för det borgerliga samhället och aldrig afsåg, att hennes lagstiftning skulle uttränga den borgerliga, utan tvärtom inskärpte hos sina medlemmar lydnad för denna senare, så vidt en sådan ej vore oförenlig med deras kristna stånd. När i början af det 4:de århundradet den kristna kyrkan genom Konstantin fick slutlig rätt att finnas till, innebar denna naturligen ock frihet att tillämpa den ordning, som inom henne förut gjort sig gällande. Och då hon slutligen af Teodosius den store gjordes till en privilegierad statsinstitution med undanträngande af andra religionssamfund, förlorade hon visserligen sin handlingsfrihet i flera afseenden, men hennes jurisdiktionsrätt led ej däraf något intrång.[1]) Tvärtom begynner från denna stund en utveckling och utvidgning af den samma, hvars förlopp vi ej här i dess helhet kunna följa, men hvilken vi dock på enskilda punkter vid redogörelsen för våra egna förhållanden måste vidröra.

Såsom organ för utöfvande af den kyrkliga domsrätten trädde tidigt biskoparne. Att presbyterierna ej voro uteslutna från andel däri, veta vi, och de efterträddes häri af domkapitlen. Innan vi emellertid öfvergå till redogörelsen för, hvari denna andel enligt den svenska kyrkans ordning bestod, anse vi lämpligt, ja nödvändigt, att först tillse, hvad som utgjorde det hela, det vill med andra ord säga, hvilken omfattning den kyrkliga jurisdiktionen hos oss så småningom fick. Hvad då först angår kyrkan i stort, finna vi, att hon disciplinärt ingripit redan i äldsta tider mot församlingens både präster och lekmän i alla rent kyrkliga mål. Men i öfriga civila och alla kriminella fall voro de världsliga domstolarna rätta fora, kyrkan naturligtvis obetaget att för de samma ådöma kyrkotukt. I samma mån, som klyftan mellan klerus och folk vidgades, samt det förra lyftes högt öfver det senare, hördes dock från kyrkans män ett allt kraftigare rop på de andliges totala frigörelse från den statliga jurisdiktionen. Det kunde omöjligen anses för-

[1]) Hinschius, a. a. V, s. 789.

enligt med deras heliga kall och ledareställning att dömas af de under dem stående lekmännen, hvarjämte det obestridliga faktum, att på det prästerliga området ämbete och person med större svårighet än på något annat låta sig särskiljas, föll kyrkan skarpt i ögonen. Prästen förblir nämligen präst ej mindre i det enskilda lifvet än i utöfningen af sitt kall. Härur utvecklade sig nu helt naturligt en önskan hos dem, som i senare hänseende öfver honom ägde domsrätt, att erhålla den äfven i det förra. Under inflytande häraf var det väl, som kejsar Heraklius år 628 utfärdade ett edikt, hvari han åt de kyrkliga myndigheterna inrymde äfven kriminell jurisdiktion öfver så väl de sekulära som ordensandliga.[1]) Äfven i Västerlandet bröts efter hand väg för denna rättsuppfattning och praxis. Sedan biskoparne redan under den merovingiska tiden fått forum privilegiatum inför synoderna, där alla mål rörande dem afgjordes,[2]) bestämdes i 8:de århundradet, att andlige af högre vigningsgrad, präster och diakoner, skulle dömas blott af andliga domstolar,[3]) tills slutligen i 10:de seklet alla klerus' medlemmar erhöllo denna rätt.[4]) Väl gjordes på flere håll skarpa invändningar häremot, men de allt mera mäktiga påfvarne nedtystade dem. Så förklarade Urban II ett motsatt förfarande som helgerån,[5]) och Alexander III hotade med kyrkans bann hvarje öfverträdelse härutinnan.[6])

Till denna punkt i sin utveckling hade kyrkans jurisdiktion öfver sina tjänare hunnit, då de första ansatserna göras att gifva den samma tillämpning äfven i vårt land. Så vidt af urkunderna framgår, är det nämligen just påfven Alexander III, som först åt det svenska prästerskapet sökte bereda samma förmån af egen rättsskipning, som dess bröder

---

[1]) Gieseler, Lehrbuch d. Kirchengeschischte, I, s. 661. [2]) Hinschius, a. a. IV, s. 853 ff.; V, s. 404 ff.; 413. R. Sohm: die geistliche Gerichtsbarheit im fränkischen Reich i Doves Zeitschrift für Kirchenrecht 9, s. 248 ff, 260. Blott i det fall, att synoden dömt till afsättning och sålunda de anklagade åter blifvit lekmän, inskred den världsliga myndigheten med särskilda straffåtgärder. [3]) Sohm, a. a. s. 260 ff., anser, att redan det bekanta Clotarska ediktet af 614 medgifvit dem denna rätt, men Hinschius IV 859 jämte n. 1 o. ff. vederlägger denna uppfattning. Jfr vidare Hinschius V, ss. 402, 403. [4]) Hinschius V, s. 415. [5]) Gieseler, a. a. II, 2, s. 275 n. t. [6]) På 3:dje lateranconciliet 1179; Hinschius, a. a. V, s. 417 n. 1.

i det öfriga Europa höllo på att komma i besittning af. I en skrifvelse, utfärdad något af åren 1165—1181, gaf han uttryck åt sin förtrytelse däröfver, att prästerna, icke blott de lägre utan äfven de högre, kallades att svara inför lekmännens domstolar, dömdes enligt deras lag och tvungos att till försvar använda sådana förbjudna bevisningsmedel, som järnbörd, sjudande vattenprof, tvekamp m. m. Han förbjuder nu på det strängaste med hänvisning till sin egen myndighet i detta stycke och föregående påfvars utsagor denna laglöshet, som innebure en kränkning af både den kanoniska lagen och den prästerliga värdigheten.[1] I ett annat, troligen senare, bref 1167—1181, ställdt till invånarne i Upsala stift, lägger han dessa på hjärtat att icke såsom skett »suasione diabolica» förevita kyrkans prelater brott och draga dem inför världslig rätt, hvilket vore det samma, som om ett får dräpte sin herde, utan i stället hänskjuta saken till ärkebiskopen eller, om det gällde denne, till påfven.[2] Från statens sida godkändes dessa anspråk, då Sverker II Karlsson år 1200 förordnade, att prästerna skulle för dem tillvitade brott eller förseelser aldrig dragas inför världslig domstol, utan i sina saker svara och aflägga räkenskap inför biskopar och prelater.[3] Men detta var ännu och förblef länge blott en stadga på papperet. Redan 1206 fann sig påfven Innocentius III föranlåten att vända sig till Sverker med uppmaning att med den världsliga maktens arm förhindra utom andra öfvergrepp mot kyrkans personer äfven det, att de ställdes inför de borgerliga domstolarne.[4] Och i en några dagar senare aflåten, nästan ord för ord lika skrifvelse befallde han ärkebiskopen i Upsala och dennes lydbiskopar att verka för samma mål.[5] Om makten af denne påfves ord äfven här var tillräckligt stor att tvinga till lydnad, veta vi icke. Möjligt är, att det öfverklagade missbruket för en tid stäfjades. Men om så var, sköt det emellertid snart åter fart. Ty

[1]) D. S. n. 54. Jfr n. 52. [2]) D. S. n. 62. [3]) D. S. n. 115. Statuimus quoque et perpetua lege tenendum firmavimus ut clerici divino, cultui mancipati pro criminibus sibi obiectis vel delictis quoquo modo commissis numquam in futurum ad laicale pertrahantur judicium. Sed de causis suis episcopis et prelatis respondeant. rationemque reddant. Jfr dock om denna urkund s. 150 här ofvan. [4]) D. S. n. 127. [5]) D. S. n. 129. Det samma i en skrifvelse af $^{10}/_{3}$ s. å. D. S. n. 131.

Innocentii efterträdare, Honorius III, har i icke mindre än trenne bullor till konungen och rikets styresmän af åren 1220, 1224 och 1225[1]) nödgats uppträda mot det samma, utan att lyckas afskaffa det. Samma påfve, som af den tyske kejsaren Fredrik III utverkade ett af de mest vidsträckta privilegier, som någonsin kommit kyrkan till del, och som bland annat innehöll, att de andliges dragande inför världsliga myndigheter vore att anse som en borgerlig förbrytelse och skulle beläggas med världsligt straff,[2]) måste sålunda i vårt land tåla ständiga ingrepp i kyrkans domsrätt. Svårigheten härledde sig framför allt däraf, att den kanoniska undantagslagstiftningen angående prästerskapet i vårt land ej kunde ansluta sig till en motsvarande hednisk, enär intet prästestånd, långt mindre ett privilegieradt sådant, under forntiden fanns i vårt land.[3])

För att bringa denna från kyrkans synpunkt skriande laglöshet till slut samt till undanrödjande af en mängd andra missbruk afsände Innocentius IV till norden kardinalen Vilhelm af Sabina i egenskap af legatus a latere. På det af denne år 1248 hållna provinsialmötet i Skeninge föreskrefs nu i tydligt syfte att helt konformera den svenska provinsens kyrkorättsliga förhållanden med det öfriga Europas, att ärkebiskopen i Upsala och alla hans suffraganer skulle inom årets lopp anskaffa och, så länge de lefde, med full äganderätt besitta dekretalboken enligt senaste under påfven Gregorius IX gjorda redaktion samt med den nåd Herren gåfve studera den samma. Vid försummelse härutinnan skulle den skyldige beläggas med kyrkans bann.[4]) Att detta påbud var dikteradt ej blott, såsom man vid första påseendet kunde tycka, af omsorg för biskoparnes teoretiska insikt i den kanoniska rätten, utan hade en vida större betydelse, framgår

[1]) D. S. n. 186, 227, 238. [2]) Hinschius, a. a. V, s. 388, 417 n. 1. Det var i den s. k. kröningslagen af $^{22}/_{11}$ 1220. [3]) H. Hildebrand, a. a. II, s. 72. [4]) D. S. n. Precipimus quoque archiepiscopo upsalensi et omnibus suffraganeis eius in virtute obedientie, ut infra annum habeant et possideant dum vixerint iure proprietatis librum decretalium secundum ultimam compilacionem, que facta fuit tempore venerabilis memorie Gregorii pape. IX. et ut studeant in eo secundum quod dominus ipsis graciam ministrabit. Si quis autem eorum predictum librum infra annum habere neglexit, noverit se ecclesiastico suppositum interdicto. Den kanoniska rätten, som först af Gratianus 1150 sammanslöts till ett system, omarbetades sedan af Raymundus de Pennaforti 1234.

genast af den stränga straffpåföljden. Denna ensamt visar, synes det oss, att det här egentligen var fråga om den praktiska tillämpningen af lagen, för hvilken insikten i henne utgjorde den nödvändiga förutsättningen. Men icke heller afsåg påbudet att gifva den kanoniska lagen rättsligt förbindande kraft i vårt land. Enligt den vanliga uppfattningen skulle ju i detta Skeningemötets största betydelse ligga. Man glömmer dock härvid, att ett sådant påbud var helt och hållet öfverflödigt. Ty i erkännandet af påfvens öfverhöghet, som då aldrig bestridts, låg ju ock förpliktelsen till lydnad mot kyrkans lagar. Medeltiden kände egentligen icke någon skillnad mellan de inre kraf, som den kristna tron, och de yttre, som kyrkosamfundet gör gällande; med andra ord: i den kristna trons väsen låg äfven ovillkorlig underkastelse under kyrkan. När påfven därför såsom kyrkans öfverhufvud påbjöd till efterlefnad en lag, tillkom det en hvar såsom kristen att ställa sig den till efterrättelse. En lokal anordning, bekräftad af honom, fick äfven i och därmed karaktären af allmän rättsnorm.[1]) Under denna förutsättning hade de många föregående påfliga föreskrifterna angående vår kyrkas ordning utfärdats. På Skeningemötet gällde det nu, som sagdt, endast att bana väg för lagens noggrannare och vidsträcktare användning, men därjämte att legalisera den form denna lag 1234 fått genom den gregorianska kompilationen, så olik Gratiani dekret, att Roger Baco (omkr. 1266) kunde kalla den en ny rätt.

På grundvalen af denna kanoniska lag äro nu kyrkobalkarne i flertalet landskapslagar byggda, hvilket visar, att Vilhelms af Sabina sändning ej var resultatlös. Vi få längre fram tillfälle att uppvisa en och annan viktig öfverensstämmelse. Men nu tränger den frågan till svar: hvarför hafva dessa kyrkobalkar ingått som integrerande beståndsdelar i borgerliga lagar? I den skånska och själländska lagen finnes väl också en kyrkorätt, men denna har en självständig plats vid sidan om den civila.[2]) Utan tvifvel hafva vi här ett utslag af den gamla svenska odalmannasjälfständigheten, som väl böjde sig till en del, men aldrig helt uppgaf sig själf, utan sökte bevara det historiska sambandet med det förflutna.

[1]) Jfr Innocentius III:s bref till äkbp Andreas i Lund. D. S. n. 126.
[2]) Se Schlyters upplaga af Skånelagen.

Man ville ej för det främmande blindt uppoffra det egna, ty man insåg, att mycket af det förra ej passade för de inhemska förhållandena. Därför äro landskapslagarnas kyrkobalkar tillkomna. De afsågo ej att vara en opposition mot kyrkans lag, men en modifikation af den samma; antagna af rikets stormän och bekräftade af konungen ägde de ej karaktären af något utifrån påtvunget, utan inifrån framvuxet.[1])

Påtaglig är i dessa nationella lagar den kanoniska rättens inflytelse på föreskriften om domsrätten öfver de andlige. Den lägges nämligen nästan helt i biskopens hand. Visserligen talar den före 1248 affattade äldre VGL. om, att präst skall vara i »bondelagum»,[2]) men i de flesta öfriga från seklets slut eller kort därefter härstammande lagböckerna stadgas, att biskopen är rätt domare öfver alla andliga. Så heter det i Uplandslagen: Nu bryter klærkær widh lekman. hwariæ handæ sak. thæt hælzt ær. tha a bonde kallæ klærk fore hans forman. thæn kirkiunnæ dom hæwær.[3]) Nästan ordagrant lika uttalar sig härom Söderm. L.[4]) I den yngre Västm. L. möter oss följande stadga: Fore alla sakir thær præste vitas tha a præster fore sin forman callas. oc thær a han annatigge wærias ællær fællas. wærs han. ware saclös. falz han. böte æfte lanzlaghom.[5]) Och slutligen gör sig samma uppfattning, gällande i Helsinge L.[6]) Åtnöjde sig någondera parten ej med biskopens dom, kunde vädjas till konungen.[7])

Detta upphörde dock i och med antagandet af K. Kristofers landslag, enligt hvilken konungen endast skulle »dom haua öfver alla werdzlika domare».[8]) Denna domsrätt utöfvade han på de minst en gång om året i hvarje lagsaga sammanträdande räfst- eller landstingen,[9]) hvilka utgjorde rikets högsta domstolar. Väl förekommo äfven härvid andliga mål, men dessa afgjorde ej tinget i dess helhet, utan endast en delegation däraf, bestående af dess prästerliga medlemmar: biskopen och tvenne af kapitlet, ty, såsom det heter, leekmen dömen offuir the saker som ey mogho klerker[10]), det vill med andra ord säga, att lekmän ej skulle döma öfver de saker, som anginge prästerna.[11])

---

[1]) En annan uppfattning hos Naumann, a. a. I, s. 55. [2]) E. Hildebrand, a. a. s. 195. [3]) K.B. k. XX. [4]) K.B. k. XIX. [5]) K.B. k. XII. [6]) K.B. k. XX. [7]) Up.L. K.B. k. XX.; H.L. K. B. k. XX. [8]) Kon. B. k. IV § 9. [9]) Tingm. B. k. IX. [10]) d:o k. X. [11]) Karlsson, De svenska lagmännens ställning, s. 88.

I fråga om ämbetsfel af präst och inbördes tvister emellan de andlige iakttaga samtliga lagar tystnad. Man var tydligen nu ense om, att sådana mål skulle höra under biskopens dom. Alldeles oinskränkt blef likväl ej nu dennes judiciella myndighet öfver kyrkans tjänare. Ett undantag gjordes nämligen för alla egendomstvister, så snart de ej föreföllo mellan de andlige själfva,[1]) samt klagomål öfver åverkan och ägodelningar, hvilka lades under de världsliga domstolarna.[2]) Huru kyrkan emellertid sträfvade efter exemtion från dessa äfven i detta stycke, få vi nedanför tillfälle att beröra. Men icke ens inom de af landskapslagarne uppdragna gränserna lämnades hon obestridt utrymme. Det visa särskildt några provins- och stiftssynodbeslut. Så i statuter för Linköpings stift, troligen utfärdade af biskop Nicolaus Hermanni, § 10: Præcipimus, ne quis sacerdos Laicum recipiat in defensorem in causis ecclesiasticis, sive in causis rerum ecclesiasticarum, nec quoties in foro seculari judicatur, de huiusmodi casibus respondeat sub poena suspensionis officii sui.[3]) § 40. Item, quod nullus Laicus intromittat se de casibus spiritualibus, matrimonialibus et aliis casibus ecclesiasticis audiendis.[4]) Vidare i statuter för samma stift af ovisst år: Item, att the (capellani nobilium) ey vardhe trengde för nogon bråtth frånn sin andeliga domare, med törne eller annor fængzle.[5]) På provinsialmötet i Arboga 1396: Item nullus episcoporum ac aliorum inferiorum prelatorum iurisdictionem suam cuiquam laycorum presumat committere, quamquam ad invencionis ingenium, quia hoc vergit in enervacionem libertatis ecclesiastice et grave periculum animarum.[6]) I de statuter för Upsala, som ärkebiskop Nils Ragvaldsson samlade (midten af 1400-talet), heter det i p. 81: Item quod nullus prælatorum, quocunque adinventionis ingenio committat iurisdictionem laico.[7])

---

[1]) V.G.L. K.B. k LXI. Skil tua kirkyu um nokot thingh sijn i mællum. ælla oc præst ok kirkyu. um kirkyu goz. thær ær biscuper domare iuer oc sua iuer kirkyuskulder. D. S. n. 1870 år 1312. Or. på pgmt i R. A. af 1433. u. d.

[2]) y. VGL k. LXIII: I byar bygningh skal præster i bondalaghum væra. fore thæssi maall skal næmdaman præst wæriæ. ælla fælla. SmL Kr.B.: k. 11. Thy at i köplaghum oc i iorthælaghum. tha aa præster meth os wara i lekmannæ laghum. UpL K.B. k. XX. [3]) Reuterdahl, St. Syn. s. 76. [4]) d:o, d:o s. 79. [5]) d:o, d:o s. 87. [6]) d:o, d:o s. 99, 8. [7]) d:o, d:o s. 154.

Jämsides med kyrkans yrkande på de andliges frigörelse från de världsliga domstolarna går sträfvandet efter samma rättighet för alla de många lekmän, som tjänade henne i egenskap af förvaltare, arrendatorer, byggmästare, dagsverkare m. m. Redan enligt urgammal germansk uppfattning följde med fullständig äganderätt af ett gods äfven domsrätten öfver därå befintliga landtbor och tjänare. När sedermera feodalismen förvandlade all jord till kronojord, gafs likväl åt länsinnehafvarne jurisdiktion öfver deras underlydande, ett privilegium, som kom äfven kyrkan till del i samma mån hon för öfrigt infogade sig i det feodala samhället. Nu nådde länsväsendet visserligen aldrig i vårt land samma utbildning som i de stora kulturländerna. Länen blefvo aldrig ärftliga och länsmännen fingo ej jurisdiktion på sina områden.[1]) Hvad kyrkan beträffar, gingo de feodala sträfvandena henne ganska spårlöst förbi. Väl försökte, som vi ofvan sett,[2]) en och annan regent att böja biskoparne under vasallskapets ok, utan att häri lyckas, väl började i senare hälften af 15:de seklet åt stiftens styresmän utdelas län, hvilka icke äro identiska med beneficier i kyrklig mening, emedan de förbundo till vanliga vasallplikter, men detta var af kort varaktighet.[3]) Då kyrkan icke desto mindre verkligen kom i besittning af domsrätten öfver sina tjänande lekmannabröder, har hon ej därför direkt haft feodalväsendet att tacka. Snarare kunde man tänka på en anknytning till den s. k. gårdsrätten, hvarmed, som namnet antyder, förstods en egendomsägares rätt att döma öfver sitt gårdsfolk. Denna af Magnus Ladulås först begynta undantagslagstiftning omfattade förnämligast hans hof- och slottspersonal, men har måhända äfven sträckt sig till riksrådens underlydande.[4]) Var detta senare fallet, måste den äfven ganska snart kommit ärkebiskopen och efter hand biskoparna till godo. 1279 finna vi ock Magnus Ladulås hafva medgifvit, att inbyggarna på kyrkans egendom skulle

---

[1]) E. Hildebrand, a. a. s. 129. [2]) Se sid. 165. [3]) Så omtalas i konung Kristierns försäkran af 1476 »Kirkelään» och i Kalmar recess af 1483 göres en bestämd skillnad emellan kyrkans län och gods. (Or. på pgmt i R. A.) D. $^{15}/_{12}$ 1497 förlänar K. Hans åt ärkbp Jakob Ulfsson sitt och kronans län, som han hittills haft, Stäket och därtill Upsala stad. Or. på pgmt i R. A. [4]) E. Hildebrand, a. a. ss. 81, 147. Jfr Sk. Handl. D. XXXII s. 65.

i äktenskaps- och menedsmål, sortilegium och flagitia contra naturam vara befriade från de världsliga domstolarne.[1]) Emellertid erkänna ännu icke landskapslagarne något dylikt prerogativ för kyrkan. De föreskrifva tvärtom mycket bestämdt, att om kyrkans hjon bröte mot annat folk eller annat folk mot dem, skulle det under landslag stånda, hvad brott det än vore.[2]) Det samma får väl ock antagas gälla vid inbördes tvister emellan kyrkoborna, ehuru därom ingenting säges.[3]) Härmed fick nu kyrkan nöja sig ända till Magnus Erikssons tid. Denne, som i början stod på synnerligen god fot med sitt lands prästerskap, öfverlät 1340 till ärkebiskop Peter i Upsala och hans domkapitel tills vidare rätten att döma öfver förbrytelser, som af deras tjänare begingos på kyrkligt område eller annorstädes inom Upsala stad, för så vidt de ej grepos på bar gerning eller förtjänade straff till lif och lem. Detta skulle gälla äfven murare, stenhuggare, timmermän och andra arbetare vid domkyrkobyggnaden, dock ej till högre antal än 60. Men ärkebiskopen och kapitlet borde tillse, att den förfördelade erhölle tillbörlig upprättelse.[4]) Kort därpå, 1344, förbjöd Magnus sina domare, fogdar och uppbördsmän eller deras ombud i Upsala stift att göra ärkebiskopen intrång i de rättegångsmål, som hörde under hans domvärjo.[5]) Inom kort svalnade dock Magnus' tillgifvenhet för kyrkan. Han hade, måhända genom i Paris utbildade rådgifvare, insupit idéer om konungadömets och statens rätt, hvilka starkt påminna om dem, som Filip den sköne i Frankrike hyllade och med framgång gjort gällande i sin strid med påfvedömet. Vid den samarbetning af landskapslagarne, som Magnus mot slutet af 1340-talet lät verkställa, afsåg han att i den nya kyrkobalken bereda dessa idéer utrymme. Framför allt var han betänkt på en inskränkning af de kyrkliga privilegierna.[6]) Redan den omständigheten, att han vid utarbetandet af det nya lagförslaget uteslöt de andliga och gaf uppdraget åt världslige män, ingaf de förra stora farhågor. Då dessa sedermera bekräftades, ansågo de sig förpliktade att söka

[1]) D. S. n. 690. [2]) U.L. K. B. k. XX; Söderm.-L. K. B. k. XIX; Hels.-L. K. B. k. XX. [3]) Viberg, Om befästandet af kyrkans friheter, s. 34 hyllar en motsatt uppfattning. [4]) D. S. n. 3518. [5]) D. S. n. 3828. [6]) Hist. Handl. II, s. 1.

afvärja den hotande faran. Nästan alla biskopar skickade ombud till Örebro, hvarest lagkommissionen befann sig, och inlade protest mot alla lagförändringar och bestämmelser, som stodo i strid med den kanoniska lagen, synodal- och provinsialstatuter, påfliga, kungliga och andra privilegier, gifna till skydd för Sveriges prästerskap och kyrkor, eller gammal sed, som hade afseende på kyrkans fördel. Beträffande mera invecklade och tvifvelaktiga lagfrågor, som ombuden ej tilltrodde sig kunna utreda, förbehöllo de sina förmän, biskoparne, rätten att pröfva och afgöra dem.[1]) Detta hade den verkan, att i den sedermera till efterlefnad påbjudna[2]) nya landslagen ingen kyrkobalk intogs. Enligt den vanliga uppfattningen skulle så småningom Uplandslagens kyrkobalk fått värdigheten af en rikslag. Vi tro snarare, att den kanoniska lagen trädt i stället för de nationella kyrkorätterna, och detta bestyrkes i viss mån däraf, att äfven i den nära 100 år senare antagna konung Kristofers allmänna landslag kyrkobalk saknas. — Efter det nederlag han lidit, sökte nu Magnus åtminstone så stramt som möjligt åtdraga de tyglar, som bestående lag medgaf honom lägga på kyrkan. 1355 fråntog han sålunda ärkebiskopen och domkapitlet i Upsala jurisdiktionsrätten öfver kyrkans tjänare och förklarade, att alla mål och tvister, som redan förefunnos eller i framtiden kunde uppstå rörande dem, omedelbart skulle tillhöra konungens egen domstol att där slitas och afgöras.[3]) Sedermera höra vi ingenting talas om denna sak förr än under Margaretas regering. Att hon medgifvit kyrkan ifrågavarande rätt, framgår däraf, att då 1391 några af biskopens i Linköping svenner bundit åtskilliga våldsverkare, som sökt förstöra en biskopens fiskeriinrättning, och lagmannen dömt svennerna biltoga, måste han kort därpå frikänna dem, emedan han blifvit upplyst om, att biskopen ägde samma rätt i sin gård som konungen i sin.[4])

Mot medeltidens slut var kyrkan i obestridd besittning af domsrätt öfver sina landtbor. I ett edsformulär af år 1451 för biskopen i Skara förutsättes denna rätt såsom bestående.[5])

---

[1]) D. S. n. 4148. [2]) Att Magnus Erikssons landslag verkligen erhållit kunglig sanktion framgår af flere urkunder. Se Skand. Hand., D. XXXII ss. 53—56 och Hist. Handl. D. II, ss 1—4. [3]) Rp. n. 204. [4]) Rp. n. 2541. [5]) Se nedan s. 249.

Och i den 15:de punkten af Kalmar-recess (1483) förekommer ett stadgande af följande lydelse: Item, skulu wij eller nakor werldz domare engen makt ath hafua, döma äller rättha öfver nogra the saker, ther Kirkionne, hennes personer, Hion äpther then Helge Kirkes räth, statuta, privilegia, frijhether och gode gambla sedwäniar oppa rörer: wtan rätthis för Kirkionnes dom som thz sik bör.[1])

Men kyrkan framkom äfven med anspråk på domsrätt öfver lekmännen i allmänhet. Här rörde sig frågan icke därom, huruvida hon skulle hafva makt att inskrida med kyrkotuktsåtgärder mot notoriska, af statens lagar dömda brottslingar, ty detta förvägrades henne aldrig,[2]) utan därom, huruvida hon fick med kyrkliga straff belägga förseelser, dem samhället lämnade onäpsta, samt, och framför allt, om hon ej i en mängd fall, där den världsliga öfverheten hittills skipat rätt, borde ensam tillerkännas befogenhet att fungera som laga domstol. Hvad som dref henne att så energiskt, gång på gång, ända tills det lyckades, upprepa särskildt sistnämnda yrkande, var ej blott begäret efter makt, utan äfven, och kanske mera, medvetandet om, att hon var den ojämförligt mest kompetente domaren i sådana mål, vid hvilkas afgörande ett från hedendomens band ej ännu fullständigt lossadt rättsmedvetande lätt nog otillbörligt kunde spela in.[3]) Ledd af insikten om den kanoniska lagens högre etiska ståndpunkt, ville hon arbeta in dess principer i folkets sinne, men därför ansåg hon sig behöfva självständig jurisdiktion. Att hon under sin stormakts dagar dukade under för frestelsen att missbruka sin ställning, får ej förtaga vår syn på det goda hon verkat, ej på den lyftning i kultur och sedlighet, i tukt och ordning, som hon genom införande af den kyrkliga rättens grundsatser i vårt samfundslif åstadkommit. Steg för steg gick hon framåt mot detta mål. Allra först synes hon hafva sträfvat efter att ställa det äktenskapliga lifvet under större helgd. Lättheten både att

---

[1]) Efter or. i R. A. tryckt hos Hadorph: Then Andra Delen till Rijm-krönikorne hörande, s. 318 o. ff. [2]) Dömir domæri nokon fallin ok undir skript U.L. K. B. k. XIX §. 5. [3]) I den äldre V.G.L. förekomma ännu hedniska edsformulär. Mandrapi B. k. 1 § 2 m. fl. »Så vare gudarne mig hulda. Jfr Leffler: Hedniska edsformulär i äldre V.G.L. (Antiq. Tidskr. V.)

knyta och upplösa äktenskapet var enligt hennes mening i Sverige för stor, och man handlade i dylika ting efter godtycke. Redan Alexander III utfärdade 1165—1181 mot detta och åtskilligt annat, såsom förkväfvande af barn, tidelag m. m., en bulla, hvari han ålade biskoparne tillse, det äktenskap ej inginges i förbjudna led, d. v. s. till och med 7:de, samt ej afslötes utan prästerlig vigsel.[1]) Men detta mötte svåra hinder. De andlige klagade därför inför P. Honorius III öfver de många lagöfverträdelserna härutinnan, och påfven vände sig därför till K. Johan Sverkerson med uppmaning att afhjälpa missförhållandet, det vill med andra ord säga, lägga äktenskapet och andra liknande saker, under kyrkans dom.[2]) Längre fram beviljade konung Erik Eriksson, 1222—1250, i anslutning till och med bekräftelse af sin företrädares åt kyrkan gifna privilegier, biskopen i Skara rätt att döma öfver »hoor saker och meen edha broth och alla andra saker som brytas moth aandeligh lag.»[3]) Tidigt framträdde hon ock med yrkande på en reglering af testamentsbestämmelserna, hvarigenom större utrymme skulle beredas åt de enskildas, i all synnerhet de andligas, fria dispositionsrätt af sin egendom.[4])

Gå vi nu till landskapslagarne, så innehåller, som var att vänta, den äldre V.G.L. ännu litet om biskops rätt i omförmälda fall. Den föreskrifver visserligen, att biskop skall hafva 3 marker vid trolofningsskillnad,[5]) att skyldskap bör räknas enligt Guds rätt,[6]) att för blodskam ej kan ransakas och dömas inom landet, utan att det skall hänvisas till Rom,[7]) och röjer sålunda inflytande af den kanoniska lagen. Men den hänvisar tvister om allt, som rör äktenskapet, till tingen,[8]) och intet röjer, att kyrkan redan nu haft någon speciel domsrätt i blandade frågor. Den yngre V.G.L. utvidgar sedan kyrkans jurisdiktionssfer och inrymmer åt biskopen rätt att döma om »klærka hyonalagh, banzmaal oc tæstement.»[9]) Enligt U.L. skulle under biskops dom höra

---

[1]) D. S. n. 56. [2]) D. S. n. 186. [3]) D. S. n. 215. Brefvet odateradt. [4]) Jfr. D. S.n. 131, 257, 359, 363, 577 (1200-talet.) [5]) Äldre V.G.L. Giftm.-B. k. 2. [6]) D:o d:o K. 7. [7]) D:o d:o K. 8. [8]) D:o d:o K. 7. m. fl. [9]) Y.V.G.L. K. B. k LIX. Tvenne handskrifter, af hvilka den ena troligen från midten af 1300-talet, utlämna »klærka». Med banzmaal förstås sådana förseelser, hvarigenom kyrkan genom lekman blifvit förnärmad.

testamentsfrågor,[1]) samt »hionælagh, franzæmis spiæll, guziwiælagh spiæll, siffskap spiæll och enfallt hor[2]) samt bauzmaal«[3]) oskärande af kyrkogård,[4]) tidelag.»[5]) Ö.G.L. föreskrifver: »Thæssin mal aghu a biskups næmd koma hor, menedha, skrokuitne, oskriptadh mandrap. Kirkiu ran,[6]) och vidare: nu ær thæt biskups ræittær hiona fælagh binda ok lösa ok wita huat luflikt ær ok sua huat sum oloflikt ær.» Söderm.-L tilldömer biskopen i dylika fall böter, utan att det tydligt ges tillkänna, att brottet skall af biskopen ransakas och dömas. Samma otydlighet möter oss i den äldre Västm.L., i Hels.L. och i Sm.L:s kristnabalk. Den yngre Västm.L. åter upprepar U.L:s stadga,[7]) men nämner ingenting om testamentstvister och synes hänföra tidelag under världslig rätt.[8]) Den närmaste tiden efter landskapslagarnas affattande vittnar om, att man tämligen allmänt lät kyrkan öfva sin domsrätt på nu nämnda områden. I fråga om testamenten ville dock ej bruket stadga sig, i det hithörande saker än afgjordes inför andlig, än inför världslig myndighet.[9])

I trots af dessa i landskapslagarna åt kyrkan tämligen enhälligt medgifna rättigheter uppkommo med anledning af dem många tvister. Så måste K. Magnus Eriksson 1345 förbjuda borgmästare och råd i Stockholm att befatta sig med mål rörande äktenskap, trolofning och annat, som hörde under andlig domstol, då de härigenom gjorde sig skyldige till ingrepp i ärkebiskopens lagstadgade rätt.[10]) Men efter sin förut omtalade frontförändring gent emot kyrkan understödde han snarare än motarbetade dylika försök och bekände öppet, att han väl velat, men ej kunnat göra något för den andliga jurisdiktionens inskränkning i nyssnämnda fall.[11]) 1392 finna vi till och med, att konungens domhafvande, samt lagmannen vid räfsteting i Jönköping sysselsatt sig med en så speciellt kyrklig fråga som den, om en nyss afliden person vore berättigad till begrafning i vigd jord eller icke, samt förklarat intet hinder härför möta.[12])

---

[1]) K. B. K. XIV § 10. [2]) D:o K. XV, inledn. § 3. Frænsæm. sp. är kränkning af skyldskap genom lägersmål mellan besläktade; Guziwiæl. sp. emellan faddrar och andra i andlig släktskap med hvarandra stående; Siffskaps sp. emellan besvågrade. Schlyters ordbok till Sveriges g:la lagar. [3]) K. B. K. XV § 5. [4]) D:o § 7. [5]) D:o § 8. [6]) Ö.G.L. k. XIII § 3. [7]) K. B. k. XX, XXI, XXII. [8]) K. B. k. XXI. [9]) Jfr D. S. n. 1929 år 1313. [10]) D. S. n. 3877. [11]) Or. på pgmt i R. A. af 13/1 1355. [12]) Rp. n. 2600.

Särskildt var staten ej böjd för att medgifva kyrkliga egendomstvisters förläggande under andlig domstol, där ena parten var lekman. Någon bestämd praxis stadgade sig näppeligen härutinnan under medeltiden. Icke ens under tiden närmast före eller närmast efter landskapslagarnes antagande märka vi i detta afseende någon enhet. Så afdömer 1248 $^{2}/_{3}$ Vilhelm af Sabina en ägotvist mellan biskopen i Linköping och en lekman.[1] 1253 $^{13}/_{2}$ gifva ärkebiskopen och 4 biskopar stadsfästelse på ett jordabyte emellan Birger Jarl och Gudhems kloster.[2] 1259 stadfäster biskopen i Linköping ett testamente till Nydala kloster,[3] men 1277 K. Magnus Ladulås ett dylikt till Mariakyrkan i Västerås.[4] S. å. bekräftar biskopen i Linköping ånyo ett testamente,[5] och 1290 afgör samme prelat, nu konungens broder Bengt, en tvist mellan K. Magnus och Upsala domkyrka angående archidiakonen Johannes Odulfssons testamente.[6] 1277 $^{31}/_{3}$ afgör K. Magnus Ladulås en tvistig egendomsfråga emellan Sko kloster och en lekman, hvarom dock påfven förut gifvit tvenne kyrkans män befallning att döma.[7] 1312 förordnar hertig Valdemar lekmän och kaniker från Linköping att afgöra om till domkyrkan därstädes testamenterade gods.[8] 1345 bemyndigar K. Magnus Eriksson en lekman att fälla dom i en jordatvist emellan domkapitlet i Upsala och en annan lekman,[9] men samma år förbjöd han icke desto mindre borgmästare och råd i Stockholm att angripa andliga personer eller deras gods för skulder eller begångna brott, utan skulle sådana mål af ärkebiskopen eller hans ombud afdömas.[10] Och 4 år därefter tilldömer samme konung Strängnäs domkyrka jord, som blifvit skänkt till en där befintlig prebenda.[11] 1362 erhåller en lagman af K. Håkan befallning att slita en mellan Upsala kaniker och kronan uppkommen kontrovers om jord,[12] men 1386 fungerar Linköpings domkapitel som ransakningskommission vid en sådan,[13] och samma år ingriper ärkebiskop Henrik i Upsala mot de fogdar och bönder, som aftvungo vissa kyrkogods kronoutskylder och andra onera.[14] 1384 frånkänner domkapitlet i Linkö-

1) D. S. n. 360. 2) D. S. n. 405. 3) D. S. n. 453. 4) D. S. n. 626. 5) D. S. n. 629. 6) D. S. n. 1016. 7) D. S. n. 624. 8) D. S. n. 1831. 9) D. S. n. 3974. 10) D. S. n. 3877. 11) D. S. n. 4471. 12) Rp. n. 541. 13) Rp. n. 2233. 14) Rp. n. 2248.

ping en person arfsrätt, emedan han var född utom äktenskapet.[1]) Kyrkan synes äfven en tid böjt sig under förhållandena, sådana de voro, och om hon än ej gillade dem, teg hon dock med sitt missnöje.

Men sedan man, som vi förut sett, i slutet af 1300- och början af 1400-talet gått illa åt kyrkogodsen, begynte synoderna högljudt skria om den oförrätt, som tillfogades kyrkan, därigenom att världsliga myndigheter togo befattning med hennes gods. »Men», så talar kyrkomötet i Arboga 1412, »om vi ända hittills på grund af bristande lagbestämmelser och fåtaliga kungliga förordningar angående grunderna för fråndömande af gods för kyrkan tegat, så hafva vi dock för ingen del med denna tystnad velat godkänna sådana domar, så vidt de stå i strid med kanonisk lag och kyrklig frihet, eller likasom gilla dem, utan vi hafva för afsikt att vid lägligt tillfälle, sedan vi funnit kompetenta domare, träda upp till försvar för de kyrkor, som på detta sätt blifvit angripna.»[2]) Och det samma upprepas på synoden i Arboga 1417.[3])

Hvad hade nu detta för påföljd? Vi vilja genom några exempel belysa det. 1427 $^{23}/_{10}$ afdömer biskop Nils i Växiö en tvist emellan cistersienserklostret Alvastra och ett antal lekmän om några byggnader och en ström till det förras fördel samt bannlyser de senare, ifall de ej inom utsatt tid ställt sig domen till efterrättelse.[4]) 1429 $^{29}/_{11}$ åter är det en lagman, som dömer i mål mellan Upsala domkyrka och en knape angående jord, som denne velat undanhålla domkyrkan.[5]) 1433 $^{22}/_{4}$ förbjöd biskopen och kapitlet i Linköping efter verkställd ransakning alla och särskildt tvenne namngifna lekmän att lägga handen på en kvarn, som till kyrkan blifvit testamenterad.[6]) 1435 $^{3}/_{5}$ tilldömde biskop Thomas i Strängnäs en lekman ett gods.[7]) 1444 $^{29}/_{6}$ upphäfde en häradshöfding i Boberga härad, Linköpings stift, och nämnden en dom, som biskop Nils förut fällt angående egendom, tillhörig Vreta kloster, emedan klostret ej blifvit i laga ordning instämdt, samt tilldömde klostret ett gods.[8]) S. å. $^{15}/_{7}$ instämde

---

[1]) Rp. n. 2064. Det är dock ej osannolikt, att flertalet bland de af konungen handlagda målen varit till honom vädjade. [2]) Reuterdahl, St. Syn. s. 109. 24. Jfr ofvan s. 157. [3]) d:o d:o s. 115. [4]) Or. på pgmt i R. A. [5]) d:o d:o. [6]) d:o d:o. [7]) Or. på pgmt i R. A. [8]) d:o d:o.

Upsala domkyrkas syssloman inför borgmästare och råd i Stockholm en borgare därstädes, emedan han förhöll domkyrkan ett stenhus, hvilket käranden visserligen upplåtit åt honom, men hvartill han icke utan kapitlets samtycke haft rätt, hvarför upplåtelsen vore ogiltig. Men domstolen förklarade sig ej vilja döma i målet, utan hänsköt saken till konungen.[1])

1448 $^{21}/_{3}$ hade en viss Torsten, tillhörande Strängnäs stift, utan sin hustrus samtycke mot Sveriges lag sålt en gård till Vårfru prebende i Nyköping. Hustrun väckte åtal mot sin man vid häradsrätten, som dömde, att godset skulle återgå. Som emellertid prebendets »förman» icke af sin biskop blifvit »lagligen tillsagd», d. v. s. fått fullmakt att afstå gården, blef den »ståndande i trættho», tills biskop Erik, på visitation ofvannämnda år tilldömde hustrun densamma.[2]) 1451 $^{19}/_{7}$ tilldömer biskop Sigge i Strängnäs en borgare i staden en tomt, hvilken några af stadens råd sökte hindra honom bebygga.[3]) 1458 dömde borgmästaren i Strängnäs ett testamentsbref på jord till domkyrkan giltigt,[4]) och 1460 afgöres en arfstvist, då fråga var, om en kvinna vore laggift hustru och sålunda rätt arfvinge efter sin man eller icke, af biskopen i Västerås jämte flere riddare, sända af konungen.[5]) 1462 d. $^{25}/_{1}$ infunno sig inför rådstufvurätten i Stockholm biskop Sigge i Strängnäs och några af hans kapitel med talan mot en f. d. borgmästare i Stockholm angående en ränta, som Sigges företrädare, Arndt, köpt i svarandens sterbhus i Stockholm till upprätthållande af tvenne anniversarier efter honom, men hvilken ränta uteblifvit. Rätten dömde till kärandens förmån.[6]) 1477 $^{23}/_{11}$ uppmanar en testamentsgifvare »värdig fader, ärkebiskop Jakob att beskärma och försvara testamentserhållaren med den heliga kyrkans lag, som tillbörligt är.[7]) 1481 $^{3}/_{12}$ stadfäste samme ärkebiskop en dom angående en gård, förut afkunnad af stadens rådmän.[8])

Af dessa exempel framgår, att under medeltidens sista århundrade stor osäkerhet var rådande med hänsyn till gränserna emellan kyrklig och världslig domarmyndighet i nu omförmälda fall. Det ser nästan ut, som om det stått par-

---

[1]) Not. intyg på pgmt i R. A. [2]) Or. på pgmt i R. A. [3]) d:o d:o. [4]) d:o d:o. [5]) d:o d:o. [6]) d:o d:o. [7]) Or på pgmt i R. A. [8]) d:o.

terna fritt att vända sig till den domstol de själfva önskade[1]), samt att kyrkan nödd och tvungen[2]) för fridens skull mången gång gifvit efter. Det har sagts, att vid de andliga domstolarne rättsskipningen var mildare och mera oväldig än fallet var vid de världsliga, och att man därför hellre anlitat de förstnämnda.[3]) Det borde så ha varit, men det gifves exempel på motsatsen så talande, att det nyssnämnda omdömet ej kan betraktas såsom allmängiltigt.[4])

Äfven åtskilliga andra saker utom de förut nämnda drogos efter hand in under kyrkans dom. Hit hörde i främsta rummet ocker. Redan inom den äldre kristna kyrkan hade man med stöd af Luk. 6: 35 förbjudit lekmännen delvis, prästerna absolut att taga ränta på utlånade penningar. Detta på synoden i Elvira 306 först gifna stadgande inskärptes sedermera ytterligare och utsträcktes under 8:de och 9:de århundradet i det frankiska riket så väl som i England äfven till lekmännen i allmänhet.[5]) I trots häraf fortfor det från kyrkans synpunkt i hög grad straffvärda bruket. Från och med 11:te seklet började därför påfvarne kraftigt inskrida däremot. Leo IX upprepade förbudet mot ränta på ett möte i Rheims 1049, Innocentius II nekade på 2:dra laterankonciliet alla räntetagare kristlig begrafning, och Alexander III förklarade på 3:dje laterankonciliet hvarje sådan hemfallen under det mindre bannet.[6]) I sistnämnda form upptogs statutet af Gratianus och inflöt sedan oförändradt i Gregorius' dekretaler.[7]) Kyrkomötena i Lyon 1274 och Vienne 1311 ställde sig på samma ståndpunkt. Men de angrepo oskicket från en annan sida, i det de förbjödo samhällen och enskilda att upplåta bostäder för främmande ockrare på sina områden samt myndigheterna att i någon form erkänna rättmätigheten af räntetagande, allt vid påföljd af de strängaste kyrkostraff. Ja, den som förnekade, att ocker

---

[1]) I Kalmar recess af 1483 fritagas (p. 15) kyrkans gods från världsliga domare, men strax därpå (p. 16) heter det, att räfstetingen skulle ransaka och döma äfven öfver sådana gods. (Hadorph, Then andra D. till Rijmkr, s. 345.)

[2]) Jfr Jakob Ulfssons statuter hos Nettelbladht, a. a. s. 193. [3]) Strinnholm, Svenska folkets historia, III, s. 629. [4]) Jfr Djurklou, J. Jerechini i Hist. Tidskr. 1894, s. 208. [5]) Hinschius, a. a. V, s. 196. [6]) D:o, s. 197, n. 3, 5. [7]) D:o, s. 197, 198.

vore enligt gudomlig lag en synd, skulle anses och behandlas som kättare.[1] Då kyrkan sålunda helt och hållet betraktade nyssnämnda, om måttfullt användt, enligt vårt rättsbegrepp alls icke straffvärda förfarande såsom en öfverträdelse af Guds bud, föll det af sig själft, att hon skulle göra anspråk på rättigheten och draga alla sådana mål under sin dom. Både i Frankrike och Tyskland, England och Spanien fick hon äfven länge obestridt utöfva den. Först i 14:de århundradet belades ockrare äfven med borgerligt straff och underkastades borgerliga domstolar.[2]

Ganska länge dröjde det, innan nu framställda åskådning begynte göra sig gällande hos vårt folk. Märkvärdigt nog finnes under hela medeltiden ej en enda påflig urkund, som tager till orda för densamma. Ja, flere århundraden förflöto, innan saken i den svenska kyrkan ens bragtes på tal. Det första förbudet mot ocker innehåller U. L., där det i kyrkobalkens 15 kap. 3 § heter: biskupær ær ok domæri iwir okær. hwar sum okær giör böti biskupi sex markær.[3]) Senare utfärdade konung Magnus Eriksson efter öfverläggning med rikets biskopar och råd, år 1344 samlade till möte i Telge, en stadga,[4]) hvilken han önskade skulle erhålla kraften af en lag, och som innehöll, att en långifvare ej ägde rätt att fordra af en gäldenär något utöfver den ursprungliga lånesumman, men att den senare finge genom afdrag från kapitalet räkna sig till godo den afkastning, som en af honom lämnad säkerhet för lånet kunde hafva gifvit. Som synes har man här i öfverensstämmelse med den gängse uppfattningen med ocker ej menat blott den oskäligt höga, utan hvarje, om än så moderat, ränteberäkning. Det samma gäller om alla medeltida handlingar, där detta uttryck möter oss. Ehuru Magnus Erikssons kungörelse närmast är ställd till invånarne i ett enda stift, Strängnäs, afsåg den otvifvelaktigt äfven alla de öfriga, fastän samtliga till dessa riktade skrifvelser härom gått förlorade. Hvilken straffpåföljd öfver-

---

[1]) Hinschius, a. a. V. s. 199, n. 4, 5. Jfr till det hela framställningen hos H. Hildebrand, Sveriges medeltid I, 2, s. 976, från hvilken den ofvanstående i en och annan punkt afviker. [2]) D:o, d:o s. 313, 314. I Spanien voro sådana mål dock allt jämt förbehallna de andliga domstolarna. Dstds, s. 324. [3]) Synes hafva undgått Riksantiqvarien Hildebrand. [4]) D. S. n. 3797.

trädelser af förbudet skulle medföra eller hvilka myndigheter, som ägde att afdöma dem, därom säger den kungliga förordningen intet, men U. L:s föreskrift i dessa hänseenden var ju tydlig.

I Stat. Nic. Hermanni för Linköpings stift år 1374—91 återfinna vi samma förbud för kyrkans män. Prästen må icke öfva ocker vid straff af exkommunikation,[1]) och detta förbud upprepas i statuter för Skeninge prepositur.[2]) Till förnyad behandling upptogs denna fråga vid kyrkomötet i Arboga 1412. Af dettas uttalanden framgår, att ockrandet. långt ifrån att förminskas, tilltagit i oroväckande grad. Förnäma män togo mot en viss summa penningar provinser, byar och gods som pant, utan att sedan från kapitalet frändraga afkastningen, och deras exempel efterföljdes af personer ur lägre stånd. hvilka, emedan de härför lämnades ostraffade, gjorde sig skyldiga till en mängd andra ogärningar.[3]) Ockrandet förklaras vara ett mot Gud och hans lag stridande ondt, framsprunget ur girigheten, en afgrund, en pöl, som med afskyvärd stank förpestade riket, en förstörare af förmögenheten m. m. Det förbjöds därför i alla sina former. Men mötet stannade icke härvid. I anslutning till den kanoniska lagen stämplades alla och en hvar, som förnekade ockrets karaktär af dödssynd, för kättare, och belades hvarje präst, som begraft uppenbara ockrare, med exkommunikation.[4]) För att nu på ett verksamt sätt motarbeta det onda föreskrefs på ett senare Arbogamöte, som hölls 1423, att hvarje biskop med sitt kapitel borde vaka öfver att uppspåra och utrota ocker, verkställa den allmänna rättens och statuternas straff samt med all kraft upprätthålla Magnus Erikssons förordning, hvilken ofta borde offentligen uppläsas.[5]) Till följd häraf förordnade ärkebiskop Nils Ragvaldsson, 1438—48, att en prelat och en kanik skulle utses vid hvarje katedralkyrka, hvilka skulle öfvervaka, att stadgandet mot ocker blefve uppläst vid alla dom- och lägre kyrkor, äfven då biskoparne visiterade, samt uppmana eller låta uppmana alla ockrare att afstå från sin orättfärdighet, eller, om de ej hörsammade maningen, hänvisa dem till biskopen, att han måtte

[1]) Reuterdahl, St. Syn. s. 66. [2]) D:o, d:o 77 n. 23. [3]) D. S. n. 1622. [4]) D:o n. 1616 p. 15. [5]) Reuterdahl St. Syn. s. 117.

bestraffa dem.[1]) Huru pass noggrant man ställde sig denna föreskrift till efterrättelse, veta vi ej, men troligt är, att man tog saken med mycket allvar. Från Skara stift omtalas, att det ålåg kyrkoherdarne att mana ockrare afstå från ocker vid straff af evig fördömelse.[2]) Det oaktadt kunde den motsatta åskådningen ej utplånas. Tvärtom arbetade den sig allt mera in i tidens rättsmedvetande, tills den af reformationen erkändes som berättigad.[3]) Kyrkan torde ock hafva insett omöjligheten att kämpa mot strömmen och lagt å sido den tunga börda, som beifrandet af ockerväsendet under senare hälften af det 14:de och förra hälften af det 15:de århundradet lagt på hennes skuldror.

Den vidsträckta jurisdiktion, som sålunda efter hand ombetroddes kyrkan, utöfvades af biskoparne dels på s. k. biskopsting i sammanhang med visitationerna, dels i domkapitlen, dels äfven på egen hand. Visserligen användes å de förstnämnda landskapslagarnes nämnd, men äfven kaniker voro där närvarande, om än icke i egenskap af representanter för kapitlet, så dock för den åskådningen, att biskopen i viktigare frågor ej borde handla helt och hållet utan sina vanliga rådgifvares hörande.[4]) Sedermera ålades han att i vissa fall alltid låta några medlemmar af domkapitlet medfölja.[5]) Då göromålen med den växande befolkningen allt jämt ökades samt biskoparne i följd däraf ej så ofta och flitigt kunde visitera, öfverlämnade de ej sällan sin kyrkliga jurisdiktion åt kanikerna. Så finna vi ärkebiskop Jakob Israelsson redan 1280 öfverlåta åt sitt kapitel rätten att visitera, korrigera »et cetera alia faciendi» i Kulla församling.[6]) Detta blef än mera vanligt, sedan den seden utbil-

---

[1]) Reuterdahl, St. Syn. s. 160. S:t Nic. Ragvaldi. [2]) Schlyter, VGL. Addit. IV, 21, 127. Från hvilken tid denna föreskrift härleder sig, upplyser ej Schlyter. Första gången möter den oss i en handskrift från midten af 1400-talet. Eftersom Birgittas dag omtalas, kan den ej vara äldre än 1391, och af likheten med samtida liknande bestämmelser sluta vi, att den gifvits kort innan den i nämnda skrift upptecknats. [3]) H. Hildebrand, a. a. s. 978, 979. [4]) Rp. n. 347.

[5]) Så föreskref P. Bonifatius IX 1403, att biskopen i Linköping skulle vid sina visitationer i Vadstena kloster vara åtföljd af 3 kaniker. D.S.N.F. n. 356.

[6]) D. S. n. 698. 1419 biföll P. Martin V en supplik från Stockholms råd och borgerskap om åläggande för ärkebiskopen att i Stockholm

dat sig, att en hel mängd så väl andliga som lekmän, särskildt af adeln, anslöto sig till biskopens följe. Härigenom ökades nämligen i ansenlig grad omkostnaderna för landtprästerna, hvilka enligt lag eller häfd ansågos skyldiga att mottaga dem alla. De började därför rent af hos biskopen anhålla om befrielse från hans besök, samt att han i sitt ställe måtte sända några af sitt kapitel. Vanligen var det dettas främste män, domprosten, archidiakonen l. dekanen som fingo detta uppdrag, men äfven öfriga kaniker.[1]) I Strängnäs stift voro visitationsområdena en gång för alla fastställda, så att t. ex. domprosten hade att visitera i Silbo och Akerbo härad, archidiakonen i Östra Rek och Vilatting, dekanen i Oppunda, kaniken vid S:t Bothvids prebenda i Thöra, vid Söra i Dawahärad och Ökonboda, vid Fröslunda i mellersta Närike, vid Nora i Hölbohärad, vid Medhalby i Västra Rek, vid Frölunda i Rönehärad och kaniken vid Uppaby i Junakir.[2]) Dock måste naturligtvis biskopen i och för sådana handlingar, hvilka såsom konfirmationen m. fl. blott af honom kunde förrättas, inom icke allt för långa mellantider infinna sig i stiftets alla delar, hvarvid han dock plägade stämma menigheten från flera församlingar sig till möte vid någon större sockenkyrka.[3]) Likväl kunde efter påfligt medgifvande kanikernas befogenhet vid visitationen utsträckas till åtskilliga eljes uteslutande episkopala förrättningar.[4])

Naturligtvis förekom det ojämförligt största antal mål vid dessa ambulerande domstolar; det var blott svårare ämbetsfel af präst,[5]) och tvister de andliga emellan[6]) som behandlades uteslutande i stiftsstaden. Och här fordrade domkapitlen att som sådana få deltaga. Så måste en blifvande biskop i Strängnäs 1463 på förhand lofva att ej bestraffa någon andlig utan kapitlets bifall,[7]) och kyrkomötet i Arboga

tillsätta en domare, inför hvilken stadens invånare ägde svara i andliga mål. Sannolikt blef det någon af kanikerna. K. H. K:s afskr. i R. A. af $^{16}/_{6}$. Jfr $^{20}/_{9}$ 1419.

[1]) D. S. n. 2653. [2]) Liljegrens exc. i V. H. A. [3]) D. S. n. 2653. [4]) T. ex. rening af kyrkor och kyrkogårdar. D. S. n. 1639, 2091, 3777. [5]) K. H. K:s afskr. i R. A. $^{13}/_{8}$ 1402. Lättare fel kunde åtalas vid biskopstingen. Or. på pgmt i R. A. af 1446. [6]) D. S. n. 4458. [7]) Hist. Handl. D. 8, s. 7. Vid ådömande af suspension synes kapitlet tidigare icke blifvit hördt. D.S.N.F. n. 1290 år 1410, då det blott talas om, att domen upplästes inför kapitlet.

1474 föreskref, att ingen biskop fick beröfva någon hans beneficium utan sitt kapitels vetskap och råd.[1]) Men vi kunna under medeltidens fortgång spåra en hos biskoparne allt jämt ökad, frivillig eller tvungen, sträfvan att draga allt flera rättssaker, i synnerhet de viktigare, in under domkapitlens ompröfning i öfverensstämmelse med hvad dekretalrätten för länge sedan fastställt.[2]) Under det vi före 1400-talet knappt höra talas härom, se vi det efter denna tid ej sällan hafva skett.[3])

Från biskop och domkapitel kunde naturligtvis vädjas till påfven,[4]) men äfven till provinsialsynoderna, hvilka ock upptogo till pröfning sådana mål, i hvilka underrätten själf var part. Första gången, oss veterligt, detta skedde, var, då domprosten Johannes i Strängnäs inför provinsialsynoden i Söderköping 1379 hänsköt frågan om, huru länge han ägde rätt att uppbära inkomsterna från sin aflidne broders i lifstiden innehafda kanoni i Upsala.[5]) År 1412 ingick domprosten och kapitlet i Strängnäs med en klagoskrift till det då i Arboga samlade kyrkomötet i anledning af en tvist, som uppstått emellan dem och stiftets invånare angående byggnadsskyldigheten af sockenkyrkor. Allmogen ville nämligen undkomma denna plikt, men biskoparne dömde dem, »approbacione concilii», att fullgöra den.[6]) Inför samma synod uppträdde äfven en kanik från nyssnämnda stift med besvär öfver, att egendom blifvit honom frånröfvad. Då han emellertid ej medhade vederbörliga handlingar, hänvisades han till ärkebiskopen och domkapitlet i Upsala.[7]) 1435 förklarar sig Vadstena kloster ämna inför kyrkomötet i Arboga framlägga en tvistefråga angående klostrets rätt till tionde, enär biskop Knut i Linköping på angifna skäl vägrat upptaga den till afgörande annat än inför sitt kapitel, dit vittnena dock voro för gamla att infinna sig.[8])

Ehuru under medeltiden de borgerliga och kyrkliga angelägenheterna allt mer sammanflöto, jurisdiktion och botdisciplin ej höllos i sär, utplånades likväl ej helt gränserna dem emellan. Kyrkan skipade visserligen, som vi sett, un-

---

[1]) Reuterdahl, St. Syn. s. 176. [2]) Hinschius, a. a. II, s. 154. [3]) Or. i R. A. af $^{9}/_{7}$ 1435, $^{10}/_{1}$ 1462. [4]) D. S. n. 3955 år 1345. K. H. K:s afskr. i R. A., $^{3}/_{1}$, $^{17}/_{5}$ 1411. [5]) Rp. n. 1441. [6]) D. S. N. F. n. 1621. [7]) D. S. N. F. n. 1681. [8]) Or. på pgmt i R. A. af $^{9}/_{7}$.

derstundom rätt i samhällets namn och använde härvid äfven landslagens straff, men hon förbehöll sig alltid att mot de sålunda dömde inskrida med särskild tukt, hvilken äfven drabbade vissa svårare borgerliga samt alla hemliga förbrytelser. När den gamla straffordningen ånyo bekräftades af »menige herrar, biskopar, riddare, riddersmän och riksens råd», 1439 församlade i Stockholm, anges där som »högmalis» ogärningar, på hvilka uppenbar skrift alltid borde följa, dels sådana, som i och för sig voro olofliga, såsom mord, dråp, tidelag och blodskam, dels äfven sådana, som icke i och för sig äro olofliga, utan genom »then heliga kyrkios skipelse och henna förbud, som är Syzskaps spiæld och Frendsæmisspiæld». »Tolka ogerningar», heter det, »voro fordom lofliga, och nu æro the olofliga vordna af Kirkom skipelse och förbud. Öfver tolka gerninga bör ingom rætta uthan allenast kirkona domara som lagboken utvisar i kirkiobalkenom cap. 16».[1] Det fanns sålunda en viss skillnad emellan kyrklig tukt och borgerligt straff, om än dessa båda begrepp i det kyrkliga medvetandet knappast åtskildes. Emellertid spelade vid handhafvande af penitentialväsendet domkapitlen en ej mindre viktig roll än i fråga om den egentliga jurisdiktionen. Naturligtvis tillkom det hvarje präst att afhöra bikt och pålägga satisfaktion, men man började snart, sannolikt på faktiska grunder, blifva allt mera orolig för, att landtprästerskapet ej med tillräcklig urskillning och insikt skulle ensamma kunna sköta denna viktiga angelägenhet, utan kanske i många fall handla godtyckligt och i många hänsynslöst. I all synnerhet blef möjligheten af ett oriktigt förfarande från kyrkorättslig synpunkt stor, när genom den s. k. Liber sextus af 1298 penitentialordningen närmare reglerats. Af dessa skäl föreskref därför t. ex. biskop Petrus Tyrgilli i Linköping 1339—1351, att häradsprostarne, sedan de hvar och en inom sitt kontrakt examinerat penitenterna om den dem ålagda botgöringen och sättet för den sammas fullgörande, borde häröfver uppsätta ett protokoll samt insända detta till stiftsstaden, hvarest de botgörande af därtill förordnade män, hvilka ej kunde vara annat än medlemmar af domkapitlet, skulle erhålla aflösning.[2] Kort därpå, 1374—91,

---

[1]) Hadorph, Then andre D. t. Rijmkr., s. 48. [2]) Reuterdahl, St. Syn. s. 45.

förordnade biskop Nikolaus Hermanni i samma stift, att ingen bannlyst skulle kunna utan hans eller domkapitlets bifall återfå sina kyrkliga rättigheter.[1]) En liknande föreskrift gåfvo kyrkomötet i Arboga 1412[2]) samt biskoparne Johannes i Skara 1472[3]) och Magnus Stiernkors i Åbo 1492, hvilken senare särskildt inskärpte, att påläggande af exkommunikation blott finge göras med biskopens, kapitlets eller prostens samtycke.[4])

3. Självständig utöfning af stiftsstyrelsen.

På samma sätt, som i den äldre kristna kyrkan presbyteriet inträdde i utöfningen af stiftsstyrelsen under biskopens frånvaro och sjukdom samt vid hans afgång eller död, så öfvertogo äfven domkapitlen under liknande omständigheter ledningen af stiftet.[5]) De kunde då antingen in corpore fungera[6]) eller låta en af sina medlemmar vara vice biskop[7]) eller slutligen insätta en eller flera vikarier, hvar och en för någon särskild gren af förvaltningen.[8]) Denna domkapitlens uppgift är nu i och för sig så naturlig, att man godt kunde förutsätta dess tillvaro, äfven om intet enda bevis förelåge för dess verklighet. Nu finnas emellertid sådana i ganska stort antal, äfven om de ej svara emot de gifna fallen, hvilka tydligtvis med få undantag inträffade vid hvarje uppkommen biskopsledighet. Mera sällan hände det naturligtvis, att domkapitlen självständigt utöfvade de episkopala förvaltningsgöromålen under biskopens lifstid. Vanligen föranleddes detta af hans iråkade sjukdom,[9]) understundom af uppdrag, som höllo honom aflägsnad från stiftstaden, t. ex. långvariga visitationsresor, deltagande i rådsmöten och andra politiska angelägenheter m. m. Under medeltidens sista sekel, då stiftsstyresmännen ansågo sig allt mera oumbärliga för den inre och yttre politikens, allt mera umbärliga för kyrkostyrelsens uppgifter, fingo domkapitlen dessa senare åt sig

---

[1]) Reuterdahl, St. Syn. s. 67. [2]) D:o, s. 108, p. 22. [3]) D:o, s. 169. [4]) Arvidsson, Handl., I, s. 103. [5]) Hinschius, a. a. II, s. 229 ff. [6]) D. S. n. 3370; Or. på pgmt i R. A. af $^{3}/_{10}$ 1438. [7]) D. S. n. 1056. [8]) Sa äro domprosten och dekanen i Upsala 1391 under ärkebiskopens frånvaro tjänstförrättande i andliga ting. Rp. n. 2513. [9]) Rp. n. 1622, 1750.

allt oftare öfverlåtna. Så handlade domkapitlet i Linköping med stor självständighet vid biskop Knut Bossons under åren 1408—1414 ofta inträffade frånvaro. Det utfärdade sålunda d. $^{28}/_{3}$ 1408 befallning om, att en präst, som till domkyrkan försummat inbetala 14 mrk penningar, skulle ytterligare påminnas om sin skyldighet härtill, samt om han icke inom bestämd tid fullgjort den samma, tills vidare suspenderas från sin tjänst.[1]) Den $^{1}/_{2}$ 1409 gaf det en af sina medlemmar befallning att erinra Skeninge nunneklosters landtbönder i Bjälbo om sin skyldighet att betala kaniktionde, hvari de visat öppet trots;[2]) den $^{21}/_{12}$ s. å. offentliggjorde det en protest mot Gregorius XII:s val till påfve under förklaring, att det hyllat Alexander V;[3]) den $^{5}/_{3}$ 1410 skref det till en kyrkopräst med åläggande för honom att vid äfventyr af suspension betala sin skuld till en afliden persons sterbhus,[4]) och d. $^{20}/_{2}$ 1414 uppdrog det åt prosten i Tjust att tillhålla en fogde fullgöra sin förpliktelse till Vadstena kloster, så vidt han ville undgå bannlysning.[5]) Den $^{1}/_{9}$ 1463 utfärdade Jöns Bengtsson, hvilken af sin 19-åriga ämbetstid väl ägnade mindre delen åt sitt egentliga kall, under sin fångenskap fullmakt för domkapitlet i Upsala att under hans frånvaro förvalta ärkebiskopsämbetet, hvarvid han åt det samma öfverlämnade all jurisdiktion med fullständig makt så väl »in spiritualibus» som »temporalibus», d. v. s. i både rent andliga ting, och sådana, som sammanhängde med egendomsförvaltningen o. d. De fingo sålunda i uppdrag att i hans namn visitera eller låta visitera stiftet, att genom någon biskop, som hade den apostoliska stolens medgifvande, ombesörja ordination af präster samt konfirmation af de döpta, att rätta och bestraffa förseelser af hvilken som hälst, pålägga interdikt och andra censurer, anropa den världsliga maktens arm, fråntaga stiftets andlige deras beneficier, ådöma till och med lifstidsfängelse, besätta kyrkliga ämbeten, öka gudstjänstens högtidlighet m. m.[6])

I de flesta fall mottogo antagligen domkapitlen nu nämnda ställföreträdarskap genom biskopligt bemyndigande. Men exempel saknas ej på, att de äfven utan ett dylikt, ja

[1]) D. S. N. F. n. 952. [2]) D:o n. 1033. [3]) D:o n. 1228. [4]) D:o n. 1270. [5]) D:o n. 1910. [6]) Efter notariatsintyg på pgmt i R. A. tryckt i Hist. Handl. D. 8, s. 9.

mot biskopens vilja tagit ledningen af stiftet, åtminstone »in temporalibus», om hand. Så lade Upsala domkapitel år 1419 beslag på ärkebiskopsbordets egendom och inkomster, hvilka innehafvaren, Johannes Jerechini, anförtrott åt lågättade män, som möjligen kunde förskingra dem;[1]) ja, följande år sålde det till och med en del af ärkebiskopens tionde.[2])

För att gifva en bild af domkapitlen i verksamhet under biskopsvakans torde följande meddelanden vara tillräckligt upplysande. Under ärkebiskopsledigheten i Upsala 1282 höllo domprosten och kapitlet ransakning med en präst angående en af honom begången förseelse,[3]) och 1353 uppdrog samma myndighet åt tvenne prästmän att hålla visitationer i några härad.[4]) 1336 föreskref ärkebiskop Petrus i Upsala, att vid prästs död kvarlåtenskapen skulle omhändertagas af biskop och kapitel, »sede vacante» af det senare ensamt.[5]) Jämte rikets ärkebiskop och biskopar utfärdade domkapitlet i Växiö d. $^{12}/_{9}$ 1382 påbud om en särskild afgift för Vadstena kloster att utgå af alla landets inbyggare.[6]) 1489 aflyste domkapitlet i Åbo den s. k. djäknegången på grund af de missbruk, hvartill den föranledt, i det ynglingarna drogos ifrån sin lärdom och vande sig uppträda med lyx. I stället borde medlen insamlas och öfversändas till domkapitlet.[7]) Den biskoparne tillkommande skyldigheten att hvarje år personligen eller genom ombud aflägga besök hos sin metropolit både för att betyga honom sin vördnad och delgifvas hans förordningar, öfverflyttades äfven, egendomligt nog, under ärkestolens ledighet på domkapitlet i Upsala. Den vördnadsfulla ton, de ödmjuka försäkringar om lydnad, de framställda petitioner, som möta oss i de för sändebuden utställda kreditivbrefven, allt visar, att man i domkapitlet erkänt sin rättmätige herre.[8])

Enligt den kanoniska lagen fick, som redan förut är omtaladt, en biskopsstol ej stå obesatt längre än 3 månader,[9]) men efter reservationssystemets införande och däraf föranledda strider kunde det hända, att vakansen utsträcktes till

[1]) D. S. N. F. n. 2685. [2]) D:o n. 2757. [3]) D. S. n. 3834, 738. [4]) Rp. n. 104. [5]) Reuterdahl, St. Syn. s. 42. [6]) Rp. n. 1622. [7]) Arvidsson, Handl. I, s. 59. [8]) D. S. n. 1117, 2042; Rp. n. 68. [9]) Rp. n. 1681 m. fl.

flere år.[1]) Härunder förrättades ordination och andra rent episkopala åligganden vanligen af någon närboende biskop.[2])

Icke alltid inträdde emellertid domkapitlet under nu angifna förutsättningar i biskopens ställe. Påfven förordnade nämligen stundom en särskild coadjutor för denne, om han var otjänstbar, en administrator för stiftet, om dess styresman dött, afsatts eller blifvit ställd under åtal. Orsaken till en dylik anordning, som äfven kunde vidtagas af ärkebiskopen,[3]) ja, af domkapitlet självt,[4]) var ofta, att detta senare ej alltid ägde eller ansåg sig äga den auktoritet, som kräfdes för upprätthållande af tillbörlig ordning, framför allt icke för värnandet af kyrkans, särskildt biskopsbordets, gods mot lekmännens inkräktningar.[5]) Merendels utsågs någon medlem af domkapitlet i samma eller annan stiftsstad till innehafvare af denna post. Första gången vi funnit en sådan åtgärd använd, är 1327, då P. Johan XXII insatte predikaremunken Egisl Birgersson till medhjälpare åt biskop Israel i Västerås, hvilken af ålderdomssvaghet nästan förlorat sitt förstånd.[6]) 1334 erhöll biskop Peter i Skara af enahanda skäl, men på egen begäran, af samme påfve till coadjutor kaniken Gunnar därstädes.[7]) Af P. Benedikt XII förordnades domprosten i Upsala Lars Paulsson d. $^{25}/_{5}$ 1341 till administrator af Linköpings stift,[8]) ett uppdrag, som han innehade till d. $^{30}/_{1}$ 1342, då kaniken Peter i Upsala på grund af apostolisk reservation utnämndes till biskop.[9]) Som coadjutorer nämnas vidare i Strängnäs stift 1355 en viss Thyrgillus,[10]) i Skara stift 1402 domprosten därstädes Bryniolf[11]) och 1425 en viss Sigge.[12]) Under tiden för ärkebiskop Johannes Jerechini' »infamia juris» blef dekanen Lindvid i Upsala stiftets administrator, sedan domkapitlet en kort tid, såsom vi nämnt, haft dess vård om hand.[13]) Någon gång anförtroddes ledningen af ett herdelöst stift tills vidare åt annan biskop, äfven utländsk,

---

[1]) D. S. n. 3567, jämfördt med Rhyzelius, a. a. s. 109. [2]) Afskrift i Peringschiölds saml. å V. H. A. [3]) D. S. n. 3589. [4]) Jfr s. 193. [5]) D. S. n. 3567. [6]) D:o 2645. [7]) D:o 3040. [8]) D:o 3567. [9]) D:o 3620, Han blef sålunda ej vald af kapitlet. Så Reuterdahl, K. H. II, 2, s. 423. [10]) Celse, Bull. ed. Porthan s. 97. [11]) D.S.N.F. n. 227 m. not. 1. [12]) D:o 468. [13]) Or. på pgmt i R. A. af feria VI quatuor temporum 1422. 1420 kallas han »officialis in spiritualibus». D.S.N.F. n. 2764.

till och med vid ett tillfälle åt en kardinal. Sålunda förde biskop Nils i Linköping 1371 stiftsstyrelsen i Upsala,[1] och 1466 möter oss biskop Andreas af Gardar såsom »vicarius» för Linköpings stift,[2] hvars administration 1501 uppdrogs åt kardinalen, spanjoren Jakob Arborensis.[3]

4) Kortjänst.

Domkapitlens ursprungligen hufvudsakligaste skyldighet var att upprätthålla gudstjänsten i domkyrkan. De voro ju denna kyrkas präster. Detta åliggande innefattade jämte deltagande i de hvarje dag återkommande kanoniska bönestunderna, matutin, prim, ters, sext, non, vesper och completorium,[4] samt den s. k. konventsmessan, en i hela kapitlets namn och i närvaro af dess medlemmar anordnad daglig kultakt, äfven firandet af gudstjänsten å sön- högtids- helgon- och årsbegängelsedagar.[5] Ehuru predikan, där den förekom, länge betraktades såsom en biskopen ensam tillhörande rättighet[6] och sålunda ej ålåg kanikerna,[7] blef dock det ständiga messläsandet, hvilket ökades i samma mån, som anniversariestiftelserna blefvo flere, för dem allt mera ansträngande, ja, blef omöjligt att medhinna. Därför anställdes vid domkyrkorna i utlandet kort efter det gemensamma lifvets upphörande,[8] hos oss redan i slutet af 1200-talet[9] vikarier, hvilka antingen med kanikerna delade tjänsten i koret och gingo dem tillhanda eller också antingen vid högaltaret eller några vissa småaltaren hade att förrätta ett bestämdt antal messor. (vicarii perpetui).[10] Dessa vikarier, framför allt de senare, som intogo en relativt självständig ställning, voro understundom äfven ombetrodda med själavård.[11] Till deras underhåll voro, liksom för kanikerna,

[1]) Rp. n. 985. [2]) Or. på pgmt i R. A. af 26/4 1466. [3]) Celse, App. s. 212. [4]) Geete, Jungfru Mariæ Örtagård, s. XXII ff. 287. [5]) Hinschius, a. a. II, s. 141. [6]) Schück, Svensk Litteraturhistoria s. 179. [7]) Att på 1400-talet kanikerna ägt denna skyldighet, framgår af K. H. K:s afskr. i R. A. d. 26/1 1417. [8]) Hinschius, a. a. II, s. 78. [9]) D. S. n. 1235 år 1298 i Upsala. För Linköping och Växiö omtalas de 1311; (D. S. n. 1777, 1782) o. s. v. [10]) Jfr Helveg, a. a. s. 35. D. S. n. 1235. [11]) Så t. ex. i Västerås. D. S. n. 2266.

prebenden anslagna, hvarför de äfven ofta möta oss under benämningen »prebendati».[1]) De behöfde ej nödvändigt vara prästvigda.[2]) Som medhjälpare i kortjänsten tjänade ock de nyinvigde prästerna samt de äldre lärjungarne i domkapitelskolorna, om än hjälpen kanske lika mycket var till besvär som lättnad. Vi kunna ej här ingå i en redogörelse för den medeltida katolska gudstjänstens många och invecklade former. En utmärkt framställning däraf på svenska föreligger i Dr Geetes arbete: Jungfru Marie Örtagård. I synodalstatuter och korstadgar gifvas antydningar om fördelningen af uppgifterna härvid emellan kaniker och vikarier; att däraf forma ett helt och framställa en åskådlig bild af kanonikernas speciella funktioner vid gudstjänsten, torde knappt vara möjligt.

Vare sig messan firades af en kanik eller hans vikarie, kallades den celebrerande hedbomadarius, emedan uppdraget turvis gafs för en vecka i sänder. Denne tillkom i början att anteckna de choraler och andra biträdande, som ej, ehuru förpliktade härtill, infunnit sig. Förfallolös frånvaro belades med böter, dubbla för hebdomadarius själf.[3]) Ledighet kunde dock på giltiga skäl af honom gifvas från de s. k. mindre bönetimmarna, horæ minutæ.[4]) Senare synes det nyssnämnda kontrolluppdraget öfvergått till notarien. Så åtminstone i Åbo.[5]) Hebdomadarius var vidare förpliktad att anteckna dem, som läste eller sjöngo falskt, samtalade, sofvo eller på annat sätt uppförde sig oskickligt.[6])

5. Öfriga åligganden.

De åligganden, som, utom de i det föregående nämnda, tillkommo domkapitlens medlemmar, voro följande: 1) Att iakttaga residens. Härmed förstods ej blott närvaro i stiftsstaden, utan äfven personlig utöfning af ämbetsåliggandena;

---

[1]) Rp. n. 2374. [2]) I Jakob Ulfssons testamente af $^{27}/_{4}$ 1497 talas både om vicarii presbyteri och non presbyteri. Histor. Handl. D. 8, s. 55. [3]) D. S. n. 561 (korstadga för Linköping.) [4]) D. S. n. 1235 (d:o för Upsala.) [5]) K. Bitz' St. Reuterdahl, St. Syn. s. 208. I utlandet förordnades härtill några af kanikerna eller vikarierna under namn af punktatorer. Hinschius, a. a. II, s. 142. [6]) D. S. n. 1236 (korstadga för Upsala.)

residensen måste med andra ord för att anses fullständig, vara både materiell och formell.[1]) Denna residensplikt synes nu i och för sig vara en så självklar sak, att den ej synts behöfva särskildt inskärpas. Så var den äfven under det gemensamma lifvets tid; dess stränga klostertukt förhindrade hvarje försummelse härutinnan. Men helt annorlunda blef ställningen, då kapitlens medlemmar började lefva hvar för sig. Det allt jämt växande antalet messor nödvändiggjorde, som vi sett, anställande af vikarier, hvilket åter inbjöd kanonikerna att på dem lägga en del eller hela sin egen börda af kortjänst, hvarigenom de självva kunde undandraga sig beständig residens. Visserligen framhölls af många kyrkans män det opassande för en andlig att drifva omkring här och där, äfvensom det oskickliga, ja, samvetslösa uti att draga inkomsterna af en syssla, som man ej själf skötte, men det hjälpte föga. Det fanns kapitel, hvilkas flesta medlemmar vistades långt borta från stiftsstaden, till och med i utlandet, där de förblefvo många år, allt under det de uppburo lönen från sina lägenheter.[2]) Nu kunde ju en dylik frånvaro i vissa fall låta försvara sig, t. ex. om den hade sin grund i studiers idkande vid universitetet, förandet af en process vid kurian, otillräckligt underhåll i stiftsstaden m. m.; i andra blef den indirekt af kyrkan legaliserad genom medgifvandet att samtidigt innehafva kanonikat vid olika domkyrkor. Men i allmänhet hade denna frånvaro, om vi se på kyrkan i stort, sin grund i lättja och njutningslystnad. Till förebyggande af missbruk gjordes under tiden mellan Alexander III och Gregorius IX 1159—1241 en skillnad emellan giltig och ogiltig absens, hvarvid till den förstnämnda hänfördes framför allt de fyra nyssangifna fallen. Den senare blef på det kraftigaste förbjuden.[3])

Hvad nu förhållandena inom vår kyrka angår, hafva vi ej funnit något spår af, i hvarje fall ej någon klagan öfver residensförsummelse under den första tiden af domkapitlens tillvaro. Först på 1300-talet höra vi talas om »canonici non residentes». Anledningen till frånvaron är i de flesta fall bristande tillgång. Det knappa bröd, som var

---

[1]) Phillips, a. a. VII, s. 364. [2]) D:o, d:o, s. 363. [3]) D:o, d:o, s. 370.

de tidigare kanikerna tillmätt, tillfredsställde ej de senare, hvarjämte biskoparnes ifver att genom tillsättande af nya domherrar »ampliare divinum cultum» ej motsvarades af ökade inkomster för deras underhåll. De måste därför bosätta sig i sina prebendeförsamlingar, ofta belägna i stiftets aflägsnaste delar,[1]) och kunde ej ens infinna sig vid biskopsval.[2]) Likväl var ej fattigdomen den enda anledningen till non-residens. Mottagna uppdrag vid sidan af ämbetet omöjliggjorde äfven ofta närvaro. Då konung Magnus Eriksson af påfven Klemens VI år 1347 fick rättighet att vid sitt hof och bord anställa 20 hofpräster, befriades dessa samtidigt från residens, de måtte för öfrigt bekläda hvilken kyrklig värdighet som hälst, till och med dignitet, personat eller officium inom kapitlen. De skulle dock vara skyldiga att aflöna vikarier i koret, men biskoparne skulle ej hafva rätt att tvinga dem till inställelse vare sig genom lönens innehållande eller på annat sätt.[3])

Nu är det uppenbart, att kyrkan ej kunde vara mycket betjänad af män, som af ämbetet blott buro titeln och lönen. Biskoparne gjorde därför allt till undanrödjande af det missförhållande, som låg i kanikernas bortovaro. Först gällde det då att aflägsna själfva roten till det samma, bristen på tillräckliga existensmedel. Det skedde genom anvisande af ökade inkomster, prebenden, gods, räntor och fattigtionde, för hvilket vi på annat ställe redogjort. Särskildt böra vi lägga märke till de s. k. »dagliga distributionerna», afsedda blott för de residerande och ägnade att både underlätta och locka till residens.[4]) Men sedan på detta sätt alla giltiga skäl för frånvaro bortfallit, skredo biskoparne till kraftigare mått och steg att förhindra det godtyckliga och själfsvåldiga uteblifvandet. Redan 1344 föreskref sålunda biskop Frenderus i Västerås med sitt kapitels enhälliga bifall och råd, att samtliga kaniker skulle personligen eller genom ombud infinna sig i stiftsstaden vid de större festerna, nämligen Jul,

---

[1]) D. S. n, 3009 år 1333.

[2]) Så vid biskopsval i Skara 1340 af tio kaniker fyra frånvarande (D. S. n. 3494); vid samma förrättning i Växiö 1382 fem, utom dem, som synas uppehållit sig i främmande land, (Rp. n. 1681.) och vid ärkebiskopsval i Upsala 1408 ej mindre än åtta frånvarande (D. S. N. F. n. 946.) [3]) D. S. n. 4235, [4]) Se ofvan s. 141.

Maria reningsdag, Påsk, Kristi himmelsfärdsdag, Pingst, Kristi lekamens-, Petri-, Pauli- och Maria himmelsfärdsdagar samt martyren Eskils och alla helgons translationsdagar. Vid öfverträdelse häraf skulle den försumlige böta $1/2$ mark silfver.[1]) Sannolikt blef denna förpliktelse genomgående i vår kyrka. På olika orter tillkom än en, än en annan lokalt betydelsefull dag,[2]) och man begynte allt skarpare framhålla kanikernas skyldighet att därvid officiera eller gå i procession.[3]) 1382 förordnade biskopen i Strängnäs jämte flere framstående lekmän, att kanikerna själfva borde sitta vid domkyrkan och ägna dem, som tionde utgifva, mera själavård,[4]) och 1474 stadgade Arboga möte, att alla prelater skulle göra residens.[5]) Äfven i Åbo gjordes liknande föreskrifter. Så påbjöd biskop Konrad genom tvenne stadgar 1486,[6]) att samtliga domkapitularer skulle hafva sin boningsort i stiftsstaden, och anslog för den skull, som redan är nämndt, fattigtionden till ökande af deras underhåll. Men han vann ej sitt syfte. För många var det utan tvifvel förmånligare att förblifva kvar vid prebendena, och detta kunde de så mycket hellre göra, som det nämnda lönetillägget gafs dem utan villkor och såsom en fast inkomst. Bitz' efterträdare, Magnus Nicolai Stiernkors, sökte då göra dennes förordning mera effektiv, dels genom att låta åtminstone en del af den anslagna tionden utgå i form af dagliga distributioner, dels genom att söka få till stånd det förut omtalade gemensamma bordet för kanikerna.[7])

Naturligtvis var det ej blott kortjänsten, som nödvändiggjorde kanikernas personliga närvaro; äfven deras öfriga betydelsefulla uppgifter kräfde sådan. På denna grund gjorde man åtminstone under den senare medeltiden gällande, att hvarje kanik, som aflägsnade sig från stiftsstaden, ej blott borde hafva en vikarie i koret, utan äfven en eller flere prokuratorer i kapitlet, hvilka i senare fall en för alla och alla för en skulle representera den frånvarande. I all synnerhet

---

[1]) D. S. n. 3820. [2]) Så i Åbo S:t Henriks dag och kyrkans »dies dedicationis». Reuterdahl, St. Syn. s. 196. [3]) St. Scar. s. 171. Lagus, Nya handl. h. 2, s. 43 f. I Danmark voro de förpliktande helgdagarne flera. Helveg, a. a. s. 90, 91. [4]) Rp. n. 1695. [5]) Reuterdahl, St. Syn. s. 181. [6]) Sv. B. n. 686. Båda stadgarna hos Lagus, Nya Handl. h. 3 s. 11—14. [7]) Lagus, Nya handl. h. 3. s. 16 o. ff.

måste detta ske, om resan gällde Rom eller andra utrikes orter.[1])

2) Att samlas till öfverläggning om stiftets och egna angelägenheter. Vid de utländska kapitlen skilde man emellan allmänna sammankomster (capitula generalia), hvilka regelbundet återkommo en eller flera gånger hvarje år och fordrade samtliga medlemmars, äfven icke-residerandes, närvaro, samt icke-allmänna, antingen på vissa bestämda dagar (capitula ordinaria) eller tillfälligtvis (capitula extraordinaria) infallande sammanträden.[2]) I vårt land förekommo aldrig de förstnämnda;[3]) blott till biskopsval kallades äfven de icke-residerande; men dels voro dessa kapitelförsamlingar ej regelbundet återkommande, dels förelåg ingen skyldighet för de frånvarande att infinna sig; den utfärdade kallelsen sträckte sig blott till dem, som »voluerunt, potuerunt et debuerunt.»[4]) De ordinarie sessionerna, som skulle hållas minst en gång i veckan[5]) och vanligen ägde rum i domkyrkans sakristia,[6]) bevistades af biskopen som ordförande och de i staden närvarande kanikerna. För beslutsmessighet fordrades ej, som påståtts, närvaro af minst $^2/_3$;[7]) i K. Bitz' statuter för Åbo heter det tvärtom, att de tillstädeskomna ägde handla med det helas auktoritet.[8]) Förfallolöst uteblifvande bestraffades med böter; som laga skäl för frånvaro gällde sjukdom samt biskops eller kapitels uppdrag. Dock stod det domkapitlet fritt att efterskänka plikten, som eljes användes till kanikernas »rekreation».[9])

3) Att sända ombud till så väl kyrkans allmänna koncilier som till de synoder, hvilka under ärkebiskopens presidium och samtliga biskopars närvaro på obestämda tider höllos i och för öfverläggning och beslut rörande den svenska kyrkoprovinsens angelägenheter.[10]) Redan då Innocentius III

---

[1]) D. S. N. F. n. 1922. [2]) Hinschius, a. a. II, s. 124 ff. [3]) Däremot i Danmark; Helveg, a. a. s. 25. [4]) Jfr. s. 167. [5]) D. S. n. 561. I Åbo var onsdagen kapiteldag, så vida ej någon större fest då inföll. Sv. B. n. 687. [6]) D. S. N. F. n. 2685. [7]) Hinschius, a. a. II, s. 128. [8]) Reuterdahl, St. Syn. s. 196. [9]) Så i Åbo. Sv. B. n. 687. [10]) Under vår medeltid höllos 18 sådana möten, nämligen i Linköping 1152, Askubäck, Skeninge 1248, Telge 1279, Upsala 1290, 1291, 1297, 1313, 1368, i Telge 1380, i Arboga 1396, 1406 (Or. på pgmt i R. A. af $^{11}/_2$), 1412, 1417, 1423, Söderköping 1436, 1441 samt i Arboga 1474. Jfr Reuterdal, St. Syn.

d. $^{19}/_{4}$ 1213 till Sveriges biskopar utfärdade kallelse till det 4:de laterankonciliet, uppmanade han dem att af sina kapitel sända prepositus, dekanus eller andra lämpliga män å kapitlens vägnar, alldenstund, tillägges det, några saker, som särskildt rörde dessa institutioner, komme att afhandlas.[1]) Att den sista punkten dock ej innebar en utomordentlig förpliktelse eller rättighet för en speciell gång, framgår af den allt jämt återkommande inbjudningen till kapitlen att genom ombud låta sig representeras vid dylika möten; så till de allmänna koncilierna i Vienne 1312,[2]) Pisa 1409,[3]) Konstans 1415[4]) och Pavia 1423.[5]) Till provinsialmötena infunno sig tvenne, af kapitlet ur dess egen krets valda ombud, understundom beledsagade af någon medbroder såsom ställföreträdare åt biskopen, så vida denne var hindrad att personligen inställa sig.[6]) Men ingendera ägde på mötet beslutanderätt. Denna tillkom nämligen ensamt biskoparne; alla öfriga deltagare voro blott rådgifvande, hvilka därjämte skulle bevittna och stadfästa de fattade besluten. Dessa utfärdades af ärkebiskopen och biskoparne,[7]) någon gång till och med af den förre ensam.[8]) Men tydligt är, att den roll domkapitlens fullmäktige vid dessa församlingar spelade, ej kan betecknas som blott statisters. Med all säkerhet läto sig de styrande angeläget vara att göra mötesbesluten till verkliga resolutioner af de föregångna öfverläggningarna.[9])

[1]) D. S. n. 145. [2]) D:o n. 1591. [3]) D.S.N.F. n. 1228. [4]) D:o n. 1857 f. [5]) Reuterdahl, St. Syn. 117. [6]) Or. på pgmt i R. A. af $^{14}/_{5}$ 1441. Reuterdahl, St. Syn. s. 117. [7]) D:o, s. 111, 117, 125, 174. [8]) D:o s. 51. [9]) Jfr. St. Conc. Arbog. 1423, Reuterdahl, St. Syn. s. 117: nos (Episcopi) de consensu procuratorum capitulorum etc., ordinavimus.

V.

Ömsesidigt förhållande mellan biskop och domkapitel.

Om vi taga i betraktande den utveckling, som domkapitlen i det öfriga Europa efter uppdelningen af den gemensamma förmögenheten undergingo, så finna vi, att de så småningom vetat förvärfva sig en ställning, som gjorde dem till mera vid sidan af biskopen stående än med honom samarbetande andliga myndigheter. De erhöllo självständig förmögenhetsförvaltning, rätt att genom särskilda statuter ordna sina angelägenheter m. m.[1]) De blefvo med ett ord hvad man brukar kalla avtonoma. Hade de vid sin uppkomst varit af biskopen helt beroende, så blef förhållandet nu ett fullständigt motsatt.

Det är anmärkningsvärdt, att inom vår svenska medeltidskyrka ingen af dessa afvägar beträdts. Så vidt vi kunna döma, rådde ända fram mot 1400-talet i allmänhet ett godt förhållande mellan biskoparne och kapitlen. Man respekterade å ömse sidor hvarandras rättigheter. Kapitlen sågo i biskopen sin fader, och deras förhållande till honom var alltid vördnadsfullt. Men det hindrade dem icke att, om så behöfdes, häfda den ställning till honom och inom kyrkan, som enligt kanonisk lag var dem tillerkänd. Biskoparne å sin sida voro måna om att tillförsäkra sina kapitel stora fri- och rättigheter, öka deras inkomster, skydda dem mot öfvergrepp och höja deras anseende, men de visade sig ock kunna med stränghet uppträda mot försumligheten och lastbarheten, när den visade sig.

---

[1]) Hinschius, a. a. II s. 124. Jfr angående de norska domkapitlens tämligen stora själfständighet, särskildt i ekonomiska frågor statuterna för Oslo dkptl D. Norv. XI, n. 1, XIV, XVII.

Att anledningar till smärre misshälligheter ej skulle saknas vid förvaltningen af på en gång så vidsträckta och svårskötta områden, som stiften voro, är lätt att förstå, hälst som gränserna emellan biskopens och kapitlets rätt voro ganska fluktuerande och obestämda. Men det är mycket karaktäristiskt och för våra domkapitel hedrande att i alla af oss kända fall af tvistighet det just är de, som ställt sig på bestående lags grund och gent emot biskoparnes öfvergrepp sökt bevara lagens helgd. Deras egenskap af biskoparnes rådgifvare gjorde detta för dem till en oafvislig plikt, och såsom ständiga kollegier kunde de lättare fortplanta och fasthålla vissa rättsprinciper; de blefvo på grund häraf de egentliga representanterna för och bärarne af kontinuiteten i stiftsstyrelsen, hvilket gaf dem en ej ringa fördel gent emot så skiftande ämbetsmän, som biskoparne voro. Å andra sidan blefvo dessa senare, ju mera medeltiden skred framåt, äfven i vårt land mäktiga stormän, hvilka tillsammans med de världsliga till och med bjödo konungarne spetsen. Så mycket outhärdligare måste det då kännas för dem att i sina åtgöranden vara underkastade domkapitlens censur. Ej underligt sålunda, om de understundom föllo för frestelsen att gå dessa besvärliga myndigheter förbi och sökte vinna fullständigt oberoende af dem.

Men domkapitlen, medvetna om sin fasta position, läto ej rubba sig. Såsom de aldrig själfva sträfvat efter någon obehörig avtonomi, fordrade de det samma af sina chefer. Till att blifva blott osjälfständiga verktyg i dessas händer kände de ingen lust. Mer än en gång ställde de sig därför i vägen för biskoparnes envåldsplaner, alltid aktningsfullt, mera bedjande och förmanande än befallande och dömande. Följande exempel, som belysa detta, må här anföras. Då biskop Knut Bosson Natt och Dag i Linköping 1391—1436, troligen på drottning Margaretas önskan, anmodade sitt kapitel, att tillhålla åborna på kyrkans gods att göra körslor och dagsverken till kronans slott, Stegeborg, förklarade domkapitlet detta olagligt; de hänvisade ödmjukt, men bestämdt till, att han så väl som de svurit att skydda domkyrkans privilegier, de afrådde därför ifrån att på något sätt betunga kyrkans landtbor, emedan kyrkan själf däraf skulle komma att lida, och de vägrade bestämdt att utfärda ett dylikt

påbud, tilläggande, att biskopen själf, churu frånvarande, finge göra det, om han så ville, men då också ensam bära ansvaret.[1]) Å andra sidan ville domkapitlen äfven i sådana saker, där de hade rätt att handla självständigt, gärna inhämta sin biskops tanke. Så t. ex. skrifver d. $^{20}/_{11}$ 1409 domkapitlet i Linköping, som af rådet uppmanats att sända ombud till det kyrkomöte, som P. Gregorius XII ämnade ett följande år sammankalla, att det härutinnan först ville rådgöra med sin biskop.[2])

Det mest i ögonen fallande exemplet på en verklig hänsynslöshet från en biskops sida gent emot hans kapitel lämnar oss den sorgligt ryktbare Johannes Jerechini. Mot kapitlets vilja och val insatt i sitt ämbete, trodde han sig ej skyldig det samma någon som hälst hänsyn, utan behandlade det med ett öfvermod, som stod i samklang med hela hans öfriga uppträdande, men lyckligtvis i skarp kontrast mot inom kyrkan öflig sed.[3]) Om stiftets förvaltning synes han litet hafva bekymrat sig, utan lämnade den i domkapitlets hand.[4]) Allt igenom behärskad af världsliga intressen, såg han med förakt ned på sina ståndsbröder, särskildt kapitelmedlemmarne, och när han någon gång infann sig vid deras sammanträden, visade han dem på allt sätt en kränkande öfverlägsenhet.[5]) Härtill kom, att han genom uppseendeväckande förtrolighet med förnäma kvinnor väckte allmän anstöt och genom ett slösaktigt lefnadssätt förstörde ej blott egna utan äfven kyrkans medel, ja, begick groft våld mot kyrkans tjänare.[6]) Förgäfves sökte domkapitlet så väl muntligen, som skriftligen upprepade gånger föra honom in på en bättre väg, förgäfves ställde de till honom »faderliga, broderliga, sonliga» förmaningar.[7]) Ingenting hjälpte. Kapitlet ville dock i det längsta

[1]) Benzelii Monum. s. 156. Om förhållandena i Norge och Danmark, där strider mellan biskoparne och kapitlen oftare förekommo än hos oss, se Keyser, a. a. II, s. 83 ff.; Helveg, a. a. s. 69. [2]) D.S.N.F. n. 1220. [3]) Ericus Olai Chronicon i Scr. r. Suec. II, s. 145. [4]) G. Djurklou, J. Jerechini i Hist. Tidskr. för 1895. s. 193. [5]) Ericus Olai. a. a. s. 145 d:o d:o d:o. [6]) D.S.N.F. n. 2360. [7]) Hunc domini capitulares tam scriptis, quam vivæ vocis oraculo multopliciter et multotiens avizabant, et paternaliter ac fraternaliter et filialiter sæpius informabant, ut patet in multis eorum missivis ad eum directis. Ericus Olai Chronicon i Scr. R. Suec. II s. 145. Författaren, senare själf medlem af kapitlet, tillägger: Ex quibus etiam perspicuum esse potest, quantum Capitulum Upsaliense proclero suæ diæcesis laborabat.

undvika offentlig anklagelse mot honom, det fritager sig till och med en gång högtidligt från all delaktighet i den angifvelse för kränkande behandling, som en domkyrkans prebendat gjort mot honom hos påfven.[1]) Måhända saknade de mod och kraft härtill,[2]) måhända, och sannolikare, ville de ej blotta en skamlöshet, som icke kunde annat än ådraga hela kyrkan oerhörd vanära.

Emellertid såg sig själfve konung Erik, ärkebiskopens forne gynnare, tvungen att hos kurian formligen anklaga honom. Väl sökte Johannes, som personligen infann sig i Rom, framställa sitt handlingssätt i en ljusare dager och genom svåra beskyllningar mot domkapitlet, som sades olagligen lagt hand både på kyrkans och hans egna gods m. m., vältra skulden på detta. Ja, han gick i sin oförsynthet så långt, att han anhöll om rättegångs anställande med ärkedjäknen Petrus och hr Elavus med åläggande för dem att återinsätta honom i hans ämbete. Denna skrifvelse delgafs Upsala kapitel för afgifvande af svaromål, hvilket äfven skedde den 4—12 Juli 1420. Kapitlet tillbakavisar häri bestämdt förebråelsen att på något sätt hafva öfverskridit sin befogenhet; tvärtom hade det handlat i full öfverensstämmelse med hvad lag och plikt bjudit.[3]) I följd häraf instämdes Johannes Jerechini till slottet Röne i Östra Ny eller Nykyrka församling i Linköpings stift att där omkr. d. 14 Sept. 1421 inför ärkebiskopen af Riga, tillförordnad domare, andra biskopar och prelater, äfven sådana från Danmark, stå till rätta för sina brott.[4]) Vid undersökningen, som skedde i konungens närvaro, och till hvilken Johannes personligen infunnit sig, kommo så många skamliga saker i dagen, att man insåg, att det för kyrkan vore bäst, om det hela kunde nedtystas och tvisten genom en fredlig uppgörelse biläggas. Genom konungens bemedling lyckades äfven detta, i det ärkebiskopen frivilligt nedlade sitt ämbete mot försäkran om ett årligt underhåll, hvartill kapitlet, storsinnadt nog, samtyckte. Genom en bulla af den 2 Mars 1422 förklarades sedan Johannes Jerechini af P. Martin V för alltid skild från Upsala ärkebiskopsstol.[5])

[1]) D.S.N.F. n. 2355 [2]) Så Djurklou a. a. s. 194. [3]) D.S.N.F. n. 2795 [4]) Diarium Vadst. (Scr. R. Suec. I, 1, s. 142—143. [5]) Or. på pgmt i R. A. af 2/3 1422. Till det hela Djurklou, a. u. i Hist. Tidskr., årg. 1895, ss. 213—223

Ett annat bidrag till kännedomen om domkapitlens förhållande till sina chefer erbjuder äfven den beryktade ärkebiskopen Jöns Bengtssons historia. Utan tvifvel skulle denne man genom sina personliga egenskaper, sin kraft, sin duglighet, sin stora lärdom kunnat blifva en kyrkofurste i detta ords bättre mening, en man, omkring hvilken hela prästerskapet kunnat samla sig, och under hvars ledning det skulle varit i stånd att segerrikt tillbakaslå alla de angrepp, som både från konungens och de världsliga stormännens sida nu gjordes mot kyrkans lagstadgade fri- och rättigheter. På sådana personligheter var den norska kyrkan under medeltiden vida mera rik än den svenska. Nu blef Jöns Bengtsson i stället genom sin opåkallade inblandning i riksstyrelsen, genom sitt oroliga väsen och sin aldrig mättade ärelystnad till skada för den institution, hvars främste tjänare han var, och till minst sagdt tvifvelaktigt gagn för riket.

Det kunde i längden ej undgå hans kapitels uppmärksamhet, att han gick en för dem båda och för hela kyrkan farlig väg. Men långt ifrån att söka få honom aflägsnad från hans ämbete, hvilket ej skulle mött några oöfverstigliga hinder, visade sig domkapitlet tvärt om angeläget att bevara honom i besittningen däraf genom att gång på gång mana honom att hålla sig inom hans ämbetsplikters område. Redan 1452, då han öfverbevisats om förräderi, räddade honom kapitlet, som iklädde sig borgen för, att han aldrig mer skulle åsamka konungen, Karl Knutsson, någon skada.[1]) Emellertid blef förnämligast på hans initiativ Kristiern I vald till Sveriges regent 1457. Då denne icke desto mindre 6 år senare lät föra ärkebiskopen som fånge till Danmark, kunde man väntat, att domkapitlet häri skulle sett en efterlängtad befrielse från mycket bekymmer och svårt förtryck. I stället skref det 1463 både till biskoparne i Danmark och påfven Pius II i Rom och beklagade sig öfver det skedda, hvartill det icke kände någon giltig grund. Förgäfves hade de, heter det i det förra brefvet, anhållit hos konungen, att han mot borgen af några prelater och förnäma män måtte gifva ärkebiskopen fri, tills saken hänskjutits inför domstol, eller åtminstone åt någon kyrkans man anförtro hans bevakande,

---

[1]) Styffe, Bidrag III, s. CLXIX.

för att han ej skulle behöfva hållas fången af en lekman. Då nu härigenom många »faror, skador och orättvisor» tillfogades ej blott egendomen, utan äfven själarne, hade de hos konungen, till hvilken de kallats, bönfallit, att ärkebiskopen måtte stämmas att inför honom svara på de gjorda anklagelserna. Men äfven detta hade afslagits. Förmodligen har domkapitlet i slutet af sitt bref, som ofullständigt kommit till oss, anropat de danske biskoparne om deras bemedling.[1]) I skrifvelsen till påfven redogöres först för omständigheterna vid ärkebiskopens fängslande, hvarefter domkapitlet uttalar sin djupa sorg öfver den skam, som härigenom tillfogats kyrkan. Den vore så mycket mer beklagansvärd, som konungen alltid förut älskat deras herde och aldrig tillåtit sig någon kränkning af de andlige. Det beder påfven behjärta kyrkans nöd och själarnes fara samt anropar honom att rekommendera dem och deras kyrka i Kristierns beskydd.[2]) I stället för svar uppdrog påfven[3]) åt ärkebiskoparne i Magdeburg och Regensburg samt biskopen i Strängnäs att anställa ransakning i ärendet samt bannlysa konungen, för så vidt han ej lösgåfve Jöns Bengtsson och utlämnade till honom Almarestäk jämte annan egendom, hvartill han i en skrifvelse från påfven uppmanats.[4]) Därjämte fingo de nämnda prelaterna rätt att på laga skäl tillgifva Upsala domkapitel och presterskap, att de, oaktadt ärkebiskopen från sitt fängelse lyst interdikt öfver stiftet,[5]) på grund af konungens hotelser låtit förmå sig att afstå från dess genomförande.[6]) Väl uppmanade Jöns Bengtssons bröder domkapitlet att verkställa interdiktet, som de säga äfven påfven ålagt det under hotelse af bann. Det skulle dröja allt för länge med ärkebiskopens befrielse, om ingenting åtgjordes förr, än de tre biskoparne kommit tillsammans. »Kære væner, bevisen idher her utinnen», så slutar brefvet, »sva framt I villien ekkæ komma i ett openbare rop och rykthe oc blifva försmaaddhe oc ett for-

[1]) Brefvet tryckt i Hist. Handl, D. 8, s. 15—17. Originalet på papper i R. A., skrifvet på ett folioark, afbrytes vid första sidans slut. [2]) Afskrift på ppr i R. A., tryckt i Hist. Handl. D. 8, s. 17--19. [3]) Orig. på pgmt i R. A. af $^{9}/_{3}$ 1464. [4]) Omnämndt i bref $^{17}/_{5}$ 1464 från Christiern och David Bengtsson samt Yrvar Green till kapitlet. Brefvet tryckt i Hist. Handl. D. 8, s. 20—21. [5]) Orig. på pgmt i R. A. af $^{1}/_{9}$ 1463. [6]) Originalbullan i R. A. af $^{9}/_{3}$ 1464, delvis tryckt i Styffes bidrag III, s. CLVIII n. 6.

nerat capital».[1]) Vare sig nu kapitlet fruktat för konungens hämnd, eller emedan det för ärkebiskopens sak ansåg sig hafva gjort nog, visst är, att det ej vidtog några särskilda åtgärder för hans befriande.

Emellertid löstes han snart nog ur sin fångenskap och återvände 1464 till Sverige för att fortsätta sitt intrigmakeri. Domkapitlet såg det med känslor af harm, oro och sorg. Det gaf slutligen sin sinnesstämning luft i en lång skrifvelse, sannolikt af år 1466, för märklig att ej här i hufvuddrag meddelas.[2]) Jöns Bengtsson hade då nyligen tillfrisknat efter en sjukdom, och måhända trodde man, att han nu skulle vara mera mottaglig för intryck. Domkapitlet talar först om sin oro för på samma gång som om sin medkänsla med sin chef i alla hans bördor och omsorger och önskar, att han om möjligt måtte afsäga sig riksföreståndarskapets börda, som han ånyo åtagit sig. Det påminde honom vidare, huru mycken olycka han dragit både öfver sig själf och kyrkan genom att inveckla sig i de världsliga angelägenheterna. Hade han det icke gjort, skulle han aldrig bortförts i skändlig fångenskap, skulle heller aldrig prästerskapet, domkapitlet själft inräknadt, blifvit föremål för så mycket hat, våld och utplundring från lekmännens sida. Fortsatte han nu på samma väg, fruktade de, att ännu större faror än förut däraf skulle bli en följd. Det hade nyligen sagts till en deras medbroder, då han klagade öfver kyrkans fattigdom: I hafven alltid tillräckligt att börja strid, men ej att uppbygga kyrkan, samt att, om något ondt skedde i riket, planlades det alltid af ärkebiskopen i Upsala. Kapitlet upprepar sedan sin förut framställda, fastän fruktlösa, begäran, att ärkebiskopen måtte genom ett öppet bref fritaga dem från den misstanke, ja, beskyllning, som riktats mot dem, att de med sitt råd och hjälp understödt honom i hans företag. Det erinrar honom vidare om de oerhörda skulder, som genom honom åsamkats kyrkan, och hvilka aldrig utan hennes fullständiga

---

[1]) Orig. på ppr i R. A. af $^{17}/_{5}$ 1464, tryckt i Hist. Handl. D 8 s. 20, 21. Ett dylikt af liknande innehåll efter orig. i R. A. $^{15}/_{5}$ 1464, tryckt hos Styffe, Bidrag, III, s. 72, s. 151. Jfr ibdm s. CLVII, not. 3. [2]) Tryckt i Hist. Handl. D. 8 n. 7. s. 21—26. Brefvet finnes väl blott i koncept och har kanske ej i alla delar den form, hvari det framlämnades, men hufvudsaken bestyrkes dock af Olaus Petri.

ödeläggelse skulle kunna betalas, hälst som en brand nyligen öfvergått henne, och de själfva genom våldgästningar och utpressningar blifvit bragta i fattigdom. »Gud känner, hvad vi oförskyldt lidit». »Huru skola», så fråga de, »dessa skulder kunna gäldas, om ers faderlighet kallas hädan? Hvarifrån taga medel till nytt val? Huru vore det vidare möjligt, att han kunnat glömma sitt löfte och sin ed till dem efter återkomsten från Danmark att aldrig åtaga sig rikets styrelse? Och hur hade han icke försummat Guds ära, själarnes välfärd och sina biskopliga plikter! Under hela sin ämbetstid hade han aldrig visiterat i Norrbotten, och om han någon gång besökt de aflägsnare delarne af Medelpad, Ångermanland, Jämtland etc., hur kort och ytligt hade det ej skett! Till och med i närmare belägna trakter uraktlätes visitationer, hvarigenom konfirmation ej blifvit gifven åt många, som redan dött, fastän detta vore synd både från deras sida, som försummat meddela, och från deras, som föraktat mottaga. Genom en sådan försumlighet hade ogräset i församlingen fritt fått växa till. »Ändtligen», så slutar detta märkliga bref, »hafva vi, vördade fader, som, Gud är vårt vittne, önska Eder så väl kroppens som själens hälsa, framställt allt detta så noggrant och tillika med renaste uppsåt och i största hemlighet, emedan vi hoppas att härigenom kunna rätta och bevara edert samvete samt äfven härigenom anse oss fullgöra vår plikt och tillfredsställa både Gud och våra egna samveten. Såsom söner sin far hafva vi velat gifva Eder hälsosamma råd och på intet sätt haft för afsikt att gå eder bättre eller sundare mening i förväg». — I trots af dessa föreställningar fortsatte Jöns Bengtsson att gå sin gamla bana. Men döden satte snart en gräns för alla hans planer 1467.[1])

Det är ej att förvåna sig öfver, om domkapitlen inför sådana företeelser skulle söka efter medel att förekomma möjliga öfvergrepp från biskoparnes sida. Deras ställning som valkollegier öppnade äfven för dem en utväg att på förhand binda sina förmäns händer och tillförsäkra sig rättigheter, som, strängt taget, icke enligt kanonisk lag tillkommo dem. Det skedde genom s. k. valkapitulationer, mycket vanliga i andra

[1]) Styffe, Bidrag, III s. CCI.

länder[1]) och vid medeltidens slut äfven någon gång hos oss använda.

Vi hafva åtminstone *en* sådan handling ännu i behåll. Den uppsattes i Strängnäs 1463 och undertecknades af domkapitlets samtliga medlemmar omedelbart före ett stundande biskopsval. I öfversättning lyder den som följer: »Jag, N., svär på mitt samvete och vid Guds heliga evangelium, att jag, om jag väljes till biskop i Strängnäs, härtill samtycker och blir konfirmerad, skall, så länge jag lefver, obrottsligt iakttaga nedanskrifna artiklar och hvar och en bland dem. Först, att jag efter mina yttersta krafter skall försvara så väl kyrkans som kapitlets, prästerskapets och hvarje kyrklig persons fri- och rättigheter samt deras landtbönder såsom mina egna äfvensom deras lösa och fasta egendom emot hvem det vara må; ej heller skall jag själf låta eller tillåta mina tjänare plåga och betunga deras landtbönder med obillig och hård gästning, framför allt icke med sådan, som vanligen kallas »hestastaedher», utan jag skall förhindra mina egna att pålägga dem sådana bördor, och kraftigt sätta mig emot alla andra, som försöka något dylikt. Likaledes skall jag ej mot kapitlets vilja på något sätt blanda mig i frågor om kaniktionden. Blott i det fall, att kapitlet eller någon af dess medlemmar lidit intrång i nämnda tionderätt, skall jag inskrida mot inkräktarne, om så behöfves i handling. Likaledes skall jag ej mot kapitlets bifall taga någon befattning med ökandet af prelaturer eller kanikprebenden i Strängnäs. Likaledes skall jag på intet sätt tillåta mina tjänare, som på viss tid skola fördela tionden, att af kaniktionden mottaga något genom att, innan den fördelats, sälja något för sin räkning såsom arvode för sitt besvär; utan förbinder jag mig att af bordets del utanordna detta. Likaledes skall jag i ingen mån öfverträda vare sig de allmänna eller särskilda föreskrifterna angående visitationer, aflidande prästers egendom, vare sig de gjort testamente eller icke; ej heller om deras böter, vare sig för konkubinat eller andra förbrytelser, utan låta tillhandahålla hvar och en sin del, i all synnerhet de kaniker, som äro prokuratorer för de studerande. Likaledes förklarar jag mig nöjd med de legat, som i aflidna

[1]) Jfr Schneider, a. a. s. 176 ff.

prästers testamenten blifvit mig gjorda, och skall ej utkräfva eller frampressa något därutöfver. Likaledes skall jag troget vid samma eller motsvarande värde bevara stenhuset på Tynnelsö jämte gården och ställets inventarier till ökadt gagn för Strängnäs' kyrka och ej anförtro huset eller gården i någons vård och hand, för så vidt ej kapitlet eller åtminstone någon dess deputerad är närvarande och därtill gifver sitt samtycke samt jämte mig öfverlämnar det ofvannämnda husets nycklar på det villkor, att vid inträffande biskopsvakans detta hus utan invändning, gensträfvighet och motstånd från hvem det vara må återgår i nämnda kapitels händer. Likaledes skall jag ej, såvida icke uppenbar nödvändighet kräfver det, och kapitlet fullt och uttryckligt därtill gifvit sitt bifall, fordra något understöd af präster eller kyrkor och ej otillbörligt af någon kräfva något utöfver det, som samfäldt bifallits. Likaledes skall jag ej i sådana mina ämbetsskrifvelser, som ej vunnit den större och klokare kapitelpartens samtycke, uttrycka mig så, som skulle brefvet framgått ur ett dylikt samtycke, och någon prelat eller kanonikus skall jag ej utan kapitlets bifall antaga. Likaledes skall jag icke rikta några proklamationer mot mina kapitularer eller någon bland dem, utan laga, att möjligen uppkomna tvister på rättslig väg eller genom förlikning i kapitlet biläggas; hela mitt prästerskap, af hvad villkor som hälst, skall jag faderligt älska och dess uppenbara förseelser med kapitlets bifall bestraffa; ingen af prästerskapet eller deras tjänare skall jag mot provinsialstatuterna och deras herrars vilja häkta eller låta häkta. Likaledes skall jag i fråga om lediga beneficier iakttaga den allmänna rättens bestämmelser. Likaledes skall jag, om någon af mina tjänare öfvat våld eller gjort sig skyldig till uppenbar orättfärdighet mot någon af kapitularerna eller dess landtbönder eller tjänare, bestraffa honom enligt lag eller billighet, såvida kapitlet sådant önskar. Likaledes skall jag ej på någon min tjänares eller någon annans inrådan ålägga någon präst att rentvå sig, för så vidt ej offentligt rykte förut spridts, ej heller utan kapitlets bifall beröfva eller afsätta någon ifrån hans ämbete eller beneficium. Likaledes skall jag tåligt fördraga, om kapitlet eller någon eller några af dess medlemmar, sedan de sett mig öfverträda någon af dessa artiklar eller andra, hvilkas

försummelse ej anständigtvis kan stå tillsammans med min ära, därom i och för felets afhjälpande underrättat mig, vare sig inom eller utom kapitlet, om det blott sker kapitelenligt (capitulariter); och att så handla skall jag göra för dem till en samvetssak, om det är nyttigt. Likaledes skall jag icke mot det ofvansagda i kraft af ofvanstående ed taga till mig några enskilda af kapitlet och med dem besluta om något, som fordrar kapitlets bifall, så att jag sålunda använder några speciella personer med föraktande af andra till beslutande om det, som bör göras, innan jag uppfordrat kapitlet att jämte mig sammankomma. Och jag N. lofvar och svär att obrottsligt iakttaga allt och ett hvart af det förestående, så länge jag lefver, så sant mig Gud hjälpe och alla hans helgon. Och till edens större tydlighet (in iuramenti evidenciam firmiorem) har hvar och en af oss på baksidan intryckt våra sigill jämte namnunderskrift.»

I hvilken utsträckning dylika valkapitulationer kommo till användning i vår kyrka, är ej lätt att säga. Visserligen buro de i hög grad prägeln af ett köpslående och måste för hvarje hederlig man känts kränkande att binda sig till, men många af denna tids prelater voro ej ovana att underhandla med sitt samvete och att för maktens ernående offra allt. Emellertid tro vi ej, att den angifna vägen så ofta beträdts. Ett annat mindre stötande sätt fanns nämligen för domkapitlen att skaffa sig garantier för sin trygghet. Det var att i den skyldighetsed biskoparne alltid aflade inför sina kapitel inrycka de mest omtvistade förpliktelserna, något som erfarenheten lärt vara en ofta nödvändig, aldrig skadlig försiktighetsåtgärd. Vi äga flera sådana edsformulär från olika tider i behåll [1]). De afspegla bättre än något annat domkapitlens växande inflytande. Till jämförelse meddela vi först tvenne dylika, afsedda för ärkebiskopen i Upsala. Det ena, sannolikt från 1300-talet, har följande lydelse: Jag N. skall från denna stund vara trogen mot de saliga martyrerna Laurentius och Ericus, mot Upsala kyrka och mina bröder i kapitlet vid nämnda Upsala kyrka och deras efterträdare, som kanoniskt där göra sitt inträde. Ej heller skall jag genom råd

---

[1]) De äro väl att skilja från den ed, som aflades vid invigningen i ämbetet, och hvarå vi äga ett formulär från år 1315, D. S. n. 2039.

eller hjälp, samtycke eller gärning bidraga till, att de förlora lif eller lem eller att de genom min medverkan tillfångatagas. Det råd, som de muntligen, skriftligen eller genom ombud afgifva, skall jag ej med vetskap använda till deras skada. Om till min kunskap möjligen skulle komma något, som innebure en fara för någon af kapitlet eller för Upsala kyrka eller någon svår skada, skall jag efter förmåga förhindra det. Otillbörliga gärder och afgifter skall jag ej pålägga, och jag skall ej utan skäl betunga eller kränkande behandla dem (kanikerna), lika litet som jag, utan kapitlets dom och med förbigående af rättsliga former skall suspendera, förvisa eller exkommunicera alla eller några af dem, utan jag lofvar att välvilligt och kärleksfullt omhulda och försvara dem samt ej mot deras vilja förminska deras vanliga inkomster af kyrkor, prebenden och annex. Nyssnämnda kyrkor skall jag ej utan deras presentation konferera åt någon ej heller i kapitlet mottaga någon utan kapitlets råd och bifall, utom på grund af apostolisk auktoritet, ej heller skall jag, om någon förgått sig, vare sig på grund af provinsial- eller synodalstatuter, som redan antagits eller komma att föreslås, utan satisfaktion befria honom från hans plikt att rösta, från regeln eller från ämbetet. Slutligen skall jag efter förmåga försvara de gods, som tillhöra den upsaliensiska kyrkans ärkebiskopsstol, dess digniteters och kanonikats prebenden, den nämnda kyrkans enkla prebenden samt hela stiftets alla kyrkor. Likaledes skall jag efter förmåga försvara hela prästerskapet samt likt en öm fader befordra utkomsten för sönerna af detta stift, d. v. s. de, som äro ordinarie eller komma att ordineras till de saliga martyrernas Lars' och Eriks heder. Till beneficiernas betryggande skall jag ock allt framgent iakttaga de privilegier, statuter, redan utgifna eller framtida, samt de sedvänjor vid Upsala kyrka, som hittills iakttagits. Så sant mig Gud hjälpe och dessa heliga Guds evangelier [1]).

Huru mycket annorlunda är ej edens innehåll sedan! Vi meddela här ett referat af den samma, sådan den af electus Thord i Upsala aflades 1468.

---

[1]) Efter orig. på pgmt i R. A. (Reg. Ups. sista bladet) från ovisst år tryckt hos Troil, Handl. I, s. 365—366. Ett kort fragment i D. S. n. 998 från år 1289.

Edgifvaren måste först lofva att bevara kapitlet vid dess rätter och privilegier, sedan att alltid hafva det i vördnad samt för ögonen, ej inskränka dess frihet med afseende på upptagande af nya medlemmar eller val af prelater, ej utfärda offentliga proklamationer eller föreviteiser mot kapitularerna, utan »capitulariter» framställa sina anmärkningar, att ej öfva våld mot åborna å kanikernas prebendegods, utan »iuxta. dictamen capituli» genom förmaningar mot dem utöfva jurisdiktion, att ej betunga kapitlet för biskopsbordets skulder, att icke afhända kyrkan eller ärkebiskopsbordet någon egendom, att blott med kapitlets bifall konferera de större beneficierna och ratificera de under vakansen af kapitlet gjorda, att likaledes med kapitlets samtycke bestraffa de andlige och icke utan det samma upphäfva förut gällande förordningar m. m.[1])

Vi vilja slutligen till bevis för, att förhållandet mellan biskop och kapitel vid medeltidens slut, utan tvifvel öfverallt var det samma, anföra Skarabiskopens ämbetsed 1451.

»Vi Benedictus, med Guds nåd utvald, bekräftad och insatt (biskop) i Skara, sedan vi äfven därom erhållit apostolisk skrifvelse, göra genom detta vårt bref veterligt, att vi efter mogen öfverläggning och fullkomligt fritt beslut genom vid vårt val personligen aflagd och nu åter gillad ed oåterkalleligen samtyckt till nedanskrifna punkter eller artiklar: 1) att vi skola iakttaga, i intet afseende förminska, utan snarare öka kapitlets jurisdiktion, rätter och privilegier öfver prebenden, beneficier, landtbor (coloni), brytar (villici) och tjänare.[2]) 2) Att vi icke skola hålla eller samla en öfverflödig skara af tjänare till oroande af kyrkorna eller betungande af prästerskapet eller deras landtbönder genom vår släkt eller de våra, utan iakttaga det sabinensiska påbudet, och hvarken skicka våra hästar till kyrkornas eller prästernas landtbönder att gå från dörr till dörr och beta, eller pålägga andra bördor af skjuts och dylikt, lika litet som vi skola tillåta, att sådant pålägges. 3) Att vi ej skola mottaga eller någonstädes i stiftet förhålla fattigtionde, som genom apostolisk nåd anslagits till de residerande kanonikerna. 4) Att

---

[1]) Peringschiöld, a. a. s. 165 f. [2]) Landtbo betyder ungefär detsamma som arrendator, bryte, förvaltare. Jfr. Hildebrand, Sveriges Medeltid, I, 1 s. 81 ff.

hvarken vi eller någon prelat eller kanonikus eller präst af lägre grad och än mindre en lekman af hvad värdighet eller stånd som hälst, skall erhålla lån af domkyrkan annat än mot tillräcklig pant. 5) Att vi vid tillsättningen af de större och bättre beneficierna, likasom ock vid mera viktiga angelägenheter skola äska vårt kapitels råd och bifall. 6) Att ingen prelat eller kanik, som har en kyrka, hvilken blifvit annekterad, tillagd eller af någon som hälst anledning anvisad en dignitet eller prebende, skall vara skyldig att betala eller »utgifva catedraticum, synodaticum, procuracio, contribucio, subsidium» eller någon annan gärd, utom att vi af de icke residerande skola utkräfva procuracio, dock endast den. 7) Att de ofvannämnda digniteternas innehafvare eller kanikerna skola hafva fri rätt att efter behag anordna och bestämma öfver allt, som rör biskopstionde, biskopssaker och biskopsrättigheter af hvad slag de vara må, öfver sådana kyrkogods, gårdar och fastigheter, som de vare sig för närvarande besitta och innehafva eller i framtiden komma att besitta och innehafva, samt slutligen öfver brytar, landtbor och legohjon (inquilinis) samt deras familjer, hvilka alla de skola äga rätt att anställa. 8) Gilla och bekräfta vi de privilegier, som gifvits digniteternas innehafvare och kanikerna i vår kyrka af de berömde Bryniolf och Torstanus, våra väl i minnet bevarade företrädare såsom biskopar för Skara kyrka, och böra de i alla och en hvar af sina punkter och artiklar, sådana de i dessas ofvan affattade skrifvelse finnas uttryckta, obrottsligen iakttagas.»[1])

Måhända skulle utvecklingen, om hon fått fortgå i rät linie, äfven i vårt land ledt till domkapitlens fullständiga exemtion från biskoparne. Nu afbröts hon, redan då de första ansatserna härtill visade sig. Reformationen skar likväl ej bort domkapitlen ur den kyrkliga organismen, sådan denna tog sig gestalt hos oss, utan upptog dem, sannolikt utan annan förändring än medlemsantalets inskränkning, såsom för kyrkan nyttiga institutioner. Någon nödvändighet i samma mening, som episkopatet äger den, tillerkände icke

[1]) Tryckt i Hist. Handl. D. 8 s. 71—72 efter en afskrift, funnen i »Liber magistri Svenonis Jacobi alme Scarensis ecclesiæ canonici» numera på K. Biblioteket.

heller den katolska rätten de samma. Enligt denna var och är nämligen biskopen på grund af gudomlig ordning ensam sitt stifts styresman; domkapitlen voro, för att använda en bild, blott grenar, som skjutit ut från kyrkans stam, hinderliga mången gång för biskopsmakten, användbara för och därför gynnade af påfvedömet, gagneliga, i stort sedt, för kyrkans sunda utveckling. Ty genom dem infördes i kyrkostyrelsen ett konstitutionellt element, som, om det än icke alltid var starkt nog att förhindra vare sig påflig eller biskoplig despotism, icke desto mindre på båda öfvade en tillbakahållande inverkan, hvaraf spåren visserligen ofta igensopats, men hvars betydelse den historiska betraktelsen ej kan undgå att både se och uppskatta.

Bilaga 1.

Edsformulär för biskopen i Strängnäs.

Diarium Strengnense fol. 1.

Istud iuramentum per quemlibet novum capitulo est prestandum.

Ego fidelis ero ab hac hora in antea beatis apostolis Petro et Paulo. Nec ero in facto vel in consilio ut quis de capituli mala capcione capiatur. Aut vitam vel membrum perdat. Aut iniuriis afficiatur. Actus capitulares nemini pandam in cuiusquam de capitulo iniuriam. Sive derogacionem. Secreta etiam capituli, que ipsum capitulum secreta habere decrevit nemini revelabo. Privilegia, iura, libertates et statuta ecclesie strengenensis pro posse meo observabo et defendam. Sic me deus adiuvet et sancti eius.

Bilaga 2.

Biskopsval i Växiö den 12 febr. 1382.

Or. på pgmt i R. A.

In nomine domini amen. Sanctissimo ac beatissimo in Christo patri et domino suo reverendissimo, domino Urbano divina providencia sacrosancte romane ac universalis ecclesie summo pontifici Gunno prepositus et capitulum ecclesie Wexionensis sui humiles filii cum omni reverencia devotissima pedum oscula beatorum.

Sanctissime pater, sacris canonibus novimus esse cautum, ut ultra tres menses pontifice proprio non vacet ecclesia cathedralis, ne pro defectu pastoris gregem lupus rapax invadit dominicum aut viduata ecclesia in suis facultatibus grave dispendium paciatur. Eo propter bone memorie domino fratre Henrico. episcopo nostro, anno domini millesimo CCCLXXX primo die quinto decimo mensis novembris ab hac luce subtracto et ipsius corpore cum reverencia ecclesiastice tradito sepulture, Nos Gunno prepositus, Nicolaus de Elmebodhum et Gudhmundus de Gardzby, qui tunc presentes fuimus canonici, convenientes in unum et infra sacristiam dicte ecclesie in loco capitulari ad eleccionem futuri pastoris nostri canonici celebrandam diem duodecimam mensis februarii ex tunc immediate seqventem duximus pro termino statuendum. Citatis ergo interim providis et circumspectis viris dominis Holmstano de Salæ, Petro de By, Laurencio Odonis et Joaro de Wi, qui absentes erant, licet in provincia existentes, omisso vocare venerabilem virum dominum Hemmingum Laurencii, quia licet remote in provincia, tamen in terra inimicorum degebat et adhuc degit, et eciam tunc presentibus omnibus qui eleccioni celebrande debuerunt, voluerunt et potuerunt commode interesse in sacristia dicte ecclesie, ubi capitulum consuevit teneri, loco apto et honesto nos incepimus de eleccione futuri pontificis tractare, apertis et notificatis per dominum Gunnonem prepositum predictum tribus formis eleccionum ac requisicione facta per quam de

formis tribus, scilicet scrutinii, compromissi seu inspiracionis videretur omnibus expediens ad eleccionem fore procedendum. Deinde statim nullo alio tractatu interveniente subito et repente spiritus sancti gracia, ut firmiter credimus, inspirate, omnes nullo penitus discrepante direximus in dominum, Henricum Karoli, canonicum Upsalensem et quondam nostre Wexonensis ecclesie canonicum, vota nostra, virum utique providum et discretum plene et mature etatis de legitimo susceptum matrimonio et in sacerdocio constitutum, literarum sciencia, vita et moribus merito commendandum, in spiritualibus et temporalibus plurimum circumspectum, et eum una voce unoque spiritu in ecclesie Wexionensis eligimus episcopum et pastorem, cantatoque sollempniter te deum laudamus eleccionem nostram huiusmodi in ipsa cathedrali ecclesia incontinenti publicavimus populo tunc astanti. Postmodum vero quia prefatus electus noster in studio parisiensi moram trahit, nos providos et circumspectos viros dominos Nicolaum de Elmebodhum concanonicum nostrum predictum, et Giurdherum Petri canonicum Strenginensem versus Parisius cum eleccionis nostre decreto destinavimus ad petendum eiusdem electi nostri consensum.

Beatitudini ergo vestre duximus humillime supplicandum ut, si prefatus electus noster consensum prestiterit eleccioni de se facte, eleccionem eandem dignemini misericorditer confirmare eidemque electo nostro munus consecracionis per sacrarum manuum vestrarum imposicionem seu alterius, cui S. V. hoc duxerit committendum, favorabiliter impartiri, quatenus auctore domino nobis ut pastor ydoneus et episcopatui in hiis que ad episcopum spectant preesse valeat et prodesse, nosque alii sibi commissi sub eius sancto regimine possimus coram deo salubriter militare. Ut autem omnium nostrum vota in predictis et singulis omnibus concordasse et in hanc eleccionem et peticionem convenisse noscatis maiestati apostolatus vestri hoc canonicum decretum mittimus propriis subscripcionibus nostrarum manuum corroboratum. Et quia usus tabellionum in partibus istis non est, ad maiorem cautelam sigillo capituli nostri et eciam propriis nostris sigillis sigillatum. Datum et actum in civitate Wexionensi predicta anno domini mccclxxx secundo die duodecima mensis februarii predicta, presentibus honorabilibus viris do-

minis Uddolpho sacristano ecclesie Wexionensis predicte et Eskillo, rectore hospitalis de Anabodhe presbitero eiusdem dyocesis Wexionensis testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Ego Gunno presbiter et prepositus Wexionensis supradictis omnibus interfui, consensi et consencio ac manu propria subscribo et sigillum meum appono.

Ego Gudhmundus de Gardzby presbiter et canonicus Wexionensis procurator et procuratoris nomine pro persona honorabilis viri domini Holmstani de presbiteri et canonici Wexionensis nunc graviter decumbentis, adeo quod personaliter comparere non potuit, supradictis omnibus interfui consensi et consencio ac manu propria subscribo.

Ego Nicholaus de Lindarydh, presbiter et canonicus Wexionensis supradictis omnibus et singulis interfui, consensi ac consencio ac manu propria subscribo et sigillum meum appono.

Ego Laurencius Odonis presbiter et canonicus Wexionensis supradictis omnibus interfui, consensi et consencio ac manu propria subscribo et sigillum meum appono.

Ego Joarus in Wii presbiter et canonicus Wexionensis supradictis omnibus interfui, consensi et consencio et manu propria subscribo et sigillum meum appono.

Ego Gudhmundus de Gardzby presbiter et canonicus Wexionensis supradictis omnibus interfui, consensi et consencio et manu propria subscribo et sigillum meum appono.

Ego Udolphus presbiter et sacristanus ecclesie Wexionensis supradictis omnibus et singulis interfui vocatus in testimonium ac manu propria me subscribo et sigillum meum appono.

Ego Eskillus presbiter et rector hospitalis dyocesis Wexionensis interfui vocatus in testimonium ac manu propria me subscribo et sigillum meum appono.

Decretum eleccionis episcopi Wexionensis.

Sigiller.